

Virpi Vainio

Lapin naiskirjallisuus sota- ja jälleenrakennusajan naiseuden kuvaajana 1940-luvulta 1980-luvulle

VIRPI VAINIO

Lapin naiskirjallisuus sota- ja jälleenrakennusajan naiseuden kuvaajana 1940-luvulta 1980-luvulle

Akateeminen väitöskirja, joka Lapin yliopiston yhteiskuntatieteiden tiedekunnan suostumuksella esitetään julkisesti tarkastettavaksi luentosalissa B126:ssä helmikuun 20. päivänä 2026 klo 12.

**LAPIN YLIOPISTO
UNIVERSITY OF LAPLAND**

Rovaniemi 2026

Lapin yliopisto
Yhteiskuntatieteiden tiedekunta

Väitöskirjan ohjaajat:

Uskontojen ja kulttuurien politiikan professori Aini Linjakumpu, YTT, Lapin yliopisto
Kulttuurihistorian emeritaprofessori, Marja Tuominen, FT, Lapin yliopisto
Dosentti, yliopistonlehtori Kaisa Vehkalahti, FT, Jyväskylän yliopisto

Väitöskirjan esitarkastajat:

Suomen ja Pohjois-Euroopan historian professori, Tiina Kinnunen, FT, Oulun yliopisto
Dosentti, yliopistolehtori Maarit Leskelä-Kärki, FT, Turun yliopisto

Vastaväittäjä:

Suomen ja Pohjois-Euroopan historian professori Tiina Kinnunen, Oulun yliopisto

Tekijä:

<https://orcid.org/0009-0003-5855-0961>

Taitto: Jussi Lehkonen, PunaMusta Oy
Kannen suunnittelu ja toteutus: Eeva Hantula

Acta electronica Universitatis Lapponiensis 427

ISBN 978-952-337-527-7
ISSN 1796-6310

Sähköisen väitöskirjan pysyvä osoite:
<https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-337-527-7>

Tiivistelmä

VIRPI VAINIO

Väitöskirjan otsikko

Lapin naiskirjallisuus sota- ja jälleenrakennusajan naiseuden kuvaajana
1940-luvulta 1980-luvulle Rovaniemi: Lapin yliopisto, 2025, 310 sivua

Acta electronica Universitatis Lapponiensis 427

Väitöskirja: Lapin yliopisto, Yhteiskuntatieteiden tiedekunta,

ISBN 978-952-337-527-7

ISSN 1796-6310

Tutkin väitöskirjassani, miten Lapin keskeiset naiskirjailijat ovat 1940–1980-luvuilla tulkinneet proosassaan sota- ja jälleenrakennusajan naisia ja naiseutta. Tutkimukseni tarkentaa kirjallisuushistorian ja uuden sotahistorian käsityksiä siitä, miten pohjoisen naiskirjailijat osallistuivat yhteiskunnalliseen keskusteluun 1940-luvulta alkaen kirjoittamalla sota- ja jälleenrakennusajan kokemuksista naisten näkökulmasta. He käsittelivät jo 1940–1970-luvuilla teemoja, jotka ovat nousseet laajemmin julkiseen keskusteluun vasta 2000-luvulla: muun muassa sodan pitkäkestoisia tunnemuistoja, sukupuolittuneita väkivallan kokemuksia ja pohjoisen halpaa työvoimaa jälleenrakennusajan teollistumisessa.

Lappilainen naiskirjallisuus on ollut keskeisesti rakentamassa pohjoista identiteettiä ja historiakäsitystä, toisin sanoen se on vaikuttanut osaltaan siihen, mitä alueen historiasta muistetaan ja miten pohjoista kuvataan. Silti yhä 2000-luvulla lappilaisen kirjallisuuden merkityksestä keskustellaan hämmästyttävän usein pääasiassa mieskirjallisuuden kautta.

Teen kulttuurihistoriallista tutkimusta, jossa kohdemateriaalini vuoksi hyödynnän kirjallisuudentutkimuksen lähestymistapoja, muun muassa naiskuvatutkimusta. Pääpaino on kuitenkin kulttuurihistoriallisessa metodologiassa. Olen valinnut työhöni kolme keskeistä käsitettä: *naiskuvat*, *vastamuisti* ja *jälkimuisti*, joiden avulla suuntaan mielenkiintoni tutkimuskysymysteni ja analyysini kannalta keskeisiin asioihin. Tärkeimmät metodologiset instrumenttini ovat kontekstualisoiva lähi- ja vastakarvaan

lukeminen sekä kirjoittamalla tutkiminen ja sisällönanalyysi. Lisäksi käsitteet naiskirjailija ja naiskirjallisuus liittyvät tutkimuskohteenani olevaan 12 kirjailijaan ja heidän tuotantoonsa.

Päätutkimuskysymyksenäni on tarkastella, millaista naiseutta kirjailijoiden sodasta ja jälleenrakennusajasta kertovat romaanit rakentavat. Sota- ja jälleenrakennusaika koettiin kaunokirjallisuuden aiheina miehisiksi, ja kirjoittamaton sääntö oli, että naiset eivät pysty niistä uskottavasti kirjoittamaan. Näin ollen kriitikot usein arvioivat Lapin naiskirjailijoiden naiskuvatulkintoja miehisen kertomaperineen näkökulmasta. Näenkin tutkimustehtäväni paikoin myös laajenevan siihen, miten kirjailijan sukupuoli vaikutti heidän esittämiensä historiatulkintojen vastaanottoon. Analyseissani on kaiken aikaa läsnä kaksi aikatasoa: teosten ilmestymisajan aika eli kirjoittamisajankohta sekä kirjailijoiden tulkinnoissaan kuvaama aika eli menneisyys.

Tutkimukseni uudistaa tutkimuskenttää osoittaen lappilaisen kirjallisuuden merkityksen mielen jälleenrakentajana ja traumaattisten kokemusten käsittelijänä. Lapin naiskirjailijat moninaistivat käsitystä sota-ajan naisesta kuvaamalla romaaneissaan 1940–1980-luvuilla muun muassa kotirintaman naisia työssään tai naisten sodankokemukseen oleellisesti kuulunutta seksuaalisen väkivallan pelkoa. Sota-ajan naisen seksuaalisuus oli ylipäätään teema, joka puhutti kriitikoita usealla vuosikymmenellä. Lapin naiskirjailijat kirjoittivat evako(i)sta ja Lapin sodasta tuhoineen. Heidän jälleenrakennusajan tulkintansa tekivät näkyväksi naisten ja lasten osuuden Pohjois-Suomen jälleenrakennuksessa.

Vaikka tutkimukseni ei johda kaiken kattavaan esitykseen lappilaisesta naiskirjallisuudesta, tarkastelen alueen kirjallisuutta jatkumoina: Martta Haatanen, Viola Kuoksa-Wave, Annikki Setälä, Annikki Kariniemi ja Rauni Kivilinna edustavat 1940–1970-luvuilla kirjoittaneita kirjailijoita; Mirjam Kälkäjä, Anja Tikkanen, Ritva-Kaija Laitinen, Anna-Liisa Haakana, Ritva Kariniemi, Anita Kraatari ja Kirste Paltto taas 1970–1980-luvuilla kirjoittaneita.

Keskeiset käsitteet: lappilainen naiskirjallisuus, pohjoinen kulttuurihistoria, feministinen kirjallisuudentutkimus, uusi sotahistoria, kirjoittamisen kulttuurihistoria, naiskuvatutkimus, sukupuolihistoria, vastamuisti, postmemory eli jälkimuisti, sota-aika, Lapin jälleenrakentaminen, pohjoinen, evakko, saksalaissuomalaiset suhteet, sukupuolittunut väkivalta, asutustila, kylmätila, naiskirjailija

Abstract

VIRPI VAINIO

Väitöskirjan otsikko

Representations of Wartime and Reconstruction-Era Womanhood in Literature by Lapland-based Women Authors dating from the 1940s to the 1980s Rovaniemi: University of Lapland, 2025, 310 pages

Acta electronica Universitatis Lapponiensis 427

Doctoral Thesis: University of Lapland, Faculty of Social Sciences,

ISBN 978-952-337-527-7

ISSN 1796-6310

In this doctoral dissertation, I examine representations of wartime and reconstruction-era women and womanhood in prose written by Lapland-based key women authors in the period from the 1940s to the 1980s. My study elaborates on the understandings gained through research in history of literature and new war history regarding northern women authors' role in participating in societal discussion from the 1940s onwards through their writing on wartime and reconstruction-era experiences from women's perspective. Already in the period from the 1940s to the 1970s, these women authors addressed themes that have emerged in wider public discussion only in the 2000s. These themes include long-term emotional memories, experiences of gendered violence, and the North as a source of cheap labour force for boosting reconstruction-era industrialization.

Literature by Lapland-based women authors has played a central role in building the northern identity and conception of history, that is, it has contributed to what is remembered of the region's history and how the North is represented. Yet, the significance of Lapland's literature is still astonishingly often discussed through works written by men.

My research is situated within the discipline of cultural history, and given the nature of the material I examine, I draw from approaches in literature studies, for example research on representations of women. The main methodological emphasis of this study, however, falls into the realm

of cultural history. I have selected three core concepts for this study: *representations of women*, *counter-memory*, and *postmemory*. These concepts enable me to focus on the issues of greatest relevance to my research questions and analysis. The main methodological instruments used are contextualizing close reading and reading against the grain, research through writing, and content analysis. In addition, my research addresses 12 authors and their works and the related concepts *woman author* and *literature by women authors*.

My main research question is to examine what kinds of representations of womanhood are constructed in the women authors' novels set in the wartime and reconstruction period. The wartime and reconstruction period as subjects addressed by literature were conceived of as quintessentially masculine, and the unwritten rule was that women cannot write about these subjects in a convincing way. Thus, critics often assessed Lapland's women authors' representations of women through the lens of the masculine narrative tradition. Seen against this backdrop, my research task also extends to considering how the author's gender may have influenced the reception of the interpretations of history offered by them. Two time planes are continuously present in my analysis: the time of publication of the works (the time of writing) and the time depicted in the works (past).

My study renews the research field by pointing out the significance of Lapland's literature in mental reconstruction and the processing of traumatic experiences. In their novels published during the period from the 1940s to the 1980s, Lapland's women authors diversified the image of the wartime woman through depicting, for example, women working at the home front, or the fear of sexual violence, which essentially characterized women's experience of war. Sexuality of wartime women in general was an ongoing theme addressed by critics over several decades. The Lapland-based women authors wrote about the evacuees and the Lapland War and the destruction brought by the war. The women writers' interpretations of the reconstruction era rendered visible the role of women and children in the reconstruction of Lapland.

Although my research does not provide a comprehensive overview of the literature by Lapland-based women authors, I address the literature of the region as a series of continua: Martta Haatanen, Viola Kuoksa-Wave, Annikki Setälä, Annikki Kariniemi and Rauni Kivilinna represent authors who wrote in the period from the 1940s to the 1970s; and Mirjam Kälkälä, Anja Tikkanen, Ritva-Kaija Laitinen, Anna-Liisa Haakana, Ritva Kariniemi, Anita Kraatari and Kirste Paltto represent writers whose works date from the 1970s to the 1980s.

Central concepts: literature by Lapland-based women authors; northern cultural history; feminist literary criticism; new war history; cultural history of writing; research on representations of women; gender history; counter-memory; postmemory; wartime; reconstruction of Lapland; North; evacuee; Finnish – German relations; gendered violence; resettlement plot; cold farm; woman author

Kiitosten aika

Yksi tutkimuskysymys tähän väitöskirjaan taisi löytyä jo lapsuudessani, kun katselin viikoittaisilla mökkimatkoilla Ranuantien varren tyhjilleen jääneitä rintamamiestaloja. Asuttamattomaksi jääneet talot kutkuttivat mielikuvitustani. Miksi ihmisten oli pitänyt jättää kotinsa ja tuttu pihapiirinsä navettoineen ja aittoineen? Minne perhe oli lähtenyt? Lapsuudenystävilleni, joilla oli Pohjois-Suomessa suvut ja isovanhemmat, oli ehkä selvää, että kyse oli sodan jälkeisen asutuspolitiikan ja 1960- ja 1970-lukujen vaihteen rakennemuutoksen seurauksista. Minulla ei ole ollut pohjoisessa ämmejä ja äijejä, keiltä kysyä, ja sen takia olen etsinyt vastauksia Lapin historian kysymyksiin alueen kaunokirjallisuudesta ja historiantutkimuksesta.

Tarvittiin kuitenkin kirjallisuuden maisterin opinnot Oulun yliopistossa, vuodet äidinkielen opettajana, viisi lasta, avioliitto kylmätilan kasvatin kanssa ja muutama hylsy kaunokirjallisuuden kustantajilta ennen kuin aloin systemaattisesti etsiä vastauksia mielessäni pyörineisiin pohjoisen naishistorian kysymyksiin. Aloitin kulttuurihistorian jatko-opinnot loppusyksystä 2020 Lapin yliopistossa. Nyt maaliviivan häämöttäessä edessäni, voin totisesti sanoa, että väitöstutkimuksen tekeminen on matka, jossa on monenlaisia vaiheita. Parasta ovat olleet ne lukemattomat ihmiset, joihin olen saanut prosessin aikana tutustua. Eniten olen oppinut tutkimukseni ohjaajilta kulttuurihistorian emeritaprofessori Marja Tuomiselta ja kulttuurihistorian dosentti, yliopistonlehtori Kaisa Vehkalahdelta sekä uskontojen ja kulttuurien politiikan professori Aini Linjakummulta. Yliopiston mentor-kisällijärjestelmä on erinomainen, sillä ihan vain kuuntelemalla kokeneita tieteen tekijöitä oppii paitsi tutkimuksen kieltä, myös tieteellistä ajattelua. Kiitos siis Marja, Kaisa ja Aini pitkämielisyydestänne ja viisaudestanne! Olette kärsivällisen määrätietoisesti ohjanneet minua maaliin. Olen etuoikeutettu, kun olen saanut käydä kanssanne niin monia hyviä keskusteluja; teidän sivistyksenne ja professionaalisuutenne ovat auttaneet eteenpäin.

Tutkimukselleni tärkeä mentor on ollut kirjallisuuden emeritaprofessori Liisi Huhtala, joka on jaksanut kannustaa ja innostaa minua eteenpäin tutkimukseni alkumetreistä saakka. Kiitos Liisi, olet ollut korvaamaton ystä-

vä, keskustelukaveri ja kannustaja. Oikeastaan vasta luettuani väitöskirjasi ymmärsin, miksi puhumme kirjallisuudesta niin samalla kielellä: tykkäämme molemmat kontekstualisoida kirjallisuutta historiaan. Olet pystynyt kokeneena tieteen tekijänä monessa kohtaa tutkimusprosessiani sanoittamaan, mikä on kulttuurihistorian ja kirjallisuustieteen ero, sillä välillä olen kokenut olevani historian poluille eksynyt kirjallisuustieteen maisteri.

Eriytyisen kiitollinen olen tutkimukseni esitarkastajille Suomen ja Pohjois-Euroopan historian professori Tiina Kinnuselle ja yliopistolehtori, kulttuurihistorian ja elämänkerronnan dosentti Maarit Leskelä-Kärjelle. Paneuduitte todella perusteellisesti tutkimukseeni, ja sain teiltä palautetta, joka syvensi ja paransi tutkimustani, ja mikä parasta, innostuin huomioidenne ansiosta tutkimuksestani uudelleen.

Ja tietysti kiitos pohjoisille naiskirjailijoille. Oli tärkeää, että piditte tutkimustani merkityksellisenä. Kiitos Anita Kraatari, Terttu Rousu ja Kirste Paltto. Valitettavasti nämä kiitokset eivät enää ehdi työni aikana edesmenneille Mirjam Kälkälälle ja Anna-Liisa Haakanalle.

Kiitos Martta Haatasen miniälle Marja Haataselle ja Martan lapsenlapselle Kaisa Haataselle, kun annoitte tutkimuskäyttöni Martta Haatasen -arkiston ja kävitte kanssani kiinnostavia keskusteluja. Kiitos myös Ritva-Kaija Laitisen tyttärelle, Pirjo Laitiselle, kannustuksesta ja keskusteluisittamme. Kiitos Matti Wavelle ja erityisesti Päivi Rantaselle, että olen saanut keskustella kanssanne Viola Kuoksa-Wavesta pitkin tutkimusprosessiani.

Monessa kohtaa tutkimustani olen joutunut tekemään lähestulkoon salapoliisityötä. Kiitos kaikille teille tutkijoille ja asiantuntijoille, jotka olette vastanneet kysymyksiini: Marianne Junila, Helena Pilke, Pentti Airio, Kati Launis, Veli-Pekka Lehtola, Kalevi Mikkonen, Tapani Niemi, Vesa Puuronen, Tiina Harjumaa, Jonna Mölläri, Ilmari Leppihalme, Juha Himanka, Mervi Löfgren Autti, Päivi Rantala ja Tuija Hautala-Hirvioja.

Lämmin kiitos myös Lappi-osaston erityiskirjastonhoitaja Mari Ekmanille. Olit korvaamaton apu!

Kiitos Anita Myllykoskelle, joka kannustit minua ja annoit käyttööni keräämäsi Maritta Haatanen -arkiston.

Kiitos toimittaja-kirjailija Tapani Niemi, että jaoit Mirjam Kälkälä -haastattelumateriaalisi tutkimuskäyttöni. Kiitos toimittaja Risto Pyykölle, että autoit etsimään *Lapin Kansan* ja *Pohjolan Sanomien* kuva-arkistosta kirjailijoiden valokuvia. Kiitos Markku Torkolle, Tapani Rannalle, Marjatta Bycklingille, Sirkka Veikkolaiselle ja Hilla Kuumetsälle, että luitte tutkimuskäsikirjoitukseni ja teitte siitä tärkeitä huomioita.

Kiitos opiskelijakollegoilleni Noora Nampajärvelle, Nina Seljolle, Tiina Yrjänheikille, Kaisa Riskilälle, Erkki Kailalle, Marko Niemelälle, Christa Haatajalle, Ari Huhtamolalle, Mari Lohinivalle, Elina Karvolle ja Pilvikki Lantelalle. Keskustelut kanssanne ovat aina vieneet eteenpäin.

Kiitos kannustuksesta Lapin yliopiston harjoittelukoulun rehtoreille Anne Onnelalle ja Maarit Alalle sekä opettajakollegoilleni.

Kiitos Reetta Knuutila, Riikka Soudunsaari, Annukka Heinonen, Hanna-Mari Polojärvi, Anita Haataja ja Sanna Hyvärinen kannustuksesta! Kiitos Anna-Riikka Carlson: olet pitänyt tutkimustani tärkeänä ja nostanut sitä esille myös someissasi.

Iso kiitos siskoilleni, Marja Vainiolle, joka näytit, että väitöskirja on ihan saavutettavissa oleva tavoite, ja Ulla-Kirsikka Vainiolle, joka osaat aina kannustaa!

Sitten tietysti kiitos vanhemmilleni Leila ja Kari Vainiolle. Teidän uskonne minuun on kantanut myös huonoina päivinä.

Suurimman kiitoksen ansaitsee mieheni Jouko, joka piti aivan itsestään selvänä, että lähdän sivistämään itseäni kulttuurihistorian jatko-opiskelijana. Kiitos Jouko, että ymmärsit, mikä hyöty tutkijantaidoista ja väitöskirjapolusta on minulle ihmisenä. "Sivistyminen vaatii työtä!" sanoit, ja minä onneksi uskoin.

Viimeisenä mutta ei vähäisimpänä kiitos lapsilleni Väinölle, Veikolle, Veeralle, Varpulle ja Kaukolle, että jaksoitte väitöskirjaa tekevää äitiänne.

Kestitte hienosti taloudellisesti tiukemmat vuodet. Äidin tutkiminen vaati lunnaat teiltäkin.

Tätä tutkimusta on rahoittanut Lapin kulttuurirahasto sekä Esko Riepu-la -rehtoriapuraha. Lämmin kiitos molemmille rahoittaville tahoille. Teidän taloudellisella tuellanne tutkimukseni näkee nyt päivänvalon.

Rovaniemellä 24.11.2025

Virpi Vainio

Sisällys

Tiivistelmä	3
Abstract.....	6
Kiitosten aika.....	9
1 JOHDANTO.....	15
1.1 Tutkimuskohde, -kysymykset ja tutkimuksen tavoitteet	16
Tutkimusasetelma- ja tutkimuskysymykset.....	17
Aiempi tutkimus	19
Aineisto ja rajaukset	26
1.2 Asettautuminen tutkimuskentälle.....	32
Naiskirjallisuus pohjoisen kulttuurihistorian ja Lapin kirjallisuuden risteyksessä	33
Mitä on pohjoinen näkökulma?.....	37
Tutkimuskohteena fiktio ja kirjallisuus.....	38
Naisten kokemukset ja uusi sotahistoria.....	40
Feministinen kirjallisuudentutkimus, sukupuolihistoria ja kirjoittamisen kulttuurihistoria	46
1.3 Keskeiset käsitteet	51
Kulttuurihistoriallinen naiskuva-analyysi	51
Pohjoista vastamuistia sekä jälkimuistin käsite	56
1.4 Menetelmälliset ja eettiset valinnat.....	59
Tutkimusmenetelmät	59
Tutkimuseettiset kysymykset	65
Tutkimuksen rakenne	68
2 LAPIN NAISKIRJAILIJAT	70
2.1 Sota- ja jälleenrakennusajan kirjailijat	70
Martta Haatanen	76
Viola Kuoksa-Wave.....	81
Annikki Setälä	85
Annikki Kariniemi	87
2.2 Kulttuuriradikalismien ajan kirjailijat.....	93
Rauni Kivilinna	95

Ritva-Kaija Laitinen.....	100
Anja Tikkanen.....	103
Mirjam Kälkäjä	105
Anita Kraatari	109
2.3 Moniäänistyvän ajan kirjailijat	113
Ritva Kariniemi.....	114
Anna-Liisa Haakana	117
Kirste Paltto.....	120
3 SOTA-AJAN ISÄNMAALLISET ÄIDIT	124
3.1 Sota-ajan kirjallisuuden ihanteelliset äidit ja vaimot.....	124
3.2 Työteliiät isänmaalliset äidit	132
3.3 <i>Veren kuva</i> ja <i>Pahan morsian</i> äitimyytin purkajina.....	145
3.4 Ihanteellinen äitimyytti on syvällä kulttuurissa.....	147
4 LANGENNEET NAISET	152
4.1 Hätäntyneet kihlatut ja avioon kiirehtivät sotamorsiamet.....	152
4.2 Saksalaismorsiamet ilmestyvät lappilaiseen naiskirjallisuuteen	160
4.3 Kariniemen <i>Veren kuva</i> ”puhkaisee paiseen”	165
4.4 Toistettu saksalaismorsiankuvasto purkamassa traumaa	176
4.5 Naiset seksuaalisen väkivallan uhreina.....	189
4.6 Sota-ajan naisetko arka aihe?.....	196
5 JÄLLEENRAKENNUSAJAN TOIMELIAT SELVIYTYJÄNAISET	200
5.1 Vahvat ja sopeutuvaiset evakkonaiset.....	200
5.2 Jälleenrakennusajan kansanvalistus- ja maahenkiset naisraivaajat.....	217
5.3 Seitsemänkymmentäluvun naturalistiset naisraivaajatulkinnat	229
5.4 Tyttäret ristivalottamassa raivaajaemäntäkuvauksia	242
5.5 Sodasta selviytyneet naiset.....	248
6 POHJOINEN NAIKKIRJALLISUUS MIELEN	
JÄLLEENRAKENNUSTYÖNÄ.....	254
6.1 Pohjoiset naistulkinnat täydentävät kuvaa menneestä.....	254
6.2 Mitä uutta käsitteet naiskuva, vasta- ja jälkimuisti	
tutkimuksessani tuottivat?	262
6.3 Kritikit ajan kulttuurin peilinä	272
6.4 Traumafiktio armahtajana ja anteeksiannon välittäjänä.....	276
Lähdeluettelo.....	281
Luettelo taulukoista ja kuvista.....	308

1 JOHDANTO

Löytöretkeni lappilaiseen naiskirjallisuuteen alkoi Annikki Kariniemestä. Muistan, miltä tuntui ensimmäistä kertaa lukea hänen romaaninsa *Veren kuva* (1971) ja *Veren ikävä* (1977), joissa Pohjois-Suomen sotavuosien koki-jana ja päähenkilönä on nainen. Luulen, että moni voi samaistua kokemukseeni: on tärkeää löytää omaan sukupuoleensa ja kotipaikkakuntaansa paikantuvaa kirjallisuutta. Mitä enemmän sittemmin luin lappilaista kirjallisuutta, sitä selvemmin huomasin, että naiskirjailijat kirjoittivat erilaisia tulkintoja toisesta maailmansodasta ja jälleenrakennusajasta kuin miehet. Monet näistä tulkinnoista puuttuivat saman aikakauden miehistä sodan ja jälleenrakennusajan kertomuksista. Sukupuoli on siis keskeisesti määrittänyt sitä, millaisina suomalaiset sankarilliset sodan ja jälleenrakennuksen selviytymistarinat on haluttu kirjallisuudessa muistaa ja mitä taas on haluttu unohtaa.¹

Kuten nuorena lukemistani Annikki Kariniemen *Veri*-trilogian sotaromaaneista huomasin, kaunokirjallisuudella on kyky muovata sitä, miten jälkipolvet näkevät sota- ja jälleenrakennusajan.² Tutkimani kirjallisuus on ollut muodostamassa sitä historiakulttuuria, jonka kautta alueen historia nykyisin nähdään ja miten se naisten näkökulmasta muistetaan.³ Haluankin selvittää, miksi kirjailijat kullakin vuosikymmenellä kirjoittivat nais-hahmonsia niin kuin kirjoittivat. Valitsin työhöni kaksitoista keskeistä Lapin sota- ja jälleenrakennusajasta kirjoittanutta naiskirjailijaa:

- Martta Haatanen (1904–1977)
- Viola Kuoksa-Wave (1904–1995)
- Annikki Setälä (1900–1970)
- Annikki Kariniemi (1913–1984)
- Rauni Kivilinna (1912–1993)

1 Hirsch 2012, 17–18.

2 Ks. esim. Hirsch 2012; Arminen 2018, 335.

3 Ks. myös Arminen 2018, 335.

- Mirjam Kälkäjä (1939–2022)
- Anja Tikkanen (1931–2011)
- Anita Kraatari (1939–)
- Anna-Liisa Haakana (1937–2024)
- Ritva Kariniemi (1931–2001)
- Ritva-Kaija Laitinen (1935–2021)
- Kirste Paltto (1947–)

Kati Launis kirjoitti vuonna 2005 ilmestyneessä väitöskirjassaan, että puheet varhaisista, unohtuneista naiskirjailijoista pitäisi lopettaa, koska heitä on jo tutkittu Suomessa paljon.⁴ On kuitenkin paikoin relevanttia todeta, että lappilainen naiskirjallisuus on unohtunutta kirjallisuutta, sillä niin vähän monia tämän tutkimuksen kirjailijoita 2020-luvulla enää tunnetaan ja nostetaan esille. Osa tutkimusaineistoni kirjailijoista on nykyään niin unohtuneita, että heidät syrjäytetään vuodesta toiseen pohjoista kirjallista kenttää hahmotettaessa – näin käy liian usein jopa aivan uusimmissa tutkimuksissa.⁵ Tutkimukseni onkin ensimmäinen suomalainen opinnäytetyö, joka analysoi useamman pohjoisen naiskirjailijan tuotantoa.

Seuraavaksi perustelen tarkemmin tutkimusasetelmani kaikkine rajauksineen, tutkimuskysymyksineen ja eettisine ratkaisuineen sekä kerron, mitä yhteisiä kiinnostuksenkohteita ja rajapintoja jo tehdyillä tutkimuksilla on oman tutkimustehtäväni kanssa.

1.1 Tutkimuskohde, -kysymykset ja tutkimuksen tavoitteet

Tutkimuskohteeni koostuu kahdestatoista Lapin naiskirjailijasta ja heidän proosassaan esiintyvistä sota- ja jälleenrakennusajan naiskuvista. Tutki-

⁴ Launis 2005, 16. Launis toki viittasi omassa tutkimuksessaan lähinnä 1800-luvun lopun naiskirjailijoihin.

⁵ Esimerkiksi Kati Kanto (2022) ei mainitse väitöskirjansa johdannossa Lapin ensimmäisiin naiskirjailijoihin kuulunutta Martta Haatasta hahmotellessaan pohjoista kirjallisuutta. Kuitenkin 19 romaanina kirjoittanut Haatanen oli 1940- ja 1950-luvun keskeisimpiä suomalaisia naiskirjailijoita ja häntä luettiin paljon. Ks. myös Hytönen 2023. Kirjailija Outi Hytönen nostaa Annikki Kariniemestä kirjoittamassaan elämäkerrassaan esille Martta Haatosen ja Annikki Setälän mutta ei Viola Kuoksa-Wavea.

mukseni on lähtökohdiltaan monitieteellinen niin kuin kulttuurihistorian tutkimukset monesti ovat. Tässä aluvuossa perustelen tutkimusasetelmaani, tutkimuskysymyksiä, aineiston rajausperusteita, tälle työlle keskeisiä tutkimuskäsitteitä, tutkimusprosessiani ja siinä käytettyjä metodeja sekä työni eettisiä valintoja.

Tutkimusasetelma- ja tutkimuskysymykset

Minua kiinnostavat lappilaisessa naiskirjallisuudessa esiintyvät erilaiset naishahmot ja se, miksi kirjailijat valitsivat kuvata sota- tai jälleenrakennusajan naisia juuri tietynlaisiin rooleihin ja tarinoihin. Pääkysymyksenäni onkin selvittää, *millaista naiseutta Lapin naiskirjailijoiden sodan ja jälleenrakennuksen kertomukset rakentavat.*

Kirjailijat osallistuivat sodan ja jälleenrakennusajan fiktiivisillä tulkintoillaan oman aikansa yhteiskunnalliseen keskusteluun, johon historiallinen romaani antoi välineen ja mahdollisuuden.⁶ On mielenkiintoista selvittää, vahvistavatko ja toisintavatko tutkimusaineistoni naiskuvat käsitystä sota- ja jälleenrakennusajan naisista sankareina vai purkavatko ne sitä. Oletan löytäväni naishahmoista sekä elävyyttä että ristiriitaisuutta, sillä niitä kuvittelisi sota- ja jälleenrakennusaikana oikeasti eläneiden ihmisten kokemuksissakin olleen.⁷ Toisaalta jos nainen kuvattiin vain kapeassa roolissa sankarina, on tärkeää analysoida, miksi näin on ollut. Tutkimustani ohjaakin halu ymmärtää, miksi tiettyjä naiskuvia on toisteltu vuosikymmenestä toiseen, kun taas toisista on pitkään vaiettu. Kontekstoimalla romaanien kirjoitusaikaa on luultavasti havaittavissa kulttuurisia muutoksia, jotka ovat edesauttaneet sitä, että myös vaikeimmista ja traumaattisimmista asioista on lopulta voitu kirjoittaa pohjoisessa proosakirjallisuudessa.

Pääkysymykseni lisäksi tutkimustehtävääni jäsentävät kolme lisäkysymystä:

6 Vrt. esim. Launis 2005, 22.

7 Satu Saarinen on miettinyt, miten kapeita rooleja sota-ajan naisille on annettu niin kaunokirjallisuudessa kuin tutkimuksessa vuosikymmenestä toiseen hänen oman sukunsa sota-aikaa koskevassa naistutkimuksessaan *Annikin sota* (2023). Ks. Saarinen 2023, 184–185.

- Miten naiskirjailijoiden fiktiiviset naistulkinnat otettiin omassa ajassaan vastaan?
- Millaiset kirjoitusajankohtaan liittyvät tekijät rajasivat ja mahdollistivat naiskirjailijoiden tulkintoja?
- Millä tavoin naiskuvia voidaan jäsentää vastamuistin ja jälkimuistin käsitteiden avulla?

Koska asetan naiskirjailijoiden tulkinnat kirjoitusaikansa kulttuuriin ja historialliseen kontekstiin, on olennaista kontekstualisoida teosten saamaa kritiikkiä: avaahan se ajankohdan odotuksia kirjallisuudelle ja suhteuttaa teoksen kirjallisuusinstituution kenttään sekä sitä kautta ajan yhteiskunnalliseen tilanteeseen. Kritiikin tutkiminen valottaa, millaisia mahdollisuuksia kirjailijoilla oli omassa ajassaan kirjoittaa tulkintaansa: miten sukupuoli vaikutti heidän aihevalintoihinsa tai siihen, mistä heidän oletettiin tai ei oletettu kirjoittavan. Lappilaisen naiskirjallisuuden naiskuvien muutos ja muuttuviin kuviin suhtautuminen 1940–1980-luvuilla heijastavat arvojen ja kulttuurin muutosta Suomessa.

Oletan löytäväni tutkimastani kirjallisuudesta myös sellaisia sotavuosien naisen rooleja, jotka ovat saattaneet vahvistaa kirjoitusajassaan sota-ajan naisen toiseutta. Yhtäältä mitä luultavimmin erityisesti sota-aikana kirjoitettu kirjallisuus voi toistella naistutkimuksen jo moneen kertaan esiin nostamia sankarimyyttejä sota-ajan naisen rooleista kasvattajana, hoivajana, puurtajana, muonittajana, varustajana, hyväntekijänä, tukipylväänä, sankarina ja uhrina.⁸ Minusta tiettyjen, lähes ikonisoituneiden naiskuvien toistamista ei kuitenkaan tarvitse arvottaa hyväksi tai huonoksi. Toisteisuuteen voi kätkeytyä pyrkimyksiä vapautua kuviin liittyvistä historian traumaattisista painolasteista. Marianne Hirsch uskoo, että sodan jälkeiset sukupolvet ovat voineet kirjoittamalla, tutkimalla ja menneisyyden traumaattisia vaiheita analysoimalla vapautua ylisukupolvisista traumataakoistaan.⁹

8 Saarinen 2023, 184–185.

9 Hirsch 2012, 5, 106–107. Marianne Hirsch kuvaa *postmemoryn* käsitteellä tilannetta, jossa seuraava sukupolvi tai seuraavat sukupolvet kantavat edellisten traumaattisia kokemuksia, eli sitä

Ajattelen, että kulttuurihistoriallisessa tutkimuksessa on tärkeää pureutua syihin, miksi eri vuosikymmenillä on toimittu tietyllä tavalla, ja nähdä ne kirjoitusajan kulttuuriset normit ja raja-aidat, jotka naisten toimijuuteen kirjailijoina ovat vaikuttaneet. Historiallistavan naiskuva-analyysin rinnalla voin myös paikoin näyttää kirjailijan biografiatiedoilla ja teosten saamalla kritiikillä, millaisia mahdollisuuksia lappilaisilla naiskirjailijoilla oli 1940–1980-luvuilla toimia kirjailijana. Pohdin naiskirjailija-käsitteen sopivuutta 2000-luvun tutkimukseen tarkemmin alaluvussa 1.2 Asettautuminen tutkimuskentälle.

Kirjailijoiden naistulkinnat tuottavat historiakuva, johon vaikuttavat sekä kirjoitusajan kulttuuri että kuvauksen kohteen aika. Tutkimustulokset koskevat molempia aikatasoja. Jotta lukijan olisi helpompi hahmottaa lähdeaineistoni analyysia ja sen molempia aikatasoja, olen rakentanut tutkimuslukuni etenemään ajallisesti kronologisesti. Analysoin siis aina ensin varhaisimmat tutkittavan naistyypin tulkinnat ja etenen sitten vuosikymmen kerrallaan kohti uudempaa kirjallisuutta.

Aiempi tutkimus

Tutkimukseni sijoittuu pohjoiseen kulttuurihistoriaan, jota työni ensisijaisesti on, mutta siitä löytyy yhtymäkohtia myös uuteen sotahistoriaan, sukupuolihistoriaan ja feministiseen kirjallisuudentutkimukseen sekä kirjoittamisen kulttuurihistorian tutkimuksiin.

Tutkimusaineistoni kirjailijoista on löydettävissä yksittäisiä tutkimuksellisia jälkiä.¹⁰ Ensimmäinen Lapin kirjallisuutta laajemmin luonnehtinut oli Erno Paasilinna. Hän määritteli ”Lapin kirjallisuuden ongelmat ja ohjelmat” -artikkelissaan (1963) Pohjois-Suomen kirjallisuuden merkitystä ja paikkaa ja jatkoi sen kaanoniin paikantamista myöhemmissä teoksissaan

kollektiivista kuormaa, jota seuraavat sukupolvet joutuvat vanhempiensa kokemista traumaattisista asioista kantamaan. Tämä kuorma koostuu menneisyydestä kertovista tarinoista ja kuvista, mutta myös vaikeammin havaittavista siirtymistä, kuten käyttäytymismalleista tai hiljaisuudesta, joka voi muodostua traumaattisten menneisyyden kokemusten ympärille. Käytän tässä tutkimuksessa Hirschin teoreettisesta *postmemory*-käsitteestä suomennosta *jälkimuisti*.

10 Ks. Kanto 2022; Sääsilahti 2014; Hietasaari 2016; Tuominen M. L. 2013; Kontio 1991; Arminen 2021.

1970–1980-luvuilla. Paasilinna nosti ensimmäisenä Martta Haataseksi alueen varhaista kirjallisuutta.¹¹

Sen sijaan kansallisiin kirjallisuushistorioihin, kuten Kai Laitisen toimitamaan *Suomen kirjallisuushistoriaan*¹², pohjoisen kirjailijoista pääsi vain kaksi, hekin miehiä. Vielä Maria-Liisa Nevalan vuonna 1989 toimittamassa *Sain roolin, johon en mahdu* -teoksessa tutkimusaineistoni Lapin naiskirjailijoista ei mainittu ketään.¹³

Sinikka Carlssonin, Liisi Huhtalan ja Sanna Karkulehdon toimittama *Pohjois-Suomen kirjallisuushistoria*¹⁴ jatkoi Erno Paasilinnan aloittamaa työtä. Teos oli ensimmäinen Lapin kirjallisuutta kuvaava kirjallisuushistoria, joka tarkasteli laajasti myös pohjoista naiskirjallisuutta.¹⁵ Tutkimusaineistoni kirjailijoista teokseen on hyväksytty Martta Haatanen, Annikki Kariniemi, Anna-Liisa Haakana ja Mirjam Kälkäjä.¹⁶ Kahdestatoista tutkimukseni kohteena olevasta kirjailijasta on mukana siis yhteensä neljä.

Vaikka naiset pääsivät kirjallisuuden historioihin verrattain myöhään, pohjoisia naiskirjailijoita on toki tutkittu 1990-luvulta lähtien.¹⁷ Lapin naiskirjallisuuden tutkimuksen edelläkävijä on Sinikka Tuohimaa, jonka toimitama *Silmukoita verkossa. Sukupuoli, kirjallisuus ja identiteetti* nostaa esille pohjoisen naiskirjailijoita.¹⁸

Veli-Pekka Lehtolan tutkimukseen *Rajamaan identiteetti: lappilaisuuden rakentuminen 1920- ja 1930-luvun kirjallisuudessa*¹⁹ Martta Haatanen olisi ajallisesti voinut kuulua, mutta Lehtola jätti perustellusti Haataseksi tutkimusaineistostaan, koska kirjailija ei edustanut hänen tutkimaansa

11 Paasilinna 1963, 22; vrt. Lehtola 1997, 14 ja 16.

12 Laitinen 1967.

13 Nevala 1989.

14 Tuohimaa (toim.) 1997; Carlsson, Huhtala ja Karkulehto (toim.) 2010.

15 Carlsson, Huhtala ja Karkulehto (toim.) 2010, ks. myös Kanto 2022, 18. Käsitteellä pohjoinen kirjallisuushistoria tarkoitetaan yleensä myös Oulun seudun kirjallisuutta. Sen takia oman tutkimusaineistoani osalta käytän mieluummin käsitettä lappilainen kirjallisuus.

16 *Pohjois-Suomen kirjallisuushistoria* 2010: Annikka Kariniemi (133–138), Anna-Liisa Haakana (140), Martta Haatanen (160), Mirjam Kälkäjä (162–163).

17 Ks. esim. Tuohimaa (toim.) 1997. *Silmukoita verkossa. Sukupuoli, kirjallisuus ja identiteetti* -teos, joka käsittelee pohjoista naiskirjallisuutta. Teoksessa Sinikka Tuohimaa tarkastelee Annikki Kariniemeä ja Mirjam Kälkäjää artikkelissaan ”Pohjoisen unohdetut naiskirjailijat”. Lisäksi Niina Työlähti pohtii Martta Haatasta artikkelissaan ”Naiset ullakolla eli pohjoisesta sensibiliateetistä”.

18 Tuohimaa (toim.) 1997.

19 Lehtola 1997.

Lannan- ja Lapinmaan rajaa vaan Etelä-Lappia eli niin sanottuja ”rintamaita”.²⁰

Myöhemminkin pohjoista kaunokirjallisuutta on tutkittu: erityisen paljon tutkimuksissa on keskitytty Rosa Liksomiin ja Timo K. Mukkaan.²¹ Tutkimusaineistoni kirjailijoista on tehty kaksi väitöskirjaa: Kati Kannon *Pohjoisen nuorten tilat ja paikat Anna-Liisa Haakanan 1980-luvun nuortenkirjoissa*²² sekä Marja Liisa Tuomisen kasvatustieteen alaan kuuluva väitöskirja *Mie elän tätä Lappia: kirjailija Annikki Kariniemen luontosuhde*.²³ Varhaisista pohjoisen naiskirjailijoista on kuitenkin vähän tutkimusta. Martta Haatasesta on tehty yksi pro gradu -työ ja yksi tieteellinen artikkeli sekä joitakin lehtiartikkeleita.²⁴

Lapin yliopiston *Feeniks*-hankkeen kokoomateoksissa on kolme artikkelia lappilaisesta kirjallisuudesta: Nina Sääsakilahden ”Sodan ja rauhan maisemat Reino Rinteen matkakirjassa Lapin rauha”, Elina Armisen ”Evakopolkua pasifistiksi. Sota ja jälleenrakennus Timo K. Mukan tuotannossa” sekä Armisen artikkeli ”This is my past”: War, memory, and forgiveness in Rosa Liksom’s *The colonel wife*.²⁵ Lisäksi Nina Sääsiki-lahti on kirjoittanut vuonna 2014 kolmen kirjailijan (Kaarlo Haapasen, Leevi Mikkolan ja Ritva-Kaija Laitisen) teosten sodan ja trauman maisemasta.²⁶ Lapin mentaalinen jälleenrakennusprosessi onkin ollut keskiössä monessa tutkimushankkeessa.²⁷

20 Lehtola 1997, 118. Veli-Pekka Lehtola toki mainitsee tutkimuksensa päättäntäluvussa myös Annikki Kariniemen pohjoisen Lappi-romantiikan jatkajana ja muuntajana. Lehtola 1997, 244.

21 Ks. esim. Sandbacka 2017; Arminen 2009; Ridanpää 2005.

22 Kanto 2022.

23 Tuominen M. L. 2013; Lisäksi Kariniemestä on tehty pro gradu -tutkimus: Kontio 1991. *Lappi-kuva Annikki Kariniemen teoksessa Porokristiina* (1991).

24 Myllykoski 2000; Työlähti 1997; *Pohjolan Sanomat* 2000b ja *Bibliophilos* 2004 ja 2022.

25 Sääsiki-lahti 2018, 78; Arminen 2021, 75; Arminen 2018, 334. Elina Arminen on tutkinut Rosa Liksomien *Everstina*-romaanien kysymällä, miten teos näyttää sodan muistamisen ja unohtamisen prosessia.

26 Sääsiki-lahti 2014, 129.

27 Lapin yliopiston kulttuurihistorian *Feeniks*-hankkeessa (2011–2021) mentaalinen jälleenrakennus eli sodan psyykkisistä ja paikoin myös ylisukupolvisista seuraamuksista toipuminen hahmotettiin laajasti ja ymmärrettiin, että niin kirkkotekstiilit kuin lasten piirustukset ja maalaukset voidaan nähdä toipumistyönä ja keinona käsitellä menneisyyttä. Tuominen 1991. *Feeniks*-hankkeen julkaisussa Tuominen ja Löfgren (toim.) 2018. *Lappi palaa sodasta: Mielen hiljainen jälleenrakennus* kuvataan jälleenrakennusta ennusta pitkäaikaisena psyykkisenä työnä.

Samoihin aikoihin myös Helsingin ja Oulun yliopisto tekivät monitieteellistä tutkimusta *Lapin synkkä kulttuuriperintö* -hankkeessa. Siinä tarkasteltiin saksalaisjoukkojen pohjoiseen jättämää aineellista kulttuuriperintöä. Ks. esim. *Oulun ylioppilaslehti* 2017. Oulun yliopistossa on myös parhaillaan menossa *Muistin marginaalista* -hanke (2024–2026), jossa Lapin kirjallisuutta tutkitaan ylisukupolvisen muista-

Pääosin tutkijoita on kuitenkin kiinnostanut uudempi 2000-luvun kirjallisuus. Marita Hietasaaren *Sodan muisti* -teos tarkastelee tämän vuosituhannen sotaromaaneja. Hän analysoi, miten suomalainen uudempi kaunokirjallisuus on muistanut sodan. Vaikka Hietasaari tarkastelee, miten kirjailijat uudistivat sodankuvauksia ja kansallista muistia, ainoastaan alaluvussa ”Saksalaisten hoitajat ja huorat” hän analysoi, miten tätä teemaa on käsitelty 2000-lukua varhaisemmassa pohjoisen kirjallisuudessa. Tässä yhteydessä hän nostaa esille Annikki Kariniemen, Ritva-Kaija Laitisen ja Ritva Kariniemen.²⁸ Hietasaaren teos osoittaa, että omalle tutkimustyölleni on tarvetta, jotta jatkossa tutkijoilla olisi tietoa, mitä Lapissa on sodasta ja jälleenrakennusajasta kirjoitettu ennen 2000-lukua eli 1940–1990-lukujen aikana.²⁹

Tutkimusaineistoni kirjailijoista eniten 2000-luvulla esillä ollut kirjailija on Annikki Kariniemi. Häntä ei voida pitää unohtettuna marginaaliin jääneenä kirjailijana,³⁰ sillä hänen kirjailijuuttaan on tehty tunnetuksi myös kaunokirjallisuudessa: Mirjam Kälkäjä kirjoitti Kariniemestä näytelmän *Minä, kirjailijatar* vuonna 2004 ja Rosa Liksom romaanin *Everstinna* vuonna 2017. Lisäksi Kariniemi on tutkimusaineistoni kirjailijoista ainoa, jolla on oma vuonna 2005 perustettu kirjailijaseuransa ja josta on kirjoitettu elämäkerta.³¹ Elämäkerrassa kirjailija Outi Hytönen ei kuitenkaan juuri tarkastele Kariniemen sota-ajasta kertovaa tuotantoa, joten tältäkin osin tutkitun ja tunnetun kirjailijan tutkimukseen mukaan ottaminen oli perusteltua.

misen näkökulmasta.

28 Hietasaari 2016, 172–180; Vrt. 2000-luvun historiallisia sotaä käsitteleviä romaaneja on tutkittu paljon: Ks. esim. Arminen (2021); Leskelä-Kärki ja Melkas (2015); Ryttilä (2015) ja Sääskilahti (2014). Pro gradu -tutkielmansa lisäksi Anita Myllykoski on tehnyt Marita Haatasta tunnetuksi kirjoittamalla hänestä lehtiin: *Pohjolan Sanomat* 2000; *Lapillinen-lehti* 2004; *Kaleva* 2004; *Bibliophilos* 2004 ja *Tornionjokilaakson vuosikirja* 2004.

29 Leskelä-Kärki 2022: Maarit Leskelä-Kärki on huomannut tutkiessaan elämäkerta kirjoittamista, että usein historian naisista kirjoittavat naispuoliset tutkijat perustelevat miespuolisia tutkijoita enemmän, miksi on tärkeää kirjoittaa menneisyyden naisista. Ehkä minunkin on turha todistella sen enempää aiheeni tärkeyttä, onhan itsestään selvästi tärkeää nostaa Lapin paikoin unohtuneita naiskirjailijoita esiin tutkimuksessa.

30 Kälkäjä 2004; Liksom 2017. Ks. myös Arminen 2021, 75: Elina Arminen määrittelee Annikki Kariniemen olevan ”a well-known Finnish author” Rosa Liksomin *Everstinna* romaania käsittelevässä artikkelissaan.

31 Hytönen 2023. Kariniemen kiinnostavuudesta kertoo jotain sekin, että hänet nostetaan yhä uudelleen esille myös aikakauslehdissä. Ks. *Parnasso* 2021.

Tutkimuksellani on monia yhtymäkohtia uudempaan kulttuurihistorian tutkimukseen. Maarit Leskelä-Kärki ja Kukku Melkas ovat tutkineet, miten sodan traumojen ja sotahistorian uudelleen kirjoittaminen on ollut keskeistä naiskirjailijoille 2000-luvulta lähtien.³² Minun kiinnostuksen kohteena on, mitä naiskirjallisuudessa tapahtui ennen 2000-lukua. Tutkimusaineistossani sotahistorian uudelleen kirjoittaminen on ollut keskeistä jo 1940-luvulta lähtien.

Uskon, että tutkimuksellani on annettavaa myös kansainväliseen tutkimukseen: sekä etelä-pohjoinen että sukupuolten väliset vastakkainasettelut ovat olleet keskeisiä muissakin pohjoismaissa³³ tai esimerkiksi Kanadassa, jossa kulttuurielämän keskuksat ovat sijainneet pääsääntöisesti provinssien etelä- tai keskiosissa.³⁴ Tutkimukseni täydentää myös pohjoismaista naiskirjallisuuden historiaa. Samalla lailla kuin Ruotsissa 1970-luvulla, meillä oli lappilaisessa naiskirjallisuudessa tihentymä: naisen näkökulmasta kirjoitettiin silloin paljon.³⁵ Uuden sotahistorian piirissä puolestaan on tuotu näkyviin naisten toisen maailmansodan ajan kokemuksia – tutkimukseni täydentää näitä tutkimuksia tuomalla tarkasteluun Lapin naisten historian.³⁶

Sota-ajan naiskirjailijoita – niin kuin ylipäätään sota-aikana sodasta kirjoittaneita kirjailijoita – on Suomessa tutkittu vähän. Helena Pilke toteaa vuonna 2009 ilmestyneessä väitöskirjassaan *Etulinjan kynämiehet – Suomalaisen sotakirjallisuuden kustantaminen ja ennakkosensuuri kirjojen julkaisutoiminnan sääntelijänä 1939–1944*, että sota-ajan kirjallisuuden merkitystä ei Suomessa juurikaan ole tutkittu.³⁷ Sota-ajan naiskirjailijoiden osuutta sodan aikaistulkitsijoina ei ole tarkastelu juuri ollenkaan³⁸, myöhempien, lähinnä 1980-luvun ja sitä uudempien naiskirjailijoiden so-

32 Leskelä-Kärki ja Melkas 2015, 111, ks. myös Kirstinä ja Turunen 2013, 54.

33 Esimerkiksi saamelaisten 1900-luvun kirjailijoiden tuotantoa on tutkittu sekä meillä Suomessa (Hirvonen 1999; Ahvenjärvi 2019) että Ruotsissa (ks. esim. Frederiksen 2019.)

34 Atwood 1972.

35 Ks. esim. Malmberg 2012.

36 Ks. esim. Stanczak-Wislicz 2021.

37 Pilke 2009, 26.

38 Elina Martikainen on tosin vuonna 2013 julkaistussa väitöskirjassaan *Kirjoitettu sota. Sotadiskursseja suomalaisessa kaunokirjallisuudessa 1917–1995* nostanut esille Maria Jotunin sisällissodan kuvaukset.

dan tulkintoja sen sijaan kyllä. Ainoa poikkeus on Ilona Kemppainen, joka on tutkinut Martta Haatasen sota-ajan äitikuva lyhyesti väitöskirjassaan *Isänmaan uhrin – Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana*.³⁹ Anu Koivunen on puolestaan tutkinut lisensiaattityössään *Isänmaan moninaiset äidin kasvot: Sotavuosien suomalainen naisten elokuva sukupuoliteknologiana* Martta Haatasen *Kirkastettu sydän* -romaanista tehdyn elokuvan äiti- ja naiskuva.⁴⁰

Pertti Karkaman mukaan sotaa käsittelevää kaunokirjallisuutta on paikoin myös vältelty tutkijoiden piirissä, koska se on voitu kokea ideologisesti ja aatteellisesti vastenmieliseksi.⁴¹ Tutkimusaineistoni kirjailijoista Martta Haatasen unohtamisessa lienee käynyt näin. Mirjam Kälkäjä piti Haatasta sota- ja jälleenrakennusajan kirjailijana, jonka myöhemmät sukupolvet kokivat vanhanaikaiseksi.⁴²

Kulttuurihistoriaa on syystä sanottu näkyväksi tekemisen tieteeksi. Nostaessani esille naiskirjailijoita työni asettuu lappilaisen naishistorian tutkimuksen traditioon. Esimerkiksi Mervi Autin ja Päivi Rantalan toimittama *Tavallisen epätavallisia naisia*, Tuija Hautala-Hirviojan *Peitettynä elämäntä: Taiteilija Maija Kellokummun valon etsintä* sekä Mervi Autin väitöskirja *Etsimessä neitikulttuuri – 1900-luvun valokuvaajanaisia Rovaniemellä* esittelevät naisia, jotka vaikuttaneet Pohjois-Suomessa mutta joiden toimijuutta ei juuri ole historiankirjoituksessa nostettu esiin.⁴³

Tutkimukseni kiinnittyy myös vahvasti naisten kirjoittamisen kulttuurihistoriaa tarkasteleviin tutkimuksiin, joista oman työni kannalta tärkein on ollut Kati Launin väitöskirja *Kerrotut naiset: Suomen ensimmäiset naisten kirjoittamat romaanit naiseuden määrittelijöinä*⁴⁴. Launis on tehnyt väitöskirjassaan kontekstualisoivaa naiskuvatutkimusta juuri naiskuvia tutkien. Hänen esimerkkinsä innoitti minua näkemään, että naiskuvatutkimusta voi tehdä tuoreella ja kulttuurihistoriallisella tavalla analysoimalla laajasti kir-

39 Kemppainen 2006.

40 Koivunen 1997.

41 Karkama 1998, 19.

42 Ks. Mirjam Kälkäjän haastattelu 28.9.1999.

43 Autti ja Rantala 1999; Hautala-Hirvioja 2013 ja Mervi Autti 2010.

44 Launis 2005.

jailijoiden mahdollisuuksia kirjoittaa omassa ajassaan. Tärkeä esikuva on ollut myös Maarit Leskelä-Kärjen *Kirjoittaen maailmassa: Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä*.⁴⁵ Siinä Leskelä-Kärki nostaa esiin, millaiset edellytykset ja mahdollisuudet Krohnin sisaruksilla oli omana aikanaan kirjoittaa. Ajateltuuni ovat vaikuttaneet myös naisten kirjoittamista tutkineet Kirsi Tuohela väitöskirjallaan *Huhtikuun tekstit. Kolmen naisen koettu ja kirjoitettu melankolia 1870–1900 -väitöskirja*⁴⁶ ja Ritva Hapuli tutkimuksellaan *Ulkomailla: Maailmansotien välinen maailma suomalaisnaisten silmin*.⁴⁷

Näissä neljässä tutkimuksessa kirjoittaminen nähdään kulttuurisena, sosiaalisena ja historiallisena toimintana. Niissä on pyritty tuomaan esille, millaisia valintoja kunkin ajan naiskirjailijat ovat omassa ajassaan pystyneet tekemään.⁴⁸ Maarit Leskelä-Kärki, Kirsi Tuohela ja Ritva Hapuli osoittavat, millaiset mahdollisuudet suomalaisilla naisilla oli 1900-luvun alkupuolella toimia kirjailijana. Heidän tutkimuksensa antoivat omalle työlleni tärkeän peilin, sillä jos etelän kulttuuriipiirien kasvateille, kuten Krohnin kirjoittaville sisaruksille tai Euroopassa matkakirjallisuutta kirjoittaneille naisille – Aili Ahoselle tai Tyyni Tuuliolle – kirjailijaidentiteetin omaksuminen ei aikansa kulttuurissa ollut yksinkertaista tai helppoa, mitä se sitten oli pohjoisen työläistäustaisille naisille. Kirjailijuus miellettiin 1900-luvulla ennen sotia ja pitkälle vielä niiden jälkeen lähinnä kulttuuriselle eliitille (ja lähinnä miehille) mahdolliseksi työksi ja tehtäväksi, johon rautatienrakentajien tyttären, kuten Martta Haatasen, tai asutustilallisten jälkeläisten, kuten Anita Kraatarin tai Mirjam Kälkäjän, tuskin ensimmäisenä ajateltiin suuntaavan. Kirjoittamisen kulttuurihistorialliset tutkimukset ovatkin monesti pohtineet naisten kirjailijaidentiteetin kehitystä ja sen mahdollisuuksia. Sivuan näitä kysymyksiä omassa tutkimuksessani, sillä esimerkiksi kustantaminen, apurahat ja kritiikki ovat keskeisiä kirjailijana toimimiselle.

45 Leskelä-Kärki 2006.

46 Tuohela 2008.

47 Hapuli 2003.

48 Leskelä-Kärki 2006, 36–47; Hapuli 2003; Launis 2005 ja Tuohela 2008.

Myös metodologisesti kirjoittamisen kulttuurihistorian tutkimukset ovat olleet työlleni tärkeitä. Ovathan tutkijat tehneet niissä kulttuurihistoriallista kaunokirjallisuuden lukemista niin kuin minäkin.

Tarkastelen tutkimukseni sijoittautumista naiskuvatutkimuksen, feministisen kirjallisuuden, kirjoittamisen kulttuurihistorian ja sukupuolihistorian tutkimuskentälle tarkemmin alaluvussa 1.2 *Asettautuminen tutkimuskentälle*.

Aineisto ja rajaukset

Esittelen seuraavaksi lyhyesti tutkimusaineistoni rajausperiaatteita. Lappilaisen kirjallisuuden merkityksestä on keskusteltu hämmästyttävän pitkään mieskirjallisuuden kautta⁴⁹ tai vain tiettyjä kirjailijanimiä, kuten Annikki Kariniemeä ja Rosa Liksomia, esiin nostaan.⁵⁰ Koska tutkimustehtävänäni on tarkastella nimenomaan lappilaisen kirjallisuuden sota- ja jälleenrakennusajan tarinoiden naiskuvia ja niiden muutosta, ei Annikki Kariniemeä voinut jättää tutkimuksesta pois vain sen takia, että häntä on tutkittu paljon. Liksom rajautui pois puolestaan, koska en tarkastele tutkimusaineistossani novelleja tai lyhytproosaa.

Aikarajauksen lisäksi keskeistä oli miettiä myös kirjailijan asuinpaikkaa. Näin tärkeäksi kohdistaa huomioni kirjailijoihin, jotka asuivat kirjoittaessaan Lapin läänissä, koska ajattelen, että kirjailijan elinympäristö vaikutti hänen kulttuuriseen toimijuuteensa omassa ajassaan. Etelän valtokeskuksissa kirjailija on aivan toisella tavalla lähellä kirjallisuusinstituution toimijoita, kuten kustantajia ja kirjallisuustapahtumia, kuin Pohjois-Suomessa, jossa kirjoittajat – varsinkin varhaisimmat – olivat aika lailla itsekseen. Lappi paikkana on näin ollen tutkimukseni tärkeä lähtökohta ja kohde. Kaikki tutkimuskohteena olevat kirjailijat eivät kuitenkaan ole syntyneet Lapissa.

49 Vrt. Paasilinna 1963 ja 1966. Kummassakaan antologiassa ei mainita yhtään naista. Sen sijaan Paasilinna 1963:ssa mainitaan lyhyesti Martta Haatanen, Annikki Kariniemi ja Rauni Kivilinna. Ks. myös Paasilinna 1973. Siinä muistetaan enää vain Annikki Kariniemi. Ks. myös Paasilinna 1984. Nyt mukana ei ole yhtään naista. Ks. myös Lehtola 2019. Lehtola käsittelee Annikki Setälää, Martta Haatata, Annikki Kariniemeä, Viola Kuoksa-Wavea ja Saimi Lindrothia yhdeksän sivun verran 238-sivuisessa Lapin kirjallisuutta analysoivassa teoksessaan.

50 Ks. Hytönen 2021; Hytönen 2023; Kaleva 2023; *Helsingin Sanomat* 2023.

Tutkimukseni alussa tutkimusaineistoni käsitti naiskirjallisuutta 1940-luvulta aina 2010-luvulle saakka. Mitä pidemmälle tutkimuksessani pääsin, sitä selvemmin huomasin, että 1990-luvulla Neuvostoliiton hajoamisen myötä kulttuurinen ilmapiiri Suomessa muuttui, mikä näkyi myös lappilaisessa kaunokirjallisuudessa. Tällöin oli mahdollisuus kirjoittaa ja keskustella julkisesti teemoista, joista aiemmin oli vaiettu. Toinen maailmansota nousikin 1990-luvulta lähtien uudenlaisen mielenkiinnon kohteeksi, minkä seurauksena 1990–2000-luvuilla ilmestyi runsaasti sotaa uusista näkökulmista käsittelevää kaunokirjallisuutta. Minua alkoivat tässä vaiheessa erityisesti kiinnostaa nämä ”hiljaiset vuodet” eli aika ennen kuin historiankirjoitus toi naisten kokemuksia esille.⁵¹ Varhaisimmat sotaa käsittelevät tutkimuskohteeni ovat 1940-luvulla julkaistuja naisten sota-ajan kuvauksia, myöhäisin on vuonna 1991 ilmestynyt Kirste Palton romaani.

Aikarajauksen takia tutkimuksestani rajautui pois sodasta ja jälleenrakennusajasta kirjoittanut torniolaiskirjailija Terttu Rousu, jota ehdin haastatellakin.⁵² Pois jäi monta asutustilatulkintaa, joissa olisi ollut kiinnostavia naishahmoja: esimerkiksi mainittakoon Mirjam Kälkäjän *Pilvenpitelijät* (2011) tai Elsa Vuontisjärven *Proksinvainiot* (1993), jonka 1800-luvun asutustilakertomusta olisi voinut lukea allegorisesti jälleenrakennuksen naiskuvauksena. Yksi tärkeä tutkimusaineisto olisi voinut olla myös Helmi Kellokummun novellikokoelma *Lasteen alaisia* (1998), joka kuvaa jälleenrakennusvuosia Lapin itäkairassa.

Tutkimukseeni valikoituneissa romaaneissa on kaikissa sota- tai jälleenrakennusaikaa Pohjois-Suomessa elävä yksi tai useampi naispäähenkilö. Tutkittavalla sota-ajalla tarkoitan vuosia 1939–1945, eli talvi-, jatko- ja Lapin sotia. Jälleenrakennusajan kertomuksina keskityn proosateoksiin, jot-

51 1990-luvun lopun ja 2000-luvun historialliset romaanit kontekstoituvat jo uuden sotahistorian tulkintoihin ja niiden synnyttämään yhteiskunnalliseen keskusteluun. Tämän takia en ole valinnut esimerkiksi Anna-Liisa Haakanan vuonna 1995 ilmestynyttä sotalapsien kokemuksia käsittelevää *Kotiinpaluun yö* -romaanin mukaan tutkimukseeni. Romaanin sotalapsiteema liittyy jo ajan keskusteluihin siitä, että eri ihmisryhmien sotakokemukset on tärkeää tuoda esille. 1990-luvulla sotalapset alkoivat tulla eläke- ja muisteluikään, ja suomalaisen julkiseen keskusteluun avautui samaan aikaan poliittinen tila heidän muistelutyölleen. Esimerkiksi Heikki Hietamiehen *Äideistä parhain* -romaanin julkaistiin vuonna 1992. Myös lapsuudenhistorian tutkijat kiinnostuivat uuden sotahistorian innoittamana sotalasten kokemuksista 1990-luvulla. Ks. esim. Tuomas Laine-Frigren 2022.

52 Ks. *Bibliophilos: Kirjallisuudenkerääjään äänenkannattaja* 2022.

ka kuvaavat ajan ensimmäistä vaihetta – varsinaista rakentamisen aikaa. Pohjois-Suomen materiaallinen jälleenrakennusaika ymmärretään yleensä noin 8–10 vuoden aikajaksona.⁵³ Omassa tutkimuksessani ei ole kuitenkaan tarkoituksenmukaista rajata kyseistä aikaa mekaanisesti tiettyihin vuosiin; oleellisempaa on selvittää, miten naiskirjailijat tulkitsevat sodan jälkeisen rakentamisen ajan teoksissaan. Mikäli aika on tarpeen määrittellä, sanoisin, että se on sodan jälkeinen jakso ennen 1960-luvulla alkanutta rakennemuutosta. Määrittelen kirjailijoiden kuvaavan romaaneissaan materiaallisen rakentamisen ohella usein myös henkistä jälleenrakentumista.

Tutkimusaineistoni rajaukseen vaikutti kirjailijan asuinpaikan ja romaanin ilmestymisvuoden lisäksi erityisesti se, että aineistossa piti esiintyä sota- ja jälleenrakennusajassa eläviä naishahmoja. Tämä oli yksi keskeisimmistä rajaavista tekijöistä, minkä tähden esimerkiksi Annikki Kariniemen valtavasta tuotannosta tutkimukseeni tuli mukaan lopulta vain kolme romaania. Yritin valita jokaiseen tutkimuslukuun kultakin tutkittavalta ajanjaksolta vain muutaman keskeisimmän teoksen. Esimerkiksi Mirjam Kälkälällä on monta romaania, joissa kuvataan naisten sota-aikaa, mutta päätin valita niistä vain keskeisimmän, eli *Petsamolaiset* (1977). Tämän vuoksi lähes kymmenen vuotta myöhemmin julkaistu *Tulijoki* (1986) ei tullut mukaan tutkimukseeni – varsinkaan, kun koin, että teoksen naiskuvat eivät tuoneet enää esille mitään uutta.

Tutkimukseni kohdekirjallisuus muodostaa ajallisesti pitkän otoksen. Laaja tutkimusaineisto on edellytys, jos on kiinnostunut sekä naiskuvien eroista ja yhtäläisyyksistä että muutoksista ja pysyvyydestä. Laajat aineistot ovat historian tutkimuksessa tavallisia: esimerkiksi Elina Martikainen on *Kirjoitettu sota* -väitöskirjassaan tarkastellut, miten sodan tulkitseminen muuttuu suomalaisessa kaunokirjallisuudessa vuosina 1917–1995.⁵⁴

53 Ursin 1984, 85. Matti Ursin käsittää jälleenrakentamisvuosiksi kahdeksan vuoden periodin 1945–1953. Ks. myös Tuominen 2015, 36. Taiteilija Kari Huhtamo nimesi Lapin jälleenrakennuksen muistomerkissään 1977 jälleenrakennusajaksi vuodet 1945–1955. Huhtamo 1977. *Pohjolan Sanomat* puolestaan kirjoitti vuonna 1982 ”Kuinka Lappi jälleenrakensi” -artikkelissaan kahdeksasta vuodesta. *Pohjolan Sanomat* 1982. Jälleenrakentaminen onkin ongelmallinen käsite siinä mielessä, että se tarkoittaa ”palauttamista”. Pohjoisen uudelleen rakentaminen Etelä-Suomen arkkitehtien suunnittelutöillä oli kuitenkin kaikkea muuta kuin palauttamista. Kivimäki, Hytönen ja Karonen 2015, 27.

54 Martikainen 2013. Myös yhteiskunta- ja kirjallisuustieteissä on käytetty laajoja tutkimusaineistoja. Pekka Haatasen *Suomen maalaisköyhälistö tutkimusten ja kaunokirjallisuuden valossa* tarkas-

Lopuksi sanottakoon vielä, että en rajaa työhöni kirjailijoita sen mukaan, ovatko he julkaisseet teoksensa kustantamon kautta vai omakustantena.⁵⁵ Sen sijaan lastenkirjallisuuden jätin tutkimusaineistostani pois, koska lapsinäkökulma olisi tuonut tutkimukseeni uuden näkökulman.

Lapin naiskirjailijat ovat kirjoittaneet 1940-luvulta lähtien kotirintaman naisista, saksalaismorsiamista, evakoista, Lapin sodasta ja jälleenrakennusajasta. Tätä eivät monetkaan nykykriitikoista (tai -kirjailijoista)⁵⁶ tiedä, koska alueen kaunokirjallisuus ei ole muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta päässyt kotimaisiin kirjallisuushistorioihin⁵⁷ tai kansalliseen tietoisuuteen. Osa tutkimastani kirjallisuudesta on niin unohtunutta, että hyvin harvalla suomalaisella on teoksista lukukokemuksia. Vain pieni osa kirjoista löytyy enää kirjastojen hyllyiltä, ja divareistakin harvinaisimpia teoksia saa vain satunnaisesti.⁵⁸

En tässä alaluvussa esittelen vielä tarkasti tutkimusaineistoa, vaikka sen keskeiset teokset alla olevassa taulukossa mainitsenkin. Tutkimusaineisto esitellään tarkemmin luvussa 2. *Lapin naiskirjailijat*.

telee, miten maalaisköyhälistöä on Suomessa tavattu kaunokirjallisuudessa kuvata. Haatanen 1968. Liisi Huhtalan väitöstutkimus *Kuu torpparin aurinko: Torppari-aihe suomalaisessa kaunokirjallisuudessa 1809–1918* puolestaan analysoi, miten torpparikuva on muodostunut suomalaisessa kirjallisuudessa yli sadan vuoden aikana. Huhtala 1981. Matti Mäkelän *Suuri muutto: 1960–70-lukujen suomalaisen proosan kuvaamana* käsittää yhteensä 200 teosta, vaikka keskittyy aikarajaukseltaan vain kahdelle vuosikymmenelle. Mäkelä 1986.

55 Tutkimusaineistoni 25 romaanista vain yksi on niin sanottu omakustanneromaani.

56 Kirjailija Tommi Kinnunen on siinä mielessä ollut pohjoisen historian teemoista kirjoittaessaan poikkeus, että hän on nostonut haastatteluisaan esille myös edeltäjänsä. Kinnunen kertoo nähneensä esimerkiksi Ritva-Kaija Laitisen saksalaismorsiamista kirjoittaman näytelmän yläasteikäisenä Kuusamossa (*Ilta-Sanomat* 2020).

57 Vrt. Carlsson, Huhtala ja Karkulehto 2010 (toim.) sekä Varpio ja Huhtala 1999. Näissä kirjallisuushistorioissa käsitellään jo pohjoista kirjallisuutta. Veli-Pekka Lehtola on todennut omassa väitöskirjassaan, että pohjoisen mieskirjailijatkaan eivät päässeet kirjallisuushistorioihin, vaikka he olivat omassa ajassaan luettuja. Lehtola 1997, 16.

58 Osa tutkimukseni kirjailijoista on niin tuntemattomia, että heistä on hyvin vaikea löytää edes valokuvaa. Onneksi heidän teostensa kritiikkien yhteyteen on aikoinaan liitetty myös kuva kirjailijasta. Tämän ansiosta olen löytänyt *Lapin Kansan* arkistosta kuvia Ritva Kariniemestä ja Anja Tikkasesta.

TAULUKKO 1. Lappilaiset naiskirjailijat ja tutkimusaineistoon valitut teokset

Martta Haatanen (1904–1977)	<i>Yön kuningatar</i> (1940) Gummerus <i>Kulta tulessa kirkastuu</i> (1941) WSOY <i>Taivas tummuu</i> (1942) Karisto <i>Kirkastettu sydän</i> (1943) Gummerus <i>Karu kaunis maa</i> (1943) WSOY <i>Ellispäivää ei enää ole</i> (1942) Pellervo <i>Törmälä, eräiden ihmisten koti</i> (1949) Pellervo
Annikki Setälä (1900–1970)	<i>Sotasairaala 28/2</i> (1945) Kirjapaja
Viola Kuoksa-Wave (1904–1995)	<i>Kotipirtti</i> (1945) Pellervo <i>Levoton virta</i> (1956) Pellervo
Annikki Kariniemi (1913–1984)	<i>Murros</i> (1955) Otava <i>Veren kuva</i> (1971) Otava <i>Veren ikävä</i> (1977) Otava
Rauni Kivilinna (1912–1993)	<i>Joki, tunturi, kylä</i> (1962) Karisto <i>Kuin linnut</i> (1966) Karisto
Ritva Kariniemi (1931–2001)	<i>Katkeraa savua</i> (1986) Karisto
Ritva-Kaija Laitinen (1935–2021)	<i>Pahan morsian</i> (1986) Pohjoinen <i>Jobin kirja</i> (1987) Pohjoinen
Anna-Liisa Haakana (1937–2024)	<i>Ruman tytön rakkaus</i> (1989) Gummerus
Mirjam Kälkäjä (1939–2022)	<i>Petsamolaiset</i> (1977) Kirjayhtymä
Anita Kraatari (1939–)	<i>Kivinen tie</i> (kirjoitettu 1975, julkaistu 2013) omakustanne
Anja Tikkanen (1931–2011)	<i>Isänmaantorpparit</i> (1977) Karisto <i>Liukuhihnatorpparit</i> (1978) Karisto
Kirste Paltto (1947–)	<i>Voijaa minun poroni</i> (1986) Pohjoinen <i>Juokse nyt naalin poika</i> (1991) Pohjoinen

Voidakseni kontekstualisoida tutkimusaineistoani osaksi omaa ilmestymisaikaansa olen etsinyt sekundaarisiksi tutkimusaineistokseni mahdollisimman monipuolisesti aikalaislähteitä, jotka ilmentävät teoksen julkaisuaikojen kulttuurisia arvoja, asenteita ja vallalla olevia näkökulmia. Tästä syystä olen tutkinut erityisesti *Lapin Kansan*, *Pohjolan Sanomien* ja *Totto*-lehden numeroja sekä kulttuurilehti *Kaltiota* 1950–1980-luvulta. Lisäksi olen lukenut Rovaniemen kirjaston Lappi-osaston Pohjoiset Kirjailijat ry:hyn liittyvää sekä pohjoisista kirjailijoista koottua aineistoa. Myös Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston olen tarkistanut Lapin naiskirjailijoiden

osalta, mutta sieltä ei löytynyt kirjeitä lukuun ottamatta mitään, mitä en olisi löytänyt jo Rovaniemen kirjaston Lappi-osaston, Anita Myllykosken tai Pekka Haatasen arkistoista.

Työni kontekstin takia on ollut tärkeää tutkia kirjailijoiden henkilöhistoriaa. Martta Haatasen perikunta antoi tutkimuskäyttöni kirjailijan Lappin sodan aikaisen päiväkirjan, hänen kirjeitään sekä hänen itse urastaan taltioimansa lehtileikkeet, kustannussopimukset ja asiakirjapaperit. Lisäksi olen käyttänyt Haatasen omasta elämästään kirjoittamaa julkaisematonta omaelämäkertäkäsikirjoitusta *Lahjapäivät*.⁵⁹ Suuri apu on ollut myös Anita Myllykosken pro gradu -tutkielmaansa varten keräämästä Haatanen-aineistosta. Osittain aineisto on sama, jonka sain tutkimuskäyttöni Martta Haatasen perikunnalta. Olen sijoittanut sekä Anita Myllykosken että Pekka Haatasen kotiarkistojen aikakauslehti- ja sanomalehtiaineistot selvyiden vuoksi Lähdeluettelossa *Sanoma- ja aikakauslehdet* -otsikon alle (alaviitteet tekstissä viittaavat kirjallisuusarvostelujen osalta vain sanoma- ja aikakauslehtiin, eivät arkistoihin). Kirjeiden ja päiväkirjojen osalta viittaan kuitenkin tietysti aina arkistoihin. Käytän jonkin verran sekundaarisena tutkimusaineistona myös runoja, näytelmiä ja pamfletteja. Silti novellikokoelmat, vaikka ovatkin proosaa, jätin pois varsinaisesta tutkimusaineistostani.

Elossa olevia kirjailijoita olen päässyt haastattelemaan kasvotusten, sähköpostitse tai puhelimitse. Haastattelut olivat tärkeitä kirjailijoiden biografiatietojen tähden. Haastattelin Mirjam Kälkälää, Kirste Palttoa ja Anita Kraataria. Edesmenneiden kirjailijoiden biografiasta olen saanut tietoa keskustelemalla heidän lapsiensa ja sukulaistensa kanssa sekä lukemalla lehtileikkeitä. Olen haastatellut Viola Kuoksa-Waven poikaa Matti Wava ja miniää Päivi Rantasta syksyllä 2023 sekä myös Ritva- Kaija Laitisen tytärtä Pirjo Laitista kesällä 2022. Lisäksi minulla on ollut ilo keskustella Martta Haatasen miniän Marja Haatasen kanssa syksyllä 2023. Hän antoi tutkimuskäyttöni arkiston, johon kirjailija oli koonnut kritiikkejä, päiväkirjojaan, postikorttejaan ja kustannussopimuksiaan. Osaan jälkeläisistä,

59 Haatanen 1972.

kuten Rauni Kivilinnan, Anja Tikkasen ja Ritva Kariniemen jälkipolviin, en ole yrityksistäni huolimatta saanut yhteyttä. Mirjam Kälkäjästä, Anna-Liisa Haakanasta, Annikki Kariniemestä ja Annikki Setälästä on löydettävissä paljon aineistoa, joten heidän sukulaisiinsa en ole ottanut yhteyttä.

Koska usea kirja-arvostelu, johon tutkimuksessani viitataan, on kirjoitettu nimimerkillä tai arkistonhoitaja ei ole aikoinaan merkinnyt leikkeeseen täsmällistä julkaisupäivämäärää, lisään alaviitteeseen luettavuuden vuoksi vain lehden nimen ja vuosiluvun. Lähdeluettelossa lehden ja arvostelun julkaisutiedot ovat kerrottuna niin tarkasti kuin ne arkiston aikoinaan kerännyt henkilö on lehtileikkeeseen merkinnyt.⁶⁰ Ainoa poikkeus tähän käytäntöön on akateemisen tutkijan jossain lehdessä ilmestynyt ei-tieteellinen teksti. Tällöin alaviitteessä mainitaan lehden nimen lisäksi tutkijan nimi.

Kirjallisuuskritiikkien tehtävänä tutkimuksessani on täydentää ja kontekstualisoida analyyseni. On mahdollista, etten ole pystynyt jäljittämään kaikkia kritiikkejä, joita tutkimusaineistoni romaaneista on aikanaan ilmestynyt.

1.2 Asettautuminen tutkimuskentälle

Tutkimukseni asettautuu pohjoisen kulttuurihistorian tutkimuksen traditioon.⁶¹ Siitä on myös löydettävissä yhtymäkohtia feministiseen kirjallisuudentutkimukseen⁶², naisten kirjoittamisen kulttuurihistorialliseen tutkimukseen, sukupuolihistoriaan ja uuden sotahistorian tutkimukseen⁶³. Tarkastelen seuraavaksi, millaisia yhteisiä lähestymistapoja tutkimuksellani ja näillä tutkimustraditiolla on, sekä pohdin, miltä osin työni asettuu näiden jatkumoon. Näille tutkimussuunnille on yhteistä emansipatorinen

60 Jotta tutkimukseni lukijan olisi helpompi lähdeluettelosta tarkistaa, mitä tarkempia tietoja lähteestä on tiedossa, lähdeluettelo on sanoma- ja aikauslehtien osalta aakkostettu lehden nimen mukaan eikä kritiikin kirjoittajan sukunimen mukaan niin kuin tutkimuksissa yleensä.

61 Tuominen 2019, 309, ks. myös Harjumaa 2021; Niemelä 2023.

62 Esimerkiksi Nevala 1989; Launis 2005; Melkas 2006; Carlsson ja Huhtala 2010; Parente-Čapková 2015; Karkulehto 2013.

63 Kivimäki 2013; Tuominen, Ashplant ja Harjumaa 2021, Kinnunen 2006a, 2006b; 2006c, 2014a.

tutkimusote, jossa puretaan vallalla olleita keskusta-marginaalidikotomioita ja raivataan tilaa uusille näkökulmille tutkia menneisyyttä.⁶⁴ Lähtökohdiltaan tutkimukseni on monitieteinen, mikä on tyypillistä kulttuurihistorian tutkimukselle.

Naiskirjallisuus pohjoisen kulttuurihistorian ja Lapin kirjallisuuden risteyksessä

Koska tutkimuskohteenani on naiskirjallisuus, haluan problematisoida käyttämäni naiskirjallisuuden käsitettä, joka ei ainoastaan rajaa tutkimusaineistoani ja selitä sen luonnetta, vaan pureutuu kirjailijuuden kulttuuriseen paikkaan. Suomessa aiemmin käydyn teoreettisen naiskirjallisuuskeskustelun avulla voin ymmärtää paremmin, millaiset kulttuuriset edellytykset tutkimukseni kirjailijoilla oli kirjoittaa fiktiivisiä sodan ja jälleerakennusajan tulkintojaan.

En sijoita naiskirjallisuus-käsitettä alalukuun 1.3 eli *Keskeiset käsitteet*, koska ajattelen, että vaikka naiskirjailija-käsite liittyy vahvasti tutkimusaineistoni kontekstualisointiin, en silti niinkään tee sen avulla varsinaista romaanianalyysia (vrt. naiskuva).

Ymmärrän, että naiskirjailija-käsite voi 2000-luvulla herättää ihmetystä. Monen mielestä varmasti pelkkä kirjailija-sana olisi parempi ilman sukupuoleen viittaavaa etuliitettä. Olen tietoinen naiskirjailija-käsitteeseen liittyvistä kulttuurisista arvolatauksista. Käsitettä käytettiin paljon 1980–1990-luvun tutkimuksessa.⁶⁵ Se voi tuntua vanhahtavalta 2020-luvulla, mutta pidän käsitteen käyttöä strategisesti tärkeänä, koska tutkimuskohteeni on sekä maantieteensä että sukupuolensa tähden unohtunut. Päivi Lappalaisen mielestä erityisesti varhaisempaa kirjallisuutta tutkittaessa naisten toimijuus pitää tuoda tutkimuksissa esille, jotta voidaan analysoida, miten erilaisessa kulttuurisessa ja historiallisessa kontekstissa naiset ovat tehneet työtään verrattuna saman ajan miehiin.⁶⁶

64 Ks. esim. Tuominen 2010, 309–310, 334; Launis 2005; Lehtola 1997, 29.

65 Ks. esim. Nevala 1989.

66 Lappalainen 1997, 158, ks. myös Leskelä-Kärki 2006, 39.

Tietenkin nais- ja mieskirjailijoita myös yhdistävät ajassa ja kulttuurissa monet asiat. Kyse on naisnäkökulman valinnasta, mutta en katso, että olisi olemassa mitään yhtä lappilaista naiskirjailijuutta tai yhtä naiseutta. Käytän käsitettä naiskirjallisuus, vaikka tiedän, että sukupuolinen binaarisuus ei enää 2000-luvulla ole ainoita tapoja hahmottaa kulttuurisesti tuotettua sukupuolisuutta. Näen kuitenkin kirjoittamisen nimenomaan kulttuurisena tekona ajassa, johon on vaikuttanut kirjoittajan sukupuoli, koska miehet ja naiset eivät ole kulttuurisina toimijoina olleet tasa-arvoisia. Naiskirjallisuus ja naiskirjailija olivat käsitteitä, joita ennen aivan yleisesti käytettiin, koska haluttiin määritellä kirjailija tämän sukupuolen kautta.⁶⁷ Naisten kirjoittamisen kulttuurihistoriaa paljon tutkinut Maarit Leskelä-Kärki käyttää omis- sa tutkimuksissaan usein käsitteitä kirjoittavat naiset tai kirjailijanaiset⁶⁸. Käytän tässä tutkimuksessa systemaattisesti käsitettä Lapin naiskirjailijat, koska esimerkiksi Tuohimaan käyttämä pohjoiset naiskirjailijat pitää sisäl- lään myös Oulun seudun kirjailijat, ja haluan rajata maantieteen tutkimuk- sessani käsittämään vain Lapin aluetta.

Tutkimukseni toimijat, naiskirjailijat, eivät olleet yhtenäinen joukko: he suhtautuivat paikoin hyvin eri tavoin samaansa naiskirjailija-nimitykseen. Annikki Kariniemi inhosi, että hänen kirjailijuutensa sukupuolitettiin: täs- tä syystä hän vastasi usein puhelimeen sanomalla ”kirjailijatar”. Termi jäi elämään, ja paradoksaalisesti se kaiverrettiin lopulta Kariniemen muisto- merkkiin Ylitornikon Aavasaksalla.⁶⁹

Kirjallisuudentutkimuksessa on pitkään puhuttu nais- ja mieskirjalli- suudesta. Maria-Liisa Nevalan toimittaman ”*Sain roolin johon en mahdu*”: *suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja* johdannossa sanotaan teoksen lähtö- kohtana olevan ajatus, että naisten traditio ja kirjallisuus eroavat miesten kirjallisuudesta.⁷⁰ Sittenmin Päivi Lappalaisen, Heidi Grönstrandin ja Kati Launiksen toimittama *Lähikuvassa nainen – näköaloja 1800-luvun kirjalli-*

67 Utrio 2022.

68 Ks. Leskelä-Kärki 2006.

69 Patsaan veistäjä on Ensio Seppänen. Patsas pystytettiin Aavasaksalle vuonna 1990. Ks. Aava- saks.fi -nettisivut.

70 Nevala 1989, 14. Toki tutkimus voi keskittyä naisiin ilman taustalla olevaa oletusta naisten ja miesten olemuksellisesta erilaisuudesta.

seen kulttuuriin -teos⁷¹ keskittyy kirjoittajien tuotantoon ja tyyliin käyttämällä käsitettä naiskirjallisuus, kuten myös kirjallisuudentutkijoiden Riikka Rossin ja Saija Isomaan toimittama teos *Kirjallisuuden naiset – naisten esi-tyksiä 1840-luvulta 2000-luvulle*.⁷²

Tutkimuksessa on puhuttu naiskirjailijoiden aktiivisesta unohtamisesta, kaanonin ulkopuolelle jättämisestä eli marginaaliin joutuneen kirjallisuuden unohtamisen mekanismeista.⁷³ Yksi tehokas unohdusta lisäävä käytännö on ollut nähdä naiskirjoittajien teokset toisistaan irrallisina, ei yhtenäisenä ilmiönä.⁷⁴ Naisten kirjalliselle laadulle on etsitty mieskirjailijoita harvemmin kirjallisuushistoriallisia jatkumoa, polkuja tai yhteyksiä.⁷⁵ Arja Rosenholmin mukaan on ongelmallista, että niin historian- kuin kirjallisuudentutkimuksesta unohtuneita naisia sekä heidän kulttuurista paikkaansa määritellään niin sanottuna ”ja naiset” -ilmiönä. Tällä Rosenholm tarkoittaa sitä, että naiset määritetään monesti omana irrallisena ryhmittymänä.⁷⁶ Näen, että historian naisten kulttuurista paikkaa joudutaan etsimään määrittelemällä heidät aluksi omana ryhmänä, sillä ensin on tutkittava, millaisia heidän tuotantonsa ja sen erityispiirteet ovat olleet. Vasta tämän jälkeen heidät voidaan nähdä osana isompaa ajallista ja kulttuurista kontekstia.

Naisten jättäminen kaanonin ulkopuolelle ei tietystikään ole vain suomalainen ilmiö. Näin on käynyt erityisesti varhaisille naiskirjailijoille ympäri maailmaa.⁷⁷ Kanonisoidut tarinat ovat usein miesten kirjoittamia.⁷⁸ Veli-Pekka Lehtolan mukaan historian tutkimisessa tavoitteena pitäisi olla oikeudenmukaisuus, toisin sanoen se, että mahdollisimman monenlaiset ryhmät pääsisivät kertomaan omia kokemuksiaan, niin hyviä kuin huono-

71 Lappalainen, Grönstrand ja Launis 2001.

72 Rossi ja Isomaa 2013.

73 Rosenholm 1997; vrt. Lehtola 1997.

74 Lappalainen 1990, 75, 83; Launis 2005, 12–13.

75 Ylönen 2013, 14: Kalle Päätalon vastaanottoa tutkinut Ritva Ylönen kirjoittaa monen kriitikon verranneen Päätaloa Väinö Linnan tai Pentti Haanpään. Vastaavia rinnastuksia löytyy vain harvojen pohjoisen naiskirjallisuuden kritiikeistä.

76 Rosenholm 1997, ks. myös Rossi 2009.

77 Launin 2005, 13 mukaan Watt 1957/1963, 310. Myös naapurimaissamme on etsitty unohduneita naiskirjailijoita. Esimerkiksi Venäjällä. Ks. Arja Rosenholm 2017: *Venäläiset naiskirjailijat historian kirjallisuuden näyttämöllä ja kulisissa*.

78 Lehtola 2022, 25.

ja.⁷⁹ Historian esitykset ovat aina kamppailua siitä, kuka tulee muistetuksi, tunnistetuksi ja tunnustetuksi.⁸⁰

Sinikka Tuohimaa on määritellyt pohjoisten naiskirjailijoiden kuuluneen kaksinkertaiseen marginaaliin sukupuolensa ja maantieteellisen sijaintinsa tähden.⁸¹ Valitsemieni kirjailijoiden voi kuitenkin katsoa kuuluneen jopa kolminkertaiseen marginaaliin sukupuolensa, maantieteellisen sijaintinsa ja käsittelemiensä pohjoisten aiheiden tähden. Vaikka tutkin monin tavoin ei-valta-asemassa olevaa kirjallisuutta, en halua nähdä tutkimusaineistoni kirjailijoita omasta ajastaan irrallisena ja syrjäisenä ilmiönä. En kuvittele, että vain koska kirjoittajat ovat naisia, he automaattisesti puolustaisivat teoksillaan sukupuolten välistä tasa-arvoa, uudistaisivat aikansa naiskuva tai tuottaisivat lappilaista vastamuistia⁸².

Ajattelen, että kirjoittaminen on ”teko ajassa”⁸³, ja se, niin kuin mikään teko, ei ole riippumaton tekijänsä sukupuolesta. Sotaa käsittelevillä romaaneillaan naiskirjailijoiden voi nähdä ikään kuin ottaneen ”naisen tietoa” haltuunsa. Fiktio antoi heidän historiakokemukselleen tilaa, jota perinteinen miehinen sotaelokuva tai -romaani, 1990-lukua edeltäneestä historiantutkimuksesta puhumattakaan, ei heille antanut. Kirjoittamisen voikin näin ollen nähdä toimineen kirjailijoille ”naisen tiedon” tuottamisen paikkana.⁸⁴ Parhaimmillaan pohjoisen kulttuurihistoria ja feministisen kirjallisuuden tutkimus voivat purkaa kahtiajakoa, joka ilmenee pohjoisen ja etelän, sukupuolten välisen, periferian ja keskuksen tai unohtamisen ja muistamisen dikotomian välillä.

79 Lehtola 2022, 26–27.

80 Tuominen 2011, 64.

81 Tuohimaa 1997, 47.

82 Vrt. Foucault 1998, 19. Ensimmäisenä vastamuistin (*counter-memory*) käsitettä käytti ranskalainen tutkija Michel Foucault.

83 Hapuli ja Leskelä-Kärki 2010, 258.

84 Hapuli ja Leskelä-Kärki 2010, 263.

Mitä on pohjoinen näkökulma?

Pohjoinen kulttuurihistorian tutkimus monipuolistaa kansallista historia-käsitystä tuomalla siihen siitä usein puuttuvan pohjoisen näkökulman.⁸⁵ Kulttuurihistoriallisen katseen voi yksittäisen ihmisen tai ihmisryhmän lisäksi suunnata myös maantieteellisesti rajattuun kulttuurialueeseen, tässä tapauksessa Pohjois-Suomeen, ja purkaa siihen liittyviä myyttejä, Lappi-eksotismia tai alueeseen suuntautuneita kolonialistisia katseita.⁸⁶ Tutkimalla pohjoista naiskirjallisuutta etsin eksplisiittisesti kaiken aikaa vastausta siihen, miten menneisyys vaikuttaa meissä (vrt. Pentti Renvallin ”menneisyys elää meissä” -ajatus). On tärkeää ottaa selvää, millaisilla rakenteilla – niin mentaalilla kuin sosiaalisilla – periferia/keskusta, objekti/subjekti ja muistamisen arvoinen/unohdettu -dikotomioita on rakennettu. Niitä on mahdotonta purkaa, jos niiden syntymekanismeihin, tulkintoihin ajassa, ei ensin pureuduta.⁸⁷ Tästä näkökulmasta lappilaisen kirjallisuuden tutkiminen on tärkeää.

Näen lappilaisen kirjallisuuden tutkimuksen myös siltä osin pohjoisena tutkimuksena, että tutkimalla pohjoisen sodan ja jälleenrakennusajan kokemuksia fiktion naiskuvista käsin, tutkin paikoin kollektiivista traumaa, jota lappilaiset ovat hiljaa tykönään kantaneet. Lappilaisten sota-ajan kokemuksissa on paljon teemoja, jotka etelän ihmisten sota-ajan kokemuksista puuttuvat. Yksi tällainen on Lapin sota seurauksineen. Marja Tuomisen sanoin: ”Materiaalisen ja sosiaalisen hävityksen ohella tuhoja koki myös kollektiivinen itsetunto ja usko kansalliseen yhdenvertaisuuteen, joiden jälleenrakentaminen on työlästä ja etenee kaikkein hitaimmin.”⁸⁸

85 Tuominen 2010, 310.

86 Tuominen 2010, 311.

87 Tuominen 2010, 333–336.

88 Tuominen 2010, 233.

Tutkimuskohteena fiktio ja kirjallisuus

Pitkään historiantutkimus vieroksui fiktiota tutkimuskohteena, koska fiktion ”todellisuusarvoa” ja luotettavuutta vähäteltiin sen tulkinnanvaraisuuden vuoksi. Beverley Southgaten mukaan fiktion paras ominaisuus on sen kyvyssä elävöittää historiaa.⁸⁹ Kaunokirjallisuutta on pidetty ymmärtämisen välineenä ja kansakunnan muistina.⁹⁰ Kuitenkin vasta 1970- ja 1980-luvuilla kaunokirjallisuus alettiin hyväksyä historiantulkinnan lähteeksi, kun ymmärrettiin, että monenlaisia lähteitä tarvitaan, jos halutaan löytää moniäänistä historiaa.⁹¹ Suomalaisen tieteen kentällä kaunokirjallisuuden käyttöarvoa historiantutkimuksessa tutki ensimmäisenä Pekka Haatanen vuonna 1968 julkaistussa väitöskirjassaan. Hän ajatteli, että vain realismin ajan kirjallisuus tarjoaa tutkimusaineistoa, joka sopii luotettavuudeltaan historian tutkimukseen.⁹² Haatanen korosti, että on tärkeää analysoida, kuinka luotettava kunkin kirjailijan fiktiivinen tulkinta on historian tutkimuksen näkökulmasta.⁹³ Nykyinen kulttuurihistoriantutkimus ei näe tärkeimmäksi kriteeriksi arvioida kaunokirjallisuuden historiallista luotettavuutta. Kari Immosen mukaan taide on oleellinen kulttuuristen tulkintojen lähde, ja tämän takia se on myös tärkeä kulttuurihistoriallisen tutkimuksen kohde.⁹⁴ Nykyään ajatellaan, että fiktiivisten tulkintojen tutkimus antaa yhtä arvokasta tietoa kuin minkä tahansa muunkin historiallisen dokumentin tutkimus.⁹⁵

Kulttuurihistorian oppiaineen ensimmäisen virkaan asetetun professorin Veikko Litzenin virkaanastujaispuheen niminä oli vuonna 1978 ”Kulttuurihistoria – historiaa vai kirjallisuutta?” Litzenin mukaan historiatiede, joka tutkii mennyttä aikaa erilaisista menneisyydestä saatavilla olevista tietolähteistä, ei voi jättää kaunokirjallisuutta pois vedoten sen fiktiivisyyteen. Hänen mielestään kulttuurihistorian tehtävänä on tutkia menneisyy-

89 Southgate 2009.

90 Southgate 2009.

91 Lehtola 2022, 21.

92 Haatanen 1968, 312.

93 Haatanen 1968, 313.

94 Tuominen 2005; Immonen 2021.

95 Oinonen ja Mähkä 2012, 275.

den ilmiöitä mahdollisimman laajoina ja monipuolisina kokonaisuuksina, ja kyseisessä kontekstissa kaunokirjallisuudella on ”luonnollinen, ristiriidaton” paikkansa. Litzen paikansikin kulttuurihistorioitsijan tehtäväksi liikkua jossakin kaunokirjallisen esityksen ja kerrotun, tutkitun historian kertomuksen välimaastossa.⁹⁶

Historiantutkija usein tutkii menneisyyden lähteitä, jotka ovat jo lähtökohtaisesti fragmentaarisia. Tutkija etsii lähteistä vihjeitä niiden syntyprosessista ja tarkoituksesta. Kaunokirjallisista teksteistä on mielenkiintoista tutkia, miten kirjoitusaika, kirjailijan ikä, sosiaalinen asema, maantieteellinen sijainti tai mahdolliset poliittiset, uskonnolliset tai muut ideologiset tavoitteet tai ihanteet näkyvät. Yhtäältä tutkijan on otettava huomioon, mitä kirjan ilmestymisaikoina tapahtui. Minua kiinnostaa, miten kirjailija sijoittui oman aikansa kirjalliseen kulttuuriin ja haastoiko hän vallitsevat historiantulkinnat vai kirjoittiko niiden mukaisesti.⁹⁷ Hannu Salmi on omissa töissään nähnyt kaunokirjallisuuden oleelliseksi ”ikkunaksi aikaan”, koska hänestä sen avulla voidaan päästä lähemmäksi aikalaisten kokemuksia.⁹⁸ Salmi korostaa, että kirjallisuussitaatit eivät ole mitään ”kevennyksiä” tai pelkkää ”väitteiden kuvitusta”, vaan ne paljastavat aikalaisten mielikuvitusta, tunteita ja psyykettä. Samalla ne hänen mielestään osoittavat ristiriitaisuudessaan ja monitulkintaisuudessaan, miten vieras maa menneisyys meille nykyihmisille todellisuudessa on. Joudumme siihen nähden kokemaan aina eräänlaista toiseutta ja vierautta.⁹⁹

Metafora ajan ikkunasta sopii omaan tutkimukseeni: esimerkiksi Martta Haatasen sota-aikana julkaistut romaanit ovat kulttuurihistoriallisesti harvinaisia ja arvokkaita tutkimusaineistoja, sillä ne avaavat aikalaisikkunan pohjoissuomalaisen naisten sota-aikaan.¹⁰⁰ Kaikki tutkijat eivät ole kuitenkaan samaa mieltä siitä, että aikalaiskirjallisuus olisi kaikista luotettavin ja tärkein lähde kuvattavaan aikaan. Jenni Kirves pitää sodan kokemuksia tutkittaessa luotettavimpana tulkintoja, jotka on kirjoitettu sodan jälkeen

96 Litzen 1980, 12–13, 39.

97 Oinonen ja Mähkä 2012, 275.

98 Salmi 2002, 19, ks. myös Salmi 2008 ja 2025.

99 Salmi 2002, 19, ks. myös Salmi 2025.

100 Haatanen 1940; 1942; 1943a; 1943b; 1945.

eikä sen aikana: ”Trauma tallentui usein kehon muistiin ja heti sodan jälkeän ihmisillä oli vaikeuksia löytää tunteilleen sanoja.”¹⁰¹

Valtaosa tutkimusaineistoni teksteistä on historiallisia romaaneja, mikä tuskin lienee sattuma. Historiallinen romaani on ollut Maarit Leskelä-Kärjen ja Kukku Melkaksen mukaan tyypillinen keino käsitellä historiaa uudelleen nimenomaan naisten kokemusten kautta.¹⁰² Lajin suosiota naiskirjailijoiden keskuudessa on selitetty sen mahdollisuuksilla etäännyttää oman ajan kysymyksiä menneisyyteen.¹⁰³ Liisi Huhtalan mukaan tiedon välittämisen lisäksi kaunokirjallisuudelle on ominaista tunnelatauksien välittäminen. ”Kaunokirjallinen tosi on todennäköinen mutta ei välttämättä historiallisesti tosi.”¹⁰⁴

Käytän tutkimuksessani 2000-luvun kirjallisuudentutkimuksen mukaisesti realismin tyyliuunnasta käsitettä naturalismi, jota muun muassa Riikka Rossi on systemaattisesti käyttänyt tutkimuksissaan väitöskirjastaan lähtien.¹⁰⁵ Merkittävä osa aineistoni romaaneista onkin uusnaturalistisia – varsinkin 1970-luvulta lähtien, jolloin tyyliuunnasta innostuttiin erityisesti pohjoisessa. Tutkijat ovat huomanneet, että se, minkä lajin naiskirjailijat kulloinkin ovat valinneet, ei ole sattuma tai ei-poliittinen asia – päinvastoin. Naiset ovat olleet taipuvaisia valitsemaan lajin, jonka avulla he saavat parhaiten sanottavansa ja äänensä kuuluviin. Esimerkiksi 1800-luvun lopun naiskirjailijat valitsivat tästä syystä naturalismin. Tyyliilaji mahdollisti naisen elämään keskeisesti liittyvien kysymysten käsittelyn.¹⁰⁶

Naisten kokemukset ja uusi sotahistoria

Lapin naiskirjailijat kirjoittivat naisen kokemuksen osaksi fiktiivistä sodan ja jälleenrakennusajan tulkintaansa. Tulkitsen myös jälleenrakennusajan

101 Kirves 2024, 22–23.

102 Leskelä-Kärki ja Melkas 2015, 111.

103 Huhtala 1981, 298; Launis 2005, 96.

104 Huhtala 1981, 17.

105 Rossi 2007. Ks. myös Rossi 2009: *Särkyvä arki: Naturalismin juuret suomalaisessa kirjallisuudessa*. Riikka Rossi pitää toisin sanoen esimerkiksi Teuvo Pakkalan *Vaaralla-* ja *Elsa*-romaneja naturalistisina. Ks. myös Rossi 2005 ja Lappalainen 2000.

106 Lappalainen 2007, 11.

sodan kysymykseksi, sillä sota harvoin loppuu rauhan julistukseen. Ihmiset joutuvat jatkamaan elämäänsä sekä sota-ajan muistojen että sen tuomien psyykkisten ja niin fyysisten ympäristöön kuin ihmisten kehoon jättämien jälkien kanssa.

Lapin jälleenrakennus voidaan nähdä sodan loppunäytöksenä myös siltä osin, että sota tuhosi osan Lapin läänin rakennuskannasta.¹⁰⁷ Evakoon, tuhottuun kotiseutuun ja sen uudelleen rakentamiseen liittyvät tunnemuistot, joista Lapin naiskirjailijat kirjoittivat, ovat sotatoimien aiheuttamia. Tutkimusaineistoni kuvaamat jälleenrakennusajan naiset joutuivat elämään sodan muokkaamassa todellisuudessa vuosia kestäneen sotatilan aiheuttamia fyysisiä ja psyykkisiä jälkiä raivaten. Niin kutsuttu uusi sotahistoria tekee näkyväksi näiden ihmisten ja heidän jälkeläistensä kärsimykset ja kokemusten psyykkiset ja psykologiset jäljet historiassa.¹⁰⁸ Sotien jäljet ymmärretään nykyään pitkävaikutteisina: väkivallan vuosien seurauksia voidaan edelleen löytää yhteisöistä ja kulttuureista.¹⁰⁹ Marja Tuominen on kuvannut, miten lappilaisten sota ei loppunut viimeisen saksalaisotilaan poistumiseen Suomen alueelta keväällä 1945 eikä edes evakosta kotiin paluuseen tai hetkeen, jolloin viimeinenkin tuhottu rakennus oli korjattu. Hänen mielestään sodat jatkuvat ylisukupolvisesti yksilöiden ja kulttuurien psyykkisessä todellisuudessa.¹¹⁰ Monesti yhteisön onkin ollut mahdollista vain taiteen kautta purkaa kokemuksia, jotka eivät ole mahtuneet historian kirjoitukseen tai tarinaan sodasta suurena suomalaisena selviytymistarinaan. Ville Kivimäki kirjoittaa väitöskirjassaan näistä menetyksiä ja psyykkisiä vammoja tuottaneista kokemuksista ”mielen murtumina”.¹¹¹ Kulttuuriselle traumalle on tyypillistä, että se ei välttämättä koske kaikkia, ja siksi traumaa ei aina tunnisteta kansallisessa tarinassa.¹¹² Kivimäen mukaan kulttuurisen trauman voi nähdä metaforana, joka osaltaan selittää so-

107 Ursin 1984, 66; Tuominen 2015, 69.

108 Ks. Tuominen 1991; Annanpalo, Tuomaala, Tuominen ja Hautala-Hirvioja 2001.

109 Kivimäki 2018, 101–102; Holmila ja Mikkola 2015; Kivimäki ja Hytönen 2015; Tuominen 2015.

110 Tuominen 2015, 69.

111 Kivimäki 2018, 111.

112 Kivimäki 2018, 48.

dan jälkeistä kulttuuria.¹¹³ Tutkimusaineistostani voi monin paikoin käyttää nykytutkijoiden termiä traumafiktio.¹¹⁴ Vaikeiden asioiden muistaminen, nimeäminen ja näkyväksi tekeminen ovat voineet olla sekä kirjoittajilleen että teosten lukijoille katarttinen kokemus.¹¹⁵ Traumaromaanin ajatellaan nimenomaan purkavan sodan aiheuttamaa kokemusta.¹¹⁶

Psyko-, sukupuoli- ja kulttuurihistoria rakentavat inhimillistä kuvaa sodasta. Näille uusille tulkintatavoille on yhteistä ajatus, että sota on paljon moniulotteisempi, -aikaisempi ja -kerroksisempi ilmiö kuin mitä perinteinen sotahistoria on antanut ymmärtää.¹¹⁷ Uuden sotahistorian kirjoittaminen alkoi Suomessa 1990-luvulla.¹¹⁸ Sankarien sijasta kiinnostuttiin uhreista ja ihmisryhmistä, joiden sodan kokemus oli siihen asti jäänyt kuulumattomiin.¹¹⁹ Ei liene sattumaa, että Suomessa uusi sotahistoria nousi tutkimuksissa esille samaan aikaan, kun Neuvostoliitto hajosi vuonna 1991. Myös lama vaikutti siihen, että Suomessa juuri tuolloin muisteltiin menneitä kriisejä – kuten poikkeusaikana yleensä tehdään.¹²⁰

Aikaisempaan sotahistoriaan nähden uutta oli nimenomaan erilaisten kokemusten ja ihmisryhmien tutkiminen.¹²¹ Raja vanhan ja uuden sotahistorian välillä ei silti ole jyrkkä; myös muutamissa varhaisemmissa tutkimuksissa kokemus on ollut keskiössä. Esimerkkejä uudenaikaisesta lähestymistavasta sotaan ovat Helsingin yliopiston *Suomi toisessa maailmansodassa* -projekti (1976)¹²², samoin Museoviraston vuoden 1988 muistitietokeruu, jossa ensimmäisen kerran suomalaisilta naisilta kysyttiin, mitä he tekivät

113 Kivimäki 2018, 48, ks. myös Tuominen 1991.

114 Ks. esim. Jyttilä 2015, 134.

115 Jyttilä näkee 2000-luvun historiallisten romaanien tarjoavan nimenomaan katarttisen kokemuksen käsitellessään ja tarinan keinoin ”muistaessaan” marginaaliin painettuja sotakokemuksia. Jyttilä 2015, 134.

116 Arminen 2021, 76. Arminen viittaa artikkelissaan käsitteeseen traumatic narrative, jota esimerkiksi Eaglestone on käyttänyt (Eaglestone 2014, 11–21).

117 Tuominen 1991; Kinnunen ja Välimäki 2018, 10.

118 Ks. esim. Tuominen 1991; Tuominen 2001; Lähteenmäki 1999; Kinnunen ja Kivimäki 2006; Näre ja Kirves 2008.

119 Ashplant 2021, 17; Näre ja Kirves 2008.

120 Kempainen 2007, 254–255.

121 Kempainen 2007, 249 ja 259.

122 Kempaisen 2007, 249 mukaan 19.4.1975 Helsingissä pidetyn tutkijaseminaarin raportti. Toim. Hannu Heikkilä, Markku Henriksson ja Paula Oittinen vuonna 1976. Veli-Pekka Lehtola muistuttaa omassa tutkimuksessaan, että historian tutkimuksessa tapahtui jo 1970- ja 1980-luvulla käänne, jossa vapauduttiin siihen asti vallalla olleista deterministisistä pitkistä linjoista, alkoi historian ”vapautusliike”, jossa siihen asti huomioimatta jääneet naisten, lasten ja vähemmistöjen äänet ja kokemukset huomioitiin. Lehtola 2022, 21.

sodan aikana.¹²³ Museoviraston aloittamassa hankkeessa selvitettiin naisten sodan aikaista työntekoa.¹²⁴

Marja Tuominen puolestaan nosti ”*Me kaikki ollaan sotilaitten lapsia*”: *Sukupuolvihegemonian kriisi 1960-luvun suomalaisessa kulttuurissa* -väitöskirjassaan keskiöön sodan ylisukupolviset vaikutukset.¹²⁵ Sodan kauaskantoisia jälkivaikutuksia on tutkittu sittemmin teoksessa *Kun sota on ohi*¹²⁶ sekä Sari Näreen ja Jenni Kirveen *Ruma sota* -teoksessa.¹²⁷

Omalle työlleni ovat olleet tärkeitä ne tutkimukset, jotka ovat tarkastelleet sota-ajan naisia. Vaikka nämä tutkimukset perustuvat monesti sodan kokeneiden naisten haastatteluihin tai Museoviraston muistitietokeräykseen kirjoitettujen muistelusten tutkimiseen, olen saanut niistä arvokasta tietoa ja historiallista kontekstia tutkimusaineistossani esiin nousseisiin naisten kokemuksiin. Ensimmäinen suomalaisten naisten sota-ajasta ilmestynyt tutkimus oli Riikka Raitksen ja Elina Haavio-Mannilan *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa*.¹²⁸ Maria Lähteenmäen *Jänkäjääkäreitä ja parakkipiikoja* oli puolestaan yksi ensimmäisistä suomalaisista tutkimuksista, jossa näytettiin, miten sota kosketti eri tehtävissä toimivia, eri-ikäisiä ihmisiä.¹²⁹

Tutkimukselleni tärkeitä ovat olleet myös lottatutkimukset. Lottana toimineiden naisten työstä vaikeneminen on monen järjestössä sota-aikana työskennelleen naisen mielestä tuntunut heidän työpanoksensa vähätellyttä. Kulttuurinmuutos 1990-luvulla mahdollisti Lottien Suomi -tutkimusprojektin, jonka tavoitteena oli saada lisää tutkittua tietoa lottien toiminnasta. Vuonna 1999 ilmestyi Pia Olssonin väitöstutkimus lottajärjestön

123 MV:K34. Museoviraston keruukysely.

124 Kempainen 2007, 254.

125 Tuominen 1991.

126 Turunen, Heikka ja Hinkkanen 2006.

127 Näre ja Kirves 2008. Myös muissa maissa kokemukseen keskittyvää uutta sotahistoriaa alettiin tehdä 1980- ja 1990-luvulla: sosiaalishistoriallisena klassikkona pidetään Jay Winterin teosta *The Great War and the British People*. Ks. Winter 1985, Teos tarkastelee, miten sota itsessään vaikutti sen kokeneeseen sukupolveen, mutta Winter pureutuu myös sodan pitkäkantoisempiin seurauksiin. Toinen brittiläisen sotahistorian keskeinen nimi on Joanna Bourke, joka on tuonut erityisesti naisten näkökulmaa mukaan tutkimukseen. Hän on nostonut esille, että naisten sodankokemukset poikkeavat miesten sodan kokemuksista usein seksuaalisen väkivallan kokemusten takia. Ks. Kempainen 2007, 253; Bourke 2006, 21–42.

128 Raitis ja Haavio-Mannila 1993

129 Lähteenmäki 1999.

toiminnasta: *Eteen vapahan valkean Suomen: kansatieteellinen tutkimus lot-tatoiminnasta paikallisella tasolla vuoteen 1939* ja muutama vuosi myöhem-min Pia Olssonin jatkotutkimus *Myytti ja kokemus. Lotta Svärd sodassa*¹³⁰ sekä Seija-Leena Nevala-Nurmen väitöskirja *Perhe maanpuolustajana. Su-kupuoli ja sukupolvi Lotta Svärd- ja suojeluskuntajärjestöissä 1918–1944*¹³¹ sekä Tiina Kinnusen tutkimus *Kiitetyt ja parjatut. Lotat sotien jälkeen.*¹³² So-ta-ajan naisille ovat tutkimuksissaan antaneet äänen myös Marianne Juni-la¹³³, Kaisa-Maria Peltokorpi¹³⁴ sekä Marja Tuominen¹³⁵, Tiina Harjumaa¹³⁶, Sari Näre ja Jenni Kirves.¹³⁷

Naisten kokemuksen kirjoittaminen mukaan sotahistoriaan on saanut osakseen myös kritiikkiä, koska tutkimuksen on koettu liiaksi korostaneen naisten työteliäisyyttä tai vahvuutta.¹³⁸ Sen sijaan naisten sodan kokemus-ten vaikeampien puolien esiin nostaminen on katsottu tärkeäksi.¹³⁹ Ylipää-tään kotirintama on alettu 2000-luvulla ymmärtää kokonaisuutena, jossa oli monenlaisia ihmisryhmiä: lapsia, vanhuksia, naisia ja miehiä.

Uusi sotahistoria on haastanut kansallista sodan historiakertomusta tutkimmalla elementtejä, jotka siitä on aiemmin haluttu pitää poissa. Sodan vaiettuja puolia ovat tutkineet esimerkiksi Jukka Kulomaa kirjassaan *Käpy-kaartiin?*¹⁴⁰ sekä Ville Kivimäki tutkimuksessaan *Murtuneet mielet – taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939–1945.*¹⁴¹ Myös Mirkka Danieslbackan väitöskirjassa *Vankien vartijat*¹⁴² on tuore näkökulma. Hän tutkii neuvosto-vankien kohtelua.

130 Olsson 2005.

131 Nevala-Nurmi 2012.

132 Kinnunen 2006.

133 Junila 2000.

134 Peltokorpi 2011.

135 Tuominen 2015; Tuominen 2016; Tuominen 2018.

136 Harjumaa 2021.

137 Näre ja Kirves 2008; Kirves 2024.

138 Markkola 2002.

139 Junila 2000; Junila 2006; Heiskanen 2006.

140 Kulomaa 1995.

141 Kivimäki 2013.

142 Ks. Danieslbacka 2013, ks. myös Kinnunen ja Kivimäki 2021, 276.

Vaiettujen aiheiden lisäksi uudessa sotahistoriassa on sotaa tutkittu niin ympäristöhistorian¹⁴³, valokuvan¹⁴⁴, elokuvan¹⁴⁵ kuin sota-ajan tieteen-tekijöiden näkökulmasta.¹⁴⁶ Monitieteellisyys voi avata aivan uusia lähestymistapoja historiaan.¹⁴⁷ Koska uusi sotahistoria keskittyy nimenomaan erilaisten ihmisten ja yhteisöjen kokemuksiin, se on luonteeltaan moniäänistä tutkimusta.¹⁴⁸ Tästä hyvä esimerkki on lapsuudenhistoriantutkimus, joka on ollut kiinnostunut sotalasten kokemuksista¹⁴⁹ tai sotilaiden lapsista, jotka ovat joutuneet varttumaan aikuisiksi vanhempiensa sotatraumojen keskellä.¹⁵⁰

Vaiettuja sodan kokemuksia on etsitty viime vuosina erityisesti 2000-luvun naiskirjailijoiden sotaromaaneista.¹⁵¹ Paitsi uudemmat sotaromaanit, myös sota-ajan kirjallisuus on alkanut kiinnostaa tutkijoita uudella tavalla. Helena Pilke tutki *Etulinjan miehet* -väitöskirjassaan sota-ajan kirjallisuutta, jota hän lähestyi ennen muuta analysoimalla ajan kustannustoimintaa, sensuuria ja vastaanottoa.¹⁵² Julia Pajusen *Kirjoitettu sota* -väitöstutkimus¹⁵³ on siinä mielessä lähellä omaa tutkimustani, että me molemmat tutkimme muutosta: Pajunen sitä, millaisia merkityksiä suomalaisessa kaukokirjallisuudessa on annettu sodalle vuosina 1917–1995 välillä. Uuden sotahistorian voisikin kiteyttää marginaaliin jääneiden sota-ajan kokemusten tutkimukseksi, jossa äänen saavat hyvin erilaisten ihmisryhmien kokemukset.¹⁵⁴

Oma tutkimukseni kuuluu tietysti myös sukupuolihistorialliseen sodan tutkimuksen traditioon. Lapin naiskirjallisuuden tutkimukseni syventää ja laajentaa sukupuolihistorian näkökulmaa Suomen toista maailmansotaa

143 Kempainen 2007, 252; Laakkonen ja Vuorisalo 2007.

144 Kleemola 2016.

145 Vainio M. K. 2019.

146 Kempainen 2007, 252; Hietala 2006.

147 Ks. esim. *Tiedeykkönen* 2025. Tiedeykköessä haastatellaan tutkijoita meneillään olevasta historian ja epigenetiikan tutkijoiden yhteishankkeesta. Harmi, että tuoreen tutkimuksen pohjana on vain sotilaiden eli miesten sotilaskantakortit. Lotta Svärd -järjestössä palvelleista naisistakin, kun olisi Kansallisarkistossa kantakortteja.

148 Kempainen 2007, 264.

149 Esim. Laine-Frigren 2022.

150 Tuominen 1991.

151 Sääskilähti 2014; Leskelä-Kärki ja Melkas 2015; Kirstinä ja Turunen 2013.

152 Pilke 2019.

153 Pajunen 2013.

154 Ks. esim. Tuominen, Ashplant ja Harjunmaa 2021.

koskevaan tutkimukseen kohdistamalla huomio uuteen, aiemmin vähälle huomiolle jääneeseen aineistoon, naisten kirjoittamaan kaunokirjallisuuteen.

Voidaankin sanoa, että se, mitä sodasta on haluttu milläkin vuosikymmenellä muistaa, on ollut hyvin riippuvaista kulloisestakin nykyisyydestä. Tässäkään mielessä ei ole vain yhtä sotaa.¹⁵⁵ Tutkimuksessani tämä korostuu, koska läsnä on kaiken aikaa ajan monikerroksisuus, ajan kaksi tasoa: kuvauksen kohteen aika ja kirjoitusaika.

Feministinen kirjallisuudentutkimus, sukupuolihistoria ja kirjoittamisen kulttuurihistoria

Tässä alaluvussa kerron, miten tutkimukseni sijoittuu feministisen kirjallisuudentutkimuksen¹⁵⁶ sekä kirjoittamisen kulttuuri- ja sukupuolihistorian kontekstiin. Vaikka teen kulttuurihistoriallista tutkimusta, kohdemateriaalini vuoksi hyödynnän työssäni feministisen kirjallisuudentutkimuksen lähestymistapoja, muun muassa naiskuvatutkimusta. Tutkimusasetelmasani on yhtymäkohtia feministiseen kirjallisuudentutkimukseen¹⁵⁷ ja kirjoittamisen kulttuurihistoriaan¹⁵⁸, jotka molemmat ovat sukupuolen tutkimusta.

Naiskirjailijoiden marginaalinen asema tai näkymättömyys kirjallisuushistorioissa ei ole feministien esittämä mielipide vaan on tutkittua tietoa. Päivi Lappalainen on osoittanut, että 1930–1980-luvuilla julkaistuissa keskeisissä suomalaisissa kirjallisuushistorioissa naisten osuus on 13–19 prosenttia.¹⁵⁹ Vielä 1960–1970-luvuilla naiskirjailijat olivat suomalaisessa kirjallisuudessa aliedustettuina, sillä vain joka kolmas proosa- tai runoteos

155 Tuominen 1991; Kinnunen ja Kivimäki 2009, 9.

156 Esimerkiksi Nevala 1989; Launis 2005; Melkas 2006; Carlsson ja Huhtala 2010; Parente-Čapková 2015; Karkulehto 2013.

157 Esimerkiksi Nevala 1989; Launis 2005; Melkas 2006; Carlsson ja Huhtala 2010; Parente-Čapková 2015; Karkulehto 2013.

158 Ks. esim. Leskelä-Kärki 2006 tai

159 Lappalainen 1990, 75.

oli naisen kirjoittama. Kahdeksankymmentäluvulla proosassa tilanne ei paljoa korjaantunut, runoudessa kyllä.¹⁶⁰

Suomalaisen feministisen kirjallisuuden tutkimuksen (*feminist literary criticism*) edelläkävijä on Päivi Lappalainen, joka on käsitellyt tuotannossaan naiskirjallisuuteen, tyylilajiin sekä kirjallisuushistorioihin liittyviä kysymyksiä. Yhtä lailla häntä on kiinnostanut feministisen kirjallisuudentutkimuksen teoria ja 1800-luvun lopun sekä 1920- ja 1930-luvun kirjallisuus. Tukeudun monessa oman tutkimukseni keskeisessä kysymyksessä (kirjallisuuden lajivalinnan ja sukupuolen yhteys, kirjallisuusinstituution sisältämä valta) juuri Lappalaisen feministisen kirjallisuudentutkimuksen klassikoiksi nousseisiin tutkimuksiin.¹⁶¹ Erityisesti Lappalaisen artikkeli ”Isän ääni: kirjallisuushistoriamme patriarkaalin ideologia” on ollut omalle työlleni tärkeä, sillä se tuo esiin kirjallisuushistorioihin liittyvää vallankäyttöä ja naiskirjailijoiden marginalisointia. Lappalaisen tutkimuksissa kysymykset ovat sittemmin laajentuneet pohtimaan koko intellektuellikäsitteen ja taiteilijaromaanin vastaanoton rakentumista.¹⁶² Kritiikkien lukeminen ja analysoiminen onkin keskeinen feministisen kirjallisuudentutkimuksen käyttämä metodi, jota hyödynnän läpi tutkimukseni. Sen avulla voin osoittaa, miten naiskirjailijoihin on kullakin vuosikymmenellä suhtauduttu.

Kirjallisuudentutkimuksen feministinen suunta syntyi ja kehittyi 1980-luvulla rinnan naistutkimuksen kanssa.¹⁶³ Ensimmäisiä tutkijoita kiinnostivat etenkin kysymykset siitä, miten kirjallisuuden kaanon on muodostettu. Huomio kiinnittyi naiskirjailijoiden poissaoloon ja unohtamisen prosesseihin. Myös kirjallisuusinstituution naisia syrjiviä rakenteita analysoitiin. Tätä ensimmäistä suomalaisen feministisen kirjallisuudentutkimuksen vaihetta on myöhemmin kutsuttu gynokriittiseksi ja arkeologiseksi vaiheeksi, jonka päätyönä on pidetty vuonna 1989 Maria-Liisa

160 Nevala 1989, 748–749; ks. myös Leppihalme 2012, 5.

161 Lappalainen 1990; 1992; 2000; 2001; 2007 ja 2012.

162 Lappalainen 1990.

163 Parente-Čapková, Grönstrand, Hapuli ja Launis 2015, 13–14. Ensimmäinen alan oppikirja julkaistiin Turussa vuonna 1988: *Akanvirtaan. Johdatus naistutkimukseen*. Tärkeä merkkipaalu oli myös tutkimusprojekti, josta julkaistiin teos *Pöydänkulma ja maailma. Naiskirjallisuus tutkimuskohteena. Teoriaa, käytäntöä, lähteitä* (1988).

Nevalan toimittamaa teosta ”*Sain roolin johon en mahdu*”: *Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja*.¹⁶⁴

Samoihin aikoihin Ranskassa pohdittiin käsitettä *gender*. Uutta oli ajattelu, jossa nähtiin sukupuolen olevan yhteydessä myös muihin määrittäisiin, kuten luokkaan, etnisyyteen, rotuun ja seksuaalisuuteen.¹⁶⁵ Sitten 2000-luvulla queer-tutkimus, jälkikolonialistinen teoria, luokkatutkimus ja kerronnan tutkimus ovat tulleet osaksi feminististä teoriaa ja sukupuolentutkimusta.¹⁶⁶ 2000-luvun tutkimuksissa sukupuoli ja tunteet onkin yhdistetty usein monitieteellisesti; esimerkiksi Kati Kannon väitöskirjassa ne on nähty osaksi paikkaa ja maisemaa.¹⁶⁷

Lapin naiskirjallisuuden tutkimuksessani katson jatkavani monelta osin 1980- ja 1990-luvun naistutkijoiden – niin kirjallisuudentutkijoiden kuin naisten kirjoittamista tutkineiden kulttuurihistorioitsijoiden – aloittamaa työtä: onhan oma tutkimukseni perustutkimusta, jossa piti ensin ”löytää” tutkimukseni kirjailijat ja heidän tuotantonsa. Tutkimukseni pääkysymyksenä ei toki ole löytää kirjailijoille paikkaa kirjallisuudenhistoriasta, mutta hieman sitäkin heille etsin kontekstualisoidessani Lapin naiskirjailijoita osaksi oman aikansa kirjallisuutta.

Kirjoittamisen kulttuurihistorian tutkijoille kirjailijoiden biografiatiedot ovat tärkeä osa analyysia, sillä kirjailijoiden elämänhistoriasta voi löytää merkityksiä, jotka kontekstoivat heidän kirjoittamistaan laajemmin näyttämällä, millaisessa kulttuurisessa toiminnankentässä kirjailijat kunakin aikana toimivat.¹⁶⁸ Minun tutkimukseni edustaa kirjoittamisen kulttuurihistoriaa siinä, että kontekstualisoidessani kirjallisuuden naiskuvia pohdin väistämättä jonkin verran myös lappilaisten naiskirjailijoiden kirjailijuuden problematiikkaa. Monella tutkimukseni kirjailijalla oli vaikeuksia saada ensimmäistä romaanikäsikirjoitustaan julkaistuksi. Kirjoittamisen kulttuurihistoriallista tutkimusta kiinnostavatkin kysymykset kustantamisesta,

164 Nevala 1989; Parente-Čapková, Grönstrand, Hapuli ja Launis 2015, 14.

165 Parente-Čapková, Grönstrand, Hapuli ja Launis 2015, 17.

166 Ks. esimerkiksi Lappalainen ja Rojola (toim.) 2007 tai Parente-Čapková, Grönstrand, Hapuli ja Launis 2015, 30–31.

167 Kanto 2022.

168 Leskelä-Kärki 2006, 22.

kritiikistä, lukijoista ja kirjailijaidentiteetistä.¹⁶⁹ Kiteytetysti voisikin sanoa, että suomalaisia tutkijoita, kuten Maarit Leskelä-Kärkeä, Kirsi Tuohelaa ja Ritva Hapulia ovat kiinnostaneet naiskirjailijoiden mahdollisuudet kirjoittaa: he ovat nostaneet omissa tutkimuksissaan esille, miten merkittävää on, että kirjailijalla on työhönsä taloudellisia resursseja sekä kirjoittamiselle tärkeä rauha ja paikka.¹⁷⁰ Näenkin tärkeäksi nostaa tutkimusluvussani, 2. *Lapin naiskirjailijat*, esille myös kirjailijoiden saamat apurahat. Ne ovat paitsi kirjailijan työn taloudellisia mahdollistajia lisäksi tärkeitä julkisia tunnustuksia hänen työnsä merkityksestä.¹⁷¹

Kirjailijoiden saamat kritiikit usein paikantuvat sukupuoleen; niissä harvoin sovitellaan naiskirjailijalle tunnustetun mestarin viittaa harteille.¹⁷² Naissäveltäjiä tutkineen Anne Moisan mukaan väheksyvässä kulttuurissa jopa naiset itse saattavat sisäistää ajatuksen, että heistä ei ole taiteilijoiksi¹⁷³. Sota- tai jälleenrakennusajan Pohjois-Suomessa kirjailijuus oli naisille hyvin poikkeuksellinen valinta. Epävarmuus omasta älykkyydestä ja kyvystä tehdä ammattimaista taidetta on yhdistänyt erityisesti varhaisia naiskirjailijoita.¹⁷⁴ Martta Haatasen päiväkirjamerkinnot osoittavat, että hänelle oli helpompaa, kun ei uuden romaanin ilmestymisen kynnyksellä toivonut etukäteen liikoja. Esikoisteoksestaan hän kirjoittaa lähes lakonisesti 21.6.1946:

Kirjastani ei tule menestyskirjaa. Se on totta, sillä maailma odottaa sirkushuveja. Minä tuskin sitä koskaan tarjoan. Minun isäni on kivityömies ja minä olen onnistunut hämmästyttämään arvostelijani sen elämän tuntijana. Minkä muun elämän niin hyvin tuntisin? Minä olen imenyt vereeni vain tiedon lujasta työstä ja sen ilmaismiseen pystynen – mikäli pystyn mihinkään.¹⁷⁵

169 Leskelä-Kärki 2006, 43.

170 Leskelä-Kärki 2006, 446–447. Ks. myös Hapuli 2003 ja Tuohela 2008.

171 Leskelä-Kärki 2006, 467 ja 473.

172 Ks. intellektuelliproblematiikasta esimerkiksi Lappalainen 1990; Moi 1990.

173 Moisa ja Valkeila 1994, 14; ks. myös Välimäki ja Koivisto-Kaasika 2023, 8.

174 Leskelä-Kärki 2006, 532–533.

175 Martta Haatasen päiväkirja 21.6.1946.

Naiskirjoittamisen kulttuurihistoriallinen tutkimus asemoituu tiiviisti sukupuolihistorian tutkimukseen nostamalla esille naisten historian kokemuksia. Naishistorian kirjoitusta tehtiin jo feministisen liikkeen ensimmäisessä aallossa, jolloin tutkittiin niin sanottuja poikkeusyksilöitä. 1900-luvun alkuvuosikymmeninä tehtiin myös tutkimusta, jossa todisteltiin naisten heikkoa asemaa.¹⁷⁶ Tähän kurjuustutkimuksen kauteen tuli 1960- ja 1970-luvulla muutos, kun varsinkin Amerikassa pohdittiin, tarvitaanko erillistä ”naisten omaa historiaa”. Tuohon aikaan tutkimuksessa viljeltiin Simone de Beauvoirin innoittamana käsitettä ”toiseus”.¹⁷⁷ Naishistorian-tutkimus alkoi tuolloin yhä selvemmin huomioida historian naisten yhteiskunnallisen aseman. Esimerkiksi Gerda Lerner korosti, että naiset ovat aina olleet mukana historian vaiheissa mutta omalla tavallaan. Hän ajattelikin, että on mahdollista tehdä molemmille sukupuolille yhteistä ”universaalia historiankirjoitusta”.¹⁷⁸ Näin minäkin ajattelen. En halua tutkia Lapin naiskirjallisuuden esille nostamia naishahmoja pelkästään erillisenä ”ja naiset”-ilmiönä. Lapin naiskirjailijat esittävät naissukukunnan tulkinnoissaan osana kuvaamaansa ajankuvaa, sen keskeisinä toimijoina.

Sukupuolihistorian tutkimus osuu monesti elämänelämyksiin ja kokemuksiin, joita on tutkittu vähemmän.¹⁷⁹ Omassa tutkimuksessani esimerkkejä näistä ovat sota-ajan ihanteellisesta naiskuvasta poikkeavat ei-ihanteelliset naishahmot sekä sota-ajan sukupuolittuneen väkivallan kuvaukset. Myös naiskirjailijoihin kohdistuneet syytökset, kun he rikkoivat naiskuvatulkintoillaan aikansa ihanteita, voidaan nähdä poikkeuksellisina sukupuolihistorian tutkimusnäkökulmina. Asetun tutkimuksellani niiden sukupuolihistorian tutkijoiden traditioon, jotka ovat keskittyneet naisten toimijuuden ja sitä rajoittaneiden rakenteiden analyysiin.¹⁸⁰

176 Rantalaiho 1979, 27; Virtanen 2004, 1.

177 Virtanen 2004, 9–11.

178 Virtanen 2004, 9–18.

179 Lahtinen 2018, 186.

180 Ks. esim. Kinnunen 2001, 50.

1.3 Keskeiset käsitteet

Tässä alaluvussa pohdin käsitteitä, joiden avulla teen tutkimusta. Tutkimustani ohjaavia teoreettisia pääkäsitteitä on kolme: naiskuva, vastamuisti ja jälkimuisti (*postmemory*). Tutkimuskäsitteiden ja niiden avaaman teoreettisen viitekehyksen avulla jäsenän tutkimusaineistoani ja haastan ajatteluani sekä syvennän tulkintojani.

Kulttuurihistoriallinen naiskuva-analyysi

Naiskuva ymmärretään nykytutkimuksessa yksittäistä tulkintaa laajemmaksi käsitteeksi, joka kuvaa kulttuurissa ja ajassa tuotettua, usein toistuvaa roolia, paikkaa tai asetelmaa, johon teksti on naishahmonsa paikannut.¹⁸¹ Ensimmäiset naiskuvatutkijat analysoivat ja kritisoivat lähinnä yksittäisiä naiskuvia ja sitä, miten paljon kirjallisuus tai elokuvateollisuus on luonut todellisuudelle vieraita, ”väärää” naishahmoja.¹⁸² Sittemmin alettiin hahmottaa naiskuva kulttuurissa toistettuna esityksenä. Tätä ajattelutapaa hahmotettiin diskurssin käsitteellä, jolla korostettiin sitä, että naiskuva rakentuu kulttuurihistoriallisessa kontekstissa. Uusin tutkimus on halunnut korostaa intersektionaalisuuden hengessä, että sukupuoli ei ole ainoa naiskuvaa muovaava tekijä, vaan sen konstruktion vaikuttavat yhtä lailla yhteiskunnalliset tekijät (asema, varallisuus), ikä, seksuaalinen suuntautuneisuus, terveys, etniseen ryhmään kuuluminen tai uskonto – eli erilaiset eroa tuottavat tekijät.¹⁸³

Ensimmäisiä naiskuvatutkijoita on kritisoitu siitä, että he korostivat naisia uhreina eivätkä ”oman historiansa subjekteina”.¹⁸⁴ Sittemmin vaadittiin, että kirjailijoiden olisi syytä kirjoittaa naishahmoistaan samaistuttavia roo-

181 Vrt. esim. Westerlund 2015, 229. Uudempi tutkimus käyttää sanaa ”paikka” kuvaamaan tilaa, toimijuutta ja naiskuvaa. Esimerkiksi Jasmine Westerlund kysyy, millaisen paikan Signe Stenbäck on romaaneissaan naiselle kirjoittanut.

182 Koppelman 1973; vrt. Launis 2005, 29.

183 Karkulehto ja Rossi 2017, 11–12, 20.

184 Launis 2005, 31. Naiskuvatutkimuksen avausteoksena pidetään Kate Milletin *Sexual politics* -tutkimusta (1969). Joskin useimmiten pioneeriteoksesta puhuttaessa viitataan amerikkalaisen Susan Koppelmanin toimittamaan *Images of women in fiction: feminist perspectives* -artikkelikokoelmaan, jossa analysoidaan 1800- ja 1900-luvun tunnettujen romaanien naiskuvia. Koppelman 1973.

limalleja. Tavoitteena oli ajatus ”todellisen naishahmon” esille tuomisesta. Kunnas 1980-luvun feminismin kolmas aalto alkoi pitää tärkeänä, että ei vain korosteta naisten ja miesten eroavaisuuksia, vaan analysoidaan naisten ja naiskuvausten moniäänisyyttä.¹⁸⁵ Tätä korostaakseni omassa työssäni pyrin puhumaan naisista monikossa, koska ei ole mitään yhtä sota- tai jälleenrakennusajan naistyyppiä.

Tutkimusaineistossani tietyt toistetut puhetavat ja tilanteet paljastavat niitä arvoja ja asenteita, jotka ovat säädelleet, miten missäkin ajassa sukupuolta on voitu esittää. Yksi tällainen kielenkäytön konventio ovat huonon naisen diskurssiin liitettävät sanat (huorittelu) tai kirjallisuuskritiikeissä poikkeavalta tuntuva sukupuolen korostaminen (”kirjailijarouva” tai ”kirjailijatar”).¹⁸⁶ Edellisen kaltaisissa ilmaisussa näkyvät kulttuurin tuottamat käyttäytymiskoodit. Judith Butlerin teorian mukaan sukupuolta toistetaan kulttuurissa toistettuina esityksinä (performance). Butler tarkoitti sukupuolen esityksellä sitä, että ”sukupuoli ei ole sellaisenaan olemassa, vaan toisteiset ilmaisut ja teot tuottavat sukupuolta”.¹⁸⁷

2000-luvulla naistutkijat, kuten Kati Launis, ovat nähneet tärkeäksi määrittellä naiskuvan käsitettä diskurssin määritteellä. Sen avulla on pystytty näkemään myös kirjallisuudenlaji, juoni ja konventio osana naiskuvan tuottamisen prosessia.¹⁸⁸ Enää naiskuvaa ei siis ajatella todellisuuden heijastumaksi, vaan diskurssin käsitteellä korostetaan, että tekstit tuottavat ja rakentavat naiseutta. Naiskuva ei siis ole vain kirjailijan rakentama, vaan ajatellaan, että se syntyy aina laajemmassa historiallisyhteiskunnallisessa kontekstissa. Tällaisessa naiskuvan tulkinnessa kysymys oikeasta ja väärästä naiskuvasta ei ole enää relevantti.¹⁸⁹ Kati Launis pitää naiskuvaa dynaamisempänä käsitteenä kuin diskurssi tai representaatio, koska hänestä naiskuva on ikään kuin yläkäsite, jonka alla voi olla hyvinkin erilaisia naisrepresentaatioita.

185 Nyman ja Roivas 2003, 16–18.

186 *Kaleva* 1961.

187 Butler 1990, ks. myös Lahtinen 2018, 184; 1993, 224–225; Karkulehto 2012, 24–25.

188 Launis 2005, 32–33, 337.

189 Tieteen termipankki 26.3.2025: Kirjallisuudentutkimus: naiskuva. (Tarkka osoite: <https://tieteen termipankki.fi/wiki/Kirjallisuudentutkimus:naiskuva>.)

Minusta ajatus naiskuvasta yläkäsitteenä on hyvä. Tällä tavalla sen kehityksessä voi analysoida myös kirjallisuudenlajin merkitystä. Rakentaahan oman tutkimusanalyysini mukaan esimerkiksi Martta Haatanen usein kehitysromaanin lajityypillä naiskuvaa, jossa vasta avioliitto, mies, lapsi ja koti mahdollistavat sen, että päähenkilö löytää kutsumuksensa ja tehtävänsä.¹⁹⁰ Lapin naiskirjallisuudessa nainen määrittyy usein suhteessa mieheen (vaimouteen), perheeseen (äitiyteen) tai yhteisöönsä (emännyyteen). Lisäksi tutkimusaineistoni naiskuvat tietysti piirtyvät sitä historiallista todellisuutta vasten, jossa tekstissä kuvattu naishenkilö elää, mutta yhtä lailla jokainen teksti on kirjoitusaikansa kulttuurin tuote, joka heijastelee oman aikansa historiakäsityksiä.¹⁹¹

Fiktiivisen naiskuvatulkinnan tuottamiseen ovat vaikuttaneet kuvausajan kulttuuriset olosuhteet, kuten sota-ajan propaganda, 1960-luvun kulttuuriradikalismi tai vaikkapa muutokset naisten yhteiskunnallisissa rooleissa. Korostankin naiskuva-analyyseissani historiallista kontekstia, jossa kuvaa on tuotettu. Irma Sulkusen mukaan menneisyyden naisia ja heidän yhteiskunnallista asemaansa tarkasteltaessa pitää pyrkiä ymmärtämään, millaisia käsityksiä aikalaisilla itsellään oli sukupuolten välisistä suhteista ja omista mahdollisuuksistaan.¹⁹² Sen takia romaanien naiskuvia ei voida tarkastella pureutumatta sota- tai jälleenrakennusajan kulttuurin syvärakenteeseen.¹⁹³ Historiallinen konteksti on pidettävä analyyseissa mukana kaiken aikaa.

Leskelä-Kärki kiteyttää väitöskirjassaan hyvin sukupuolen konstrukttiivisen luonteen pitämällä sitä ”historiallisesti, kulttuurisesti ja sosiaalisesti rakentuvana yksilöä vahvasti määrittelevänä ulottuvuutena”.¹⁹⁴ Uusin tutkimus käsittää intersektionaalisuusteorian hengessä naiskuvatulkinnan sisältävän historiallisen kontekstinsa lisäksi aina myös yhteiskuntaluokan, aseman, etnisyyden, sukupuolen, seksuaalisen suuntautumisen, iän

190 Tällainen perinteinen naiskuva, jossa naisen elämä on kiinni aviomiehestä ja avioliitosta, on tyyppillinen erityisesti varhaisemmalle suomalaiselle naiskirjallisuudelle. Launis 2005, 43.

191 Ks. esim. Kinnunen 2001, 50.

192 Sulkunen 1991, 19. Katainen, Kinnunen ja Packalen 2005, 363.

193 Ks. esim. Parente-Čapková, Grönstrand, Hapuli ja Launis 2015, 16.

194 Leskelä-Kärki 2006, 33.

tai sen, mihin etniseen ja kulttuuriseen ryhmään kirjan henkilö kuuluu.¹⁹⁵ Omalle tutkimukselleni on näiden lisäksi keskeistä maantieteellinen paikka. Toisin sanoen intersektionaalisuuden teoriassa etsitään eroja tuottavia muuttujia ja ajatellaan, että yksilön kokemukseen ja toimijuuteen vaikuttavat sukupuolen lisäksi ”erojen risteäminen ja yhteisvaikutus”.¹⁹⁶ Ajattelussa tiedostetaan, että sukupuoli ei ole ainoa ”ihmisiä hierarkkisesti asemoiva ero”.¹⁹⁷ Intersektionaalisuus tuotetaan toistoina kielessä ja kulttuurissa.¹⁹⁸ Omassa tutkimuksessani analysoin romaanien tuottamia naiskuvia intersektionaalisuuden hengessä aina silloin, kun kuvaan vaikuttavat naistyyppin yhteiskunnallinen asema, varallisuus, ikä tai etnisyys. En kuitenkaan nosta käsitettä erikseen esille perustelemaan luku- ja analyysitapaani kuin aivan muutamissa tutkimusluvuissa. Teoria on silti vaikuttanut lukutapaani, mikä näkyy paikoin analyyseistani. Omasta mielestäni historiantutkijalle on itsestään selvää, että romaanien tuottamisessa naiskuissa ei ole kyse vain biologisesta ja sosiaalisesta sukupuolesta – naisista ja miehistä ja heidän välisistään eroista – vaan aina menneisyyden ihmisen toimijuuteen ovat vaikuttaneet muutkin tekijät.

Romaanien naiskuvaan vaikuttavat historiallisen ajan lisäksi kirjailijan käyttämä kirjallisuuden laji, kirjoittajan sukupuoli ja siihen liitetty kulttuurinen odotushorisontti.¹⁹⁹ Jotta voin analysoida, miten kirjallisuuden naiskuva kiinnittyy aikaansa ja sosiaaliseen ympäristöönsä, on tärkeää analysoida kirjallisuuskritiikkejä, mutta myös romaanissa kuvattua yhteisöä ja sitä, miten se näkee tarinassa päähenkilönaisen. Lisäksi on tietysti kiinnostavaa tarkastella, mitä päähenkilö itse ajattelee elämästään. Naiskuva-analyyysiin väistämättä peilautuvat lisäksi analyysoijan omat arvot.²⁰⁰ Tämäkin näkökulma sopii tiedostaa ja pitää mielessä tutkimusta tehdessä. Anu Koivusen mielestä keskeistä on tutkia, mitkä ajattelutavat ja käsitykset naiskuissa vaikuttavat tai arvottuvat. Hänen mukaansa menneisyyden naiskuvia tut-

195 Lahtinen 2018, 188.

196 Karkulehto ja Rossi 2017, 20.

197 Saresma 2017, 233.

198 Lahtinen 2018, 188, ks. myös Karkulehto 2012, 25–26.

199 Launis 2005, 35–38.

200 Knuuttila 2012, 13.

kimalla myös nykynaiset voivat tulla tietoisemmaksi siitä, miten ja miksi näkevät itsensä tietyllä tavalla. Kirjallisuuden käytetyimmissä naiskuissa ja myyteissä on kiteytynyt jotain oleellista ajasta ja sen kulttuurista, mikä takia tietynlaisista naiskuvista on tullut niin toistettuja.²⁰¹ Teen omassa tutkimuksessani kulttuurihistoriallista naiskuva-analyysia. Naiskuvat heijastelevat usein juuri kulttuurin muutoksia. Esimerkiksi seksuaalisuuden representaatioissa ilmenee monesti ajan kulttuurissa tapahtunut muutos tai kriisi²⁰².

Naiskuvat opastavat minua tutkimukseni tekemisessä, eli ne ovat työtäni ohjaava lähtökohta.²⁰³ Niillä teen tutkimustani, mikä tulee esiin jo analyysilukujeni otsikoissa, jotka luonnehtivat tutkimustuloksiani eli naiskuvatyyppejä. Käytännössä analysoin, millaisia naiskuvia romaanit rakentavat kontekstualisoimalla niiden tuottamaa historiakuvaa niiden kirjoitus- ja kohdeaikaan. Tukeudun monessa kohtaa naiskuvan käsitettä tutkimuksissaan käyttäneisiin kirjallisuudentutkijoihin, Heidi Grönstrandiin²⁰⁴ ja Kati Launiseen,²⁰⁵ ja lisäksi yhteiskunnallista äitiyttä koskeviin tutkimuksiin²⁰⁶. Analyyseissa kulkevat rinnan sekä naiskuvan, naistulkinnan että naistyypin käsitteet.

Tutkimukseni pääotsikkoon halusin kuitenkin naiskuvasanan sijaan sanan naiseus, koska ajattelen, että tutkimusasetelmassani, jossa kontekstualisoin romaanien naiskuvia ja niiden kirjoittamiseen vaikuttanutta kulttuuria, analysoin, miten kirjailijan sukupuoli vaikutti naiskuvan vastaanottoon. Otsikkoon halusin näin ollen naiskuvaa laajemman käsitteen naiseus, koska myös naiskirjailijuus-käsite liittyy tutkimusaineistoni määrittelyyn, vaikka varsinainen tutkimustehtäväni ei sen ympärille rakennukaan.

201 Koivunen 1995, 25 ja 29.

202 Karkulehto ja Rossi 2017, 20.

203 Ks. Lahtinen 2018, 195.

204 Grönstrand 2005.

205 Launis 2005.

206 Koivunen 1995; Lahtinen 2018.

Pohjoista vastamuistia sekä jälkimuistin käsite

Käsite vastamuisti on keskeinen tutkimuksessani, koska tulkitseen vastamuistin kirjailijan esittämänä historiakertomuksena, joka usein poikkeaa kansallisesta tarinasta tai ainakin tarkentaa sitä tuoden siihen paikallisen tai siitä usein puuttuneen naisnäkökulman. Feministisessä kirjallisuuden tutkimuksessa on käytetty vastamuistin käsitettä, joka on alkujaan filosofian tutkija Michel Foucaultin käyttämä nimitys toisin muistamisesta suhteessa tunnettuun historiaan (counter-memory).²⁰⁷ Vastamuisti koostuu niistä muistoista ja tarinoista, joita suuri kertomus ei ole nostanut esille. Vastamuistin voi siten nähdä olevan feministisen ajattelun rinnakkaiskäsite toisin tekemiselle ja toisin ajattelulle.²⁰⁸

Ajattelen vastamuistin edustavan valtakertomuksessa sivuutettuja ja unohtettuja muistoja ja kertomuksia. Vastamuisti purkaa käsitystä siitä, mikä on ollut isossa kertomuksessa muistamisen arvoista ja mikä ei. Lapin kirjallisuuden tutkijoista monet²⁰⁹ ovat selvittäneet tutkimuksissaan pohjoisen kirjallisuuden suhdetta etelän keskuksissa rakennettuun kirjallisuusinstituutioon ja erityisesti kirjallisuushistorian kapeisiin käsityksiin, jotka sulkiivat pohjoisen kirjailijat ulkopuolelle.²¹⁰ Veli-Pekka Lehtola näki omassa väitöstutkimuksessaan tärkeäksi koko kirjallisuusinstituution purkamisen ja uudelleen määrittelyn, jotta Lapin kirjallisuus pääsisi kirjallisuusinstituution piiriin.²¹¹ Kulttuurimaantieteilijä Juha Ridanpää puolestaan näkee omassa postkoloniaalisen kritiikin tutkimuksessaan Lapin ”henkisesti sekä kulttuurisesti kolonisoituna”.²¹² Ajatus pohjoisesta kaukaisena – ylipäätään vastaparina etelälle – on etelästä käsin luotu ajatus. Periferia on korvien välissä – mutta kenen korvien välissä, kysyy Marja Tuominen vuonna 2010 ilmestyneessä artikkelissaan.²¹³

207 Foucault 1998, 19.

208 Liljeström 2000, 16.

209 Ks. Lehtola 2017; Ridanpää 2005; Tuohimaa 1997.

210 Ks. Lehtola 2017; Ridanpää 2005; Tuohimaa 1997.

211 Lehtola 1997, 29.

212 Ridanpää 2005, 1.

213 Tuominen 2010, 334–335; Tuominen 2011, 68–72.

Sinikka Tuohimaan mukaan feministiset ja jälkikolonialistiset teorit, joiden käsitteistöön vastamuisti kuuluu, ovat pohjoiselle naiskirjallisuudelle oleellisia teoreettisia tarkastelutapoja.²¹⁴ Tutkimuksessani tulkitseen vastamuistin kirjailijan esittämäksi historiakertomukseksi, joka usein poikkeaa kansallisesta tarinasta tai ainakin tarkentaa sitä tuoden siihen paikallisen tai siitä usein puuttuneen naisnäkökulman. Tutkijana on kuitenkin muistettava, että kaikki Pohjois-Suomen kirjailijoiden teokset eivät automaattisesti edusta lappilaista vastamuistia vain siksi, että ne on kirjoitettu Lapissa tai koska niiden kirjoittaja on ollut nainen. Analysoidessani lappilaista naiskirjallisuutta on tarkastelussa läsnä kaksi näkökulmaa: pohjoinen näkökulma (kirjailijat kirjoittamassa Lapin lukijakunnalle), mutta yhtä lailla kansallinen näkökulma ja kysymys siitä, mitä uutta Lapin naiskirjailijat tuovat sodan ja jälleenrakentamisen muistamiseen ja tulkintaan maanlaajuisesti.

Veli-Pekka Lehtola käyttää 2020-luvun tutkimuksissaan vastamuistin käsitteen sijaan ”meijän tarinat” -termiä, joka jo itsessään monikollisena käsitteenä korostaa, ettei historiasta ole enää kielellisen ja kulttuurisen käänteen jälkeen etsitty Leopold von Ranken hengessä yhtä totuutta vaan menneisyyden monikerroksisuutta.²¹⁵ Lehtolan sanoin: ”Täytyy vain ymmärtää, millä tasolla ja mistä näkökulmasta historiaa kulloinkin tarkastellaan.” Vastamuistin käsitteeseen liittyy tiiviisti historiakertomuksen käsite, jolla tarkoitetaan tulkintaa, joka on jäänyt elämään jostakin historiallisesta ajanjaksosta tai tapahtumasta. Vaihtoehtoiset tulkintamallit eivät sulje toisiaan pois vaan esittävät vain asiaan eri näkökulmia. Moniäänisyys ei tarkoita sitä, etteikö sen pohjalta voisi tehdä johtopäätöksiä – voi ja pitää tehdä, mutta ei ole pakko enää valita rankenlaisittain yhtä tulkintaa ylitse muiden, vaan voi ymmärtää useamman tulkinnan olevan mahdollista samaan aikaan.²¹⁶

Vastamuisti on tutkimusväline, jonka avulla voin pitää tutkimusasetelmassani mukana ulottuvuuksia, joita naiskirjallisuuden ja naiskuvan

214 Tuohimaa 1997, 45. Postkolonialistinen ja feministinen tutkimus nivoutuvat tutkimuksissa monesti yhteen. Ks. yleisen kirjallisuuden osalta esim. Nissilä 2009; Saamen kirjallisuudessa esim. Hirvonen 1999; Suomen kirjallisuuden osalta esim. Lappalainen 2012.

215 Lehtola 2022, 16.

216 Lehtola 2022, 19.

käsitteet eivät tavoita. Käsite haastaa kysymään, miksi tietyistä asioista on kirjoitettu mutta toisista taas ei. Kirjailijoiden välittämässä historiattulkinnoissa on kyse joko halusta muistaa ja välittää muistoja eteenpäin tai halusta unohtaa, mutta aina kirjoittajan oma tahto ei ole ratkaissut, onko romaani unohtanut vai muistanut jonkin asian. Kaikista asioista ei ole voitu kirjoittaa: sen on estänyt valtiovalta tai kustannuspolitiikka. Esimerkiksi partisaani-iskut tulivat aiheena suomalaiseen kirjallisuuteen vasta 1990-luvulla Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen, kun kulttuurinen ilmapiiri Suomessa lientyi ja toisen maailmansodan ajan historiasta voitiin keskustella aiempaa vapaammin.²¹⁷

Lähellä vastamuistin käsitettä on myös Marianne Hirschin kehittämä *postmemory* eli jälkimuistin teoria, jota on käytetty monesti tutkittaessa mentaalista jälleenrakentamista.²¹⁸ Käytän tässä tutkimuksessa teoriasta sen käännettyä nimitystä jälkimuisti. Se soveltuu tutkimukseen siitä, miten ylisukupolviset kulttuuriset muistot rakentuvat ja jatkuvat seuraavissa sukupolvissa. Lisäksi vastamuistin ja jälkimuistin teoriolla on tutkimuksellista yhtymäkohtaa: erityisesti ajattelen, että jälkimuistin teoria voisi avata kirjailijoiden kirjoittamisen motiiveja: etenkin niiden, jotka olivat sota-aikana lapsia (Laitinen, Tikkanen, Kälkäjä, Kraatari, R. Kariniemi, Haakana) tai syntyivät vasta sodan jälkeen (Paltto). Kirjailijasukupolven, joka ei itse kokenut sotaa mutta kirjoitti sodan ja jälleenrakennuksen ajasta, voi ajatella Hirschin jälkimuistin teorian mukaisesti käsitelleen ylisukupolvisia yhteisönsä tai sukunsa kokemuksia teoksissaan. Teoria olettaa, että seuraava sukupolvi on ”oppinut” kantamaan vanhempiansa, isovanhempiansa tai yhteisönsä kokemuksia. Tämä voi tarkoittaa tiedollisten tai tunnetason merkitysten ja muistojen ylisukupolvista siirtymistä. Hirschin mukaan seuraavilla sukupolvilla voi olla menneisyyden tuskallisiin koettelemuksiin elävä yhteys (*living connection*) huolimatta siitä, että he eivät itse ole aikaa eläneet. Jälkimuistilla ei siis niinkään tarkoiteta muistamista, vaan se ennen kaikkea kuvaa prosessia, jolla seuraavat sukupolvet tulkitsevat ja kuvittelevat menynyttä. Hirsch on halunnut käsitteellään korostaa, että monet muistot eivät

217 Ks. esim. Erkkilä 1998.

218 Ks. esim. Suda 2021; Arminen 2018; Harjumaa 2021.

ole vain tietyn suvun tai perheenjäsenten muistoja vaan käsitykseemme menneestä vaikuttavat kulttuurisesti toistetut kuvat ja tarinat. Tutkimuksessani teoria sopii paikoin selittämään, miksi tietyt naiskuvat ovat usein toistettuja lappilaisessa kaunokirjallisuudessa. Hirsch näkee, että tällöin palataan yhä uudelleen katsomaan samoja kuvia mahdollisuutena vapautua traumasta.²¹⁹ Toisteisuus voi hyvinkin merkitä pyrkimystä vapautua traumasta myös lappilaisessa naiskirjallisuudessa.

Historian tutkimuksessa harvoin käytetään vain yhtä teoreettista lähestymistapaa. Tutkimuksessani naiskuvan käsite kulkee koko ajan mukana, kun taas vastamuistin ja jälkimuistin teorit näkyvät epäsuorasti, minkä takia käsitteiden mukanaan tuoma teoreettinen kysymyksenasettelu ei näy välttämättä aina analyysissäni. Palaankin laajemmin yhteenvetoluvussa pohtimaan, miten nämä teoreettiset lähestymistavat ohjasivat ajatteluani ja edustavatko Lapin naiskirjailijoiden sodan ja jälleenrakennusajan naiskuvat todella vastamuistia, ja jos edustavat, mille ne ovat vastamuistia.

1.4 Menetelmälliset ja eettiset valinnat

Kerron tässä alaluvussa käyttämistäni tutkimusmetodeista ja siitä, mitä ne käytännössä tässä työssä ovat tarkoittaneet. Ensin syvennyn kertomaan, miten olen lukenut lappilaista kirjallisuutta kontekstualisoivalla lähiluvulla. Seuraavaksi perustelen, vastakarvaan lukemisen metodia. Lopuksi esitän vielä, miten käytännössä olen toteuttanut sisällönanalyysin metodia tutkimusprosessissäni.

Tutkimusmenetelmät

Kontekstualisoiva lähiluku tarkoittaa käytännössä, että etsin sotaa ja jälleenrakennusaikaa käsittelevästä tutkimusaineistostani naiseuden tuottamisen paikkoja ja analysoin, miten kunkin ajanjakson tuottamat naiskuvat (naistyydit) ovat suhteessa oman syntyaikansa kulttuurin ihanteisiin. Toisin

219 Hirsch 2012, 5, 108 ja 121.

sanoen kontekstualisoin teoksista nousevia yksittäisiä ääniä niiden naiskuva ja kirjoittamisaikaa vasten sekä asetan tekstit vuoropuheluun muun aikalaiskirjallisuuden kanssa. Erialaisten lähteiden ristiinlukeminen auttaa näkemään, millaisessa kulttuurishistoriallisessa kontekstissa teoksen naiskuva on tuotettu.

Kontekstualisointi kuuluu itsestään selvästi kulttuurihistoriantutkimukseen. Metodologisesti erityisesti naisten kirjoittamisen kulttuurihistorialliset tutkimukset ovat olleet minulle tärkeitä esikuvia, koska niissä käytetään metodina juuri kulttuurihistoriallista kaunokirjallisuuden lukemista²²⁰. Hannu Salmi nimittää historian tutkimusta, jossa kaunokirjallisuus on tutkimuskohteena kulttuurihistorialliseksi kirjallisuudentutkimukseksi.²²¹

Myös kirjallisuudentutkimuksessa kontekstualisoiva tutkimusote on ollut jo pitkään yleinen.²²² Tiina Kinnunen painottaa tutkijalta vaadittavan herkkyyttä ja mahdollisimman monipuolista perehtymistä tutkittavaan aikaan. Prosessin myötä on oltava valmis tarkistamaan omia käsityksiään. Lähteet voivat pakottaa tutkijan korjaamaan näkökulmaansa.²²³ Olen siksi esittänyt teksteille tutkimuskysymyksiäni yhä uudelleen sekä palannut Hans-Georg Gadamerin filosofisen hermeneuttisen kehämällin mukaisesti tarkistamaan käsityksiäni lukemalla tutkimusaineistoani kerta toisensa jälkeen.²²⁴ Tutkimus on eri tulkintojen mittelöä ja kysymys-, tutkimus- ja päättelyketjua, jossa käydään eri vaihtoehdot läpi, palataan ja tarkistetaan, kunnes päädytään vaihtoehtoihin, joita pidetään tutkimusprosessin jälkeen järkeenkäyvimpinä. Fenomenologis-hermeneuttinen tutkija tiedostaa, että myös hänen omat ennakkokäsityksensä vaikuttavat tutkimuksen tekemiseen. Niiden tiedostaminen onkin tärkeää, koska muuten voi huomamattaan olettaa asioita nykyhetken näkökulmasta tai omien henkilökohtaisten kokemustensa takia.²²⁵

220 Ks. esim. Leskelä-Kärki 2006; Tuohela 2008 ja Hapuli 2003.

221 Salmi 2024, 428.

222 Launis 2004, 15.

223 Kinnunen 2001, 55–56.

224 Gadamer 2004; Ollitervo 1996, passim, ks. myös Leskelä-Kärki 2006, 79.

225 Tuomi ja Sarajärvi 2002, 98.

Naistutkimuksessa usein sanotaan, että naisten kirjoittamat tekstit vaativat aivan omanlaistaan lukutapaa. Feminististen kirjallisuudentutkijoiden mukaan on tärkeää kiinnittää huomiota kulttuurin valta-asetelmiin, jotka ovat voineet pakottaa kirjoittajat vaikenemaan tietyistä teemoista. Olen siksi lukenut lappilaista naiskirjallisuutta tarkastellen myös sen hiljaisuuksia ja vaikenemisia. Tällaista lukutapaa on feministisessä tutkimuksessa usein kutsuttu ”vastakarvaan lukemiseksi”. Postkolonialismia tutkineen Gayatri Chakravorty Spivaksin mukaan lukutavalla saadaan parhaiten selvälle, millaisia sopimuksia luonnollistuneen sukupuolijärjestelmän ytimeen on muodostunut ja miten tilapäisiä ja kulttuuriin sidottuja monet näistä sopimuksista ovat.²²⁶

Päivi Lappalainen on kuvannut lukutapansa olevan etsiä naisten kirjoittamista teksteistä ironiaa, joka paljastaa asenteita ja ajattelua. Toisin sanoen kaikkea sitä, mitä he eivät olisi voineet suoraan omassa kirjoitusajassaan ilmaista. Lappalaisen esimerkki on nimenomaan vastakarvaan lukemista.²²⁷ En ajattele, että vastakarvaan lukeminen olisi vain feministisen tutkimuksen metodi. Yhtä lailla historiantutkimuksessa unohdettua historiaa tutkittaessa tarvitaan uudenlaisia lukutapoja. Lukeehan esimerkiksi Veli-Pekka Lehtola *Entiset elävät meissä – Saamelaisten tarinat ja Suomi* -teoksessaan hyvin monenlaisia lähteitä näyttääkseen saamelaisyhteisön historiakuvien moninaisuuden.²²⁸ Näin tekee myös Marja Tuominen tutkiessaan niin sanottua Petsamon vakoilujuttua artikkelissaan ”Niin hyvin varjeltu ja niin hyvin peloteltu salaisuus. Petsamolaiskalastajan kuulematta jäänyt kertomus.”²²⁹

Kaija Heikkinen on omassa *Yksin vai yhdessä. Rintamanaisten monta kertomusta* -tutkimuksessaan huomannut vastakarvaan lukemisen tarkoittavan myös sitä, että lukija kiinnittää huomiota lähdetekstien vähätteleviin ja sivuun jääviin yksityiskohtiin – Heikkisen sanoin ”tavallaan lukee

226 Spivak 1985, 247; Spivak 1987, 84–85. Ks. myös Rojola et al. 2000, 304–307 sekä Heikkisen 2012, 129.

227 Lappalainen 1992. Ironiaa on käytetty myös muiden feminististen tutkijoiden tutkimuksissa: ks. esim. Ellmann 1979 (1968); Russ 1983; Parente-Čapková 2014.

228 Lehtola 2022, passim.

229 Tuominen 2015.

sivulauseita päälauseina”.²³⁰ Hiljaisuuden paikat ovat keskeisiä kulttuurihistorian tutkimuksissa: omassa työssäni keskeinen kysymys on, mistä Lapin naiskirjailijat eivät kirjoita ja miksi näin on. Hiljaisuus ja vaikeneminen osoittavat monesti trauman paikkoja. Vastakarvaan lukeminen onkin tutkimuksessani metodi ja tapa ymmärtää lähteet. Ville Kivimäen mukaan tutkimusaineistosta on etsittävä ”kiertoteitä ja luettava aineistoja ohi niiden ilmeisimmän sanoman”.²³¹ Mona Gleason on kutsunut vastakarvaan lukemista (*reading against the grain*) empaattiseksi päättelyksi, koska esimerkiksi aikuisten lapsista kirjoittamista asiakirjoista ei löydy lasten omia ääniä, ellei lue asiakirjoja niiden alkuperäisten tarkoitusten vastaisesti. Tällä tavalla löytää implisiittisiä jälkiä lasten toiminnasta tai ajattelusta.²³²

Vastakarvaan lukemista on Kaisa Vehkalahten mukaan myös se, että analysoi, miksi tutkimusaineistolle näyttää olevan ”tyypillistä tietty varoisuus, häveliäisyys tai jopa haluttomuus”.²³³ Tuomas Laine-Frigren toteaa puolestaan, että vastakarvaan lukeminen on tärkeä metodi esitettäessä asioita, joista asiakirjoissa vaietaan tai joista niiden kirjoittamisen aikana käytettiin eri nimityksiä. Metodin käyttäminen vaatii usein erityyppisten lähteiden ristivalotusta mutta myös laajoja tietoja ajan yhteiskunta- ja kulttuurihistoriasta.²³⁴ Myös Kaisa Vehkalahti puhuu ristivalotuksen tärkeydestä. Hän on väitöskirjassaan etsinyt lastensuojeluviranomaisten raporteista tietoa sijoitettujen tai lastensuojelun asiakkaana olleiden lasten kokemuksista.²³⁵ Vehkalahti korostaa, että joskus yksi ainoa lyhytkin tutkimuslähde voi aiheuttaa oivalluksen, joka ristivalottaa koko muuta tutkimusaineistoa.²³⁶ Omassa tutkimuksessani tällainen oivallus tapahtui Viola Kuoksa-Wavesta vuonna 1945 otetun valokuvan äärellä – oivallus vaikutti paikoin luku- ja tulkintatapaani, minkä takia valokuva päättyi tämän tutkimuksen kanteen (tästä lisää alaluvussa 5.1). Carlo Ginzburgin vertaus his-

230 Heikkinen 2012, 129.

231 Kivimäki 2018, 43. Artikkelissa ”Sodanjälkeisiä hiljaisuuksia – Kokemusten, tunteiden ja trauman historiaa” teoksessa *Lappi palaa sodasta*.

232 Gleason 2016, ks. myös Tuomas Laine-Frigren 2022, 405; ks. myös Vehkalahti 2015, 235.

233 Vehkalahti 2015, 242.

234 Laine-Frigren 2022, 405–406, 417.

235 Vehkalahti 2009.

236 Vehkalahti 2015, 235.

toriantutkimuksesta johtolankojen etsimisenä tuntuu siis osuvan monessa kohtaa omaan tutkimukseeni.²³⁷

Myös se, että etsii jälkiä naisryhmistä, joista ei löydy paljoakaan (tai mitään) viitteitä arkistoista, on eräänlaista vastakarvaan lukemista.²³⁸ Pohjoisista raivaajanaisista – vaikkapa kylmätilan emännistä – ei esimerkiksi ole paljoa historiallisia dokumentteja. Emäntien nimiä löytää lähinnä perhelisän ja voilisän hakemuksista, joita emännät veivät kerran vuodessa kuntansa sosiaalilautakunnalle. Mutta entäpä lähteet ja merkinnät näiden naisten arjesta syrjäisellä korpitilalla, pistotien päässä, kaukana naapureista ja kylän ihmisistä? Mistä arkistosta arkisesta elämästä löytäisi tietoa?²³⁹ Kun asiakirja-aineistoa on säilynyt vähänlaisesti, kaunokirjallisuuden merkitys lähteenä kasvaa entisestään. Myös kirjallisuuskritiikkien lukemista voidaan pitää yhtenä tutkimusmetodinani. Feministiset kirjallisuudentutkijat ovat pyrkineet kritiikkien avulla todentamaan, onko kirjailijan sukupuolella ollut vaikutusta teoksen vastaanottoon.

Lopuksi kerron vielä, miten tutkimukseni vaiheet etenivät käytännössä aineistolähtöisen sisällönanalyysin tutkimusmetodeja käyttäen. Kirjoitan aluksi, miten tutkittavat teemat ja naiskuvat valikoituivat mukaan tutkimukseeni. Fenomenologis-hermeneuttisessa tutkimusperinteessä ajatellaan, että tutkijalla on yleensä tiedostamattaan jokin ennakkokäsitys (tutkijan esiyymmärrys) tutkittavasta asiasta.²⁴⁰ Näin oli myös minulla, ja jo tutkimusta aloitellessani tiesin, että löytäisin Lapin naiskirjallisuudesta paljon saksalaismorsiamia ja raivaajaemäntiä.

Tutkimukseni ensimmäisessä vaiheessa keräsin aineiston eli kartoitin²⁴¹ Lapin naiskirjailijat ja heidän teoksensa, sillä implisiittisesti päätutkimuskysymykseni ohjasi minua selvittämään, keitä olivat ne pohjoisen naiset, jotka kirjoittivat naisten sodan ja jälleenrakennusajan tarinoita. Tässä vaiheessa minulla ei luonnollisesti ollut vielä tietoa, miten monenlaisia naiskuvia aineisto sisältäisi. Kaiken lisäksi ajattelin tutkimukseni alussa hyvin

237 Vehkalahti 2015, 235; Ginzburg 1996.

238 Vehkalahti 2015.

239 Finni 1973 (toim.) *Pientilan emäntä* -teos sisältää pientilan emäntien haastatteluja.

240 Tuomi ja Sarajärvi 2002, 108–109, 115.

241 Tuomi ja Sarajärvi 2002, 111.

laajasti myös jälleenrakentamisen, minkä takia olin kiinnostunut myös siitä, miten Lapin naiskirjailijat kirjoittivat pohjoisen jälleenrakennuksen tarinoissaan vesivoimarakentamisesta ja teollistumisesta. Koska kirjailijat kirjoittivat lisäksi paljon rakennemuutoksesta, olivat tässä kohtaa myös 1960-luvun lopun ja 1970-luvun alun rakennemuutoskuvaukset mukana. Kaiken päälle en heti ymmärtänyt rajata kirjallisuudenlajiksi proosaa, vaan mukana olivat vielä niin näytelmät, runot kuin yksittäisissä lehdissä ilmestyneet novellit.

Kirjailijoiden tuotannon kartoittaminen oli työläs ja hidas vaihe. Kartoittamisvaiheessa poimin isosta aineistomäärästä ne teokset, jotka sisälsivät lappilaisten naisten sodan ja jälleenrakennuksen kertomuksia. Aikarajaus oli sekin aluksi määrittelemättä, joten mukana oli lähes kaikki löytämäni 1940–2020-luvuilla ilmestynyt lappilaisten naisten kirjoittama kaunokirjallisuus. Tässä kohtaa säikähdin, miten paljon näytelmäkirjallisuutta olisi ollut tarjolla. Yksin Rauni Kivilinnan, Eeva Anneli Pukeman, Mirjam Kälkäjän ja Ritva-Kaija Laitisen kuunnelmat ja näytelmätekstit olisivat jo riittäneet väitöstutkimuksen tutkimusaineistoksi. Osa näytelmistä tosin oli niin unohtuneita, että niitä ei tuntunut löytyvän mistään arkistosta. Esimerkiksi Rauni Kivilinnan *Juna ajoi ohi* -radiokuunnelmaa ei löytynyt enää mistään, ja vähällä oli, että Ritva-Kaija Laitisen aikanaan suosittu näytelmä *Minun Sompioni*²⁴² olisi sekin jäänyt kadoksiin.

Käytännössä tässä vaiheessa hahmotin ja tutkin aineistoa muistiinpanoja kirjoittamalla. Metodini onkin alusta alkaen ollut tutkia kirjoittamalla, joka on työläs tutkimusmetodi. Minulle se on kuitenkin luontaisin, ja sitä kautta alkoi vähitellen hahmottua, mikä aineistossa on kiinnostavinta ja erityistä. Käytännössä tein muistiinpanoja sota- ja jälleenrakennusajan romaaneista ja tarkastelin, millaista sisältöä niistä löytyi, eli mikä kertomuksille ja niiden naiskuville oli tyypillistä. Sisällönanalyyseissä tästä vaiheesta käytetään nimeä kategorisointi, ja sitä pidetään tutkimuksen

242 Laitinen 1971. Kiitos erikoiskirjastonhoitaja Mari Ekmannin etsimistyön: kadonnut näytelmä löytyi, ja nyt se on lainattavissa Rovaniemen kirjaston Lappi-osastolta. Sen sijaan Rauni Kivilinnan *Juna ajoi ohi* -näytelmää en onnistunut saamaan käsiini enää yhdestäkään arkistosta. Sen sijaan Kivilinnan asutustilatulkinnan *Talo jää kylmilleen* onnistuivat löytämään Yleisradion arkistosta, olihan se julkaistu Radioteatterin kuunnelmana vuonna 1970.

kriittisimpänä vaiheena, koska ajatellaan, että tässä kohtaa jo tulkitaan, kuuluvatko löydettyt naiskuvat samaan vai eri ylä- tai alakategoriaan. Toisin sanoen vaiheessa ryhmitellään naiskuvia ja niistä löytyviä teemoja.²⁴³ Kategorisoinnissa vaikeinta oli varmistaa, että löytämäni teemat varmasti vastasivat tutkimuskysymykseeni. Käytännössä hahmotin löytämiäni naisytyyppejä ja niihin liittyviä teemoja useammasta ajan romaanista, eli luin vuosikymmenen naistulkintoja rinnakkain ja sitten valitsin kirjoitusajan ja naiskuvan tyyppiesimerkiksi yhden tai kaksi keskeisintä romaania. Metodisena valintana olenkin käyttänyt tutkimuslukuissani paikoin yhtä avain-tarinaa (-romaania) analyysini keskiössä, jotta pystyisin tiivistämään kyseiseen aikaan liittyvät tutkimustulokseni luettavampaan muotoon. Tässä tutkimuksessa käsitteellä avainromaanii tarkoitan, että kyseinen romaanii on tyyppiesimerkki tietyistä naiskuvasta tietyllä vuosikymmenellä.

Naiskuvien kategorisointi tarkentui ja muuntui tutkimusprosessissani loppuun saakka, koska mitä paremmin aloin hahmottaa tutkimustulokseni, sitä enemmän teemoittelu täsmentyi prosessin edetessä. Hermeneuttisessa tutkimusperinteessä tutkimusaineistoa luetaankin pitkin prosessia yhä uudestaan, mikä osaltaan aiheuttaa jatkuvaa analyysin täsmentymistä ja teemojen uudelleen arviointia. Metodissa aiempi tieto liitetään alati tarkentuvaan uuteen tietoon, jota tutkiminen tuottaa, eli tutkimusprosessi itsessään aikaansaa jatkuvasti uutta tietoa ja näin ollen tarkentuu ja prosessin myötä tarkistaa myös itse itseään.²⁴⁴

Tutkimuseettiset kysymykset

Kulttuurintutkimuksessa historian kirjoittamiseen liittyvää valtaa on tavattu kuvailla pienen ja suuren kertomuksen käsitteillä. Janan toisessa päässä on yleensä yksittäisen ihmisen historia ja toisessa kansallinen historia. Veli-Pekka Lehtolan mukaan on olennaista ymmärtää, että kahden ääripisteen väliin jää rajamaa hyvin monenlaisine kokemuksineen ja kertomuksineen. Yhtäältä ääripisteen kertomukset ovat alkujaan voineet si-

243 Tuomi ja Sarajärvi 2002, 114.

244 Tuomi ja Sarajärvi 2002, 155.

sältää monenlaisia vastanarratiiveja.²⁴⁵ Moniäänisyyden ja mahdollisten vastanarratiivien tunnistaminen on tärkeää tutkijalle. Niiden olemassaolo on myönnettävä, ja tutkimusaineisto on luettava huolellisesti. Ylitulkintoja on syytä välttää ja varoa, jottei näe raja-aitoja ja vastakkainasetteluja siellä, missä niitä ei ole.

Tulkintani eivät lähde omista mielipiteistäni, vaan siitä, että sodan ja jälleenrakennuksen teemat ovat keskeisesti esillä tutkimusaineistooni valituissa teoksissa, ja siitä, että niiden naiskuvista on kontekstualisoitavissa historiatulkintoja eri lähteiden avulla. Kati Launis korostaa omassa väitöskirjassaan, että vaikka lukisikin moniäänisyyttä korostaen tai feministisesti, ei pidä etsimällä etsiä kapinaa tai nähdä hegemoniaa vastustavia tutkimustuloksia itsestään selvästi tavoiteltavampina ja parempina. Naiskirjailijan teos ei välttämättä vastusta kulttuurista tai sukupuolista hegemoniaa, vaan voi toistella stereotyyppioita siinä missä kenen tahansa kirjailijan teos.²⁴⁶

Tärkeä tiedostamisen paikka on myös kysymys siitä, mikä kertomuksessa voidaan tulkita traumaattiseksi asiaksi ja mikä ei. Vaikeita asioita harvoin kerrotaan suoraan, päinvastoin ne usein piilotetaan. Tutkijan on tärkeää kiinnittää huomiota siihen, onko niin sanotussa ”ehyessä kertomuksessa” poikkeuksellista kerrontaa joidenkin aiheiden kuvauksessa: vältelläänkö kuvauksessa tunteita, muuttuuko kuvaus raportinomaiseksi, vedotaanko yleisesti tunnettuihin tapahtumiin, jotta ei tarvitsisi syventyä vaikeaan, lähemmäksi osuvaan osuuteen.²⁴⁷ Ylitulkintaa täytyy trauman osalta kuitenkin välttää, eikä sitä pitäisi etsimällä etsiä tekstistä. Tiettyjen teemojen vältteleminen voidaan kuitenkin tulkita kannanotoksi ja kulttuuriseksi ehdoksi siitä, mistä saa kirjoittaa ja mistä ei.

Tutkija käyttää tulkintoja tehdessään valtaa, ja ylitulkintojen välttäminen on osa tutkimusetiikkaa. On tärkeää uudelleen lukea aineistoja ja tehdä tutkimustyötä ”itseään korjaten”, spiraalimaisena prosessina. Tutkimusfilosofiselta luonteeltaan kulttuurihistorian tutkimus on lähtökohdiltaan

245 Lehtola 2022, 20–21.

246 Launis 2005, 27.

247 Lauren ja Jaago 2022, 164.

hermeneuttista kysymysten varassa etenemistä.²⁴⁸ Päivi Lappalainen on omissa tutkimuksissaan tehnyt näkyväksi, että kirjallisuudentutkija käyttää valtaa myös siinä, miten hän siteeraa tutkimusaineistaan tekstiä ja mitä kohtia irrottaa alkuperäisestä tekstistä. Näissä kohdin tutkija kohdistaa valtaansa tekstiin.²⁴⁹

Etiikka liittyy myös tutkimukseni kannen valokuvaan. Miksi nostaa kannessa esille vain yksi tutkimukseni kirjailija, Viola Kuoksa-Wave? Perustelu löytyy kuvasta. Valokuva kirjailijasta, joka kävelee tuhotun Rovaniemen kadulla, on kulttuurihistoriallisesti ainutlaatuinen. Lisäksi kyseinen valokuva on osa tutkimuslukujeni analyysia. Olen saanut valokuvan tutkimuskäyttöni kirjailijan suvulta, joka on antanut suostumuksensa kuvankäyttöön kannessa. Muut kirjan valokuvat ovat pääasiassa *Lapin Kansan* tai *Pohjolan Sanomien* kuva-arkistosta – muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta.

Tutkimusaineiston rajaaminen on ollut työni vaikein ja tärkein vaihe. Valintaprosessi on osa työni etiikkaa, koska tunsin, että jos luen tai etsin Lapin naiskirjailijoita laiskasti tai huolimattomasti, teen vääryyttä tutkimuskohteelleni. Salapoliisintaitoja tarvittiin; kyselin jo eläkkeelle jääneiltä kirjallisuudentutkijoilta, kirjastonhoitajilta ja äidinkielen opettajilta, keitä lappilaisia naiskirjailijoita he tietävät. Tutkin tarkasti myös Rovaniemen kirjaston Lappi-osaston hyllyt ja luin vanhoja *Kaltio*-lehtiä.

Olen pyrkinyt kirjoittamaan tutkimukseni mahdollisimman läpinäkyväksi, minkä osoittavat huolellisesti tehdyt lähdeviitteet sekä alaviitteisiin esiin jättämäni huomiot siitä, että moni kuvaamistani asioista on paljon monisyisempi kuin pystyn tämän tutkimusasetelmani rajoissa tuomaan esille. Pidänkin alaviitteitä tärkeänä paikkana näyttää tutkimukseen aina liittyvää moniäänisyyttä, ja tietysti olen halunnut tarkasti tuoda esille toisten tutkijoiden jo tekemän työn²⁵⁰.

248 Gadamer itse ei pitänyt hermeneuttista malliaan kuitenkaan metodina vaan enemmänkin tieteofilosofisena lähestymistapana. Oman tutkimusprosessin reflektointi on osa tutkimuksen analyysiprosessia. Gadamer 2004; Ollitervo 1996.

249 Lappalainen 1990, 71.

250 Ks. hyvän tieteellisen käytännön periaatteet esim. Tuomi ja Sarajärvi 2002, 150–151.

Feministisessä ja kulttuurihistorian tutkimuksessa on ollut tapana, että myös tutkija kirjoittaa oman tutkimuspaikkansa näkyväksi.²⁵¹ On rehellistä kertoa, että lappilaiset naiskirjailijat on minulle tärkeä tutkimusaihe, koska kirjoitan myös itse pohjoiseen historiaan liittyvää fiktiota ja olen lappilainen naiskirjailija.²⁵² Oman kirjoittamiseni kautta samastun niihin vaikeuksiin, joita tutkimusaineistoni kirjailijoilla on ollut. Tästäkin syystä minun on tärkeää varoa ylitulkintoja, jotta en omien kokemusteni takia marginalisoi kirjailijoita. Lisäksi oman lappilaisuuteni ja monien teemojen ”tuttuuden” tähden minun on varottava, että en tee tarpeetonta pohjoinen–etelä–vastakkainasettelua.

Tutkimuksen rakenne

Tutkimusluvussa 2 luonnehdin lyhyesti kahdentoista pohjoisen naiskirjailijan kirjailijuutta ja heidän tuotantoaan. Liisi Huhtala on todennut, että aihehistoriallista kirjallisuudentutkimusta ei voida erottaa kirjailijan ja hänen tuotantonsa taustasta, koska siihen on syynsä, miksi kukin kirjailija valitsee aiheensa.²⁵³ Kirjailijan taustan ja teosten esittely ei ole kuitenkaan tutkimuslukuni ainoa tehtävä, vaan haluan myös nostaa esille, miten lappilainen naiskirjallisuus sodan ja jälleenrakennusajan kuvaajana asettuu oman aikansa suomalaisen kirjallisuushistorian kontekstiin. Jaottelen luvussa kirjailijat tutkimusaineistoni mukaan kolmeen alalukuun (ryhmään): 2.1 *Sota- ja jälleenrakennusajan kirjailijat* 2.2 *Kulttuuriradikalismin ajan kirjailijat* sekä 2.3 *Moniäänistyvän ajan kirjailijat* ja analysoin lyhyesti, miten kukin kirjailija sai ääntään kuuluviin omassa ajassaan (palkinnot, apurahat, kritiikit) ja kuinka laajan tuotannon kirjailija urallaan loi. Koska moni Lapin kirjailijoista kirjoitti usealla eri vuosikymmenellä, jaottelen heidät kussakin tutkimus- ja alaluvussa valikoituneiden teosten ilmestymisajan mukaan.

Naiskuvia analysoin kolmessa tutkimusluvussa: 3. *Sota-ajan isänmaalliset äidit*; 4. *Langenneet naiset*; 5. *Jälleenrakennusajan toimeliaat selviyty-*

251 Koivunen ja Liljeström 1996, 271; Heinämaa 1993, 22–23.

252 *Petsamon enkeli* 2024, *Turjanmeren tytär* 2025 ja *Ristitunturi* 2026.

253 Huhtala 1981, 17.

jänaiset. Jokaisen tutkimusluvun loppuun olen kirjoittanut erillisen yhteenvetoluvun, jossa erittelen vielä lyhyesti löydetyt tutkimustulokset. Tutkimukseni sulkeutuu johtopäätöksiä pohtivaan loppulukuun *Pohjoinen naiskirjallisuus mielen jälleenrakentajana.*

2 LAPIN NAISKIRJAILIJAT

Pidän kirjailijan biografiaa merkittävänä, joskaan en aina keskeisimpänä osana teoksen ilmestymisajan kulttuurin kontekstualisointia. On tärkeää yrittää saada tietoa kirjailijan arvomaailmasta, yhteiskunnallisesta asemasta, mahdollisista motiiveista ja intentioista kirjoittaa. Osa kirjailijoista on niin unohtuneita, että heistä oli vaikea löytää valokuvaa ja elämäkertatietoja – tai edes muutamaa kritiikkiä. Kirjailijaesittelyt ovat tämän vuoksi toisiinsa nähden eri mittaisia, mutta tietysti myös tuotannon laajuus tai se, miten kirjailija painottuu tutkimusaineistossani, vaikuttaa esittelyn pituuteen. Maarit Leskelä-Kärjen mukaan naisten elämäkerta joudutaan usein kokoamaan pirstaleisista tiedonmuruista – näin ei hänen mielestään yhtä usein ole miesten kohdalla. Tämä tekee naisten elämäkertatutkimisesta sukupuolisensitiivistä.²⁵⁴

2.1 Sota- ja jälleenrakennusajan kirjailijat

Ensimmäisiin 1940-luvun lappilaisiin naiskirjailijoihin lasketaan yleensä neljä kirjailijaa: Martta Haatanen, Viola Kuoksa-Wave, Annikki Setälä ja Saimi Lindroth.²⁵⁵ Tutkimuksessani varhaisimmat lappilaiset naiskirjailijat olivat niitä, jotka kirjoittivat sodasta. Sodasta kirjoittavia naisia oli 1940-luvun Suomessa vain kourallinen, eikä heitä montaa ollut Lapissaakaan.²⁵⁶ Ajan kirjailijat toimivat siis vahvasti sukupuolittuneessa ammattikentässä.²⁵⁷

Paitsi että naiskirjailijoita oli 1940-luvulla paljon vähemmän kuin mieskirjailijoita, myös sota aiheena koettiin miehiseksi. Tuula Hökkä on sa-

254 Leskelä-Kärki 2010, 30.

255 Ks. esim. Hytönen 2023 tai Lehtola 2019.

256 Sodasta kirjoittivat 1940-luvulla esimerkiksi Anelma Vuorio *Vapaus* (1940); Siiri Vihantola *Tulta hankien yli* (1940); Kersti Bergroth *Nuoren lotan päiväkirja* (Otava 1940); Tuomi Elmgren-Heinonen *Lotatyttyö komennuksella* (1940); Eila Pennanen *Ennen sotaa oli nuoruus* (1942), Tove Jansson *Småtrollen och den stora översvämningen* (1945) sekä *Kometjakten* (1946), Anna Bondestam *Klyftan* (1946), Helvi Hämäläinen *Kylä vaeltaa* (1944) ja Mirjam Tuominen novellikokoelmassaan *Kris* (1946).

257 Ks. myös Leskelä-Kärki 2006, 32.

nonut osuvasti, että sota on miesten asia, miehisen aktion kenttä, ja sen vastakohta, kotirintama taas naisellisen passion maailma.²⁵⁸ Sodan muistamisessa ja tulkitsemisessa naiselle jäi kansallisessa kertomuksessa Hökän mukaan vain tuskan ja surun mentaalinen paikka, miehille taas sankarin ja kansakunnan edestä uhrautujan osa, jonka miehuullinen uhri merkittiin kansakunnan merkiksi ja historiaksi. Sota sitoutuikin Hökän mielestä vahvasti sukupuolijärjestelmään, minkä takia naisten sota-ajan tulkinnat ovat voineet paikoin olla kriitikoille vaikeita arvioitavia, sillä he eivät ole oikein tienneet, millä kriteereillä teoksia olisi pitänyt arvioida.²⁵⁹

Keskeisin ja tuotteliain lappilainen sota-ajan kirjailija oli Martta Haatanen. Vuonna 1945 pohjosiin sodan tulkitsijoihin liittyivät myös Viola Kuoksa-Wave ja Annikki Setälä. He edustivat kaikki niin sanottua keskiluokkaa. Tämän päivän näkökulmasta tarkasteltuna 1940-luvun naiskirjailijat voivat vaikuttaa jopa yltyöisänmaallisilta. Omassa ajassaan he eivät kuitenkaan olleet poikkeuksellisia ajatuksineen.²⁶⁰ Haatanen, Kuoksa-Wave ja Setälä olivat Lotta Svärd -järjestön jäseniä. Ajan julkisella lottakuvalla, joka korosti isänmaallista, työteliästä, uhrautuvaa ja äidillistä naistyyppiä, oli varmasti vaikutuksia myös 1940-luvun lappilaisiin naiskirjailijoihin.²⁶¹

Helena Pilkkeen mukaan sotavuosina kirjoitetun kirjallisuuden unohtamiseen on syynä myös se, että merkittävä osa sotaa käsittelevää kirjallisuutta poistettiin kirjastoista ja kirjakaupoista vuosina 1944–1945. Kun poistetut romaanit sitten 1950-luvun lopulla taas luvan kanssa otettiin esille kirjastojen varastoista, niin sanotuista ”myrkykkaapeista”, olivat vuodet jo tehneet tehtävänsä ja teokset unohtuneet.²⁶² Poistettujen kirjojen joukossa olivat tutkimusaineistoni teoksista Martta Haatanen talvisotaromaani *Kulta tulella kirkastuu* (1940) ja *Kirkastettu sydän* (1943). Lapin kirjastoista Haatanen romaaneja tosin ei tarvinnut kirjastovirkailijoiden erikseen poistaa, koska suuri osa pohjoisen kirjastoista tuhoutui Lapin so-

258 Hökkä 1998, 27.

259 Hökkä 1998, 27.

260 Sodan ideologiset ja uskonnolliset vakaumukset olivat talvisodan ja jatkosodan alussa vielä levinneet hyvin laajasti eri kansanosiin. Ks. esim. Lassila 1999, 9 ja 13.

261 Olsson 2015, 26.

262 Pilke 2009, 15 ja 26, ks. Ekholm 2000, 202–206. Hänen väitöskirjansa *Kielletyt kirjat* käsittelee syitä sensuuriin ja sotakirjojen poistamiseen kirjastoista.

dassa.²⁶³ Vaikuttaa siltä, että ainakin vasemmistopiireissä oltiin hyvin tietoisia Haatanen kirjojen joutumisesta sensuuriin. Heti sodan jälkeen *Kansan Tahdossa* nimimerkki Uskovainen oli sitä mieltä, että *Kirkastettu sydän* on ”sotakiikkoilua”:

Maakunnassa kiertelee muuan elokuvapropagandajoukkue, joka esittää kahta ala-arvoista filmiä: ”Kirkastettu sydän” ja ”Valkoiset ruusut”. Edellinen, niin papin elämäkerta kuin onkin, tuo räikeästi esiin sotakiikkoisen Suur-Suomi-ihanteen loukatun demokraattisesti ajattelevien uskovaistenkin tunteita.²⁶⁴

Vielä kirjoituksensa lopussa nimimerkki Uskovainen vetoaa sotasensuuriin: ”Eikö Kirkastettu sydän kuulu välirauhansopimuksen nojalla kiellettyihin filmeihin?”²⁶⁵ Kirjoittajan mielestä kirjasta tehtyä elokuvaakaan ei olisi pitänyt kiertää esittämässä pitkin maakuntaa, koska romaani oli laitettu sensuuriin.

Annikki Setälän tai Viola Kuoksa-Waven vuonna 1945 ilmestyneet sota-aikaa kuvaavat romaanit eivät joutuneet sensuuriin, mutta ne ilmestyivät tavallaan liian myöhään: sota ei enää välirauhan jälkeen aiheena kiinnostanut samalla tavalla kuin ennen – ainakaan etelän lukijoita. Etelässä oli ehditty syyskuusta 1944 alkaen elää uutta rauhan aikaa, ja ihmiset keskittyivät menneisyyden sijaan mieluummin tulevaisuuteen.²⁶⁶ 1940-luvun lopulla ei Suomessa muutenkaan sotakokemuksista juuri kirjoitettu; enemmän huomiota sai niin sanottu ”kotiinpaluukirjallisuus”.²⁶⁷ Muistelmiensa ja sotaromaanien aika tuli vasta 1950-luvulla.²⁶⁸ Lapissa vuonna 1945

263 Ks. Ekholm 2000, 152.

264 *Kansan Tahto* [s. a.] Vuosi tuntematon, koska Haatanen ei ole leikekirjaansa kirjoittanut tarkempia tietoja. Voidaan kuitenkin olettaa, että kritiikki ilmestyi sodan jälkeen: viittaahan kirjoittaja välirauhan kiellettyihin filmeihin.

265 *Kansan tahto* [s. a.].

266 Kivimäki, Hytönen ja Karonen 2015, 30; Tuominen 2018.

267 Kirves 2015, 263.

268 Pilke 2009, 15 mukaan poikkeuksina Pentti Haanpään *Yhdeksän miehen saappaat* (1945) ja Olavi Paavolaisen *Synkkä yksinpuhelu* (1946).

elettiin kuitenkin vielä täyttä kriisin aikaa, kun alueen väestö palasi takaisin tuhotulle kotiseudulleen ja aloitti jälleenrakennustyön.²⁶⁹

Martta Haatasen, Viola Kuoksa-Waven ja Annikki Setälän 1940-luvulla kirjoitetut sota-ajan tulkinnat ovat aikalaiskuvauksia eli ”ikkunoita aikaan”.²⁷⁰ Analyyseissani korostuu Martta Haatasen tuotanto, koska hän kirjoitti sotavuosina seitsemän romaania: *Kylä puhuu* 1939, *Yön kuningatar* 1940, *Kulta tulessa kirkastuu* 1941, *Karu kaunis maa* 1943, *Kirkastettu sydän* 1943, *Varjotie* 1944 ja *Eilispäivää ei enää ole* 1945. Viola Kuoksa-Wave kirjoitti Ruotsissa evakossa ollessaan *Kotipirtin* (1945), ja samana vuonna myös Annikki Setälältä ilmestyi *Sotasairaala 28/2*.²⁷¹

Sota-aikana kirjallisuutta julkaistiin Suomessa enemmän kuin koskaan aikaisemmin.²⁷² Kasvaneet julkaisumäärät kertovat, että poikkeusoloissa kirjoitettiin ja luettiin paljon. Kirjallisuutta pidettiinkin suomalaisten henkisenä selviytymiskeinona; lukutaidosta oltiin ylpeitä, ja kirjoja luettiin niin korsiissa kuin kotioloissa. Kirjat olivat myös säännöstelyn keskellä lähes ainoita asioita, joista ei ollut puutetta.²⁷³

Tutkimuskohteena Lapin kirjailijoiden sotatulkintoja yhdistää niiden paikallisuus: Annikki Setälä kuvaa *Sotasairaala 28/2* -romaanissaan tarkasti, millaista oli työskennellä talvisodan aikaan lottana Rovaniemen kaupungissa, Martta Haatanen puolestaan, millaista sota-aikana oli pohjoisen pikkukylän kenttäsaaralassa, pappilassa tai maatilalla Tornionjokilaaksossa. Viola Kuoksa-Waven Karhunkylä muistuttaa kovasti kirjailijan lapsuuden kylää Perunkaa. *Kotipirtissä* nimetkin ovat melko lähellä Perunkajärven ja naapurikylän Alanamman nimistöä: kirjassa esiintyy Jaakko Nampa (Alanampa on kylän yleisimpiä sukunimiä). Kuoksan suvun nimen kirjailija puolestaan on vaihtanut romaanissaan Vainioksi.²⁷⁴ Myös kirjailijan Rovaniemi-kuvaus on tarkkaa: kerrotaan Pumpasenharjasta, Korvanniemestä,

269 Ks. Tuominen ja Löfgren 2018 passim.

270 Salmi 2002, 19.

271 Setälältä ilmestyi sotavuosina myös useampi satu- ja nuortenkirja, joita en kuitenkaan valinnut tutkimukseeni, koska halusin pitää pääpainon aikuisille suunnatussa kirjallisuudessa: *Metsämökki ja sen asukkaat*. *Eläinsatuja* (1939); *Poikatyttö* (1941) sekä *Myllytontun tarinoita* (1945).

272 Lassila 1998, 10 mukaan Raivio 1945: 252–253. Vuonna 1938 kirjoja oli ilmestynyt Suomessa 384 nimikettä, kun taas vuonna 1945 nimekkeitä ilmestyi jo 846. Ks. myös Lassila 1999, 15–17.

273 Pilke 2009, 12; Lassila 1999, 15–17.

274 Kuoksa-Wave 1945, 79.

Myllärin ja Pöykkölän taloista ja Pöyliövaarasta.²⁷⁵ Annikki Setälän romaanissa puolestaan puhutaan koko ajan kauppalasta, ja Rovaniemi on hypyrimäkeä, läänin- ja lastensairaala sekä luonnonoloja myöten tarkasti kuvattu.²⁷⁶

Rauhan tultua kirjailijoiden kirjoittamiseen vaikutti edelleen sotasensuurilaki, joka purettiin vasta vuonna 1947, sekä uutena toimijana valvontakomissio, joka saapui jo heti Moskovan välirauhansopimuksen allekirjoittamispäivän (19.9.1944) jälkeen Helsinkiin.²⁷⁷ Oman leimansa sodan jälkeiseen ilmapäiriin antoivat myös sotasyllisten etsiminen ja rauhanehdotusten vaade ystävyydestä Neuvostoliiton kanssa. Lisäksi taustalla vaikutti edelleen sota-aikana omaksuttu ”muistakaa – seinilläkin on korvat” -henki, joka yhdessä sotapropagandan kanssa oli vuosia kehottanut ihmisiä pysymään hiljaa sodan tapahtumista.

Rauhanehdotukset myös konkreettisesti pakottivat hiljaisuuteen. Rintamiesten liitto, Suomen Aseveljien Liitto ja Lotta Svärd -järjestö piti lakkauttaa. Ainoa sotatoimista muistuttava järjestö, joka sai jatkaa, oli Sotainvalidioiden Veljesliitto.²⁷⁸ Koska Lotta Svärd -naisjärjestön nimissä ei saatu enää kokoontua tai järjestää muistojuhlia ja tapahtumia, katosi neljännesmiljoonalta naiselta järjestön mukana mahdollisuus käsitellä sotavuotia ja tehtyä työtä. Järjestön lakkauttamista on pidetty yhtenä keskeisenä syynä siihen, että naisten sotakokemukset katosivat julkisuudesta.²⁷⁹

Monet suomalaiset kirjailijat kokivatkin rauhan tultua helpommaksi etäännyttää sota-ajan kuvaus kuin kirjoittaa siitä suoraan²⁸⁰: esimerkiksi Anna Bondestam sai kirjallisuuden valtionpalkinnon romaanistaan *Klyftan*,

275 Kuoksa-Wave 1945, 39.

276 Setälä 1945.

277 Ekholm 2000, 8 ja 10; Pilke 2009, 159.

278 Sulamaa 2006, 297.

279 Kinnunen 2006b, 319, ks. myös *Helsingin Sanomat* 2009. Vielä niinkin myöhään kuin 1980-luvulla lottajärjestön muistamiseen liittyi poliittista mitteliä. Lappeenrannalle haluttiin pystyttää lottapatsas muistoksi naisjärjestön tekemästä työstä. Patsaan pystyttäminen aiheutti kriittikiryöpin ja vilkasta keskustelua alueen lehdessä. Lopulta patsas kuitenkin vastustuksesta huolimatta pystytettiin. Tiilikainen 1995, 297.

280 Samaan aikaan, kun aikuisten kirjallisuus lähestulkoon vaikenä sodasta rauhan tultua, lastenkirjallisuus käsittelee aihetta. Tove Janssonin muumikirjat *Småtrollen och den stora översvämningen* (1945) sekä *Kometjakten* (1946) kertovat fantasiakirjallisuuden keinoin sota-ajasta. Karjalainen 2013, 142–146; Lapissa Annikki Setälän lastenkirja *Tunturisatuja* (1947) puolestaan käsittelee evakkoa ja Lapin sodan tuhoja. Setälä 1947, 44 ja 64.

joka on kertomus sisällissodasta lapsen silmin. Romaanin suomennosta (*Kuilu*) jouduttiin kuitenkin odottamaan parikymmentä vuotta.²⁸¹

Martta Haatanen ja Viola Kuoksa-Wave eivät palanneet vuoden 1945 jälkeen sodan teemaan, sillä pohjoisessa jälleenrakentamisessa riitti ajankohtaisempiakin aiheita. Erityisesti Irja Virtasen *Kenttäharmaita naisia* -lottaromaanin saama murskakritiikki voi selittää, miksi naiskirjailijat kirjoittivat 1950-luvulla niin vähän sodasta.²⁸² Valtiojohto kannusti sota-ajan unohtamiseen. Mitään, mikä olisi saattanut loukata naapurimaa Neuvostoliittoa, ei voinut julkisesti esittää. Vaikka valvontakomissio poistui Suomesta Pariisiin rauhansopimuksen astuttua voimaan 1947, ei Neuvostoliitto irrottanut henkistä otettaan. Maan suhtautumisesta Suomeen kertonee, että naapurimaa veti lähettiläänsä pois Helsingistä, kun Mannerheimin patsas paljastettiin Helsingissä 1959.²⁸³

Martta Haatanen, joka toimi aktiivisena kirjailijana vuoteen 1953 saakka, keskittyi sodan jälkeen jälleenrakennuksen ja ihmissuhteiden kuvaamiseen.²⁸⁴ Viola Kuoksa-Waven *Levoton virta* (1957) romaani löysi aiheensa sotia edeltävästä Perä-Pohjolasta. Annikki Setälä jatkoi näytelmien ja satujen julkaisemista aina vuoteen 1966 saakka²⁸⁵. Ainoa sodasta 1950-luvulla kirjoittanut pohjoinen naiskirjailija oli Annikki Kariniemi. Sijoitan hänet tässä alaluvussa sota- ja jälleenrakennusajan kirjailijoihin hänen uransa alun eli 1950-luvun johdosta. Kariniemen kirjailijan ura kesti 1980-luvulle saakka.

Jälleenrakennusajan henkisestä tilasta kertoo paljon se, että kustantajat olivat vielä 1950-luvulla tarkkoja siitä, millaisia sota-ajan naistulkintoja

281 Peltonen 2020, 173; Bondestam 1946; 1967.

282 Tuulikki Rajan *Rintamalotta muistelee* (1956) ja Irja Virtasen *Kenttäharmaita naisia* (1957) olivat ajan valtakunnallisesti huomatuimpia lottaromaaneja. Virtasen romaanin painos myytiin nopeasti loppuun. Kirjasta ei tylyn kritiikin takia kuitenkaan otettu uusintapainosta 50 vuoteen. Lyhyt myyntiaika riitti silti kritikoille: *Kenttäharmaita naisia* -teoksen lottakuvaus ehdittiin moittia virheelliseksi ja kirjan seksuaalimoraali liian hataraksi. Jos Virtasen romaanista olisi otettu useampi painos, se olisi ollut isomman lukijakunnan tavoitettavissa ja voinut nousta yhtä suosituksi sota-ajan tulkinnaksi kuin Linnan *Tuntematon sotilas* (1954). Kinnunen 2006a, 279 ja 322. Tämä osoittaa asenteellisuuden naiskirjallisuutta kohtaan, eli näyttää, miten vaientamiskulttuuri toimi. Samalla myös naislukijoita ja heidän sotakokemuksiaan aliarvioitiin. Toisaalta myös Väinö Linnan *Tuntemattoman sotilaan* saama suosio ja kuvaus lotta Raili Kotilaisesta vaikuttivat osaltaan siihen, että lottatyöhön osallistuneet naiset hiljensivät omista kokemuksistaan ja jäivät syrjään ”suuresta kertomuksesta”. Kivimäki 2015, 304.

283 Sulamaa 2006, 299.

284 Haatanen 1946; 1947, 1948, 1949, 1950a; 1950b; 1951a; 1952b ja 1954.

285 Rekola 1997, 298, 302–303.

ne julkaisivat. Helvi Hämäläinen tarjosi 1950-luvulla kustantajalleen fiktiivistä sota-ajan tulkintaa nimeltään *Raakileet*, mutta se ei kelvannut koska oli sota-ajan kuvaukseksi liian seksuaalinen. Teos ilmestyi lopulta vasta vuonna 2007.²⁸⁶

Kirjailijauransa 1950-luvulla aloittanut Kirsi Kunnas kiteytti hyvin, miksi kielen ja ilmaisun piti sodan jälkeen muuttua:

Sodassa ja sodan aikana kaikki kieli kliseytyy hyvin helposti tällaisiin me-tunteisiin, kansa-tunteisiin. Vihollinen ja kaikki tämmöiset [...]. Viisikymmentäluvulla lähdettiin liikkeelle hyvin yksityisestä, hyvin individuaalisesta asenteesta eli että minun on löydettävä maailma ja se on jokaisen ihmisen yksityinen maailma.²⁸⁷

Martta Haatanen

KUVA 1. Kirjailija Martta Haatanen/ Pekka Haatasen kotiarkisto

286 Heikkinen 2012, 35 ja 322.

287 Kunnas 2000.

Tuottelias Martta Haatanen o. s. Sandström (1904–1977) oli yksi Lapin 1940- ja 1950-luvun näkyvimmistä kirjailijoista, joka kirjoitti yhteensä yhdeksäntoista romaania vuosien 1936–1954 aikana. Hänen kirjojaan luettiin paljon, ja teokset saivat yleensä kritikoilta, jotka kuuluivat usein yhteiskunnan huipulle, huomiota useassa suomalaisessa lehdessä.²⁸⁸ Vaikka Haatanen oli oman aikansa ”painosten kuningatar”, valtakunnallisia tunnustuksia hän ei saanut. Tämä on tyypillistä erityisesti varhaisemmille naiskirjailijoille. Kaari Utrio on monessa yhteydessä sanonut, että useille suomalaisille ”painoskuningattarille” lukijat ovat olleet tärkein tunnustus ja kannustus.²⁸⁹

Oli hyvin lähellä, että Martta Haatasen syntymäkunnaksi olisi kirkonkirjoihin kirjattu Alatornio. Tornion radan rakentaminen ratkaisi Haatasen kotipitäjän lisälmen hyväksi, sillä rautatieläisperhe muutti Savoan palatakseseen myöhemmin takaisin pohjoisen ratatyömaalle.²⁹⁰ Pysyvästi torniolainen Haatasesta tuli avioliiton myötä: hän meni vuonna 1926 naimisiin Karungissa asuvan tullivirkailija Jukka Haatasen kanssa.²⁹¹ Heille syntyi yksi poika, Pekka, vuonna 1938.²⁹²

Vaikka Haatanen oli luettu kirjailija omassa ajassaan, on hän 2000-luvulla hämmästyttävän unohdettu. Yleensä Lapin ensimmäiseksi naiskirjailijaksi tituleerataan 1950-luvulla uransa aloittanutta Annikki Kariniemeä (1913–1983)²⁹³, ja näin siitä huolimatta, että Haatanen aloitti runsaan tuotantonsa jo 1930-luvulla.²⁹⁴ Mielenkiintoista on myös se, että kirjallisuudentutkimus on määritellyt Martta Haatasen melko värittömäksi kirjailijaksi. Sinikka Tuohimaa kirjoitti Haatasen tuotannolle olevan tyypillistä ”hyvin traditionaalinen nainen”.²⁹⁵ Nina Työlähti puolestaan otsikoi ”Naiset ullakolla eli pohjoisesta sensibilibiteetistä” -artikkelissaan Haatasen ullakolla

288 Esimerkiksi Gummeruksen *Karun miehen rippi* -kirjamainoksessa vuodelta 1938 kerrotaan kirjasta ilmestyneen jo neljäkymmentä kritiikkiä eri lehdissä. Gummerus 1938. Lisäksi Esko Valtaja kirjoittaa *Pohjolan Sanomissa* 5.10.1945, että ”hänen kirjansa myydään säännöllisesti loppuun.”

289 Vanhan kirjallisuuden päivät, Haavikko 2021, 133.

290 Haatanen 1972, 13; Myllykoski 2000, 6.

291 Haatanen 1947a, 407.

292 Haatanen 1972, 17.

293 Ks. esimerkiksi Vainikkala 2009; Kanto 2022; Hytönen 2023.

294 Sinikka Tuohimaa ja Kari Sallamaa pitävät ensimmäisenä pohjoisena naiskirjailijana virsirunoilija Elsa Holstenia. Tuohimaa 1997, 43; Sallamaa 1997.

295 Tuohimaa 1997, 43.

haaveilevaksi naiskirjailijaksi. Tosin voi olla, että ullakko toimii metaforana Haatasen unohtumiselle ja syrjään jäämiselle.²⁹⁶ Veli-Pekka Lehtola sijoittaa väitöskirjassaan Martta Haatasen ainoana naisena 1920- ja 1930-luvun lappilaiseen kirjallisuuteen. Hän pitääkin kirjailijaa uudisasukaskirjallisuuden jatkajana.²⁹⁷

Haatanen on myös ainoa naiskirjailija, jonka Erno Paasilinna mainitsee kuvaillessaan varhaisinta pohjoista kaunokirjallisuutta. Hän sanoo, että Haataselle on tyypillistä kuvata kirjoissaan ”syrjäisiin oloihin joutunutta virkamiehistöä, ympäristöstään erottuvia naisia, patriarkaalista talonpoikaisväestöä tai liikkuvaa väkeä.”²⁹⁸ Toisin sanoen Haatasen kirjojen päähenkilöt ovat useimmiten jollain tavalla ympäristössään poikkeusihmisiä.

Monet ovat pitäneet Martta Haatasta ennen kaikkea oman aikansa kirjailijana.²⁹⁹ Varhaisia kirjailijanaisia on tyypillisesti vähätelty kaikkialla maailmassa.³⁰⁰ Heidän paikkaansa kirjallisuudenhistoriassa on ollut vaikea määritellä, koska vertailukohteita on ollut vähän eikä naiskirjailijoita ole sen takia nähty osana jatkumoa. Epäilen, että Haatanen on määritelty vanhanaikaiseksi myöhempinä vuosikymmeninä, koska hänen kirjojensa paikoin vahva valistushenki on voinut tuntua uudempien aikojen lukijoista ja tutkijoista vieraalta. Omassa ajassaan hän oli kuitenkin poikkeuksellinen: Hän oli ensimmäinen suuren yleisön tietoisuuteen nousnut lappilainen naiskirjailija. Hänen tuotantonsa kustannettiin maan suurimmissa kustannustaloissa: Gummeruksessa, Otavassa ja WSOY:ssä. *Suomi-Filmi* tuotti hänen romaanistaan *Kirkastettu sydän*³⁰¹ vuonna 1943 elokuvan, jota näytetään yhä säännöllisin väliajoin televisiossa.

Martta Haatanen tunsu nuoresta asti paloa kirjoittamiseen ja kirjoihin. Hän ansaitsi jo alle 20-vuotiaana taskurahaa lähettämällä pieniä jatkokertomuksia *Nyyrikkiin* ja muihin ajan keskeisiin viikkolehtiin.³⁰² Monien vaiheiden jälkeen Gummerus julkaisi Haatasen esikoisteoksen *Rautaiset si-*

296 Työlähti 1997.

297 Lehtola 1997, 23, 69, 118.

298 Paasilinna 1963, 22.

299 Mirjam Kälkälän haastattelu 28.9.1999.

300 Launiksen 2005, 13 mukaan Watt 1957/1963, 310.

301 *Kirkastettu sydän* (1943).

302 Manninen 2016.

teet (1936), jossa kirjailija kertoo lapsuutensa rautatieläisyhteisöstä ja sen kiertävästä elämästä ja raskaasta fyysisestä työstä.³⁰³ Esikoisteoksestaan lähtien Haatanen kirjoitti valtavaa tahtia. Romaaneja alkoi ilmestyä vuosittain – parhaimmillaan kaksikin vuodessa. Joidenkin aikalaiskriitikkojen mielestä Haatanen kirjoittikin liian usein.³⁰⁴ Syyte liiasta tuotteliaisuudesta muistuttaa Mika Waltarin saamaa kritiikkiä.³⁰⁵

Romaanien lisäksi Haatanen kirjoitti jatkokertomuksia lukuisilla eri pseudonyymeillä. Nimimerkki takasi kirjailijalle, että hänen tuotteliaisuuttaan ei kadhdittu. Sillä tavalla Haatanen pystyi toisin sanoen suojelemaan uskottavuuttaan,³⁰⁶ mutta lehtikirjoittelu takasi myös säännöllisen toimeentulon.³⁰⁷

Martta Haatanen toimeliaisuus on ollut hämmästyttävää: paitsi että hän kirjoitti romaaneja (lähinnä öisin) ja toimi lukuisissa luottamustehtävissä, oli hän sota-aikana työvelvollinen niin kuin kaikki muutkin 17–65-vuotiaat suomalaiset.³⁰⁸ Haatanen työskenteli talvisodassa ilmavalvontalottana³⁰⁹ ja kuului jatkosodan vuodet kotikuntansa viihdytysjoukkoihin. Hän toimi usein puhujana sankarihautajaisissa Karungin kirkossa, minkä lisäksi hän työskenteli *Pohjolan Sanomien* sotakirjeenvaihtajana.³¹⁰ Tietävästi hän oli Suomen ainoa naispuolinen sotakirjeenvaihtaja, joka kirjoitti raportteja

303 *Bibliophilos* 1/2022.

304 Ks. esim. Toivo Pekkasan kritiikki *Suomalainen Suomi* 1945. Haatanen pahoitti mielensä siitä, että hänen väitettiin julkaisevan liian nopeassa tahdissa. Hän kirjoittaa ystäväelleen, kustannustoimittaja-bibliofiili, E. J. Ellilälle kirjeessään: ”Sanotte kirjeessänne uuden romaanini *Kylä puhuu* takia: ”Se on tavatonta tuotteliaisuutta. Onko se hyväksi?” Joidenkin mielestä se ei ole ollut hyväksi. [...] August ja L. V. ovat olleet siihen tyytymättömiä.” Haatanen kirje Ellilälle 10.11.1939.

305 Vuorenpää 1995.

306 Naiskirjailijat ovat joutuneet monenlaiseen syyntiin. On käynyt niinkin, että omalla nimellään kirjoittaneen menestyneen kirjailijan henkilöllisyyttä on epäilty. Näin kävi Hilja Valtosen *Nuoren opettajattaren varaventtiili* -romaanille vuonna 1926. Sen uskottiin olevan miehen kirjoittama: eihän nainen niin hyvin voi kirjoittaa? (Manninen 1989, 463).

307 Haatanen kirjoitti jatkokertomuksia *Pirkka*-lehteen (joista maksettiin 2000 markkaa vuodessa), *Kyllikkiin*, *Talous ja koti* -lehteen sekä *Seuraan*. Päiväkirjaansa Haatanen kirjoittaa, että pääsee syksyllä 1936 noin 600–700 markan kuukausituloihin. Hän nimittikin kirjoituksista saamiaan tuloja kansanomaisesti ”maitotilikseen”. Martta Haatanen päiväkirja 2.7.1936.

308 Lakia korjailtiin sittemmin, ja uusi laki astui voimaan vuonna 1942. Siinä työvelvolliseksi laskettiin kaikki 15–65-vuotiaat. Olsson 2015, 34; Aura 2013, Kinnunen 2014c, 212.

309 Haatanen kuului paikalliseen Lotta Svärd -yhdistyksen johtokuntaan. Martta Haatanen päiväkirja 18.6.1936.

310 Haatanen 1972, 20. On mielenkiintoista, että sota-ajan *Pohjolan Sanomien* sotajutuissa ei näy kertaakaan Martta Haatanen nimeä. Päätoimittaja Uuno Hannula luultavasti liittikin Haatanen kirjoittamia reportaaseja omiin pääkirjoituksiinsa, tai sitten sotauutiset julkaistiin ilman varsinaista kirjoittajaa – olivathan ne aina ensin läpäisseet sotasensuurin.

rintamalta.³¹¹ Haatasen sota-ajan yhteiskunnallinen asema olikin näin ollen naiseksi poikkeuksellinen.

Hänet tunnettiin ihmisenä, joka tarttui asioihin. Kun Sallan evakot saapuivat paikkakunnalle, järjesti Martta Haatanen evakkolapsille opintokerhon.³¹² Hän toimi aktiivisesti myös Tornion maatalousnaisissa. Lisäksi hän oli Maalaisliiton lehden, *Pohjolan Sanomien*, avustaja, kunnes vuonna 1950 sai lehdestä toimiston hoitajan toimen (1950–1968).³¹³ Haatanen oli lehden tunnettu pakinoitsija jatkosodan vuosista alkaen aina 1970-luvulle saakka. Hänestä tuli Tornioon muutettuaan myös Maalaisliiton kaupunginvaltuutettu ja kaupunginhallituksen ensimmäinen naisjäsen.³¹⁴

Vaikka Martta Haatasen Otavan *Kertomus elämästä* -kilpailuun lähettämä julkaisematon romaanikäsitelmä *Lahjapäivät* ei kuulu varsinaiseen tutkimusaineistooni, olen löytänyt käsikirjoituksesta paljon sellaista kirjailijasta kertovaa elämäkertatietoa, jota muut lähteet täydentävät ja tukevat.³¹⁵ Lisäksi minulla on ollut käytössäni kirjailijan yksityisarkisto kirjeineen ja päiväkirjoineen.

Martta Haatanen ei saanut urastaan suuria tunnustuksia – ellei menestymisiä romaanikirjoituskilpailuissa lasketa. Hänen palkintonsa olikin monen muun naiskirjailijan tavoin laaja lukijakunta.³¹⁶ Toisaalta valtakunnallisesta arvostuksesta kertonee, että Martta Haataselle myönnettiin valtion kirjailijaeläke vuonna 1961.³¹⁷

Kriitikoilta tuli myös arvostusta: *Keskisuomalaisen* toimittaja kirjoitti vuonna 1945 Martta Haatasen olevan etelässä ”tämän hetken huomattavin naiskirjailijamme”.³¹⁸ Kriitikot nostivat usein arvioissaan esille Haatasen sukupuolen, mikä kertonee siitä, että naiskirjailijoihin suhtauduttiin eri tavalla kuin ajan mieskirjailijoihin: kriitikko Eino Palola esimerkiksi ihmetteli Haatasen esikoisteoksen kritiikissään, miten vaikea oli uskoa, että ”eräitä

311 Ks. Pilke 2009.

312 Haatasen kirje Ellilälle 27.3.1940.

313 Haatanen 1972, 30; Myllykoski 2000.

314 Ks. Haatanen 1972.

315 Haatanen 1972.

316 Ks. Haavikko 2021.

317 Teerijoki 2021, 329.

318 *Keskisuomalainen* 1945.

kypsiä, hyvin valmiita kohtia” olisi kirjoittanut nainen.³¹⁹ Monet ovat pitäneet *Ylpeä elämä* -romaanin Haatasen parhaana teoksena. Osan mielestä taas *Karun miehen rippi* on hänen pääteoksensa.³²⁰ Toiset taas ovat sitä mieltä, että vasta *Matarassa* kirjailija on yltänyt osaamisensa huippuun.³²¹

Monessa kohtaa tutkimustani Haatasen merkitys korostuu muita kirjailijoita enemmän, koska hän kirjoittaa laajassa tuotannossaan niin paljon juuri sodasta ja jälleenrakentamisesta. Valitsin tutkimusaineistooni kaikki hänen sota-aikaa käsittelevät teoksensa: *Yön kuningatar* (1940), *Kulta tullessa kirkastuu* (1941), *Taivas tummuu* (1942), *Kirkastettu sydän* (1943), *Karu kaunis maa* (1943) ja *Eilispäivää ei enää ole* (1942) sekä hänen jälleenrakennusaikaa kuvaavat teoksensa *Viisus kasvaa rakkaudesta* (1946) *Ylpeä elämä* (1947), *Törmälä, eräiden ihmisten koti* (1949) ja *Syys puhkeaa kirkkauteen* (1951).

Viola Kuoksa-Wave

KUVA 2. Kirjailija Viola Kuoksa-Wave/ *Lapin Kansan* kuva-arkisto

319 E. Palola 1936 (lehden nimeä ei mainita Haatasen kokoamassa arkistossa), ks. myös *Helsingin Sanomat* 1943.

320 Ellilä 1948.

321 Myllykoski 2000.

Viola Kuoksa-Wave o. s. Kuoksa (1904–1995) oli rovaniemeläinen kulttuuririaktiivi ja kirjailija, joka talletti vanhaa kemijokista historiaa romaaneihinsa *Kotipirtti: Peräpohjalainen kertomus* (1945) ja *Levoton virta* (1956). Hänen romaaneissaan vanha peräpohjalainen kyläkulttuuri on vielä entisellään: rakennuskanta polttamatta, vanhat elinkeinot voimissaan, ihmiset tiukasti kiinni maisemassaan, jossa tuskin osaavat kuvitellakaan, että nurkan takana odottavat sodat, jälleenrakennus ja suuri rakennemuutos, jotka tulevat viemään useimmat kylän nuoret mukanaan.

Kuoksa-Waven romaanien kuvaus nostaa keskiöön pohjoisen maiseman, joka on Veli-Pekka Lehtolan mukaan³²² lappilaisen kirjallisuuden maailmankatsomuksen muodostumisen pohja. *Kotipirtissä* (1945) pikkukylä vaarojen keskellä kuvataan lintukodoksi, jossa ihmiset pärjäävät omavaraistaloudella ja elävät tiiviissä kylä- ja sukuyhteisössä. Kuoksa-Waven romaaneissa palataankin nostalgiasoimalla menneeseen maailmaan ja sen yhteisölliseen elämäntapaan, jota sodat ja evakot eivät vielä ole rikkooneet³²³.

Viola Kuoksa-Waven elämä oli monella tavalla poikkeuksellinen. Hän vietti varhaisimman lapsuutensa Amerikassa siirtolaisena, kunnes palasi sitten neljävuotiaana vanhempineen Perunkajärvelle sukunsa, Kuoksan, vanhalle kruununtorppatilalle.³²⁴ On mielenkiintoista miettiä, miten tietömien taivalten takana Perunkajärvellä kasvaneesta tytöstä tuli lopulta kirjailija. Kuoksa-Waven elämäntarinaa voisikin kuvata sanoilla ”metsästä kaupunkiin”.

Kirjailija valmistui ensin kansakoulun opettajaksi Raahen seminaarissa, mutta jatkoi pian opintojaan hammaslääkäriksi.³²⁵ Vuonna 1933 hän palasi tutkinnon suorittaneena hammaslääkärinä takaisin Rovaniemen kauppaan.³²⁶ *Kotipirtti*-romaanin päähenkilön Maria Kotapalon mietteistä voi lukea kenties Kuoksa-Waven omaa ammatin valitsemisen problematiikkaa:

322 Lehtola 1997, 100.

323 Kukkonen 2007, 24.

324 Rantanen 2021, 7.

325 Kallio 1955; Rantanen 2021, 26–27.

326 Rantanen 2021, 27.

Maria Kotapalo oli kauan epäroityään lopulta päättänyt ruveta kansakoulunopettajaksi. Hänellä oli ilmeiset taiteelliset taipumukset ja hänen oli helppo oppia kieliä. Mutta hänellä oli ehkä joka suuntaan yhtä paljon lahjoja, ja sen vuoksi hän ei oikein pystynyt mihinkään keskittymään.³²⁷

Päähenkilön mietteistä voi lukea myös naiskirjailijoille tyypillistä problematiikkaa. Kulttuurissa, joka liitti julkisen luomistyön – kuten vaikkapa säveltämisen ja kirjailijuuden – lähinnä miehiin, ei naisilla tullut ensimmäisenä mieleen, että heidän taiteellisuudessaan olisi mitään erityistä, tai jotain, jota he voisivat alkaa tehdä jopa ammatikseen.³²⁸ Kuoksa-Wave elätti itsensä hammaslääkärinä ja piti vastaanottoaan Rovaniemen kauppalassa. Lapsuuden perhe oli opettanut häntä isänmaalliseen aktiivisuuteen, sillä hänen kotinsa Perunkajärvellä oli toiminut jääkärietappina 1910-luvulla. Nuoret jääkärit, joiden kirjeitä Violakin nuorena tyttönä toimitti postiin, jättivät häneen jäljen.³²⁹

Kun rovaniemeläiset joutuivat lähtemään Lapin sodan jaloista evakkoon, piti Kuoksa-Waven jättää paitsi lapsuudenkotinsa Perunkajärvellä myös kotinsa Rovaniemen kauppalassa sekä hammashoitoklinikkansa.³³⁰ Kirjailijaa tutkinut Päivi Rantanen arvelee, että ehkä juuri sota, evakkoon joutumisen järkytys ja menetyksen pelko tekivät Kuoksa-Wavesta kirjailijan: hän kirjoitti esikoisromaaninsa sukunsa vaiheista juuri Lapin sodan aikana evakossa.³³¹

Esikoisromaanin nimi *Kotipirtti* jo kuvastaa, mitä teoksen kirjoittaminen on Kuoksa-Wavelle mahtanut tarkoittaa: puolet hänen Perunkajärven lapsuuden kylästään olivat saksalaiset polttaneet ja Rovaniemen kauppa oli täysin maan tasalla (ks. väitöskirjan kansikuva, jossa kirjailija kävelee tuhotun kotikaupunkinsa Rovaniemen kauppalan kadulla). Kirjoittamisen

327 Kuoksa-Wave 1945, 148.

328 Välimäki ja Koivisto-Kaasik 8–9, 2023; Leskelä-Kärki 2006, 417.

329 Matti Waven haastattelu 20.6.2023.

330 Rantanen 2021, 1. Kuoksa-Wave lähti perheineen evakkoon Ouluun; Matti Waven haastattelu 20.6.2023.

331 Rantanen 2021, 30.

voikin nähdä surutyönä, menetetyt kodin tavoitteluna.³³² Kuoksa-Wavella oli kyllä ollut aikaisemminkin haluja kirjoittaa, mutta siihen ei ollut jäänyt ennen sotaa aikaa.³³³

Levoton virta ilmestyi yli kymmenen vuotta esikoisteoksen jälkeen.³³⁴ Se on tyypillinen talonpoikaisromaani, jossa nuori nainen tulee miniäksi puolisonsa taloon, aikuistuu ja kypsyy elämänsä realiteetteihin. Tarinassa nuoruuden epämääräiset haaveet rakastumisesta, aviomiehestä ja perheestä saavat konkreettisen muodon, eikä pettymyksiltäkään vältytä.

Viola Kuoksa-Wave jäi omassa ajassaan kirjailijana Martta Haatasta ja Annikki Setälää vähemmälle huomiolle. Jälkeenpäin on vaikea sanoa, mikä merkitys hänen kirjailijuudelleen oli *Aamulehdessä* ilmestyneellä murskakritiikillä³³⁵. Joka tapauksessa *Levoton virta* -romaani (1956) jäi Kuoksa-Waven viimeiseksi.

Ritva Haavikko on todennut, että jos teos ei heti julkaisun jälkeen saakaan huomiota tai saa kohtuutonta kritiikkiä, kokee tuoreeseen teokseen sa itsensä samaistava kirjailija hetkellisesti arvottomuutta.³³⁶ Lannistavan kritiikin vaikutus voi siis olla todellinen. Viola Kuoksa-Wave kyllä kirjoitti 1960-luvulla kolmannenkin romaanin *Ilves ja lamurilaiset*, mutta sitä Otava ei hyväksynyt kustannusohjelmaansa. Romaani on kertomus sisaruksista, jotka matkaavat Lapin sodan jaloista hevosella evakkoon.³³⁷

Viola Kuoksa-Waven merkitys Rovaniemen ja Lapin kulttuurielämälle oli merkittävä. Hän oli perustamassa keskeisiä kulttuuriyhdistyksiä ja kirjailijuutensa lisäksi vaikutti omalla toiminnallaan kotiseutunsa talonpoikaiskulttuurin arvostuksen lisääntymiseen. Kirjailija toimi 1950-luvulla kulttuurilehti *Kaltion* avustajana³³⁸, oli kotiseutuyhdistys Totto ry:n perustajajäseniä ja aktiivinen *Totto*-julkaisun toimittaja.³³⁹ Lisäksi hän oli perustajajäsen kulttuuriyhdistys Seitapiirissä sekä Rovaniemen Kalevalai-

332 Rantanen 2021, 30. Rantanen tulkitsee Kuoksa-Waven osallistumisen romaanikilpailuun nimenomaan surutyöksi: keinoksi sopeutua muuttuneeseen maailmaan.

333 Matti Waven haastattelu 20.6.2023.

334 Kuoksa-Wave 1955.

335 *Aamulehti* 1945.

336 Haavikko 1980, 10–11, ks. myös Ylönen 2013, 118.

337 Matti Waven haastattelu 20.6.2023. Käsikirjoitus löytyy Kuoksa-Waven perikunnan arkistosta.

338 *Kaltio* 1955.

339 Rantanen 2021, 35.

sisä naisissa.³⁴⁰ Romaaniensa lisäksi hän teki kuvataidetta, kirjoitti runoja, novelleja, radiokuunnelmia ja pakinoita sekä toimi aktiivisesti Pohjoiset Kirjailija ry:ssä.³⁴¹

Viola Kuoksa-Wave oli naimisissa metsänhoitaja Arvo Waven (1903–1959) kanssa ja heillä on yksi poika Matti Wave (1936–).

Kirjailijalta tutkimusaineistossani ovat romaanit *Kotipirtti* (1945) ja *Levoton virta* (1956).³⁴²

Annikki Setälä

KUVA 3. Kirjailija Annikki Setälä/ *Lapin Kansan* kuva-arkisto

Annikki Setälä (1900–1970) syntyi helsinkiläiseen Krohnen kulttuurisukuun vuonna 1900. Hänen isänsä, Emil Setälä, oli professori ja suomen

340 Matti Waven haastattelu 20.6.2023.

341 Matti Waven haastattelu 20.6.2023.

342 Kuoksa-Wavelta jäi jälkeen sekä julkaistuja että julkaisemattomia näytelmiä ja runoja sekä eri lehtiin kirjoitettuja novelleja. Niissä riittäisi varmasti tutkittavaa.

kielen tutkija, valtioneuvos ja itsenäisyysenaattori. Äiti Helmi Krohn puolestaan kirjailija niin kuin myös täti Aino Kallas.³⁴³

Helsingin yliopiston aulassa Annikki Setälä rakastui ensinäkemältä pohjoissuomalaiseen metsänhoitaja Jarl Sundquistiin (1897–1967), josta tuli sittemmin suojeluskuntapäällikkö ja Kemi Oy:n metsäosaston johtaja. Niin Helsingissä kasvanut Setälä muutti nuorena aviovaimona muutaman tuhannen asukkaan Rovaniemelle 1920-luvulla.³⁴⁴ Vaikka kirjailija sopeutui Lappiin ja rakasti erityisesti pohjoista luontoa, oli hänellä silti ainainen ikävä etelään ja sukunsa luo.³⁴⁵

Setälästä tuli vuonna 1922 yhtä aikaa sekä äiti että kirjailija. Hänen esi-koisteoksensa on lastenkirja *Pikku Pepe*. Lähes 30 teosta kirjoittanut kirjailija kirjoitti lisäksi kuunnelmia ja näytelmiä sekä toimi suomentajana.³⁴⁶ Annikki Setälälle oli avioliiton ensimmäisistä vuosista lähtien tärkeää ansaita myös omaa rahaa.³⁴⁷ Kaiken lisäksi hiljaisella Rovaniemellä kirjailijan aika kävi pitkäksi: hän alkoi omaksi huvikseen ja talouden kohentamiseksi tehdä käännöstöitä sekä kirjoittaa pieniä juttuja äitinsä toimittamaan lastenlehti *Pääskyseen*.³⁴⁸ Toisaalta Setälä oli jo lapsuudenkodissaan saanut mallin työtä tekevästä naisesta – olihan hänen kirjailijaäitinsä kirjoittanut nimenomaan kotona, lasten pyöriessä ympärillä.³⁴⁹

Kun Annikki Setälä oli neljän lapsen äiti, hän halusi lähteä Helsingin yliopistoon suorittamaan filosofian kandidaatin tutkintoa.³⁵⁰ Yliopistolta valmistuttuaan Setälä työskenteli opettajana vuosina 1951–1956 ja sen jälkeen Lapin radion ohjelmapäällikkönä. Myöhemmin hänestä tuli keskikoulun rehtori Ivaloon. Setälää pidetään nukketeatterin edelläkävijänä Suomessa. Hän hankki alan koulutusta niin Saksasta kuin amerikkalaisesta taidekoulusta.³⁵¹

343 *Lapin Kansa* 2000. Setälän ja hänen äitinsä Helmi Krohnin välinen kirjeenvaihto sisältää noin 300 kirjettä. Kirjeet löytyvät SKS:n arkistosta (Rekola 1997, 13).

344 *Lapin Kansa* 2000.

345 *Kotiliesi* 1989.

346 Rekola 1997.

347 Rekola 1997, 31.

348 Rekola 1997, 38.

349 Ks. Leskelä-Kärki 2006, 450.

350 Rekola 1997, 179.

351 *Lapin Kansa* 2000.

Setälän tyttökirjojen naiskuva on moderni. Esimerkiksi kirjassa *Poikatyttö* (1941) päähenkilö rikkoo perinteisiä tyttöyteen liittyviä toimintatapoja. Koska rajasin lasten- ja nuortenkirjallisuuden pois tutkimusaineistostani, Annikki Setälältä tuli lopulta tutkimukseeni mukaan vain yksi vuonna 1945 ilmestynyt lottaromaani: *Sotasairaala 28/2*. Annikki Setälä työskenteli talvisodan ajan sotasairaalassa. Kirjailijan omat kokemukset sairaalatyöstä näkyvätkin vahvasti hänen talvisotaromaanissaan.³⁵² Setälän romaanista ei ole Rovaniemen kirjaston Lappi-osaston arkistossa eikä Museoviraston digitaalisissa aineistoissa tai Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa jäljellä montakaan kirjallisuuskritiikkiä.³⁵³ Rovaniemen kirjastosta *Sotasairaala 28/2* löytyi vain nidottuna valokopioversiona.

Annikki Kariniemi

KUVA 4. Kirjailija Annikki Kariniemi/ *Lapin Kansan* kuva-arkisto

352 Rekola 1997, 77, 223 ja 245.

353 Vaikuttaakin, että *Sotasairaala 28/2* -romaanin vastaanotto jäi omassa ajassaan vuonna 1945 vaihuksi, tai sitten merkittävä osa arvosteluista ei ole päätynyt arkistoihin.

Annikki Kariniemi (1913–1984) jätti värikkään jäljen Lapin kulttuuri- ja kirjallisuushistoriaan.³⁵⁴ Usein kirjailijasta kerrotut jutut liittyvät hänen viimeisiin vuosikymmeniinsä Ylitornion Törmäsjärvellä. Kansanjutut ovat korostaneet Kariniemen boheemiutta. Kuitenkin laajan tuotannon takana on systemaattisen ammattimainen kirjoittaja, joka teki teoksiinsa määrätietoisen tausta- ja pohjatyön.

Kariniemi syntyi perheeseen, joka muutti usein isän levottoman luonteen takia ja tämän vaihtuvien työsuhteiden perässä. Hän kävi keskikoulun ja suoritti opintoja Jyväskylän kasvatustieteiden korkeakoulussa. Naimissa hän oli kolme kertaa.³⁵⁵

Kariniemeltä ilmestyi kaikkiaan 36 romaania vuosien 1952 ja 1983 välisenä aikana. Osaa hänen töistään on moitittu välitöiksi, ja niin kuin Kariniemen ystävä Mirjam Kälkäjä sanoi: ”Kariniemi oli hyvin tuottoisa, mutta häntä ajoi kirjoittamiseen myös köyhyys ja taloudellinen pakko.”³⁵⁶

Kirjailija itse piti itseään ”ensimmäisenä” lajissaan eikä lehtihaastattelussa nosta edeltäjiään esille:

Ennen minun tuloani, sanoisinko kirjalliselle taistelulentäille, kuvattiin hyvin vähän Lapin naista, äitiä, tytärtä ja morsianta. Oltiin sitä mieltä, että nainen on vain miehen takana eli lappilaisessa naisessa ei ole mitään kuvaamista.³⁵⁷

Kun katsoo Kariniemen valtavaa tuotantoa, voisi luulla, että hänen tiensä kirjailijaksi oli helppo. Tosiasiassa hän tarjosi esikoisteostaan *Poro-Kristiina* ensimmäisen kerran Otavan johtajalle Heikki Reenpäälle kesällä 1950, mutta kustannussopimusta ei sillä kertaa vielä tullut.³⁵⁸ *Poro-Kristiina* julkaistiin vuonna 1952 ja kiinnosti laajalti suurta yleisöä. Jo esikoisteoksessa näkyy Kariniemen kiinnostus vanhaan kieleen, sillä kirjailija oli Lappi-ro-

354 Vaikka Annikki Kariniemi julkaisi 1950-luvun tuotantonsa kaksiosaisella sukunimelläään Kariniemi-Willamo, käytän tutkimuksessani selvyden vuoksi vain sukunimeä Kariniemi, jotta sukunimen vaihdos ei hämmäntäisi tutkimukseni lukijaa.

355 Hytönen 2023.

356 *Lapin Kansan* 2004.

357 *Pohjolan Sanomat* 1983.

358 Rajala 1977, 8.

mantikko ja nostalgikko. Kariniemi oli myös ensimmäinen lappilainen naiskirjailija, jolla oli saamelaisia sukujuuria.³⁵⁹

Kariniemen yhteiskunnallinen asema sota-aikana oli mielenkiintoinen. Aivan sodan alussa hän oli lottakomennuksella Karjalassa, kunnes sai siirron Rovaniemelle yhteysesikunta Roihin eversti Oiva Willamon yksityissihteeriksi.³⁶⁰ Suomalaissaksalaisen esikunnan päälliköstä tuli sodan aikana Kariniemen aviomies, ja pariskunta oli Willamon aseman tähden paljon tekemisissä saksalaisten kanssa. Kariniemi työskenteli ensin rajavartiostossa kanslistina vuosina 1935–1938 ja sittemmin yhteysesikunta Roissa 1940–1945.³⁶¹ Hän on omaelämäkerrallisessa esseeromaanissaan *Ristisipi* (1982) ihmetellytkin, miksi kukaan ei ole kysellyt häneltä sotavuosista: ”Joistakin asioista ehkä tiedän enemmän kuin muut.”³⁶²

Kariniemen lausahdus paljastaa, ettei naisten tietävän sodasta – eikä heidän kokemuksistaan kiinnostuttu samalla tavalla kuin rintamalla palvelleiden miesten:

Jouduin olemaan Verindungstad RO:ssa, suomalaisen säilyttävän tietolähteen hermokeskuksessa, ja kaikki raportit, jotka täältä lähtivät, menivät minun kirjoituskoneeni lävitse, kun ne ensin oli moneen kertaan tutkittu päällystön taholta. Ne olivat tietoja itärintamalta ja pohjoisrintamalta, Petsamosta, Lutolta, Sallasta, Kuusamosta, vieläpä Kiestingistä – niissä raporteissa tiedotettiin elämästä, joka oli traagista, järkyttävää, uhrautuvaa, riettautta. Sannalla sanoen ihmiselämän kaikki linjat sodan keskellä.³⁶³

Kariniemen ensimmäinen sota-aikaa käsittelevä teos on *Murros* (1955). Se on kertomus nuoresta naisesta, joka muuttaa aivan talvisodan alla pieneen Kuusamon rajakylään opettajaksi. Kirja päättyy evakkoon lähtöön. Uutta Kariniemen 1950-luvun tulkinnassa on sen isänmaallista ja ylevää tyyliä

359 Kariniemi 1952; Tuohimaa 1997, 43.

360 Hytönen 2023, 93–98.

361 *Pohjolan Sanomat* 2000.

362 Kariniemi 1982, 110.

363 *Helsingin Sanomat* 1971b.

purkava kieli sekä Itä-Lapin rajakyläien ihmisten sodankokemuksien esiintuominen. *Murroksesta* on löydettävissä ajalle tyypillistä Lappi-romantiikkaa, joskin se on paljon vähäisempää kuin Kariniemen esikoisteoksessa *Poro-Kristiinassa* (1952). Veli-Pekka Lehtola pitää harmillisena sitä, että realistisesta suunnasta, josta tuli valtatyöli sotien jälkeen, ei löydy enää juuri mitään vanhan Lapin kirjallisuuden romantiikasta – positiivisina poikkeuksina hän nostaa esille Timo K. Mukan ja Annikki Kariniemen³⁶⁴. Sinikka Tuohimaa laskee Kariniemen Lapin-romantiikan keskeisimpiin kirjailijanimiin.³⁶⁵

Kariniemi kirjoitti 1950-luvulta lähtien paljon Lapin luonnon puolesta.³⁶⁶ 1960-luvun osallistuva ja kantaa ottava henki näyttää vaikuttaneen kirjailijaan, sillä hän osallistui aktiivisesti lehtien ”Lapin riisto” -keskusteluihin, ja teemat alkoivat näkyä yhä vahvemmin myös hänen romaaneissaan: esimerkiksi *Pato* tai *Oi Juutua*.³⁶⁷ Kariniemeä pidetäänkin ensimmäisenä Lapin naispuolisena eräkirjailijana: ”Lienen siinä suhteessa harvinainen naiskirjailija, että kuvaan metsästämistä ja kalastamista, metsän ihmisen elämää.”³⁶⁸ Luonto, kalastaminen ja eräntyminen näkyivät vahvasti jo hänen *Lohisiimaa ja silkkiliina* -novellikokoelmassaan³⁶⁹ sekä *Metsä elää – kertomuksia pohjoisesta* -teoksessaan³⁷⁰.

Kariniemen tuotannolle on tyypillistä rohkeat aihevalinnat, Lapin historian tunnetuksi tekeminen sekä pohjoisen kielen ja maiseman taltioiminen. Hänen sanankäyttönsä ammentaa vanhan Lapin mystiikasta mutta yhtäältä myös lestadiolaisten vahvasta sanankäytöstä. Kariniemen teosten kielessä on paljon lisäksi Lapin vanhaa, saamelaisperäistä sanastoa, joka näkyy erityisesti paikan- ja esineistön nimissä. Kariniemi itse kutsuu tyyliään Panu Rajalan haastattelussa ”vuolaaksi”.³⁷¹

364 Kaltio 1985.

365 Tuohimaa 1997, 43, ks. *Lohisiimaa ja silkkiliina* (1954), *Metsä elää – kertomuksia pohjoisesta* (1958), *Morgam, punaisen kullan maa* (1959).

366 Ks. esim. *Pohjolan Sanomat* 1972.

367 Kariniemi 1972 ja 1975; Tuominen Marja L. 2013, 103.

368 Rajala 1977, 4. Ks. myös Hytönen 2023, 147.

369 Kariniemi 1954.

370 Kariniemi 1958.

371 Rajala 1977, 9.

Romaaneilla on usein poikkeuksellisen vahvat naispäähenkilöt. Näitä löytyy niin *Erään avioliiton anatomiasta* kuin 1970-luvun Veri-trilogiasta: *Veren kuva*, *Herttuan naiset* ja *Veren ikävä*.³⁷² Hän kirjoitti useita pohjoisia biofiktioromaaneja. Kuuluisimpana usein mainitaan *Riekon valkea siipi*³⁷³, romaani Lars Leevi Lestadiuksesta. *Laulu Lapin papista*, puolestaan kertoo 1800-luvulla vaikuttaneesta papista Jacob Fellmanista³⁷⁴. Annikki Kariniemen pitkäaikainen kustannustoimittaja Hannu Mäkelä sanookin, että ei ole yhtä Kariniemeä: ”Annikissa oli monta puolta. *Riekon valkea siipi* on yksi, *Veren kuva* samoin, miksei *Oi Juutuakin*.”³⁷⁵

Monesti kuulee sanottavan, että *Veren kuva* on Kariniemen paras romaani. Ainakin se oli kirjailijan myydyin ja luetuin teos.³⁷⁶ Teos paitsi uudisti suomalaista sotaromaania, myös rikkoi hiljaisuutta, joka siihen asti oli vallinnut pohjoisen naisen sota-ajan historian ja erityisesti saksalaisajan kuvauksissa. Marja-Leena Vainikkala kirjoitti osuvasti Kariniemen monipuolisuudesta:

Muukalaisen näkökulma antoi Annikki Kariniemelle etäisyyttä tarkastella kulttuurieroja. Hänen henkilönsä joutuvat valintatilanteissa uhmaamaan yhteisönsä normeja. Tämä asetelma tuo Kariniemen teoksiin paradoksin. Niihin sisältyy tavallisesti vastakkaisiksi käsitettyjä aineksia: sekä moniarvoisuutta että eettistä julistusta.³⁷⁷

Kariniemi sai vuonna 1983 Suomen Kirjailijaliiton tunnustuspalkinnon, josta hän totesi näin:

372 Kariniemi 1971, 1974 ja 1977.

373 Kariniemi 1976.

374 Kariniemi 1972.

375 *Lapin Kansa* 2023. Outi Hytönen on kirjoittanut Kariniemi-elämäkertansa rakenteen näiden kirjailijan eri puolien mukaan. Ks. Hytönen 2023.

376 *Lapin kansa* 1971.

377 Vainikkala 2009.

Ensimmäisen kerran palkinto tuli lijoen pohjoispuolelle. – Minusta palkinto oli samalla kunnianosoitus Lapille, eikä vain minulle itselleni.³⁷⁸

Annikki Kariniemelle myönnettiin taiteilijaeläke vuonna 1977.³⁷⁹ Lisäksi Kariniemi sai samana vuonna Kirjallisuuden valtionpalkinnon teoksestaan *Pikku Jounin tarina*.³⁸⁰ Kariniemeä tutkineen Riitta Kontion mielestä on aivan selvää, että yli 30 teosta julkaissut Kariniemi on ollut vaikuttamassa siihen, miten Lappi nähdään ja muistetaan.³⁸¹ Samaa mieltä on kirjailijakriitikko Tyyni Tuulio:

Annikki Kariniemi on Lapin maiseman, Lapin ihmisen tulkki nykykirjallisuudessamme. Hänen kirjansa lukemisen koin pienenä matkana Lappiin, ei turistien Lappiin, vaan siihen, jossa ollaan ja eletään kaamoksesta kaamokseen, keväästä kevääseen.³⁸²

Kontion mielestä voidaan ajatella, että nimenomaan kirjailijan sukupuoli ja sijainti marginalisoivat hänet.³⁸³ Annikki Kariniemeä on nostettu niin vahvasti esille viime vuosina, että on vaikea ajatella hänen enää tämän päivän näkökulmasta katsottuna kuuluvan pohjoiseen marginaaliin. Kariniemestä on valtavasti lehtileikkeitä ja kirjallisuusarvosteluja Rovaniemen kirjaston Lappi-osastolla. Lisäksi kirjailija on itsekin ollut ahkera kirjoittamaan teoksistaan, Lappi-aiheisista yhteiskunnallisista ja ympäristöä koskevista huolistaan lehtiin.

Tutkimusaineistooni valitsin Kariniemeltä sota-aikaa käsittelevät teokset *Murros* (1955), *Veren kuva* (1971) ja *Veren ikävä* (1977). Tutkimukseni jälleenrakennusaikaa käsitteleviin teoksiin en lopulta valinnut *Salakaatoa* (1969), koska se kertoo niin vahvasti juuri rakennemuutoksen ajan asutus-

378 *Pohjolan Sanomat* 1983.

379 *Lapin Kansa* 1977a.

380 *Pohjolan Sanomat* 1977c.

381 Kontio, *Pohjolan Sanomat* 2000.

382 *Uusi Suomi* 1969.

383 Kontio, *Pohjolan Sanomat* 2000.

kylästä eli sen kuvauksen kohteena on 1960-luvun lopun Lappi, ei sodan jälkeinen jälleenrakennusaika.

2.2 Kulttuuriradikalismien ajan kirjailijat

Kulttuuriradikalismien aikana 1960–1970-luvuilla suomalaisessa kirjallisuudessa tartuttiin tabuaiheisiin, kuten seksuaalisuuteen, avioeroon ja parisuhdeväkivaltaan tavoilla, joilla aikaisempina vuosikymmeninä ei olisi voitu edes kuvitella kirjoittaa. Myös pohjoisessa 1970-luvulla kirjallisuudelta vaadittiin yhä enemmän kantaottavuutta oman aikansa ongelmiin ja kysymyksiin. Opiskelijapiireissä arvostettiin ”totuudellista” kantaottavuutta ja kriittisyyttä, mikä näkyy erityisesti nuorten kriitikoiden kirjallisuusarvosteluissa.³⁸⁴ Ajalle tyypillinen ”tiedostavuuden” vaatimus johti välillä erikoisiin ylilyönteihin: esimerkiksi Kemin kirjastolautakunta kielsi *Aku Ankan* tilaamisen kaupunkinsa kirjastoon.³⁸⁵ Vastakkainasettelujen ja kiistojen aikakautta on myöhemmin poliittisuutensa ja jakautuneensa tähden kuvailtu ”harmaaksi”, tai niin kuin Kaari Utrio on sanonut: ”keskiaikaiseksi”.³⁸⁶ Ilmauksellaan Utrio viittaa mitä ilmeisemmin ajan politisoituneeseen ilmapiiriin. Rauhan ja pasifismin liike olivat voimissaan, mikä vaikutti myös sodan muistamiseen ja siitä kirjoittamiseen³⁸⁷. Ajan henki näkyi esimerkiksi Yleisradiossa siten, että sota-ajan suositut laulut, kuten vaikka *Eldankajärven jää* ja Äänisen aallot, olivat kiellettyjä pitkälle 1970-luvulle saakka. Laulujen kieltäminen oli osa ajan tietoista unohtamispolitiikkaa.³⁸⁸

384 Hyvärinen 1994, passim.

385 Laukka 2013, 143.

386 *Kirja A ja Ä* -ohjelma 2002; Hyvärinen 1994, passim.

387 Pohjoisen mieskirjailijan Timo K. Mukan jälleenrakennusaikaa kuvaavissa romaaneissa vasta soditut sodat ovat kuin taustakangas, joka on jatkuvasti läsnä. Ks. esim. *Maa on syntinen laulu* (1964) tai *Laulu Sipirjan lapsista* (1966). Arminen 2018; Marjatta Bycklingin haastattelu 20.7.2023. Erno Paasilinna hämmästeli ”Vanhempi Lapin kirjallisuus” -artikkelissaan, miten hyvin Timo K. Mukka nuoreksi 22-vuotiaaksi vuonna 1944 syntyneeksi ihmiseksi pystyi *Laulu Sipirjan lapsista* -romaanissaan (1966) eläytymään lasten evakkokokemuksiin. Paasilinna 1984, 358.

388 Niiniluoto 1994, 179. Toisaalta kielletyt laulut elivät omaa elämäänsä ihmisten olohuoneissa. Oma pappanikin soitti sekä mandoliinilla että haitarilla tuon tuosta *Elämää juoksuhaudoissa* ja käsitteli näin musiikin avulla sota-ajan tunteita ja kokemuksia, joista ei ennen 90 ikävuottaan pystynyt lapsilleen tai lapsenlapsilleen puhumaan. Ks. sodasta toipumisen ylisukupolvisuudesta Kivimäki ja Hytönen 2015.

Lapissa ei 1960-luvulla ollut montaa naiskirjailijaa, jotka kirjoittivat sota- tai jälleenrakennusajasta. Heistä keskeisimmät olivat Annikki Kariniemi ja Rauni Kivilinna. Sitten 1970–1980-luvuilla sota- ja jälleenrakennusaika purkautuivat pohjoiseen kirjallisuuteen useamman tulkinnan tihentymänä. Silloin Annikki Kariniemi kirjoitti Veri-trilogiansa (*Veren kuva* 1971, *Herttuan naiset* 1973 ja *Veren ikävä* 1977), Anja Tikkanen *Isänmaan torpparit* -teoksensa (1977) ja Mirjam Kälkjä *Petsamolaiset*-esikoisromaaninsa (1977). Tästä olikin hyvä 1980-luvulla Ritva-Kaija Laitisen, Ritva Kariniemen, Kirste Palton ja Anna-Liisa Haakanan jatkaa.

Vaikuttaa siltä, että osa suomalaisista halusi kulttuuriradikalismien aikaan enemmän unohtaa kuin muistaa sodat³⁸⁹. Tätä taustaa vasten on mielenkiintoista, että Annikki Kariniemen jatkosodan Rovaniemelle sijoittuva *Veren kuva* oli vuoden 1971 myydyin kotimainen kaunokirjallinen teos.³⁹⁰ Annikki Kariniemi, jolta ilmestyi 1970-luvulla kolme sotaromaania, ei ollut kansallisesti katsottuna uudistamassa sodasta kertomisen perinteitä yksin. Etelässä kirjalliselle areenalle asteli vuosi Kariniemen sotakirjaa (1971) myöhemmin Laila Hietamies esikoisromaanillaan *Lehmusten kaupunki*³⁹¹. Hietamiehen romaani ei vielä kertonut sota-ajasta, mutta jatko-osa *Unohduksen lumet*³⁹² alkaa talvisodan aattopäivästä ja kuvaa, millaiseen moraaliseseen kriisiin nainen saattoi sotavuosina joutua velvollisuuksiensa ja tunteidensa ristipaineessa.³⁹³ Ajan suhtautumisesta historiallista romaania kirjoittavaan naiseen kertoo, että Hirvisaaren esikoisteosta epäiltiin hänen miehensä kirjoittamaksi, koska siinä käsiteltiin myös puolustusvoimia ja armeijan kantahenkilökuntaa.³⁹⁴

Tutkimukseni 1970- ja 1980-luvun romaaneista on tärkeää huomata, että ne ovat pääosin 1930- ja 1940-luvuilla syntyneiden kirjailijoiden kirjoittamia – ainoat poikkeukset ovat Rauni Kivilinna, joka on syntynyt vuonna 1912, ja Annikki Kariniemi, joka on syntynyt 1913. Ajan kirjailijat ovat

389 Näre ja Kirves 2008, 9.

390 *Lapin Kansa* 1971.

391 Hietamies 1972.

392 Hietamies 1973.

393 Manninen 1989, 584.

394 *Iltä-Sanomien* 2021.

Kivilinna ja Kariniemeä lukuun ottamatta olleet lapsia tai nuoria sota- ja jälleenrakennusvuosina. Tuntuukin, että 1960- ja 1970-lukujen kirjailijat ovat halunneet kirjoittaa vanhempiensa sukupolven kokemuksista ymmärtääkseen paremmin itseään ja omaa lapsuuttaan tai nuoruuttaan joko jälleenrakennusajan pohjoisissa kaupungeissa (Anna-Liisa Haakanan ja Ritva Kariniemen Rovaniemen kauppalassa), tai maaseudun kylissä (Ritva Kaija Laitinen Kemijärven Rytilehdon kylässä, Mirjam Kälkäjä ja Anita Kraatari petsamolaisevakkujen asutuskylässä Varejoella ja Kirste Paltto Tenojoen varressa Outakoskella).

Rauni Kivilinna

KUVA 5. Kirjailija Rauni Kivilinna/ *Lapin Kansan* kuva-arkisto

Rauni Kivilinna o. s. Herajärvi (1912–1993) oli yksi 1950–1960-lukujen pohjoisen tuotteliaimpia naiskirjailijoita, jonka tuotanto huomattiin ilmes-

tyessään myös etelän lehdistössä.³⁹⁵ Kivilinna syntyi Tampereella mutta kävi kansa- ja keskikoulun Helsingissä. Mentyyään naimisiin 1930-luvulla Kivilinna muutti tullivirkailijamiehensä kanssa Petsamoon. Jatkosodan jälkeen 1940-luvulla pariskunta muutti Kemiin, jossa Kivilinna asui aina 1970-luvulle saakka. Eläkepäivikseen hän muutti Ouluun. Kivilinnasta on löydettävissä hyvin vähän biografiatietoa. Kirjailijalla on poika ja tytär.³⁹⁶ Kirjailijan työn lisäksi hän on työskennellyt sihteerinä, kanslistina ja kirjeenvaihtajana³⁹⁷ sekä vuodet 1953–1960 Kemissä kansakoulun opettajana.³⁹⁸

Kivilinna keskittyi satukirjassaan *Sihistin* (1961) ja romaaneissaan *Joki, tunturi, kylä* (1962) sekä *Kuin linnut* (1966) sotia edeltävään Petsamoon, mikä kertoo ilmapiirin lientymisestä 1960-luvulla ja siitä, että luovutetuista alueista voitiin jo kirjoittaa. Molemmissa romaaneissa (1962 ja 1966) tarina loppuu talvisodan syttymiseen. Se, että Kivilinna toi tuotannossaan esille pohjoisen ja erityisesti Petsamon, oli 1960-luvulla jotain aivan uutta.³⁹⁹

Kivilinnaa on vaikea pitää niin sanottuna kulttuuriradikalismiajalle tyyppillisenä kirjailijana, onhan hän enemmänkin perinteinen historiallisen tarinan kertoja. On kuitenkin pantava merkille, että 1960-luvulla useimpia hänen teoksiaan arvioitiin nimenomaan kulttuuriradikalismin ihanteista käsin. Kivilinnalta vaadittiin yhteiskunnallisuutta. Esimerkiksi *Aamulehden* kriitikko Timo Hämäläinen kiinnitti huomionsa *Kuin linnut* -romaanin asenteeseen, jossa ei turhia murehdi sodasta:

Kuin linnut on eskapistinen, se pakenee koko ajan oman aikansa ongelmia, se pakenee tämän päivän ongelmia. [...] Kirjan koko asenne on samanlainen mikä ei koske meitä, se ei meille kuulu.⁴⁰⁰

395 *Helsingin Sanomat* 1962; *Etelä-Suomen Sanomat* 1962. *Suomen Sosialidemokraatti* 1962.

396 *Kaleva* 1994.

397 *Kaleva* 1994.

398 [Wikipedia.org/Kivilinna](https://fi.wikipedia.org/wiki/Kivilinna).

399 *Aamulehti* 1966.

400 *Aamulehti* 1966

Vaikka Kivilinna sai melko hyvin huomiota kriitikoilta aina uuden kirjan ilmestyessä, jostain syystä kriitikot usein nostivat arvioissaan esille kirjailijan sukupuolen. Esimerkiksi *Kalevan* kriitikko viittaa arvostelussaan häneen nimityksillä ”kirjailijarouva” sekä ”kirjailijatar”.⁴⁰¹ *Suomen Sosialidemokraatti* -lehden kriitikko Jaakko Merivaara päättää Kiviniemen romaaniarvostelunsa toteamukseen: ”Kirja on omakohtaisen naisellinen.”⁴⁰² Väitettä ei perustella. Erikoisimmin kirjailijan sukupuolen ottaa esille *Lapin Kansan* kriitikko K. Heikkinen: ”Hän [Kivilinna] ei paisuttele, kerronta on tiivistä, mutta riittävää ja maskuliinista – niin rouva ja nainen kuin Kivilinna onkin.”⁴⁰³

Tarkoittiko kriitikko todella, että riittävä kirjallisuus on maskuliinista ja Kivilinna nyt ylsi teoksessaan tähän ihanteeseen? Tiina Kinnunen on todennut tutkiessaan Irja Virtasen *Kenttäharmaita naisia* -romaanin kritiikkejä, että mieskirjailija olisi luultavasti saanut samasta kirjasta aivan toisenlaiset arviot. Hän kysyykin: ”Vaikuttiko tekijän sukupuoli ja kuvauksen keskittyminen naiseen tapaan arvioida teosta?”⁴⁰⁴ Ajatukselta ei voi välttyä Rauni Kivilinnan saamia kritiikkejä lukiessa. Epäily näkyy välillä myös arvostelujen kohtuuttomassa penseydessä ja innossa etsiä niistä faktavirheitä.⁴⁰⁵

Kalevan kirjallisuuskriitikko Kaisu Mikkola olikin tarkkanäköinen, kun ymmärsi, millainen porras jokaisen kirjan julkaiseminen lappilaiselle naiskirjailijalle voi olla.⁴⁰⁶ Naiskriitikoilta Kivilinna sai miehiä enemmän arvostusta. Esimerkiksi Toini Havu kirjoitti *Helsingin Sanomissa* vuonna 1958 Kivilinnan olevan ”oikea taiteilija ja tyyliniekka”.⁴⁰⁷ Sanottakoon silti, että kaksi mieskriitikkoa löysi Rauni Kivilinnalle paikan miehisestä kirjallisuushistoriasta.⁴⁰⁸ Martti Santavuori asettelee Kivilinnan kirjallista paikkaa näin:

401 *Kaleva* 1961.

402 *Suomen Sosialidemokraatti* 1962.

403 *Lapin Kansa* 1962.

404 Kinnunen 2006a, 279.

405 Paitsi kirjallisuuden laji-, tyyli- teema- ja aihevalinnat Lapin naiskirjailijoita on marginaalistanut myös se, että useimpia heistä määriteltiin ulkoapäin esimerkiksi heidän edustamansa yhteiskunnallisen aseman (tai aviomiehen yhteiskunnallisen aseman) tähden. Ks. Ekorre 1966: Tämä näkyy selvästi Rauni Kivilinnan *Kuin linnut* -romaanista kirjoitetuista kritiikistä. Ks. myös Hytönen 1971.

406 *Kaleva* 1966.

407 Havu 1958.

408 *Tyrvään Sanomat* 1966; *Aamulehti* 1962.

” [Rauni Kivilinnan] aihepiiri on samanlainen kuin Arvi Järventauksen Ruijan-kuvauksissa, Walleniuksen *Miesten meressä* ja *Makreetassa*; A. E. Järvisen kuulakkaissa eräkuvissa.”⁴⁰⁹

Samaan aikaan Kivilinnan teosten kanssa ilmestyi myös muita menetyille alueille sijoittuvia romaaneja. Etelässä julkaistiin Eeva Kilven sotaa käsittelevän sarjan ensimmäinen osa *Elämä edestakaisin*.⁴¹⁰ Romaani kuvaa siirtokarjalaisten kokemuksia. Maria Jotunin viimeiseksi jäänyt romaani *Evakuoidut* keskittyy sek in karjalaisten ja naisten sodankokemuksiin.⁴¹¹ Kivilinnan tuotanto kiinnittyy vahvasti pohjoiseen, paikoin jopa niin vahvasti, että sitä moitittiin etelän lehdissä erikoisesta sanastostaan. Kirjallisuuskriitikko Toini Havu kirjoittaa *Sihistin*-satukirjasta vuoden 1961 *Helsingin Sanomiin*:

Tietysti paikallisväri on hyvä olemassa, mutta mitä ymmärtävät ainakaan etelämmän lapset – tai aikuiset, allekirjoittanut mukaan luettuna – sellaisistakin sanoista, joita sivulle 38 on sattunut leegiot ja paritsat päälle: juksansiima, sompula, holkeri, ullivesi, vilkkimet, ”hierua laskee”...Yhtä hepreaa koko kertomus. [...] Tämä ei ole kirjakieltä, vaan vaikuttaa sanakoketerialta, koska ei sentään ole kysymys murrejutusta.⁴¹²

Havu ei ymmärtänyt, että Kivilinna käytti petsamolaisten arjessaan käyttämää sanastoa. Myös *Etelä-Suomen Sanomien* nimetön kriitikko sekä *Suomen Sosialidemokraatti*-lehden kriitikko Jaakko Merivaara valittivat Kivilinnan käyttävän liian vaikeaa pohjoista sanastoa.⁴¹³ Kivilinnan teoksen sanasto oli Petsamon kulttuurille ja kolttayhteisön elämäntavalle tyypillistä, mitä etelän kriitikot eivät ymmärtäneet. Kivilinnasta petsamolaiset ja erityisesti alueen alkuperäisasukkaat kolttasaamelaiset saivat puoletapuhujan. Ei ole tiedossa, miten Kivilinna oli oppinut tuntemaan Petsa-

409 *Aamulehti* 1962.

410 Kilpi 1964.

411 Jotuni 1966.

412 *Helsingin Sanomat* 1961.

413 *Etelä-Suomen Sanomat* 1962; *Suomen Sosialidemokraatti* 1962.

mo-vuosinaan kolttasaamelaisen kulttuurin, jota hän sekä *Sihistin*-satukirjassaan että *Joki, tunturi, kylä* -romaanissaan sekä novellissaan *Miihkel selvitti Höyrynyöryläisen*⁴¹⁴ kuvaa lämmöllä. Mirjam Kälkäjän mielestä Kivilinna oli ensimmäinen Petsamo-kirjailija, joka ”antoi ääneen petsamolaisten ruohonjuuritasolle”.⁴¹⁵ Aikalaiset lukivat Kivilinnaa jopa dokumentin omaisena Jäämeri-Suomen kuvaajana. Esimerkiksi kriitikko Johansson kirjoitti *Kansan Uutisissa*:

Kirjailija on asunut useita vuosia Petsamossa ja tuntee miljöönsä. Hänen vankalta tuntuvan asiatietoutensa perusteella teosta voi pitää dokumenttina.⁴¹⁶

Kivilinnan 1950-luvun tuotanto koostuu lähinnä saduista, joita monen kriitikon mielestä ei voi pitää perinteisinä lasten satuina. Esikoisteos oli *Metsän pienokaisia: satukokoelma pienille lapsille* (1954), joka sai jatkokseen teoksen *Pikku Untu ja muita satuja pienokaisille* (1956) sekä kirjat *Kotipihan tontut: satuja* (1957) ja *Satutytti ja Piippana: kaksi satua* (1958). 1960-luvulla Kivilinnan tuotantoon tuli kantaaoittavampia sävyjä. Näin oli erityisesti hänen radiokuunnelmissaan: *Juna ajoi ohi* (1961), *Maamusiikkia* (1962), *Pannuhuonepoika* (1962) ja *Talo jää kylmilleen* (1963). Erityisesti *Talo jää kylmilleen* -näytelmä oli aikaansa edellä, kertoihan se pohjoisen asutustilallisen kehitystarinan – aina korpeen rakentamisesta Ruotsiin muuttoon saakka – paljon ennen muita pohjoisia tulkitsijoita.⁴¹⁷

Kivilinna toimi hyvin aktiivisesti 1960- ja 1970-luvuilla Pohjoiset kirjailijat ry:ssä, jonka puheenjohtajana hän oli vuoden 1965–1966.⁴¹⁸ Lisäksi hän oli sanomalehti *Kalevan* taidekriitikko⁴¹⁹ ja 1970-luvulla perustetun Petsamo-Seuran *Petsamolainen*-vuosikertajulkaisun päätoimittajana. Kiviniemellä oli myös hyvät yhteydet muihin pohjoisiin kirjailijoihin: muun

414 Kivilinna 1963.

415 Lapillinen 2016.

416 *Kansan Uutiset* 1966.

417 Vrt. Kariniemi 1969, Tikkanen 1977, Kraatari 1974/2011, Kälkäjä 1977.

418 *Pohjolan Sanomat* 1965.

419 *Kaleva* 1961.

muassa hänen ja A. E. Järvisen välistä kirjeenvaihtoa on jonkin verran säilyneenä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa.⁴²⁰ Kuitenkin Kivilinna voidaan pitää 2020-luvulla melko unohdettuna kirjailijana. Erikoista on, miksi Petsamosta 1970-luvulla kirjoittanut Mirjam Kälkäjä ei mainitse häntä yhdessäkään lehtitekstissä, vaikka Kivilinna oli sentään yksi merkittävimmistä 1960-luvun Petsamo-kirjailijoista. Naiset myös mitä luultavimmin tunsivat toisensa, sillä Kivilinna toimitti Petsamo-Seuran vuosijulkaisua.

Rauni Kivilinnalta tutkimusaineistossani on kaksi romaania: *Joki, tunturi, kylä* (1962) sekä *Kuin linnut* (1966).

Ritva-Kaija Laitinen

KUVA 6. Kirjailija Ritva-Kaija Laitinen o. s. Lehtola / kirjailijan perikunnan arkisto

⁴²⁰ SKS 333: 52: 1. Rauni Kivilinnan kirje 28.1.1962 kirjailija A. E. Järviselle.

Ritva-Kaija Laitinen o. s. Lehtola (1935–2021) oli rovaniemeläinen kirjailija. Suuren yleisön tietoisuuteen hän tuli esikoisteoksellaan *Pahan morsian* vuonna 1987, mutta Rovaniemen teatterin hän oli saanut täyteen katsojia jo vuosikymmen aiemmin näytelmällään *Minun Sompioni*⁴²¹. Laitinen kuuluu 1930-luvulla syntyneenä tutkimukseni ”sodan jälkeisiin” kirjailijoihin; hän oli sota-aikana lapsi, jolla oli ajasta omakohtaisia lapsuusmuistoja. Jälkimuistiteorian mukaan voidaan ajatella, että Laitinen täydensi käsityksiään sota-ajasta vanhempiensa kertomuksilla, näkemillään kuvilla sekä ajasta kertovilla fiktion tulkinnoilla⁴²² ja ehkä myös analysoimalla moniäänistä hiljaisuutta⁴²³ eli asioita, joista ei kotona puhuttu.

Kirjailija oli kotoisin Kemijärveltä Rytilehdon kylästä. Hän oli kuusilapsisen maanviljelijäperheensä nuorimmainen. Keskkoulun Laitinen kävi Pellossa asustaen vanhemman sisarensa luona, mutta ei päässyt lukioon, koska isä sairastui juuri tuolloin vakavasti, ja nuorimmaisen oli palattava kotiin auttamaan vanhempiaan.⁴²⁴

Ensimmäisen työpaikan Laitinen sai Jumiskon voimalaitostyömaalta 1950-luvulla, ja muutaman vuoden siellä työskenneltyään hän siirtyi Kemijärven tehtaan konttorille, missä viipyi 1960-luvulle saakka. Laitinen näki läheltä, miten monenlaisia seurauksia vesivoimarakentamisella oli pohjoisen paikallisyhteisöille. Tietämys ja omakohtaiset kokemukset pääsivät käyttöön *Minun Sompioni* -näytelmässä sekä myöhemmin *Jobin kirjassa*.⁴²⁵ Laitinen työskenteli toimittajana ja kirjoitti muun muassa *Pohjolan Työhön* ja *Kalevaan*. Hän työskenteli myös Lapin alueradion sivutoimipisteessä Kemijärvellä ja teki muutamia tv-reportaaseja⁴²⁶ sekä toimi *Kalevan* kulttuurikriitikkona.⁴²⁷ Eläkkeelle Laitinen jäi Rovaniemen kaupungin maanmittauskanslistin tehtävästä.⁴²⁸

421 Laitinen 1971.

422 Hirsch 2014, 5, 108 ja 121.

423 Ks. esim. Tuominen ja Löfgren 2018, 27–29.

424 Pirjo Laitisen sähköpostihaastattelu 24.6.2022.

425 Laitinen 1971 ja 1987.

426 Pirjo Laitisen sähköpostihaastattelu 24.6.2022.

427 *Kaleva* 1986a.

428 *Lapin Kansan* 1987c.

Vuonna 1956 Laitinen avioitui Voitto Laitisen kanssa, ja he saivat kolme tytärtä. Pariskunta erosi vuonna 1970, minkä jälkeen Ritva-Kaija Laitinen asui tyttäriineen Rovaniemellä, kunnes vuonna 1982 muutti aviomiehensä Jorma Eskelisen (1948–2014) kanssa Vikajärvelle.⁴²⁹ Kirjailijan tytär Pirjo Laitinen kuvaa äitiään seuraavasti:

Kiinnostus yhteiskunnallisiin asioihin ja varsinkin naisen asemaan oli Ritva-Kaijalla aina päällimmäisenä ja luja usko siihen, että maailmaa voi muuttaa taiteen, kirjallisuudenkin avulla.⁴³⁰

Ritva-Kaija Laitinen yritti saada käsikirjoituksiaan julkaistua etelän suurilla kustantajilla. Kustannussopimusta ei kuitenkaan tullut. Kun *Pahan morsian* vuonna 1986 sitten julkaistiin, sateli etelästä kustannustarjouksia, mutta Laitisen osalta liian myöhään, sillä seuraavasta romaanista, *Jobin kirjasta*, oli tehty jo kustannussopimus Pohjoisen kanssa. Laitinen harmitteli jälkepäin sitä, että ei onnistunut saamaan esikoisromaaninsa kustantajaksi etelän isoa kustantamoa.⁴³¹ Hän myös puhui ponnekkaasti niin haastatteluisaan kuin Pohjoiset kirjailijat ry:n julkaisuissa suomalaisen kustannuspolitiikan ongelmista ja siitä, miten vaikeaa pohjoissuomalaisen kirjoittajan on saada etelästä kustantajaa.⁴³²

Toinen romaanin *Jobin kirja*⁴³³ maalailee näyttämöksi 1700-luvun Lapin, kemijokisen kulttuurimaiseman, jota metsäteollisuus sahoineen ja uittoineen tai vesivoimarakentaminen ei ole vielä pilannut. Alun perin Laitisen oli tarkoitus kirjoittaa jokirakentamisesta, mutta hän yllättyi tutkiessaan alueen historiaa, että taistelu lohesta oli alkanutkin jo 1600-luvulla.⁴³⁴

Voi vain arvailla, miten paljon näkyvämpää keskustelua Laitisen romaanit olisivat herättäneet, jos ne olisi julkaistu jonkin etelän ison kustannustalon kautta. *Lapin Kansan* toimittaja Seija Lappalainen otti kritiikissään

429 Pirjo Laitisen sähköpostihaastattelu 24.6.2022.

430 Pirjo Laitisen sähköpostihaastattelu 24.6.2022.

431 *Lapin Kansa* 1986a.

432 *Lapin Kansa* 1986; Kukkola, Liste ja Pukema 1971.

433 Laitinen 1987.

434 *Kaleva* 1987.

suoraan kantaa siihen, miten Laitisen *Jobin tarina* olisi hyötynyt suuren kustantajan ammattiväestä:

Laitisella on hyvät raaka-aineet; mitä olisikaan tehnyt toinen kirjoituskerta tekstille. Osaava kustannustoimittaja olisi ollut tueksi, mutta pienellä kustantamolla ei liene mahdollisuutta tarjota sellaista palvelusta kirjailijalle ja sitä kautta myös lukijalle.⁴³⁵

Ritva-Kaija Laitisen kirjallinen tuotanto on suppea mutta sitäkin vahvempi: kaksi romaania, kaksi näytelmää sekä runoja. Tutkimusainestooni valitsin Laitisen romaanit: sota-aikaa käsittelevän *Pahan morsiamen* (1986) ja rai-vaajaromaanin *Jobin kirja* (1987).

Anja Tikkanen

KUVA 7. Kirjailija Anja Tikkanen/ *Lapin Kansan* kuva-arkisto

⁴³⁵ *Lapin Kansa* 1987c.

Vaikka Anja Tikkanen o. s. Nissinen (1931–2011) on kirjoittanut viisi romaania, yhden novellikokoelman ja kolme tietokirjaa, monet tuntevat vain hänen sotakirjailijamiehensä Pentti H. Tikkasen (1927–2006). Kirjailijan melko laajaan tuotantoon nähden on hämmästyttävää, miten unohdettu hän on. Etsiessäni Anja Tikkasesta tietoa sain huomata, että hänen puolisoistaan oli monella paljonkin kerrottavaa. Useat kertoivat tunteneensa hyvin ”Pentin”, ja he ihmettelivätkin: ”Ai kirjoittiko Pentin vaimokin? Sitä en tiennyt!” Paitsi kirjailijana, Anja Tikkanen toimi myös sanomalehti *Kalevan* aluetoimittajana vuosina 1963–1975 sekä myöhemmin vapaana toimittajana.⁴³⁶

Tikkanen syntyi Kuopiossa mutta asui ja vaikutti pitkään pohjoisessa. Jatkosodan loppuessa Tikkanen oli 14-vuotias, joten hänen varhaisnuoruuteensa sota vaikutti paljon. Silti hän ei evakkoaihetta lukuun ottamatta kirjoittanut juurikaan sodasta. Häntä kiinnostivat enemmän jälleenrakennus tai varhaisempi historia sekä luonto. Kirjailijan koulutuksesta ei ole valitettavasti mitään mainintaa hänestä kirjoitetuissa lehtiteksteissä. Niistä käy ilmi, että Tikkanen muutti 17-vuotiaana pois kotikaupungistaan, mistä päättelen, että hän ei ole käynyt lukiota.⁴³⁷

Anja ja Pentti Tikkaselle syntyi viisi lasta. Kirjailija kertoi *Iltä-Sanomien* haastattelussa vuonna 1976, että suurperheen äidille kirjoittaminen ei ole itsestäänselvyys.⁴³⁸ Hän kirjoitti kotona, mikä on ollut tyypillistä monelle naiskirjailijalle. Maarit Leskelä-Kärki on terävänäköisesti huomauttanut, että siinä, missä mieskirjailijoilla on usein ollut ollut kodissa oma työhuone, naiset ovat saattaneet kirjoittaa keittiöpöydän kulmalla tai missä milloinkin.⁴³⁹

Tikkanen nosti esille monessa haastattelussaan, ettei hän kymmenen kirjaa kirjoittaneenakaan ole saanut yhtään kotimaista apurahaa työnsä tueksi. Ruotsin valtiolta hän sai kuitenkin 3 000 markan apurahan.⁴⁴⁰ Kir-

436 Kirjasampo.

437 *Lapin Kansa* 1983.

438 *Iltä-Sanomien* 1976.

439 Ks. Leskelä-Kärki 2006, 449. Martta Haatanen on tutkimukseni kirjailijoista siinä mielessä mielenkiintoinen poikkeus, että hänellä oli välirauhan kesästä eteenpäin käytössään oma työhuone. Alaluvun 2.1 kirjailijakuvassakin näkyy hänen työhuoneensa.

440 *Iltä-Sanomien* 1976.

jailijan kommentti paljastaa, miten tärkeänä julkisena arvostuksen osoitukseksi kirjailijat pitävät apurahan saamista.⁴⁴¹

Karisto julkaisi Tikkasen esikoisteoksen *Isänmaantorpparit* vuonna 1977, kun kirjailija oli 46-vuotias. Romaani kertoo rintamamies Matti Jänkälän ja hänen vaimonsa Siirin asutustilatarinan. Vuotta myöhemmin ilmestyi jatko-osa *Liukuhihnatorpparit*. Siinä Siirin ja Matin jälkeläiset käyvät selviytymistaisteluaan välillä Ruotsiin muuttaen, sitten taas kotitalalleen palaten.⁴⁴² Tikkasen muut romaanit, jotka eivät ole mukana tutkimuksessani, ovat *Ruukinrannantorpparit* (1978), Lappiin sijoittuva nuortenkirja *Suden jäljellä* (1980), vammaisuudesta kertova *Rakasta minua hellästi* (1981) sekä novellikokoelma *Lapin miljoonarannat* (1984). Tikkanen kirjoitti Lapista myös tietokirjoja, kuten *Runneltu Sompio* (1972) ja *Lapin evakot* (1975). Tutkimusaineistossani on mukana Tikkasen jälleenrakennus- ja raivausromaanit *Isänmaantorpparit* (1977) ja *Liukuhihnatorpparit* (1978).

Mirjam Kälkäjä

KUVA 8. Mirjam Kälkäjä/ *Lapin Kansan* kuva-arkisto

441 Ks. esim. Leskelä-Kärki 2006, 467 ja 473.

442 Tikkanen 1978.

Mirjam Kälkäjän o. s. Rannan (1939–2022) kaunokirjallinen tuotanto henkii Petsamon ikävää eli kaipuuta lapsuuden idylliin ja menetettyyn kotiseutuun.⁴⁴³ Petsamo-teema on niin vahva Kälkäjän tuotannossa, että hänen kohdallaan kirjoittamisen voisi hyvinkin tulkita yrityksenä vapautua ylisukupolvisesta kotiseudun menettämisen traumasta, jota häneen petsamolaisten lapsena on siirtynyt.

Kälkäjä syntyi vuonna 1939 Petsamossa lähellä Norjan rajaa. Vaikka Kälkäjä ei varhaisemmista lapsuusvuosistaan paljoa muistakaan, on Petsamo aina ollut läsnä hänen elämässään isovanhempien, vanhempien ja muiden sukulaisten muistoissa ja tarinoissa. Kälkäjä uskoikin pakolaisuuden aiheuttaneen hänelle jonkinlaisen ikuisen koti-ikävän.⁴⁴⁴ Esikoisteos *Petsamolaiset* (1977) oli omana aikanaan arvostelumenestys. Se huomioitiin laajasti, ja Petsamon siirtolaisten tarinan koettiin olevan jotakin aivan uutta. Kriitikko Olavi Jaman mielestä juuri evakkous teki Kälkäjästä kirjailijan:

Evakoista, maanpakolaisista ja kodittomista tulee helposti kirjailijoita, jotka haluavat pystyttää kadotetun maailman uudelleen sanojen avulla. Jos ovat lahjakkaita.⁴⁴⁵

Useat Kälkäjän teokset sijoittuvat Varejoelle, Petsamon evakoille sodan jälkeen osoitettuun asutuskylään Tervolassa. Varejoella kasvanut Erno Paasilinna kutsui kylää ”eräänlaiseksi pakolaisleiriksi”.⁴⁴⁶ Sekä *Petsamolaiset*-, *Tulijoki*- että *Pilvenpitelijät*-romaneista on luettavissa Kälkäjän omaa kuvaa. Niin romaanien päähenkilötytön äiti kuin myös kirjailijan äiti sairastuivat keuhkotautiin. Mirjam Kälkäjän ei kuitenkaan tarvinnut uhrata emännyyteen koko nuoruuttaan niin kuin *Petsamolaiset*-romaanin Saaran, sillä hän lähti 16-vuotiaana kansanopistoon ja muutti pois Varejoelta.⁴⁴⁷

Kälkäjän romaneille on tyypillistä, että ne kuvaavat sivullisia tai jollakin tapaa hieman poikkeavia ihmisiä: siirtolaisia, vammaisia, taiteilijoita – ja

443 *Helsingin Sanomat* 2022b.

444 Niemi, Rantala ja Karisto 2015.

445 *Kaleva* 1986b.

446 Paasilinna 1996, 419.

447 Niemi, Rantala ja Karisto 2015.

tietysti naisia ja lapsia.⁴⁴⁸ Monesti *Tulijokea* (1986) pidetään Kälkäjän parhaana teoksena.⁴⁴⁹ Kälkäjä totesi haastattelussa, miten nyt vasta 1980-luvulla ymmärsi, millaisia jälkiä evakkous ja siirtolaisuus olivat jättäneet petsamolaisiin:

Alan vähitellen ymmärtää noiden ihmisten monien lähtöjen traagikkaa. Ei se ollut ainoastaan kielen orpoutta, se oli lopullista eksymistä olemisestaan, aikana, jolloin ihmiset yleensä syntyivät ja kuolivat samassa tuvassa tai ainakin samassa pitäjässä, saman joen varsilla. Missä näiden ihmisten koti oli?⁴⁵⁰

Kun puhutaan pohjoisen evakoista ja sodan aiheuttamasta siirtolaisuudesta, täytyy muistaa, että luovutetuista alueista ei saanut julkisesti heti sodan jälkeen puhua ja kirjoittaa. Lottatyöstään tunnettu Alli Korva esimerkiksi kertoo muisteluksissaan, että hänen luokkahuoneeseensa tehtiin tarkastuksia, koska epäiltiin, että isänmaallisena tunnettu opettaja puhuisi kielletyistä aiheista lapsille⁴⁵¹. Petsamolaisevakkojen lapset ovat voineet käydä Pohjois-Suomessa koulua, jossa heidän perheensä kulttuuritaustasta ja entisestä kotiseudusta ei ole ollut lupa puhua ääneen.

Juuriensa lisäksi toinen asia, joka Kälkäjää on kiinnostanut läpi tuotantonsa, on yhteisön rajat ja kovuus. Esimerkiksi romaanissaan *Tulijoki* kirjailija kuvaa, miten kovia oman kylän ihmiset olivat nuorelle taiteelliselle pojalle.⁴⁵² Romaani on yhtä aikaa sekä taiteilijaromaani että menetetyt Paatsjoen ja Petsamon kuvaus. Päivi Lappalainen ja Kukku Melkas ovat todenneet, että naistaiteilijoista on voinut tuntua vaikealta kirjoittaa omaelämäkerrallisesti taiteilijuudestaan, miellettiinhan taiteilijaromaanit lähinnä miehiseksi kirjallisuudenlajiksi. Sen takia naiskirjailijat ovat voineet lähesyttyä taiteilijuutensa problematiikkaa piilotetummin ”naamioimisen strate-

448 Kaltio 1990.

449 Kaleva 1986b.

450 *Pohjolan Sanomat* 1986b.

451 Ks. Ranta 2024.

452 *Lukija* 1989.

gioilla”.⁴⁵³ Siihen, onko Mirjam Kälkäjän tuotanto muutenkin feministinen, kirjailija vastasi *Lukija*-lehden haastattelussa näin:

Ei se ole mitään tietoista naispropagandaa. Jos haluaa kuvata alistettua ihmistä, vastaan tulee usein nainen. Tänäkin päivänä naisen odotetaan kestävänsä mitä vain. Ja hän kestääkkin – tiettyyn rajaan saakka.⁴⁵⁴

Mirjam Kälkäjän kohdalla on nähtävissä, miten tärkeää pohjoisen kirjailijalle oli saada valtakunnallista tunnustusta: se auttoi apurahojen saamisessa ja mahdollisti näin kirjailijantyön jatkamisen.⁴⁵⁵ Vuonna 1977 Kälkäjä sai Kirjayhtymän apurahan ja vuonna 1978 Lapin läänin taidetoimikunnan jakaman 26 000 markan työskentelyapurahan.⁴⁵⁶ Lisäksi hän sai monia tunnustuksia, kuten Suuren Suomalaisen Kirjakerhon ja Uuden Kirjakerhon tunnuspalkinnon.⁴⁵⁷

Kälkäjälle teatteri- ja näytelmätekstien sekä laulujen kirjoittaminen oli yhtä tärkeää kuin romaanien, novellien ja runojen. Keskityn tässä tutkimuksessa kuitenkin Kälkäjän romaaniin *Petsamolaiset*.

453 Lappalainen 1995, 170–173, Melkas 2006. Ks. myös Leskelä-Kärki 2006, 417;

454 *Lukija* 1989.

455 *Lapin Kansa* 1977b.

456 *Kaleva* 1978.

457 *Pohjolan Sanomat* 1978a.

Anita Kraatari

KUVA 9. Anita Kraatari/ *Pohjolan Sanomien* kuva-arkisto

Tervolan Peuran kylässä asuva kirjailija Anita Kraatari o. s. Juntunen syntyi Petsamon Salmijärvellä, Valasjärven rannalla 15.6.1939. Hän on kirjoittanut sukunsa Petsamo-ajasta tietokirjoja. Kirjailijan sukujuuret näkyvät hänen esikoisromaanissaan *Kivinen tie*, jossa petsamolaisuus on päähenkilölle voimavara, jota muistetaan juhlapäivinä, kun otetaan esille Petsamosta tuotu poronluuvartinen astiasto, tai jota muistellaan asutuskylän yhteisissä juhlissa lauluin, puhein ja runoin. Tällaiset kulttuuriset asiat ovat monesti jälkimuistiteorian mukaan tärkeitä ylisukupolvisia kokemuksia, joiden avulla ”menneisyys elää” myös seuraavissa sukupolvissa. Anita Kraatari on miettinyt paljon sukunsa naisia ja sitä, miten paljon näiden piti kestää, kun he kävivät läpi kaksi raskasta sotaa, evakkoa ja pitkät vuodet pakolaisina Kalajoella sekä sen jälkeen raivasivat kodin Tervolan korpeen:

Monesti olen ajatellut, kuinka ne oppivat kätkemään tunteensa ne Petsamon naiset. Ettäkö tuota miehet oli soassa, isot perheet ja kaikkalainen köyhyys ja puute. Nuoria ihmisiä olivat. Kahenkymmenen päälle ja tuonne neljäkymmenen tienoille. Ja se kaikkalainen pelko.⁴⁵⁸

Traumatutkijat sanovat, että usein vaikeista kokemuksista on mahdollista kirjoittaa vasta ajallisen etäisyyden päästä.⁴⁵⁹ Kraatarin kirjoittamisen voiakin nähdä jälkimuistiteorian valossa seuraavan sukupolven keinona selvittää sodan ja siirtolaisuuden kokemuksista, joita hän on petsamolaisiirtolaisten lapsena ja asutustilallisten tyttärenä ollut myös itse kokemassa:

Mie olen ollut puolen vuoden vanha, kun mentiin Norjaan evakoon. Miinakenttien läpi mentiin siinä samassa laivassa ko Paasilinnankin veljekset. Onneksi onnistuttiin välttämään miinat.⁴⁶⁰

Kraatari muutti perheensä kanssa vuonna 1946 Varejoelle rakenteilla olevaan petsamolaisevakkojen asutuskylään. Kansakoulun jälkeen hän kävi Kansanvalistusseuran seminaarin valmistavan kurssin ja oli jo jatkamassa kansanopistoon, mutta lähteminen ei onnistunut, koska kotona tarvittiin jatkuvasti apua:

Minun koulunkäynti oli semmoista, että mie jou´uin olla hirveän paljon poissa, koska meitä vanhimpia lapsia tarvittiin auttamaan kotitöissä niin kuin pellonraivaustöissäkin.⁴⁶¹

Kirjailija meni naimisiin Urho Kraatarin kanssa vuonna 1958, ja he saivat kaksi lasta. Kraatari opiskeli suurtalous-keittäjälinjalla ammattitutkinnon ja työskenteli sen jälkeen keittäjänä, ruokalayrittäjänä ja emäntänä. Lisäksi

458 Anita Kraatarin haastattelu 26.6.2022.

459 Lauren ja Jaago 2022, 160–161.

460 Anita Kraatarin haastattelu 26.6.2022.

461 Anita Kraatarin haastattelu 26.6.2022.

hän on toiminut monenlaisissa luottamustehtävissä, kuten Tervolan kunnanvaltuustossa, Tervolan seurakunnan kirkkovaltuustossa, Petsamo-Seurassa ja Peuran Maatalousnaisissa. Kraatari on myös ollut aivan nuoresta saakka kysytty esiintyjä ja lausuja erilaisissa juhlissa ja tapahtumissa. Kraatari kokee saaneensa itsetuntoa erityisesti siitä, että hänet opetettiin jo nuorena työn tekoon:

Minulla ei ole koskaan ollut sellaista tunnetta, että piti osallistua kaikkeen työhön, niin kuin monet asutustilojen nuoret muistelevat, vaan kiitän siitä, että met olemma saanu tehdä töitä ja on opittu tekemään koska se on ollut suuri oppi ja semmoinen arvo selvitä omasta elämästä.⁴⁶²

Lukeminen ja kirjoittaminen ovat aina olleet Kraatarin rakkaimmat harrastukset. Ennen romaanin julkaisemista hän kirjoitti pieniä kertomuksia lehtiin. Muun muassa viikkolehti *Nyyrikki* olisi tahtonut, että Kraatari kirjoitaisi lehteen säännöllisesti, mutta se ei ollut mahdollista, koska kirjailijalla oli ”päivätyöt, lapset ja sairas mies jo silloin”. Kraatari kertoo kirjoittaneensa novellit lyijykynällä, koska ei omistanut siihen aikaan kirjoituskonetta. ”Hyvältä ne kirjoituspalkkiot silloin tuntu ja tulivat tarpeeseen.”⁴⁶³

Kirjailija oli juuri saanut kirjoitettua ensimmäiseen kertaan esikoisromaaninsa vuonna 1975, kun elämä yllätti:

Kivinen tie on kirjoitettu 1975. Osallistuin Tornion kirjoittajaseminaariin ja sinne piti olla tekstiä mukanaan tuotavaksi. Niin mie sitten kirjoitin ensimmäisen version tästä tarinasta. Mutta juuri silloin Urho [aviomies] sairastui, ja se käsikirjoitus jäi semmoiseksi raakileeksi.⁴⁶⁴

462 Anita Kraatarin haastattelu 26.6.2022.

463 Anita Kraatarin haastattelu 26.6.2022.

464 Anita Kraatarin haastattelu 26.6.2022.

Kun Kraatari sitten 2000-luvulla palasi viimeistelemään esikoisromaaniaan, vävy lähetti käsikirjoituksen Otavalle, mutta se palautui kustantajalta pian kieltävän vastauksen kanssa takaisin:

Pitäisi olla joku iskelmälaulaja, taikka missi taikka joku filimitähti. Moni kirjani lukenut on sanonut, että henkilö joka on siellä lukenut käsikirjoitukseni, ei ole ymmärtänyt, minkälainen kirja se on ollut.⁴⁶⁵

Anita Kraatari kertoo, että hänellä on aina ollut ”hirveä intohimo tuohon kirjoittamiseen”. Tukea kirjoittamiseensa Kraatari on saanut Pohjoisen kirjailijat ry:n arvostelupalvelusta. Eila Pennanen, joka oli kirjoittajakurssilla Kraatarin ohjaaja, sanoi hänelle painokkaasti, että jätä kaikki muu ja keskity kirjoittamiseen, mutta ei kirjailijan tielle heittäytyminen ollut siinä vaiheessa Kraatarille mitenkään taloudellisesti mahdollista: ”Mie olin silloin Peuran Essolla töissä ja lapset kävi koulua ja sitten Urho sairasti.”⁴⁶⁶ Myös Anitan lapsuudenystävä Mirjam Kälkäjä kannusti häntä:

Vielä sanon, ettet vain jättäisi niitä runojasi pöytälaatikkoon. Lähetä arvosteltavaksi Pohjoiset kirjailijat ry [...] ja onhan niitä muitakin paikkoja, esim. Maakuntakirjailijat Joensuussa. [...]. Sinussa on ainesta.⁴⁶⁷

Kivinen tie eroaa muista 1970-luvun asutustilatulkinnoina siinä, että sen päähenkilö on leskinainen, jonka on selvittävä ilman miestä lastensa ja eläintensä kanssa syrjäisellä tilallaan. Kraatarin päähenkilö on selviytyjä, joka löytää vaikeissakin olosuhteissa iloa käsitöistä, lukemisesta ja arjen pienistä asioista.⁴⁶⁸

465 Anita Kraatarin haastattelu 26.6.2022.

466 Anita Kraatarin haastattelu 26.6.2022.

467 Mirjam Kälkäjän kirje Anita Kraatarille 1976.

468 Kraatari 1975/2013.

Kraatarin toinen romaani *Linnut lentävät kylän yli* (2014) on rakkaustarina, joka sijoittuu 1950-lukulaiseen peräpohjalaiseen kylään. Tutkimukseeni olen valinnut *Kivinen tie* -jälleenrakennusaikaromaanin (1975/2013).

2.3 Moniäänistyvän ajan kirjailijat

Sotaan liittyi paljon aiheita, joita suomalainen kaunokirjallisuus ei pystynyt käsittelemään ennen 1980-lukua. Toisaalta taistolaisten kriittisyyden jälkeen varottiin vielä 1980-luvulla loukkaamasta veteraaneja. Tämä johti paikoin siihen, että sodan vaikeimmista puolista vaiettiin.⁴⁶⁹ 1980-luvulla sodan muistamisessa tapahtui kuitenkin Suomessa selkeä uuspatriotistinen käänne, ja ilmapiiri muuttui. Adolf Ehrnroothin ylentäminen kenraaliksi sai julkisuudessa paljon huomiota.⁴⁷⁰ Myös Antti Tuurin laajoihin haastattelulähteisiin pohjautuva romaani *Talvisota* (1984) herätti kiinnostusta.⁴⁷¹ Pekka Parikka ohjasi vuonna 1989 romaanin pohjalta samannimisen elokuvan, josta tuli nopeasti todella suosittu.⁴⁷²

Ilmapiirin muutos näkyi myös siinä, että nyt vasta sodanaikaisista neuvostoliittolaisista kuolemanpartioista pystyttiin puhumaan ääneen. Partisaanihyökkäyksiä ei julkisesti Suomessa tunnustettu tapahtuneeksi: vasta presidentti Mauno Koiviston aikana muistamisessa tapahtui muutos.⁴⁷³ Ei siis ihme, että 1980-luvulla erityisesti Lapin sota ja evakkous nousivat esiin monen pohjoisen naiskirjailijan teoksessa. Vuosikymmen näyttäytykin sotaromaanien tihentymänä, kun Mirjam Kälkäjän *Tulijoki* (1986), Kirste Palton *Voijaa minun poroni* (1986), Ritva-Kaija Laitisen *Pahan morsian* (1986), Ritva Kariniemen *Katkeraa savua* (1986) sekä Anna-Liisa Haakanan *Ruman tytön rakkaus* (1989) julkaistiin.

1990-luvulle tultaessa tapahtui jälleen muutos sodan muistamisessa ja siitä kirjoittamisessa, kun Neuvostoliitto hajosi. Valtiovalta, joka oli py-

469 Näre ja Kirves 2008, 9.

470 Ks. esim. *Helsingin Sanomat* 2004.

471 Tuuri 1984.

472 *Talvisota* oli 1980-luvun toiseksi katsotuin kotimainen elokuva. Ks. Suomen elokuvasäätiö 2014.

473 Erkkilä 1998; Martikainen 1998; Lähteenmäki 1999, 132–145; Tuominen 2005, 150–151; Tuomaala 2008, 102–107; 148–162 ja passim.; Tuominen 2015, 49.

sytellyt hiljaa lottien tekemästä työstä, järjesti Finlandia-talossa järjestön perustamisen 70-vuotismuistojuhlan.⁴⁷⁴ Uusi ilmapiiri löysi välittömästi ilmaisumuotonsa myös kirjallisuudessa: Anna-Liisa Haakana kirjoitti sodasta sotalaisten näkökulmasta romaanissaan *Kotiinpaluun yö* (1995). Sota aiheena kiinnosti niin ikään mieskirjailijoita: Antti Tuurin *Rukajärven tiellä* -romania (1990) mainostettiin kunnianosoitukseksi ”Rukajärven taistelijoille rintamamiehistä korkeimpaan johtoon”.⁴⁷⁵ Sotakirjailija Pentti H. Tikkaselta ilmestyi 1990-luvulla yhdeksän sotaromania.⁴⁷⁶ Sodasta siis alettiin kirjoittaa koko maassa hyvin aktiivisesti.

Lasken tutkimusaineistoni kirjailijoista Ritva Kariniemen, Anna-Liisa Haakanan ja Kirste Palton tähän uuden vapaamman ja moniäänisemmän kirjallisen kulttuurin aikaan.

Ritva Kariniemi

KUVA 10. Kirjailija Ritva Kariniemi/ *Lapin Kansan* kuva-arkisto

474 Kinnunen 2006b, 319.

475 *Kirjasampo: Rukajärven tiellä*; Vainio M. K. 2019.

476 Tikkanen 1990; 1991; 1992; 1993; 1994; 1995; 1996; 1997.

Ritva Hellevi Niemi o. s. Kariniemi⁴⁷⁷ (1931–2001) syntyi vuonna 1931 Rovaniemellä ja eli kaupungissa Ruotsin-evakkovuottaan lukuun ottamatta koko elämänsä. Hän kirjoitti esikoisteoksensa *Kusiaisia selkäpiissä* vuonna 1973. Se on minämuotoinen tarina nuoresta pojasta. *Ei isä itke* (1979) puolestaan on sukupuolten ja yhteiskuntaluokkien väliseen tasa-arvoon kantaa ottava oman aikansa kuvaus. Sitä on luettu kirjailijan oman avioliiton kuvauksena. Kariniemi synnytti kaksi lasta: tytön ja pojan.⁴⁷⁸

Katkeraa savua -romaanina (1986) voidaan pitää Kariniemen tärkeimpänä romaanina. Teoksen julkaisi Karisto.⁴⁷⁹ Se kuvaa yhden perheen ja sen viiden eri perheenjäsenen kautta Lapin sotaa. Näin kriitikko-runoilija Pentti Harjumaa kuvaa teosta:

Lähtökohtana kirjoittamisessa on viiden ihmisen näkökulma sotaan, miten he sen kokevat eri pisteistä nähtynä. Isä ei lähtenyt evakkoon, vaan seurasi Rovaniemen hävitystä silminnäkijänä läheiseltä vaaralta piilosta käsin kiikarin avulla. Tyttö joutuu lääninhallituksen virkailijoiden kanssa saksalaisten vangiksi. Äiti lähti evakkoon. Toinen pojista nousi Torniossa maihin saksalaisten selustaan ja tuli sotilasosaston mukana Kemijoen vartta Rovaniemelle ja oli valtaamassa sitä. Toinen pojista tuli Ranuan suunnalta palavaan kauppalaan jo siviilipaperit taskussa.⁴⁸⁰

Ritva Kariniemi oli 13-vuotias, kun Rovaniemeä evakuoitiin Lapin sodan alta. Hänellä onkin omakohtaisia muistoja siitä, millainen väen ja tavaran paljous Rovaniemen asemalla oli syyskuussa 1944:

Oli ukkoa ja akkaa, nuorta ja vanhaa, tyttöjä ja poikia. Pienimmät kitisivät vielä komsioissaan. Ja neuvokas Lapinvaimo kietaisi suo-

477 Kirjailijanimenään hän käytti tyttönimeään Kariniemi.

478 Ritva Kariniemi on Annikki Kariniemen veljentytär. Ks. *Pohjolan Sanomat* 1986a.

479 Kariniemi 1988.

480 *Pohjolan Sanomat* 1986a.

pungin vyötäisilleen ja toiseen päähän monilukuisen lapsilauman, etteivät joutuisi eksyksiin emostaan.⁴⁸¹

Kariniemen mielestä Lapin sodasta ei ollut olemassa yhtään romaania, joka olisi seikkaperäisesti kuvannut sodan vaiheita ja vaikutuksia siviileihin. ”Dokumentteja kylläkin oli ja evakkojen muistoja.”⁴⁸² Kariniemen teos sai ilmestyttyään epätavallista huomiota sen takia, että kirjan lukenut veteraani syytti kirjailijan seuranneen liian tarkasti eversti Wolf H. Halstin vuonna 1972 ilmestyneen *Lapin sodassa* -teoksen taistelukohtauksia. Kariniemi myöntää käyttäneensä Halstia lähteenä, mutta sanoo, että ei ole kirjoittanut kohtauksia sanasta sanaan. *Lapin Kansaan* plagiointiepäilystä kirjoittaneen Esa. I. Järvisen mielestä suoranaisestä plagioinnista tuskin on kyse, mutta voitaneen kysyä, vaatiko historiallisessa totuudessa pysyminen Ritva Kariniemeltä näin tarkkaa Halstin seuraamista.⁴⁸³ Olisi mielenkiintoista tietää, kuinka paljon 1980-luvulla mieskirjailijoita⁴⁸⁴ syytettiin sotakirjallisuuden osalta plagioinnista. Kariniemi kertoo käyttäneensä teoksessaan monia lähteitä:

Mikrofilmiltä luin sen ajan pohjoisen sanomalehtiä. Lisäksi isältäni oli jäänyt kirjoituksia Rovaniemen valtaukselta, jossa hän oli mukana. Hänen muistiinpanojaan käytin myös hyväkseni, kun rupeusin kirjoittamaan. Ja tietenkin haastattelin mukana olleita. Ja niin rupesi aihe sisälläni elämään.⁴⁸⁵

Kariniemi ei kirjoittanut *Katkeraa savua* -romaaninsa jälkeen enää enempää romaaneja. Syynä tähän tuskin oli pelkästään *Lapin Kansassa* huomiota saanut plagiointiepäily⁴⁸⁶ – olihan muu kritiikki myönteistä ja kannusta-

481 *Lounais-Lappi* 1986a.

482 *Lapin Kansa* 1986a.

483 *Lapin Kansa* 1987a.

484 1980-luvulla Lapin sota kiinnosti myös mieskirjailijoita. Haapanen *Ja Lappi oli autio ja tyhjä* (1989) ja Leevi Mikkonen *Pohjoinen palaa* (1987) sekä Kauko Röyhkä *Magneetti* (1987). Yhteistä näiden mieskirjailijoiden teoksille on miespäähenkilö eli miehen näkökulma sotaan.

485 *Lounais-Lappi* 1986.

486 *Lapin Kansa* 1987a.

vaa.⁴⁸⁷ Esimerkiksi Gunnar Kieri pohjoisruotsalaisessa *NSD*-lehdessä toivoi, että romaani pian käännettäisiin ruotsiksi: ”Jag hoppas att romanen snart blir översatt till svenska. Den är välskriven.”⁴⁸⁸ Ritva Kariniemeä voi sanoa ainakin siinä mielessä unohtuneeksi kirjailijaksi, että hänestä on saatavilla hyvin vähän tietoa. Erikoista on, että kustantaja ei ottanut kirjailijasta kirjailijakuva, minkä tähden ainoa kuva, jota tähänkin tutkimukseen käytän, löytyi *Lapin Kansan* arkistosta. Ajattelen kustantajan otattaman kirjailijakuvan olleen myös menneillä vuosikymmenillä tärkeä osa kirjailijuutta. Se ikään kuin vahvistaisi vielä jälkeenkäinkin sitä, että kirjailija oli osa kirjallista kenttää, jossa kirjoittamalla vaikutti.

Ritva Kariniemeltä tutkimuksessani on mukana *Katkeraa savua*.

Anna-Liisa Haakana

KUVA 11. Kirjailija Anna-Liisa Haakana/ kuva: Janne Aaltonen, WSOY

487 *NSD* 1986; *Pohjolan Sanomat* 1986a; *Lapin Kansa* 1968c; *Lounais-Lappi* 1986.

488 *NSD* 1986.

Anna-Liisa Haakana syntyi vuonna 1937 Rovaniemellä. Kun Haakana oli seitsemänvuotias ja aloittamassa koulun, perhe joutui evakkoon ja asui monella paikkakunnalla Suomessa.⁴⁸⁹ Ylioppilaaksi Haakana kirjoitti kuitenkin Rovaniemen yhteislyseosta vuonna 1957. Vuodesta 1963 lähtien kirjailija on asunut Sodankylän Sattasessa. Haakana on opiskellut Tampereella kirjallisuutta ja sanomalehtioppia. Lisäksi hän on toiminut useita vuosia ala-asteen opettajana. Anna-Liisa Haakanan puoliso Veikko Haakana (1923–2018) oli myös kirjailija. Heillä on kaksi lasta.⁴⁹⁰

Kirjailijaksi Haakana sanoo kehittyneensä myöhään. Hän oli 36-vuotias, kun esikoiskirja *Porokylän porukan kesä* ilmestyi vuonna 1978.⁴⁹¹ Ensimmäiset kuusi nuortenkirjaa Haakana kirjoitti opettajantyönsä ohella. Hän jäi vapaaksi kirjailijaksi vuonna 1983, kun hänen miehensä eläköityi opettajanvirastaan ja lapset olivat muuttaneet pois kotoa.⁴⁹² Aikuisille suunnattuja romaaneja Haakana uskaltautui kirjoittamaan vasta vuonna 1989, jolloin ilmestyi *Ruman tytön rakkaus*. Siinä kirjailija tarkastelee nuoren tytön näkökulmasta sodan jälkeen vallinnutta kulttuuria ja henkistä ilmapiiriä. Haakanan romaaneille on tyypillistä naisnäkökulma, luontosuhde, pohjoisuus sekä historian vahva läsnäolo. Esimerkiksi *Kotiinpaluun yö* -romaanissaan (1995) Haakana näyttää, miten pitkä kantosäde sodalla on⁴⁹³. Romanin päähenkilö on toimittajanainen, joka haluaa selvittää sotalasten kohtaloita.

Niin Haakanan nuorten kuin aikuisten kirjoissa kuvataan tarkkanäköisesti sosiaalista yhteisöä. Kirjailija on kuitenkin optimisti – erityisesti nuortenkirjoissaan hän on kokenut lähestulkoon velvollisuudekseen kuvata ”valonpilkkuja”. ”Haluan sanoa: Uskokaa itseenne ja siihen, että kaikki mahdollisuudet ovat olemassa. Elämän voi elää vain itse.”⁴⁹⁴

Haakana on monessa haastattelussaan kertonut, että pohjoisen kirjoittaja ”on niin takkusten takana, että samanheimoisia on vaikea löytää”.⁴⁹⁵ Inspiroituakseen muista kirjailijoista Haakana on toiminut aktiivisesti Suo-

489 Suomenmaa 1985.

490 Suomenmaa 1985.

491 Suomenmaa 1985.

492 Mediapinta.fi

493 Ks. myös Tuominen ja Löfgren 2018.

494 Savon Sanomat 1983.

495 Kirjasampo.

men Maakuntakirjailijat ry:ssä, Valtion kirjallisuustoimikunnassa ja Suomen Kirjailijaliitossa sekä Lapin läänin taidetoimikunnassa. Lisäksi hän on ollut aktiivinen Barentsin alueen kirjailijayhteistyössä.

Haakana sai valtakunnallista huomiota, kun hänen *Ykä yksinäinen* -romaaninsa sai Valtion nuorisokirjallisuuspalkinnon vuonna 1981. Lisäksi hänet on palkittu Anni Swan- ja H. C. Anderssen -mitalilla.⁴⁹⁶ Vuonna 1985 Haakana vastaanotti valtion kolmevuotisen työskentelyapurahan⁴⁹⁷, ja vuonna 1999 hänelle myönnettiin taiteilijaeläke.⁴⁹⁸ Suosiotaan kirjailija on vuoden 1983 haastattelussaan analysoinut näin:

Onnistumisen takana saattaa olla se, että olen koko ikäni harjoitellut kirjoittamista salaa. Ehkä myös pohjoissuomalaisuudella on oma osansa menestyksessä. Lapista on kirjoitettu paljon erähenkisiä partiopoikakirjoja, muttei juurikaan alueen arkisista elementeistä.⁴⁹⁹

Haakana on kirjoittanut yhteensä 16 romaania, novelleja, runoja ja toiminnut lisäksi kääntäjänä. Tutkimukseeni olen valinnut Haakanalta *Ruman tytön rakkaus* -romaanin⁵⁰⁰.

496 *Savon Sanomat* 1983.

497 *Suomenmaa* 1985.

498 Kirjasampo.

499 *Savon Sanomat* 1983.

500 Haakana 1989.

Kirste Paltto

KUVA 12. Kirjailija Kirste Paltto/ *Lapin Kansan* arkisto

Kirste Paltto on vuonna 1947 syntynyt utsjokelainen kirjailija Tenojoen törmältä. Hän on syntyjään Outakoskelta 90 kilometrin päästä ja ensimmäisiä suomalaisia naiskirjailijoitamme, joka on kirjoittanut äidinkielellään pohjoissaameksi. Hän ei ole sukunsa ensimmäinen kirjailija: eno, Eino Guttorm (1941–2005), oli myös kirjailija.⁵⁰¹ Julkaistessaan tässä tutkimuksessa mukana olevat romaaninsa 1980–1990-luvuilla Paltto käytti vielä kirjailijanimenään etunimeä Kirsti, jonka hän myöhemmin muutti Kirsteksi. Käytän tutkimuksessani systemaattisesti hänestä nimeä Kirste Paltto.

Paltto on ainoa tutkimusaineistoni kirjailija, jonka teos on yltänyt Finlandia-palkintoehdokkuuteen.⁵⁰² Saamenkielistä kirjallisuutta harvoin

501 *Uusi Suomi* 1986.

502 *Voijaa minun poroni* (1986).

valitaan mukaan kirjallisuuspalkintoehdokkaiden joukkoon, koska palkintoraatiin kuuluvat eivät osaa saamen kieltä.⁵⁰³ Palton romaani julkaistiin kuitenkin ensin suomeksi ja vasta tämän jälkeen pohjoissaameksi.⁵⁰⁴ Vaikka Kirste Paltto on ensimmäinen suuren yleisön tietoisuuteen tullut saamelaiskirjailija, hän ei suinkaan ole ensimmäinen saamelainen naiskirjailija, sillä Ellen Marie Varsin kirjoitti jo vuonna 1981 romaanin *Katja*.⁵⁰⁵ Kuitenkin vasta Palton Finlandia-palkintoehdokkuus teki näkyväksi saamelaisen kirjallisuuden aikaisempia vaiheita Suomessa. *Voijaa minun poroni* -teos sai paljon huomiota ja myönteisen vastaanoton.⁵⁰⁶ Näin 39-vuotiaasta Paltosta tuli ”saamelaisuuden sanansaattaja”, mikä sopi hänelle hyvin:

Mutta niin sen täytyy olla, että ensimmäiseksi tulee kirjoittaminen, kyllä se on minulle tärkein. Ja siinä samassa sitten heti saamelaisuus.⁵⁰⁷

Sinikka Tuohimaa näkee saamelaisen naiskirjallisuuden Suomessa alkaneen jo 1970-luvulla Kirste Palton novellista *Soag mu* (Kosinta) 1971.⁵⁰⁸ Palton teoksissa on mukana paljon saamelaisten suullista kansanperinnettä: saamelaisyhteisössä on aina kerrottu paljon tarinoita, sillä talvi-illat ovat pitkiä ja pimeitä. Palton romaaneissa ”entiset, nykyiset ja tulevaiset” ovat läsnä kerronnassa.⁵⁰⁹ Hänen 1980- ja 1990-luvun saamelaistulkintansa haastavat lappologien ja tutkijoiden näkemystä kiertelevistä lappalaisista. Saamelaisliike, johon Palttokin kuului, kyseenalaisti tätä mystifioitua kertomusta 1960-luvulta lähtien.⁵¹⁰ 1980-luvun romaanikirjallisuudella onkin ollut oleellinen rooli saamelaisten historiatietoisuuden kehitykselle.⁵¹¹

Marja Tuominen on monessa yhteydessä todennut, miten unohdettu saamelaisten sota-ajan kokemus on, kun puhutaan ”suomalaisten so-

503 Ks. esim. Runeberg-palkintoehdokkaat viimeisten vuosien ajoilta.

504 *Pirkka*-lehteen 1990.

505 Myös Eino Guttorm kirjoitti samana vuonna *Perityn maan joiku* -nimisen romaanin (1981).

506 Ks. esim. *Lapin Kansa* 1986; *Pohjolan Sanomat* 1986c.

507 *Uusi Suomi* 1986.

508 Tuohimaa 1997, 44.

509 *Pirkka*-lehti 1990.

510 Lehtola 2022, 21.

511 Lehtola 2022, 75.

ta-ajasta”.⁵¹² Veli-Pekka Lehtola on omissa tutkimuksissaan tuonut esille saamelaisten sota-, evakko- ja jälleenrakennusaikaa.⁵¹³ Paltto oli ensimmäinen pohjoinen kirjailija, joka kuvasi saamelaisten sota-aikaa. *Guorzo luottat* (1991) eli *Juokse nyt naalin poika* (suom. 1994) on jatko-osa *Voijaa minun poroni* -teokselle. Siinä Antaras, joka oli sota-ajan käpykaartilainen ja paimensi tunturissa mieluummin porojaan kuin soti ”Suopman puolesta”, ei lähde muun perheen mukana evakkoon.⁵¹⁴ Saamelaisten sota-aikaa tutkinut Veli-Pekka Lehtola ei ole omissa tutkimuksissaan löytänyt yhden yhtäkään jälkeä saamelaisesta sotakarkurista eli metsäkaartilaisesta.⁵¹⁵ Paltto on laittanut romaanissaan Antaraksen Norjassa syntyneeksi:⁵¹⁶ ”Ihmiset Peräkylässä tuskin käsittivät, että Antaras on Norgan ihminen – siellä kun ei ollut valtion rajoja lähelläkään, niin luulivat, että muuallakin oli samoin.”⁵¹⁷

Romaanisarjassaan Paltto näyttää, että saamelaisyhteisön ja kulttuurin muutos alkoi sota-ajasta.⁵¹⁸ *Juokse nyt naalin poika* kuvaa saamelaisten evakon historiaa. Vaikka Palton tuotannossa päähenkilönä on usein yksittäisen perheen lisäksi koko saamelainen kyläyhteisö, näkyy hänen tuotannostaan myös feministisiä teemoja.⁵¹⁹ Kirjailija toteaa useissa haastatteluisaan, miten raskasta on välillä olla saamelainen ja nainen.⁵²⁰

Kirste Paltto on toiselta ammatiltaan opettaja. Hän opiskeli opettajaksi, vaikka omat koulumuistot eivät olleet pelkästään hyviä. Kirjailija ei osannut suomea aloittaessaan seitsemänvuotiaana koulun. Kieli- ja sopeutumisvaikeudet jättivät jälkensä kirjailijan lapsuuteen.⁵²¹ Kirjailijasta tuli

512 Tuominen 2003, 104; 2005, 150; 2011, 63–66, ks. myös Lähteenmäki 1999, 225 ja Sääsiki 2014, 131.

513 Ks. esim. Lehtola 2004; 2022.

514 *Lapin Kansa* 1994.

515 Sen sijaan Lehtola on saamelaisten evakko-aikaa tutkiessaan todennut, että Utsjoen ja Länsi-Lapin saamelaiset sopivat keskenään evakkoon lähdön aikoihin, kuka mistäkin yhteisöstä jää tunturiin paimentamaan evakkoajaksi poroja. Lehtola 2004, 63. Pelko porokarjan menettämisestä ei ollut aiheuton, sillä saksalaiset ampuivat paljon poroja paisteikseen. Ursin 1984, 67. Näihin historiallisesti tosiin tapahtumiin Paltto on rakentanut tulkintansa, jossa tosin perheen isä Antaras menee porojensa kanssa tunturiin jo sodan aikana ja hoitaa koko kylän porokarjaa kyläläisten ollessa evakossa. Paltto 1993.

516 Paltto 1993, 82.

517 Paltto 1993, 91.

518 *Lapin Kansa* 1994.

519 Tuohimaa 1997, 45.

520 Ks. esim. *Uusi Nainen* 1994.

521 *Uusi Suomi* 1986.

läänintaiteilija vuonna 1990⁵²², ja vuosina 1980–1987 hän toimi Saamen kirjailijaliiton puheenjohtajana.⁵²³ Palton tuotanto on laaja: siihen kuuluu lastenkirjoja, näytelmiä ja romaaneja. Hänen voi nähdä tehneen uraa uurtavaa saamelaista kansalliskirjallisuutta, sillä ennen *Voijaa minun poroni* -romaanin ei Suomessa saamelaisia romaaneja ole juuri kirjoitettu.⁵²⁴

Kirsti Palton romaaneista tutkimuksessani on mukana kaksi: *Voijaa minun poroni* (1986) sekä romaanin jatko-osa *Guorzo luottat* (1991) eli *Juokse nyt naalin poika* (suom. 1994).

522 *Pirkka-lehti* 1990.

523 *Uusi Nainen* 1994.

524 *Pirkka-lehti* 1990; *Kaleva* 1986b.

3 SOTA-AJAN ISÄNMAALLISET ÄIDIT

Tässä tutkimusluvussa analysoin, miten sota-ajan äitihahmojen – biologisten, ihanteellisten isänmaallisten ja työteliäiden – kuvaus muuttuu eri vuosikymmenten tulkinnoissa. Muutos ensimmäisistä sota-ajan ihanteellisista raatajaäideistä uudempiin inhorealistisiin äitiyden kuvauksiin ei kuitenkaan ole niin suuri kuin ensiajattelumalta luulisi, sillä äitimyytti on syvällä suomalaisessa kulttuurissa.

Sota-aikana nainen nähtiin kaunokirjallisuudessa ennen kaikkea äitinä; kaatuneiden määrä ja väestön väheneminen olivat uhka kansan olemassaololle. Uusia lapsia tarvittiin, ja sen takia väkiluvun kasvattamista pidettiin lähes maanpuolustuksellisenä tehtävänä.⁵²⁵ Naisten tuli olla kansakunnan puhtauden vaalijoita ja uhrin antajia – ikuisesti lojaaleja kaatuneelle miehelle. Naisen rooli oli kuitenkin ristiriitainen, sillä ajan äitiydenkuvista laikaistiin mielellään pois seksuaalisuus, jota pidettiin uhkana kansankunnan vakaudelle.⁵²⁶ Sota-aikana äitiyden vaateen ymmärrettiin koskevan kaikkia ajan naisia, sillä naisten oli jaksettava tehdä ”äidillistä” työtään paitsi oman perheensä, sukunsa ja yhteisönsä myös koko kansakunnan eteen. Tällaista äitiyttä kuvaa hyvin käsite isänmaallinen äitiys.

3.1 Sota-ajan kirjallisuuden ihanteelliset äidit ja vaimot

Martta Haatasen tuotannossa äidiksi tuleminen muutos on pysyvä juonenkäänne ja motiivi. Sota-ajan romaaneissa, kuten *Karu kaunis maa*, *Varjotie* ja *Eilispäivää ei enää ole* miniä käy ensin läpi raskaat ensimmäiset vuodet vaimona – eräänlaisen initiaatoritin – minkä jälkeen hän miehen kotitalon ja suvun kulttuurin hyväksymisen kautta on kykenevä kunnolliseksi emännäksi ja äidiksi.⁵²⁷ Haatasen sota-ajan romaaneissa äitiys ja lasten syntyminen kuvataan agraariyhteiskunnan luonnonvoimaksi. *Eilispäivää ei enää*

525 Olsson 2015, 33.

526 Ks. myös Aunila 2020, 140; Koivunen 1995, 10, 137, 140–145.

527 Haatanen 1943, 1944a ja 1945b.

ole -romaanissa verrataan talvisotaa edeltäviä syntyvyyslukuja luontoon, jossa usein esimerkiksi sopulikannat kasvavat ennen katovuotta: ”Näyttää siltä kuin tämä kansa aiottaisiin nostaa nelimiljoonaiseksi, oli kunnanlääkäri sanonut eräälle naispotilaalle tämän ihmetellessä myöhäistä toivontilaansa.”⁵²⁸

Jatkosodan alussa äitiyteen kannustettiin perustamalla Väestöliitto vuonna 1941⁵²⁹, mutta yhtäältä tehtävän tärkeyttä korostettiin ajan lehdistössä: sota-ajan suosituin aikakauslehti *Kotiliesi* tuki näkyvästi maan lapsiluvun nostamista.⁵³⁰ Sota-ajan ideologiassa äitiys ajateltiin isänmaan ruumiillistumana, jota miehet rintamalla puolustivat.⁵³¹ Pisimmälle Martta Haatanen vie äiti-ihanteet sotaromaanikilpailuun kirjoittamassaan *Kirkastetussa sydämessä*. Kotirintaman naisten ja äitien mainetta puhdistamaan laadittu kirjoituskilpailu määritteli jo lähtökohdissaan voittajaromaanin äitikuivan ihanteelliseksi. Haatanen kuvaa äitiyttä lähes saavuttamattoman esikuvalliseksi:

Jos hänelle silloin aikoinaan olisi sanottu, että hän viidentoista vuoden kuluttua on yhdeksän lapsen äiti, hän tuskin olisi uskaltanut asettaa kättään Ahdin kädelle. [...] Nykyään hän oli valmistautunut jo kahteentoista lapseen.⁵³²

Martta Haatanen voi nähdä osallistuneen kilpailuromaanillaan yhteiskunnalliseen keskusteluun, jota naisten moraalista käytiin erityisesti vuosina 1942–1943, jolloin ihmisiä huolestuttivat niin naisten seurustelu saksalaisten kanssa kuin seksuaalimoraalin höllentyminen. Erityisen huolissaan oltiin nuorten naisten moraalista. Tilanne eskaloitui jopa niin pitkälle, että sensuuri kielsi lehtiä julkaisemasta suomalaisnaisten ja saksalaissotilaiden seurusteluun liittyviä yleisönosastokirjoituksia. Suomalaisotilaiden mielialoja ei haluttu huonontaa korostamalla kotirintaman moraalittomuut-

528 Haatanen 1945, 94.

529 Olsson 2015, 100.

530 Haikari 2006, 303.

531 Koivunen 1995, 84.

532 Haatanen 1943, 21.

ta.⁵³³ Martta Haatasen voi jopa ajatella ottaneen kirjoittamalla osaa ideologiseen sodankäyntiin.⁵³⁴

Haatanen sai innoituksensa voittajaromaanilleen kirkkoherran leskestä Saimi Havaksesta *Kotilieteen* kirjoitetusta artikkelista. Artikkelin kautta lestadiolaisen kirkkoherran Väinö Havaksen ja tämän Saimi-vaimon tarina oli jo ennen romaanin ilmestymistä koko kansan tietoisuudessa. Ison lapsiperheen äiti oli esitelty artikkelissa sankaripuolisona⁵³⁵, täydellisenä esimerkkinä uhrautuvasta sotaleskestä.⁵³⁶ Se, että romaanin aikalaislukija tai myöhemmin elokuvan katsoja piti fiktiota tositarinana, vahvisti entisestään tulkinnan äitikuva. Romaanissa suurperheen isä kuolee rintamalla ja leski jää yksin lapsikatraansa kanssa. Leski ei kuitenkaan katkeroidu kohtalostaan vaan kantaa ajalle ihanteellisesti roolinsa kyyneltäkään julkisesti pudottamatta. Kun surua ei ollut sallittua näyttää, koteloitui se ilmeisiin, eleisiin, reflekseihin – opittuun reippauteen. Saattoi vaatia valtavasti voimia pidätellä tunteitaan, koska jopa vaitiolo voi olla tahdonvoimaa vaativa teko.

Sota-ajan elokuvien naiskuvia tutkinut Anu Koivunen näkee Haatasen romaanin kirkkoherran rouvassa epäseksuaalisuuden ja pyhän äitiyden diskurssin. Hän liittää elokuvan päähenkilö Lean Madonna-kuvien traditioon.⁵³⁷ *Kotilieden* artikkelissa Havaksen kirkkoherrapariskunnan viimeinen yö päättyy yhdessä nautittuun ehtoolliseen, kun taas Haatasen romaanissa ja siitä tehdyssä elokuvassa viimeinen yhdessä vietetty yö tuo naiskuvaan seksuaalisuuden.⁵³⁸ Elokuvan ja romaanin naiskuvasta seksuaalisuutta ei tyypistetty pois niin kuin *Kotilieden* tulkinnassa tehtiin.

533 Virolainen 1991, 100; Junila 2000, 146–155; Aunila 2000, 99.

534 Hän ei ollut ainoa suomalainen kirjailija, joka toteutti kirjoittamalla sota-ajan valtion tiedotuslaitoksen ideologioita. Samalla lailla ”ideologian palvelijoiksi” asettautuivat Mika Waltari, V. A. Koskenniemi ja Olavi Paavolainen. Karkama 1998, 25. Martta Haataselta myös sota-aikaan tilattiin lehtitekstejä yleisen mielialan nostattamiseksi. PHKA Martta Haatanen -aineisto. Samaa henkeä kirjailija selvästi jatkoi myös romaaneissaan. Erityisesti *Kirkastettu sydän* -romaanin (1943) voidaan pitää sota-ajan ideologian mukaisena, syntyihän se kirjoituskilpailuun, jossa oli tarkoituksena luoda/korostaa mielikuvia kotirintaman naisten työteliäisyydestä, moraalista ja äitiyden yhteiskunnallisesta merkityksestä (Myllykoski 2000, 52).

535 Aunila 2020, 137.

536 Aunila 2020, 134, ks. myös Kempainen 2006, 200.

537 Koivunen 1995, 81.

538 Kempainen 2007, 26, ks. myös Aunila 2020, 136.

Kirkastetun sydämen naiskuva ei kuitenkaan vakuuttanut aivan kaikkia aikalaisia: *Kaltion* päätoimittajan Atte Kalajoen mielestä: "[K]irja antaa ihanoidun kuvan suomalaisesta naisesta ja ehkä sodastakin."⁵³⁹ Osan mielestä Haatanen taas oli onnistunut täydellisesti. Julkaisuajassaan 1940-luvulla äitiyttä pidettiin niin kokonaisvaltaisena tehtävänä, että vaimoutta ja äitiyttä ei edes haluttu erottaa toisistaan. Bibliofiili-kustannustoimittaja E. J. Ellilä arvostaa romaanin myyttistä naishahmoa:

Kirkastetun sydämen äiti on todella suomalainen äiti, kaikkensa antava ja itsensä unohtava, joka elää vain miehelleen ja lapsilleen. Kuinka syvällisesti hän ymmärtääkään miestään, hänen työtään ja maailmaansa.⁵⁴⁰

Romaanin leskelle, Lealle, äitiys jää hänen ensimmäiseksi ja ainoaksi elämäntehtäväkseen. Anu Koivusen mukaan elokuvan tarina tuottaa "suorastaan klaustrofobisen normatiivisen kuvan äitiydestä. Se tekee äitiydestä kirkkauden ja puhtauden epäseksuaalisen, uskonnollisen ja kansallisen kärsimyksen monumentin."⁵⁴¹ Romaanissaan Haatanen antaa lesken kuitenkin kerran epäillä, onko hänessä sittenkin jäljellä vielä vähän naista, joka voisi kaivata elämäänsä muutakin kuin vain äitiyttä: "Tuntisiko hän, lasten äiti, täällä myös naisen elämänsä yksinäisyyden ja olisiko hänellä joskus öitä, varsinkin kevätöitä, jolloin hänen täytyisi tuntea kevään pursuava riemu ja itse itkeä?"⁵⁴²

Romaanin tulkintaan jää virkkeen verran tilaa epäroinnille: menettääkö Lea miehensä myötä lopullisesti mahdollisuutensa läheisyyteen, kosketukseen ja seksuaalisuuteensa. Tulkinta ilmentää, miten naisen seksuaalisuus 1940-luvun kulttuurisessa ajattelussa rajattiin vain avioliittoon⁵⁴³, ja kun se oli ohi, seksuaalisuuskin oli ohi. Ajalle tyypillinen uhriajattelu vietiin aikalaiskirjallisuudessa pisimmälle juuri sotalleskitulkinnossa. Ville Kivimäki ja

539 *Kaltio* 1945.

540 *Porvoo* 1943.

541 Koivunen 1997, 90.

542 Haatanen 1943, 205.

543 Junila 2006, 248.

Tuomas Tepora ovat huomanneet, että suomalaisiin äiteihin ja naisiin kohdistettu vaade luovuttaa miehensä ja poikansa uhreina isänmaalleen on ollut poikkeuksellisen vahva verrattuna muihin toista maailmansotaa käyneisiin maihin.⁵⁴⁴ Sinänsä kuva äidistä, joka antaa poikansa uhriksi kansakunnalleen, ei ole vain toisen maailmansodan tuote, vaan kuvaa toistettiin Euroopassa jo ensimmäisen maailmansodan ajan⁵⁴⁵ – ja onhan asetelma tuttu sekä *Raamatusta* että *Kalevalasta*.

Suomessa äidin uhrihenkeä korostava retoriikka oli valtiovallan puheta- pa erityisesti jatkosodan vuosina. Martta Haatasenkin *Kulta tules- ssa kirkas- tuu-* ja *Kirkastettu sydän* -romaanien soteleskikuvauksissa kuulee kaikuja marsalkka Mannerheimin kesällä 1942 julkaisemasta päiväkäskystä Suo- men äideille.⁵⁴⁶ Se kiinnitettiin useimpien Suomen kirkkojen seinään, ja se oli näin ollen hyvin arvovaltainen kannanotto sen puolesta, että naisten kokemana menetys oli uhri, joka äitien, vaimojen ja sisarien piti olla valmis isänmaalleen antamaan.

Satu Apo näkee sota-ajan vaateessa kalevalaisen naisen vanhan asetel- man, jossa naisen piti aina olla valmis kärsimään poikansa vuoksi.⁵⁴⁷ Haa- tasan romaaneissa *Yön kuningatar* (1940), *Kulta tules- sa kirkastuu* (1942), *Taivas tummuu* (1941) ja *Varjotie* (1944) päähenkilö menettää nuoren mie- hensä tai poikansa. Soteleskikuvauksista on luettavissa monenlaista ke- hollista hiljaisuutta. Tulkintojen uhriajattelussa on uskonnollisia piirteitä; siinä kuoleva on ikään kuin valittu pyhään tehtävään, jossa hän antaa elä- mänsä isänmaalle⁵⁴⁸.

Anu Koivusen mielestä *Kirkastettu sydän* -romaanin ja sen elokuvaversio olivat suosittuja, koska niiden äärellä sota-ajan ihmiset saivat ”itkukiellon” kulttuurissa mahdollisuuden surra vainajiaan. Elokvateatterin hämärässä aikalaiset pystyivät työstämään kärsimyksen tunteitaan emotionaalisesti,

544 Kivimäki ja Tepora 2008, 437–450.

545 Aunila 2020, 130 mukaan Evansa 2007, 78.

546 Ks. myös Koivunen 1997, 91.

547 Apo 1995; ks. Näre 2008, 64;

548 Kempainen 2006, 237; Mannerheimin Ylipäällikön Päiväkäsky N:o. 60, 10.5.1942. Ylipäälli- kön päiväkäsky Suomen äideille 10.5.1942. Suomen sotamarsalkka Mannerheim myönsi äitienpäivänä kaikille Suomen äideille vapaudenristin. Tämä on harvinainen palkitsemistapa koko maailman mitta- kaavassa. Ks. esim. Lottamuseo.

suojassa muiden katseilta. Taiteella voi siis nähdä olleen jopa terapeutisia funktioita.⁵⁴⁹

Martta Haatasen romaanit ilmentävät sota-ajalle tyypillistä liturgista hiljaisuutta. Tällä termillä Ville Kivimäki kuvaa tunnekuulttuuria – sanavalintoja ja puhetapaa, joilla tunteista ja menetyksistä sai puhua ja joilla sota-aikana ja sen jälkeen säädeltiin julkista tunteiden ilmaisua. Kivimäki kysyykin: ”Mitä tällä tavoin on säilötty yhteisön syvään kulttuuriseen muistiin? Keiden on odotettu pysyvän hiljaa ja miksi?”⁵⁵⁰ Liturgiseen hiljaisuuteen liittyy aina valtaa, sillä esimerkiksi pappien ja valtiomiesten lehdistössä ja radiossa käyttämällä sanavalinnoilla on määritelty yhteisön tunneilmaisua – tunnekuulttuuria. Anu Koivusen mukaan kirkollisissa instituutioissa säädely surun ilmaus oli tukahduttavaa, sillä ajan hengen mukaisesti suru ja kärsimys piti hyväksyä Jumalan johdatukseksi tai uhrilahjaksi ”isänmaan puolesta”.⁵⁵¹ Ajattelutapa näkyy erityisen selvästi Martta Haatasen talvisotaromaanissa *Kulta tullessa kirkastuu*, jossa päähenkilö Lahja ei itke miehensä hautajaisissa. Hänen äitinsä jopa vähän moittii tyttärtään itkemättömydestä.⁵⁵² Haatasen romaanien uhriajattelu selvästi väljentyy sodan loppua kohden. *Eilispäivää ei enää ole* -romaanissa kirjailija antaa jo ymmärtää, että uhriajattelu tuskin lohduttaa tai auttaa nuorta sotaleskeä.⁵⁵³

Eivät Haatasenkaan romaaneissa silti kaikki sotelesket pysty täydellisesti pidättelemään surun ja katkeruuden tunteitaan: *Eilispäivää ei enää ole* -romaanissa naapurin nainen, Keskitalon Ellen, jää päiviksi sänkyyn ”sanantultua”. Ilman kälynsä, romaanin päähenkilö Onervan apua tämä ei olisi selvinnyt pienten lastensa kanssa. Haatanen ei anna tulkinnassaan naisten täysin romahtaa, mutta näyttää kuitenkin, että kokemuksista jää jälkiä: ”Ellen oli jo melkein kuin ennenkin, vain suun ympärillä hänellä oli entistä tiukemmat juonteet.”⁵⁵⁴

549 Koivunen 1995, 89.

550 Kivimäki 2018, 40.

551 Koivunen 1997, 88.

552 Haatanen 1941, 158–159.

553 Haatanen 1945, 113.

554 Haatanen 1945, 154.

Lähes jokaisessa Haatanen sota-ajan romaanissa kuvataan sankarihautajaisia, jotka olivat tulleet kirjailijalle itselleenkin valitettavan tutuiksi sota-
vuosina. Puhuihan hän Karungin kirkossa järjestetyissä sankarihautajaisissa yhdessä suojeluskunnan päällikön kanssa lähes viikoittain.⁵⁵⁵ Toistuvat hautajaiskuvaukset tarjosivat ajan lukijakunnalle samastumiskohteen. Vai kuvasivatko sota-ajan kirjailijat Martta Haatanen ja Annikki Setälä sankarihautajaisia korostaakseen, miten tasa-arvoisia niin rivityömiehet kuin eliittiin kuuluvien perheiden ”pojat” olivat sodan edessä? Jokainen kaatunut sotilas haudattiin jollekin Suomen 600 sankarihautausmaasta⁵⁵⁶. Kansainvälisesti katsottuna on poikkeuksellista, että Suomi hautasi sotilasarvoon katsomatta kaikkiaan 80 000 kaatunuttaan samanlaisin sotilaallisin menoin sankarihautaismaihin.⁵⁵⁷ Luvut osoittavat, miten ajankohtainen naiskuva sotalleskeys sotavuosien kirjallisuudessa oli: yksin talvisodassa kuoli 25 904 suomalaista sotilasta, jatkosodassa 63 204 ja Lapin sodassa 1 300.⁵⁵⁸

Ihanteellisen leskeyden, äitiyden ja naiseuden kuvaus ei kuitenkaan jäänyt vain sotavuosina kirjoitettuihin romaaneihin. Viola Kuoksa-Wave jatkoi 1950-luvun tuotannossaan uhrautuvan lesken ja äidin myyttiä. Se, että vielä jälleenrakennusaika toistaa leskikuvia, ei ole sattumaa. Taloa pidettiin usein metaforana isänmaalle, ja se jäi nyt sodassa kuolleen miehen lesken vastuulle ja hoidettavaksi.⁵⁵⁹ Kuoksa-Waven *Levoton virta* -romaanin (1956) päähenkilö Matleena menee naimisiin Laurin kanssa, joka hukkuu avioliiton ensimmäisenä vuonna koskeen. Näin miehen sukutila jää Matleenalle, joka päättää leskenä uhrata oman onnensa ja pitää anopilleen antamansa lupauksen ja hoitaa taloa siihen saakka, että poika on tilan jatkajana aikuinen.

Kuoksa-Waven tulkinnassa kuten myös Martta Haatanen romaaneissa äitiys on tehtävä ja rooli, joka sitoo nuoren, muualta sukutaloon muutta-

555 Haatanen 1972, 24.

556 Raivo 2000 passim.; Haikari 2006, 281.

557 Raivo 2000 passim.; Haikari 2006, 281. Miesten keskinäistä tasa-arvoisuutta korosti myös Annikki Setälän *Sotasairaala 28/2* -romaanin, joka näytti, että suomalaisissa sotilassairaaloissa niin upseeristo kuin rivimieskin sai samanarvoista hoitoa. Setälä 1945, passim.

558 *Helsingin Sanomat* 2010.

559 Aunila 2020, 138.

neen epävarman miniän miehensä sukuun. Molempien tulkinnoissa aluksi osaamaton miniä kehittyy itsevarmaksi, yritteliäisyydessään ja sitkeydessään ihailuksi maatalon emännäksi. Naispäähenkilön kehitys tapahtuu juuri raskauden, synnytyksen ja talon vaativien töiden ristipaineessa.⁵⁶⁰ Pohjoisen sota-ajan kirjailijoilla toistuvat hyvin samanlaiset arkkityyppiiset fiktiiviset tarinat kuin sota-ajan *Kotiliedessä*: molemmat suosivat joko naisen uhri- tai kasvutarinaa. Uhritarinassa vaimo menettää sodassa miehensä, kun taas kasvutarinassa nuori nainen kypsyy ja kehittyy vaimoksi ja äidiksi.⁵⁶¹ *Kotiliesi* niputti lehtiteksteissään naiset yhtenäiseksi ryhmäksi, kaunokirjallisuus puolestaan ei.⁵⁶² Lehden naiskuva tutkineen Seija Aunilan mukaan *Kotiliesi* pyrki vaikuttamaan naisiin, jotta nämä sisäistäisivät roolinsa osana sotakoneistoa. Etenkin lehdessä julkaistut fiktiiviset tarinat vetosivat naislukijoihin tässä mielessä. Aunila sanoo emotionaalisen vaikuttamisen olleen oleellinen osa sotapropagandaa.⁵⁶³

On vaikea arvioida, kuinka tietoisesti Lapin naiskirjailijat pyrkivät vaikuttamaan lukijakuntaansa. Tiedetään, että erityisesti Martta Haatanen piti tiiviisti yhteyttä suojeluskunnan Tornionjokilaakson valistusupseeriin. Kirjailijalta myös varta vasten tilattiin novelleja ja lehtitekstejä alueen lehtiin⁵⁶⁴, mitä voidaan pitää jo sotapropagandana, jos tekstien tilaaja on alueen valistusupseeri. Lisäksi kirjailija kuului alueensa viihdytysjoukkoihin, joissa hän pyrki vaikuttamaan kotirintamansa mielialoihin pitämällä puheita.⁵⁶⁵

Myöhemmästä kirjallisuudesta ihanteellisia leskiä ei enää juuri löydy, sillä sotavuosien jälkeen leskeyden kuvaukseen ei enää liitetty sota-ajan uhrihenkeä.⁵⁶⁶ Ihanteellisen, aseksuaalisen äitimyytin piirteet sen sijaan

560 Ks. esim. Martta Haatanen romaanit: *Eilispäivää ei enää ole* (1945), *Karu kaunis maa* (1944) ja *Syys puhkeaa kirkkauteen* (1951).

561 Aunila 2020, 19.

562 Aunila 2020, 26.

563 Aunila 2020, 46. Aikalaiset tunnistivat, miten tietoisesti heihin pyrittiin vaikuttamaan propagandalla. Anu Koivunen toteaa *Kirkastetun sydämen* kriitikoiden tulkinneen elokuvan nimenomaan sotapropagandana. Koivunen. 1997, 91.

564 PHKA Martta Haatanen -aineisto.

565 Haatanen 1972, 20.

566 Esimerkiksi Annikki Kariniemen *Murros*-romaanissa (1955) ollaan jo huolissaan siitä, että sotalleski ei itke: ”Selma on saatava itkemään. Hän ei muuten kestä. Hänen silmänsä vain seisovat päässä ja tuijottavat.” Kariniemi 1955, 109.

istutettiin sota-aikana niin syväälle suomalaiseen kulttuuriin, että ne vaikuttivat myös myöhemmissä tulkinnoissa, joskin kulttuuriradikalismien aika pyrki monipuolistamaan käsityksiä äitiydestä.

3.2 Työteliäät isänmaalliset äidit

Roolia, jossa naisen ei katsottu ponnistelevan vain oman perheensä vaan koko kansakunnan selviämisen eteen, voidaan kutsua isänmaalliseksi äitiydeksi. Käsite on lähellä naistutkimuksessa paljon käytettyä yhteiskunnallista äitiyttä, jolla on suomalaisessa sukupuolihistoriantutkimuksessa korostettu mies- ja naissukupuolelle sopivaa työnjakoa⁵⁶⁷. Yhteiskunnallisen äitiyden käsitteellä on selitetty naisten luonnollista hoitajanroolia, joka ulotettiin koskemaan myös yhteiskunnallista toimintaa. Sillä on muun muassa perusteltu, miksi naiset sopivat luonnostaan hyvin opettajiksi ja sairaanhoitajiksi.⁵⁶⁸ Voidaankin ajatella sota-ajan propagandan idealisoineen suomalaisen naisen työteliäisyyden. Naisen työn tekoa romanti-soitiin, mikä näkyi esimerkiksi Kustaa Vilkun ja Eino Mäkisen *Isien työ – Veden ja maan viljaa, arkityön kauneutta* -nimisessä kansatieteellisessä tutkimuksessa.⁵⁶⁹

Sota-ajan romaaneille on tyypillistä juonikuvio, jossa itsekkäistä päähenkilöstä kuoriutuu kriisitilanteessa työteliäs ja rohkea esimerkillinen kansalainen. Esimerkiksi Haatanen talvisotaromaanissa *Kulta tulessa kirkastuu* mukavuudenhaluiseen elämään tottunut kirkkoherran rouva Hansen muuttuu hädän hetkellä lähimmäisiään auttavaksi ihmiseksi.⁵⁷⁰ Muutos näkyy selkeimmin perheen tyttäressä Lahjassa, joka sodan myötä löytää kutsumuksensa sairaanhoitajana. Sama kuvio toistuu vielä kolmannessa romaanin henkilössä Inkerissä, kun tämä sodan sytyttyä jättää itsekkään elämänsä kaupunkikodissaan ja hiihtää kohti pientä pohjoista sotasairaa-

567 Ks. esim. Rantalaiho 1994, 22; Olsson 2018, 161.

568 Ks. mm. Rantalaiho 1994, 22; Olsson 2018, 161; Lappalainen 1996, 216.

569 Olsson 2015, 13; Vilku 1976 (1943), 110.

570 Haatanen 1941. Myös sota-ajan elokuvat toistelivat kehityskuvioita, jossa helppoon elämään tottuneet nuoret naiset aikuistuvat lottatehtävissään ja kirkastuvat kärsimyksessään. Mika Waltarin käsikirjoittama *Tyttö astuu elämään* (1943) ja *Kartanon naiset* (1943) ovat juoneltaan sellaisia (Olsson 2005, 60).

laa. Vireillä ollut avioero kariutuu, koska ”Suomi-äiti” tarvitsee nyt häntä.⁵⁷¹ Romaanin lottakuvaus oli vielä ihanteellista, eikä se aiheuttanut paheksuntaa niin kuin sodan jälkeinen lottakirjallisuus, jossa esiintyvä naisten seksuaalisuus herätti närkästystä.⁵⁷² Työteliään sankarin juonikuviolla pyrittiin vahvistamaan kansan yhteishenkeä.⁵⁷³ Kriitikko Lauri Viljanen kiitteli Haatasen tavoittaneen romaanissaan kotirintaman ihanteellisen kuvauksen, ”sota-ajan romantiikan”, jossa tavalliset ihmiset kasvavat uhan alla sankareiksi.⁵⁷⁴

Romaanissa yhteiskunnallinen äitiys toteutuu, kun sairaanhoitajapäähenkilöt hoitavat haavoittuneita. Ajankuva näkyy kuvauksen ”pojittelussa”. Kaija Heikkinen huomasi rintamanaisten muisteluista, että sota-aikana oli aivan tavallista, että sairaanhoitajat pojittelivat potilaitaan (ei toki upseereita!). Ilmaisutapa ”meidän pojat” oli isänmaalliselle äitiydelle tyypillistä äiti-poika-symboliikkaa.⁵⁷⁵ Sekä Annikki Setälän että Martta Haatasen talvisodan lotta- ja sairaanhoitajatulkinnat ovat ajan hengen mukaisen ihanteellisia, eli niissä naissankari on ennen kaikkea kansakuntaa hoivaava isänmaallinen äiti.⁵⁷⁶ Aikalaiskirjailijoiden tulkinnoissa sodan väkivaltaiset seuraukset tulevat kodeissa tai sotasairaalassa naisten hoidettavaksi. Lottakuvaukset näyttivät, että kotirintamalla saattoi olla aivan yhtä suuressa kuolemanvaarassa kuin eturintamalla.⁵⁷⁷

571 Haatanen 1942.

572 Niemi 1988, 63–64.

573 Myllykoski 2000, 50.

574 *Helsingin Sanomat* 1942. Talvisota ei muuttanut vain Martta Haatasen romaanien päähenkilöitä vaan myös kirjailijaa itseään. Tästä ajasta tarkasteltuna Haatanen mielletään helposti ennen kaikkea sota-ajan kirjailijaksi, mutta ei hän ennen talvisotaa sitä ollut. Ennen sodan syttymistä Haatanen ei ollut mitenkään poikkeuksellisen isänmaallinen henkilö. Syystalvella 1939 hän oli kiireinen ja tuottelias kirjailija ja pienen pojan äiti, jonka arjen talvisota mullisti täysin. Kirjailijalla ei yhtäkkinä uudessa sodan arjessa ollutkaan mahdollista harjoittaa ammattiaan, koska hänet komennettiin ilmavalvontalotaksi, sillä hänen alueellaan vain kaksi naista oli saanut koulutuksen ilmavalvontaan. Haatanen 1972, 18. Sota-ajan työvelvollisetkin toki saivat palkkaa, mutta se oli pieni. Noin 20 markkaa päivässä. Haataselle, joka kirjoitti työkseen romaaneja ja useaan viikkolehteen, sota merkitsi todellista tulojen romahtamista. Martta Haatasen päiväkirja 2.7.1936.

575 Heikkinen 2012, 48.

576 Setälä 1945 ja Haatanen 1941.

577 Grönholm, Kanervo, Kleemola ja Nyqvist 2014, 9. Annikki Setälän *Sotasairaala 28/2* -romaanin kotirintaman tulkinnassa sota yltyy harva se päivä osaksi kotirintaman arkea, koska Rovaniemeä pommitetaan jatkuvasti – pahimmillaan neljä kertaa saman yön aikana (Setälä 1945, 79 ja 89). Setälän tulkinnassa sotaromantiikka näkyy esimerkiksi siinä, miten hän kuvaa ”omien” koneiden syöksyneen puolustamaan kaupunkia aina, kun sitä pommitettiin. Tämä ei kuitenkaan pitänyt paikkaansa. Ennen helmikuuta vuonna 1940 venäläiset pommikonelavueet saivat lennellä täysin rauhassa Pohjois-Suomen yllä, koska ilmatorjuntatykkejä tai lentokoneita ei ollut. Tilanne muuttui vasta ruotsalaisten vapaaehtoisten myötä, kun heidän lentolaivueensa asettui Kemiin (Grönqvist 2010).

Sota-ajan *Kotiliesiä* tutkineen Seija Aunilan mukaan talvisodan syttyminen muutti merkittävästi suomalaisen naiseen liitettyjä odotuksia. Aiemmin esimerkiksi juuri *Kotiliesi* oli pyrkinyt esittämään numeroissaan naiset miesten kanssa tasa-arvoisina, mutta yhtäkkiä sodan myötä yhteiskunta jakautui taas voimakkaasti naisten ja miesten töihin – etulinjan ja kotirintaman todellisuuksiin.⁵⁷⁸ Toisaalta ideaaleja ei käytännössä kuitenkaan voitu toteuttaa, koska miesten jouduttua ensin linnoitustöihin ja sitten rintamalle naisten tuli ottaa vastuu myös miesten töistä.⁵⁷⁹ Maaseudun naisten täytyi opetella hevosten käsittely ja erilaisten puima- ja niittokoneiden käyttö sekä polttopuiden tekeminen – ja kaupungeissa naiset taas opettelivat niin ajamaan raitiovaunua kuin pyörittämään ammustehtaita, eli naiset työllistyivät siellä miesvaltaisille aloille.⁵⁸⁰ Sota-ajan emännän ideaaliksi nostettiin jälleen snellmanilainen naisihanne, jota Anu Koivusen mukaan *Niskavuori*-näytelmässä ja samannimisessä elokuvassa edustaa ennen muuta Loviisa.⁵⁸¹ Tämä itsenäinen, työteliäs emäntätyyppi esiintyy erityisesti Martta Haatanen sota-ajan romaaneissa, joissa naisista tuli kansakunnalle välttämättömiä perheenemäntiä.⁵⁸² Näissä sotavuosien emäntäkuvauksissa naisen elämä kuvataan loputtomaksi raatamiseksi.

Sodan sytyttyä Martta Haatanen otti tehtäväkseen neuvoa ja kannustaa aikansa naisia, jotka toimivat nyt paitsi miesten töissä myös usein itselleen vieraassa ympäristössä maaseudulla. Moni perhe pakeni sodan sytyttyä kaupungista maalle, joten maaseudulla pärjääminen omine töineen tuli ajankohtaiseksi myös niille naisille, jotka olivat olleet pois maatyön piiristä.⁵⁸³ Haatanen toimi kuin ajan toimittajakunta, joka käytti sotavuosina paljon lehtisivuja juuri neuvomis- ja kannustustehtäviinsä. Hänen romaaninsa naiset etsivät aktiivisesti tietoa selviytyäkseen muuttuneissa olosuhteissa. Työnkuvauksissa on usein aistittavissa kansanvalistushenkeä.

578 Aunila 2020, 129.

579 Aunila 2020, 123.

580 Sinerma 1995, 51, 57–59.

581 Koivunen 2003, 151.

582 Koivunen 1995, 57; Haatanen 1943; 1944 ja 1945.

583 Aunila 2020, 93 ja 127.

Sekä *Karu kaunis maa* (1943) että *Eilispäivää ei enää ole* (1945) ovat paikoin kuin hyvän maataloudenpidon oppikirjoja.

Kansanvalistusmotiivilla on Suomessa pitkät perinteet, koska tyttöjen ja naisten kouluttautumisen tärkeyttä korostettiin jo 1880-luvulla realistisen romaanin kultakaudella. Koulutuksella ei tuolloin haettu naisille parempia valmiuksia selviytyä maailmalla, vaan kotona. Tätä samaa eetosta edustavat Martta Haatasen romaanit, joissa nuoret miniät hakevat innokkaasti tietotaitoa maatalousnaisten koulutuksista. Taustalla oli ajatus, että koulutettu nainen pystyisi paremmin hoitamaan omaa elämänpiiriään eli kotia. Koulutusmotiivi liittyykin kiinteästi ajatukseen kotirintaman huoltovarmuudesta.⁵⁸⁴

Maaseudun naisten kannustaminen selviytymiseen oli tärkeää ruuan- tuotannon kannalta. Olihan viljelijöiden – myös pienviljelijöiden – rooli jatkosodan ajan ruokahuollossa merkittävä.⁵⁸⁵ Sota moninkertaisti naisten työtaakkaa. Haatanen kuvaa muutosta konkreettisimmin romaanissaan *Eilispäivä ei enää palaa* (1945). Siinä nuori Onerva joutuu sodan sytyttyä vastaamaan kaikista kodin töistä. Hänelle jää vastuu lapsista ja maatilasta. Hevosien valjastaminen, heinänteko, puiminen ja heinän latoihin ajaminen oli pystyttävä yhtäkkiä hoitamaan ilman aviomiestä:

Kuinka viime kesän työt saatiin tehdyiksi, oli Onervasta ihmettä näin jälkeinpäin ajatellen. Joka tapauksessa heinä tuli latoihin ja vilja puiduksi. Milloinkaan sitä ennen kylä ei ollut ollut niin yksimielinen, aivan kuin läheiseksi puristunut. Toinen auttoi siellä, missä toinen ei selvinnyt omin keinoin asioiden edessä.⁵⁸⁶

Haatasen sota-ajan talonpoikaisromaanien työteliään emännän tulkinnat otettiin omassa ajassaan myönteisesti vastaan, koska ne vastasivat ajan ihanteita. Esimerkiksi *Pohjolan Sanomien* Erkki Valtaoja kehuu *Karu kaunis maa* -teoksen ikänsä raskasta työtä tehnyttä vanhaa emäntää Henriikka

584 Lappalainen 163.

585 Aunila 2000, 94; Rantatupa 2004, 449–452.

586 Haatanen 1945, 148.

Saajoa, joka hänen mielestään: ”ei ole vain yksilö [...] hän on peräpohjollaisen naisen yleiskuva, sellaisenaan ehdottomasti kunnioitusta ja myötätuntoa herättävä”.⁵⁸⁷ Sota-ajan työntekeä tutkinut Kirsi-Maria Hytönen on huomannut, että kriisivuosien työnteon ihannoinnissa on raatajaetoksen piirteitä.⁵⁸⁸ Itsensä äärilleen venyttämiseen suorastaan kannustettiin ajan lehdistössä.⁵⁸⁹ Haatanen maaseuturomaaneissa elämä näytetään selviytymistaisteluna, johon ajan lukijakunta on luultavasti voinut samastua:

Hän on pitänyt pystyssä taloa, omin käsin kyntänyt, ja maa on muuttunut osaksi häntä itseään. Hänen voimakas tahtonsa on nujertanut sekä karun maan että [...].⁵⁹⁰

Haatanen *Kulta tulesa kirkastuu* on mielenkiintoinen poikkeus raatajaihanteesta, kun kirjailija kuvaa liian koville joutunutta sota-ajan naista. Tarinan päähenkilön Lahjan mieli järkkyy ympärivuorokautisesta sairaanhoitajan työstä, jatkuvasta hermopaineesta sekä potilaiden kivun ja kärsimyksen kohtaamisesta. Hän kuitenkin kuntoutuu lepäämällä ja ottamalla rauhoitettavaa lääkitystä.⁵⁹¹ Ville Kivimäki on omassa tutkimuksessaan osoittanut, miten yleisiä yllirasittuminen ja posttraumaattiset psyykkiset oireet ovat olleet sotavuosina.⁵⁹² Kivimäki on todennut, miten vaikeassa tilanteessa sodan takia psyykkisesti oireilevat suomalaiset olivat: heidän murtumisen kokemuksilleen ei ollut samanlaista tarinallista jatkumoa kansakunnan historiassa kuin kuoleman ja uhrin diskursseilla. He jäivät kokemustensa kanssa ikään kuin yksin, koska oireilu oli historiatonta, ja sen takia sitä oli lähes mahdoton sanoittaa.⁵⁹³

Kivimäki osoitti *Murtuneet mielet* -teoksessaan, miten Suomi vieritti sotatraumat sotilaiden omaksi syyksi.⁵⁹⁴ Yhtä lailla sota-ajan naisten psyyk-

587 *Pohjolan Sanomat* 1943b.

588 Hytönen 2014, 170.

589 Hytönen 2014, 167 mukaan *Tulevaisuus-lehti* 1955, 15–16.

590 Haatanen 1943, 28.

591 Haatanen 1941.

592 Kivimäki 2013, 244 mukaan KA/SArk (potilasotos sotasairaaloitten psykiatrisilta osastoilta vuosilta 1941 ja 1944).

593 Kivimäki, *Suomen Kuvalehti* 2013.

594 Kivimäki 2013, passim.

kisestä oireilusta on vaiettu – ja kuitenkin mielen järkkäminen oli varmasti paljon yleisempää kuin on haluttu myöntää. Martta Haatasen *Kulta tulesa kirkastuu* -romaanissa aihetta on sivuttu mutta vain varovasti ja vähän. Pääosin ajan kirjallisuus keskittyi kuvaamaan naiset kaiken jaksavina ja jopa terveytensä isänmaalleen uhraavina:

”Oletko huomannut, miten kovin huonon näköinen ylihoitaja on?”
”Olen”, sanoi Leena vakavasti. ”Hän yskii yöllä niin kovasti. Hänen pitäisi säästää itseään. Mutta ei hän sitä tee.”⁵⁹⁵

Sekä Martta Haatasen talvisotaromaanissa, Annikki Setälän *Sotasairaala 28/2:ssa* että Annikki Kariniemen *Veren ikävässä* päähenkilö työskentelee sotasairaalassa. Hoitotyö oli toisen maailmansodan ajan suurimpia naisten työllistäjiä.⁵⁹⁶ Sotatehtävissä työskenteli noin 6 500 suomalaista sairaanhoitajaa. Lisäksi 22 000 naista toimi lääkintälottana ja 3 500 Punaisen Ristin apusisarena.⁵⁹⁷ Naisia oli töissä myös kenttäsairaaloissa ja Punaisen Ristin sairaalajunissa.⁵⁹⁸ Annikki Setälä, joka työskenteli talvisodan ajan Rovaniemellä sotasairaalassa, tunsi miljöönsä, josta kirjoitti.⁵⁹⁹ Kuitenkin lottaromaani *Sotasairaala 28/2* sai murskakritiikin: ”Varsin pinnallinen kertomus nuorille tytöille talvisodan aikaisesta sotasairaalasta, mikä aihe kuitenkin olisi voinut antaa paljon.”⁶⁰⁰ Lyttäys on yllättävä, koska romaanin sairaala-arjen kuvaus on konkreettista ja tarkkaa. Lottien työtä kuvataan monipuolisesti. Silti Ilse Margelin oli arvostelussaan sitä mieltä, että romaani on pinnallinen. Setälän *Kirjapaja*-kustantamon julkaisema lottaromaani ei saanut paljoa huomiota muissakaan ajan lehdissä.⁶⁰¹

Haatasen ja Setälän kuvaama lottatyö oli jo sota-aikana julkisuudessa näkyvin ja arvostetuin naisen sota-ajan rooli. Kaija Heikkistä ihmetyttää,

595 Setälä 1945, 61.

596 Hytönen 88–89; Virtanen 2005; Heikkinen 2012.

597 Virtanen 2005, 15–16.

598 Tuominen 2016, 93–111.

599 Rekola 1997, 223.

600 *Arvosteleva kirjaluetello* 6/1946.

601 Kansallisarkiston digipalvelusta tai SKS:n arkistosta ei löytynyt Margelinin arvion lisäksi kuin yksi aivan pieni kahden virkkeen uutinen kirjan julkaisemisesta *Etelä-Suomen Sanomista* 1946.

miksi vielä 1990- ja 2000-luvulla sota-ajan naiskuva keskittyy melko yksipuolisesti Lotta Svärd -järjestön jäseniin. Tutkimuksen ja elokuvan puolella näin on ehkä ollutkin. Heikkisen mukaan yksi syy siihen, että sota-ajan ”muut ryhmät” olivat pysytelleet sodan jälkeen niin hiljaa, on se, ettei heitä sodan aikana pidetty ”lottien veroisina”.⁶⁰²

Sekä Haatasen että Kuoksa-Waven lottatulkinnoille on tyypillistä, että päähenkilöt ovat hyvin nuoria. Sari Näre ja Tuomas Tepora ovat todenneet, että virallisesta historiankirjoituksesta unohdettiin pitkään, että lapset ja myös nuoret joutuivat antamaan uhrinsa sodalle. He tekivät poikkeusvuosina raskasta työtä ja kokivat menetyksiä.⁶⁰³ Lapin naiskirjailijoiden suosima nuoruusteema ei ole sattumaa: jatkosodan lopussa kuolleista suurin osa oli 18–21-vuotiaita, eli nuoria, joilla ei ollut edes vielä äänioikeutta vaikuttaa Suomen asioihin.⁶⁰⁴

Kuitenkin talvisotaa edeltävänä kesänä 1939 laadittu työvelvollisuuslaki koski kaikkia 17–65-vuotiaita. Ainoastaan pienten lasten äidit olivat poikkeus.⁶⁰⁵ Ilkka Vanteen ohjaama lottaelokuva *Lupaus* (2005) antaa kuvan, että naiset hakeutuivat sota-aikana vapaaehtoisesti palvelukseen.⁶⁰⁶ Todellisuudessa työvelvollisuuslaki määräsi lähes kaikki osallistumaan jollakin lailla. Haatasen *Elispäivä ei enää palaa* -romaanissa päähenkilö Onerva kertoo kälylleen Ainille, miten monella tavalla poikkeusaika vaikuttaa ihmisten ylöntekoon:

Sairaaloissa raatavat lääkärit ja hoitajat niin, etteivät iltaisin jaksa kissaa sanoa, konttoreissa aherretaan puolella työvoimalla, kaupaliikkeissä kamppaillaan ostajien tyytymättömyyden ja tavarahan vähyyden keskellä, perheissä äidit jonottavat, koettavat keksiä unissaankin seuraavan päivän aterioita perheelleen.⁶⁰⁷

602 Heikkinen 2012, 305.

603 Näre ja Tepora 2007.

604 Näre 2008, 68–69. Erityisesti Lapin sodasta puhutaan ”poikasten sotana”, koska sinne joutuivat armeijan nuorimmat ikäluokat. Terttu Rousun Lapin sodasta kertova romaani on nimeltään *Poikasten sota* (2004).

605 Lakia korjailtiin sittemmin ja uusi laki astui voimaan vuonna 1942. Siinä työvelvolliseksi laskettiin kaikki 15–65-vuotiaat. Olsson 2015, 34; Aura 2013, Kinnunen 2014c, 212.

606 Vanne 2020.

607 Haatanen 1945, 163.

Vaikka aikalaiskirjailijat Martta Haatanen ja Viola Kuoksa-Wave kuvasivat pääosin pohjoisen kotirintaman tavallisia työvelvollisia naisia, puuttuu heidän kuvauksistaan lähes täysin saksalaisten parissa työskennelleiden naisten kuvaukset. Tämä on mielenkiintoinen valinta, sillä tiedetään, että Saksan armeija oli tärkeä työllistäjä Pohjois-Suomessa jatkosodan vuosina.⁶⁰⁸ Haatanen *Eilispäivää ei enää ole* -romaanissa Onerva-emännän käly Aini on päässyt rahakkaisiin hommiin naapurikaupunkiin. Mainintaa saksalaisista kirjailija ei vahingossakaan kirjoita näkyviin tulkintaansa, mikä selittyy tietysti myös sillä, että Lapin sota oli kirjoittamisaikana käynnissä. Pohjoissuomalaiselle lukijakunnalle oli kuitenkin selvää, mikä taho maksoi romaanin Ainille kerran viikossa ruskeissa kirjekuorissa 900 markan viikkopalkan tarjoilijan työstä.⁶⁰⁹ "Ajattele, minäkin saan joka viikon päästä kirjekuoren, jossa on yhdeksänsataa markkaa. Se on ihana palkka naisihmiselle. Eikö ole?"⁶¹⁰

Oletettavasti sota-ajan Lapin kirjailijat olivat hyvin tietoisia siitä, että heidän romaaneillaan oli vaikutusta kotirintaman jaksamiseen. Kotirintaman selviytymisellä tiedettiin olevan suora yhteys eturintaman mielialaan.⁶¹¹ Luultavasti erityisesti Martta Haatanen oli paikallisten viihdytysjoukkojen jäsenenä keskivertoa tietoisempi, mitä Suomen valtion tiedotuslaitoksen propagandaväki milloinkin keksi mielialojen kohentamiseksi. Kun saksalaiset kokivat syksyllä 1942 raskaita tappioita, keksittiin järjestää muun muassa sadonkorjuu- ja mottitalkoita pitkin Suomea kiinnittämään kansan huomiota toisaalle.⁶¹² Sensuuri vaikutti sotavuosina kirjailijoiden kirjoittamiseen, mutta se ei estänyt sota-ajan kuvaamista.⁶¹³ Lapin kirjailijoista erityisesti Haatanen oli *Pohjolan Sanomien* rintamakir-

608 Lähteenmäki 1999; Junila 2000, 69; Mikkonen 2016; Korpi 2010, 130–131. Marianne Junilan väitöskirjan tilasto kertoo, että maaliskuussa vuonna 1942 yhteensä 5 321 Lapin läänin asukasta työskenteli Saksan armeijan leivissä.

609 Ks. Haatanen 1945, 160–161.

610 Haatanen 1945, 160.

611 Junila 2000, 13. Näre ja Kirves 2008, 14–15.

612 Näre ja Kirves 2008, 14–15 mukaan Lehtinen 2004, 98–99. Myös Haatanen sota-ajan kirjoissa päähenkilönaiset ovat aktiivisia järjestämään erilaisia yhteistapahtumia- ja tilaisuuksia. Ks. esim. Haatanen 1943 ja 1945.

613 Ks. esim. Yrjö Jylhän runokokoelma *Kiirastuli* (1941), joka kuvaa talvisotaa kaunistelematta. Sotasensuurilaki vaikutti aina vuoteen 1947 saakka. Moskovan välirauhan (1944) jälkeen sodasta kirjoittamiseen vaikuttivat yhtä aikaa sekä sota-aikana laadittu sotasensuurilaki että valvontakomission määräykset (Ekholm 2000, 10 ja 12).

jeenvaihtajana hyvin perillä, mistä sai kirjoittaa ja miten.⁶¹⁴ Kotirintaman mielialoja tuskin olisi nostanut, jos sota-ajan kirjailijat olisivat inhorealisti- sesti kuvanneet, miten jatkuva raataminen myös sairastutti naisia. Kotirin- tamakuvausten varovaisuudesta ei kuitenkaan kiitelty: kriitikko Lauri Vil- jasen mielestä Martta Haatasen talvisotaromaanin *Kulta tulessa kirkastuu* (1941) kotirintaman kuvaukset jäävät ”kalpeiksi”.⁶¹⁵ Vaikka Viljanen arvioi romaania nimenomaan kotirintaman kuvauksena, hän silti vertaa sitä etu- linjasta kirjoitettuihin talvisodan tulkintoihin. Kriitikon oli selvästi vaikea suhtautua miesvoittoisen sotakirjallisuuden kentällä naisen kirjoittamaan erilaiseen tulkintaan.⁶¹⁶

Vaikka sota-aika yksipuolisti kuvaa suomalaisesta naisesta⁶¹⁷, tapahtui samaan aikaan myös muutoksia. Jo Martta Haatasen romaanista *Taivas tummuu* voidaan lukea ensimmäisiä heikkoja signaaleja sukupuoliroolien muutoksesta.⁶¹⁸ Se ei ole varsinaisesti sotaromaani, mutta siinä tematisoi- daan sodan uhkaa samalla tavalla kuin muutamaa vuotta aiemmin ilmes- tyneessä Mika Waltarin pienoisromaanissa *Sellaista ei tapahdu* (1939).⁶¹⁹ Haatasen romaanissa yksi keskeisimmistä teemoista on naisen oikeus ko- din ulkopuoliseen työhön. Romaani on nopea lukuromaani, joka kertoo pikkukaupunkiin muuttaneesta toimittajanaisestä. Lyyli Kivi on moderni nainen; hän elättää itsensä kynällään ja kodin ulkopuolisella työllään. Ro- maani kuvaa naisen oikeutta työhön mutta samaan aikaan pohtii keski- luokkaista arvomaailmaa, joka painostaa päähenkilöä menemään naimisiin niin kuin hänen ikäiseltään nuorelta naiselta oletetaan. Martta Haatanen toistaa näin näkemystä, johon jo varhainen suomalainen naisasialiike oli

614 Haatanen 1971, 21. Martta Haatanen oli rintamakirjeenvaihtajana kesällä 1941 Sallan motin laukeamisen jälkeen (ks. esim. Airio 2014, 152): ”Lehteni päätoimittaja lähetti minun sanomalehtiretki- kuntaan silloin, kun Sallan motti laukesi, kun ne seudut olivat pölyävää soraa ja katkeran savun peittä- mää sodan kulotusta, aitaukseen kuljetettuja vankeja ja rikkiammuttuja hyökkäysvaunuja, joiden telalla saattoi maata palanut sotilas.” Naisia ei Suomen armeijan palveluksessa olevia lottia ja sairaanhoitajia lukuun ottamatta päästetty eturintamalle – eivätkä naiset toimineet TK-miehinä tiedotuskomppanias- sa, saati sotakirjeenvaihtajina. Martta Haatasen päätoimittajaltaan saamat tehtävät olivat tässä mieles- sä poikkeuksellisia. Ks. Pilke 2009.

615 *Helsingin Sanomat* 1942.

616 *Helsingin Sanomat* 1943.

617 Ks. esim. luku 3. Sota-ajan isänmaalliset äidit.

618 Haatanen 1942.

619 Waltari 1939.

päätynyt: naisen luontainen paikka on avioliitossa ja äitiydessä.⁶²⁰ Haatasen tulkinnaassa asia ei kuitenkaan ole ristiriidaton.⁶²¹ Tulkinna voi nähdä jatkavan Hella Wuolijoen *Juurakon Hulda* -näytelmän (1937) herättämää keskustelua naisen opiskelu- ja työelämämahdollisuuksista. Wuolijoen näytelmä on tarina torpan tyttärestä, joka kouluttautuu kuudessa vuodessa maisteriksi. Heti seuraavana vuonna Ilmari Turja kirjoitti *Tuomari Martta* -nimisen romaanin⁶²², jossa koulutetun naisen paikaksi osoitettiin tiukasti koti ja perhe.⁶²³

Haatasen romaanin ilmestymisen aikoihin *Kotiliesi* propagoi voimakkaasti sen puolesta, että nuorten naisten olisi suoritettava ”uusi ylioppilastutkinto” kodinhoidossa. Lehdessä vuonna 1943 julkaistu kertomus palautti päähenkilötytön opiskeluhaaveistaan ”takaisin lieden äärelle”.⁶²⁴ Sota todella vaikutti suomalaisnuorten opiskelumahdollisuuksiin. Jo heti jatkosodan syttyttyä tehtiin esimerkiksi päätös pitää syksyllä kaikkien suomalaisten korkeakoulujen ovet kiinni.⁶²⁵ Haatasen romaanin voikin nähdä ottaneen keskusteluun kantaa näyttämällä, että Lyyli Kiven toimittajantyötä ei lopettaisi edes sodan syttyminen tai avioliitto.

Samaan aikaan Haatasen romaanin kanssa oli julkisuudessa myös toisenlaisia ääniä: Työvalmiusliitto organisoii niin sanottua naapuriapua, jota liitto mainosti näyttävästi ”kotiapulaiset ja maisterit rinnan apua antamassa”.⁶²⁶ Rivien välissä kaikki tämä propagoi samaa asiaa: sota-aikana naisten ei kannattanut opiskella ja suunnata ”hameoppineeksi”. Lisäksi naisten Työvalmiusliitossa oli jatkosodan aikaan menossa erikoinen kokeilu: nuoria naisia lähetettiin kuudeksi kuukaudeksi leirille, jossa heille opetettiin niin sairaanhoitoa, kotitalous- kuin maataloustaitoja. Ajatuksena oli saada kokeilusta pysyvä kaikille naisille tarkoitettu armeijapalveluksen kaltainen kansalaispalvelu. Kokeilu kuitenkin unohdettiin sodan jälkeen.⁶²⁷

620 Aunila 2000, 67.

621 Aunila 2000, 67.

622 Turja 1938.

623 Vapaavuori 1989, 436.

624 Aunila 2020, 243.

625 Kanervo 2014, 169.

626 Kinnunen 2014c, 211.

627 Kinnunen 2014c, 215.

Annikki Setälän *Sotasairaala 28/2* -romaani kuvaa, miten suuressa muutoksessa naiskuva todella sodan seurauksena oli. Romanin nuori Eeva huomaa sota-ajan muuttaneen hänen naisihannettaan. Päähenkilö ihailee nyt erityisesti oma-aloitteisia ja itsenäisiä naisia:

Eeva ei voinut olla vertaamatta omaa äitiään ja Kaisan äitiä. Hänen oma äitinsä vaikutti vähän avuttomalta. Hän oli tottunut aina turvautumaan isään ja joskus Eevaankin. Äidin oli vaikea ratkaista asioita ja ottaa vastuuta omille hartioilleen. [...] Kaisan äiti oli nopea ja tarmokas päätöksissään. Eeva ei voinut oikein selvittää itselleen, kumpi vastasi hänen naisihannettaan enemmän. Pitikö pyrkiä itsenäiseksi naiseksi vai turvautua muihin?⁶²⁸

Päähenkilö Eeva pohtii, ettei hän halua tulla samanlaiseksi kuin äitinsä, joka aina nojautui kaikessa isään. Itsenäisemmälle äitityypille oli kriisin keskellä kysyntää, ja siitä oli selvästi tulossa uusi ihanne.⁶²⁹ Itsenäisen naistyyppin oli silti oltava ihanteellinen: *Sotasairaala 28/2* -romaanissa päähenkilö on siinäkin mielessä täydellinen isänmaallisen äitiyden ilmentymä, että hän rakastuu jalkansa loukanneeseen lentäjä-Karaan – sotainvalidiin.⁶³⁰ *Kotiliesi* propagoi vahvasti sodan lopussa sen puolesta, että nuoret naiset kokisivat kunnia-asiakseen ottaa invalidisoitunut rintamamies aviopuolisokseen⁶³¹. Setälän romaani tukee eetosta.

Vei lopulta pari vuosikymmentä ennen kuin sota-ajan työteliäisyyteen liitettyä reippauden eetosta alettiin purkaa näkyvämmiin lappilaisessa kaunokirjallisuudessa.⁶³² 1960-luvulle tyypillinen tunnustuksellinen kirjallisuus⁶³³ sekä Timo K. Mukan tapa purkaa myyttejä vaikuttivat mitä luultavimmin Annikki Kariniemeen. Hänen *Veren kuva* -romaanissaan huikeentelevaiseksi kuvattu Kaarina joutuu sodan edetessä työvelvollisuuslain

628 Setälä 1945, 112.

629 Setälä 1945, 112.

630 Setälä 1945.

631 Aunila 2020, 100.

632 Ensimmäisenä näin teki tuotannossaan pohjoisessa Timo K. Mukka. Hänen romaaninsa eivät tosin kuvaa sota-aikaa suoraan vaan keskittyvät enemmänkin jälleenrakennusaikaan.

633 Ylönen 2013, 214.

mukaisesti töihin sairaalaan. Kariniemen tulkinta ei enää glorifioi sota-ajan naisen työteliäisyyttä. Raskaan sotasairaalatyön vastapainoksi Kaarina juo vapaa-ajallaan muiden sairaalan työntekijöiden kanssa viiniä ja pitää hauskaa.⁶³⁴

Kannoimme liat ulos kun vesijohdot jäätyivät eikä mikään toiminut, sähkö oli poissa, vihollisen pommituslennot olivat alkaneet, sairaalaamme tuli osumia, valvoimme haavoittuneitten, vaikeimpien, vuoteitten vierellä heidän viimeisen yönsä, ja kun saimme tilaisuuden, pidimme lystiä.⁶³⁵

Mirjam Kälkäjän *Petsamolaiset*⁶³⁶ ja Kirste Palton *Voijaa minun poroni*⁶³⁷ moninaistivat edelleen kuvaa sota-ajan isänmaallisesta äitiydestä. Molemmissa teoksissa sota ajaa perheet ja naiset evakkoon. Paltto näyttää, millaista Sofella on valmistella perhettään tien päälle ilman miehensä apua. Perheenäidin täytyy tulkinnassa teurastaa perheen lampaat, siirtää ahkiot, kirveet, reet ja tavarat piiloon ja lähteä pienten lasten kanssa tien päälle.⁶³⁸ Evakossa naisen keskeisin työ on arkisessa selviytymisessä. Poikkeusoloissa esimerkiksi sairaiden lasten hoitaminen oli vaikeaa.⁶³⁹ Palton tulkinta näyttää, että evakko-oloissa oli ongelmia, joita ei yksin naisten työteliäisyydellä ratkaistu. *Voijaa minun poroni* -romaanissa (1986) köyhyys ajaa perheitä äärimmäisiin tilanteisiin: Sofe yrittää auttaa naapureitaan, joilla on sosiaalilautakunta niskassaan. Kyläläiset tekevät kaikkensa, jotta rintamalle joutunut perheen yksinhuoltajaisä saisi pidettyä lapsensa eikä näitä väkipakoin lähetettäisi Ruotsiin sotalapsiksi.⁶⁴⁰

1970-luvulta alkaen isänmaallisen äitiyden myyttiä rikottiin näyttämällä, miten voimavarojensa äärirajoille poikkeusolot ajoivat naisia. Pia Ols-

634 Kariniemi 1971, 146.

635 Kariniemi 1971, 146.

636 Kälkäjä 1977.

637 Paltto 1987.

638 Paltto 1987, 355–356. Kuljetusvaikeuksien takia Utsjoen, Inarin ja Petsamon kuntien karja jouduttiin teurastamaan tai se myytiin saksalaisille. Lehtola 2004, 46.

639 Kälkäjä 1977, 65, 70.

640 Paltto 1986, 266 ja 293.

sonin mukaan naisen sota-ajan yhteiskunnallista merkitystä on vähätelty vuosia sen takia, että sota ja naiseus on perinteisessä ajattelussa haluttu pitää kaukana toisistaan. Nainen on toisen maailmansodan kontekstissa haluttu nähdä viattomana kärsijänä, jota ei voida saattaa vastuuseen ajan hirveyksistä.⁶⁴¹ Sota-ajan retoriikassa nainen oli ennen kaikkea äiti ja vaimo. Kapea-alainen naismyytti, joka korosti naisen toimijuuden merkitystä lähinnä perhe- ja sukuyhteydessä, sulki pois naisen sota-aikana tekemän työn yhteiskunnallisen merkityksen.⁶⁴² Monessa yhteydessä on kuitenkin todettu, että ilman naisten osallistumista Suomi ei olisi pärjännyt niin hyvin kuin pärjäsi.⁶⁴³

Lapin naiskirjailijoiden sota-aikana kirjoittamat naistulkinnat toistavat käsitystä, jossa naisten kansallinen ponnistelu nähtiin paitsi äitiydessä ja perheessä, ennen kaikkea myös työssä ja selviytymisessä.⁶⁴⁴ Poikkeusajan proosassa korostettiin työn teon tärkeyttä, koska ei pystytty kirjoittamaan sodan keskellä eläviä ihmishahmoja inhimillisiksi kaikkine pelkoineen. Toisin sanoen ei ollut voimia kirjoittaa sodan rumuudesta.⁶⁴⁵ Erityisesti talvi-sodan romaaneissa suosittu juonikuvio oli kertoa, miten laiskahkosta päähenkilöstä kehittyi vihollisen uhkan edessä maansa puolesta taisteleva työn sankari. Ensimmäiset Annikki Setälän ja Martta Haatasen naiskuvaukset toteuttivatkin isänmaallisen äitiyden ideaalia, kunnes 1970-luvulle tultaessa erityisesti Annikki Kariniemi, Mirjam Kälkälä ja myöhemmin Kirste Paltto purkivat myyttiä raatavasta, kaiken kestävästä sota-ajan naisesta.

641 Olsson 2005, 11, ks. myös Tröger 1987, 298; Townsend ja Townsend 1989, 9–12.

642 Olsson 2005, 11; Kinnunen 2006a; Kinnunen 2006b.

643 Laitila 2022; Heikkinen 2012; Olsson 1999; 2005; Latva-Äijö 2004 ja Kinnunen 2006.

644 Olsson 2015, 12–13, ks. myös Stańczak-Wiślicz 2021, 65; Tuominen, Ashplant ja Harjumaa 2021, 8.

645 Kirves 2008, 423.

3.3 Veren kuva ja Pahan morsian äitimyytin purkajina

1970-luvulle tultaessa pohjoisen naiskirjallisuuden sota-ajan äitikuvaussissa tapahtuu muutos, joka on seurausta 1960-luvulla alkaneesta kulttuuriradikalismista – muun muassa sukupuolten tasa-arvokeskustelusta. Yksi keskeisin muutoksen aiheuttaja Suomessa oli Yhdistys 9 -liike, joka onnistui herättämään keskustelua eri medioissa. Yhdistyksen ajatukset vaikuttivat osaltaan niin aborttilain, perhelainsäädännön, eläkelainsäädännön kuin lasten päivähoidon ja perhekustannusten tasauksen kehitykseen.⁶⁴⁶ Annikki Kariniemen *Veren kuvan* äititulkinna heijastelee jo oman aikansa tasa-arvokeskustelua, sillä romaani purkaa ihanteellisen naisen myyttiä ja näyttää, millainen ristiriita syntyy, kun päähenkilö-Kaarina ei pysty täyttämään sota-ajan hänelle tarjoamaa roolia äitinä.⁶⁴⁷

Kariniemi rikkoo tulkinnessaan sota-ajan naisen ihanteita kirjoittamalla vaietuista teemoista, kuten alkoholismista, perheväkivallasta ja itsemurhasta. Näitä teemoja ei missään nimessä liitetty ainakaan sota-ajan naisiin tai äiteihin. Erityisesti itsemurha oli sota-aikana vahva tabu. Kun toiset joutuivat luopumaan vastentahtoisesti elämästään, ei henkiin jääneillä ollut varaa valittaa.⁶⁴⁸ Kariniemen romaanin loppupuolella päähenkilö Kaarina on kuitenkin epätoivoinen, koska tietää, että hänellä ei ole voimaa hakea avioeroa upseerimiehestään: ”Sanalla sanoen: kuljin sairaalan käytävillä itsemurhaa hautovana tyttöparkana ajatellen vain yhtä ja samaa: mikä olisi helpoin tapa lähteä [...]”⁶⁴⁹ Kaikista eniten aikalaisia ärsyttivät kuitenkin Kariniemen tulkinnessa naimisissa olevien naisten juhlinta ja alkoholin käyttö.⁶⁵⁰ Lapin naiskirjallisuudesta löytyy kuitenkin vain yksi sota-ajan al-

646 Mickwitz 2008a, 27–29; Mickwitz 2008b, 208–213; Lempiäinen ja Rantalaiho 2023. Yhdistys 9 oli alun perin akateeminen opiskelija-aktiivien liike, joka laajeni viralliseksi yhdistykseksi. Sen toimintavuodet olivat 1966–1970.

647 Kariniemi 1971.

648 Ks. Kirves 2015, 274 mukaan Hautamäki 1988, 63.

649 Kariniemi 1971, 178.

650 Hytönen 2023b. Kariniemi sai uskonnollisilta piireiltä kirjeitä *Veren kuvan* julkaisemisen jälkeen. Esimerkiksi ”12 uskonnollista” miestä piti Kariniemen teosta moraalisesti haitallisena ja vapaamielisiin arvoihin kannustavana. He osoittivat kirjeessään mielipiteensä ”Teille” ja perustelivat niin sanotun abortti-, keskiolut- ja seksilakien olevan Jumalan sanan vastaisia.

koholistiäidin kuvaus. Anja Tikkanen kuvaa romaanissaan *Isänmaan torpparit*, miten päähenkilö Siirin äiti sairastuu sota-aikana alkoholismiin:

Sinusta se juoppo tuli, kun et sodan aikana kulasseeramilla rahoilasi saanut muuta. Sinä itse olet pannut kurkusta alas kaiken mitä meillä on ollut. Sinua me hävetään.⁶⁵¹

Tällaista kuvausta sota-aikana tuskin olisi vielä voitu julkaista – ainakaan naisen kirjoittamana.⁶⁵²

Sittemmin vuoden 1977 romaanitulokinnassaan, *Veren ikävä*, Kariniemi uudistaa sota-ajan äitikuvausta kirjoittamalla Mariasta, joka odottaa saksalaisen sotilaan lasta. Sota-aikana äitiyden piti olla tietynlaista: jos lapsen isä oli saksalainen, äitiys ei kelvannut yhteiskunnalle.⁶⁵³ Samaa teemaa jatkaa Ritva-Kaija Laitinen *Pahan morsiamessa*.⁶⁵⁴ Uskottomuutena omaa maata kohtaan pidettiin paitsi aviollista uskottomuutta myös seurustelua vieraan maan sotilaan kanssa.⁶⁵⁵

Lappilaisten traumaattinen suhde Lapin sotaan ja Pohjois-Suomen tuhoon näkyi sodan jälkeen suhtautumisessa saksalaisten kanssa seurusteleisiin naisiin ja näiden lapsiin⁶⁵⁶, jotka joutuivat sodan traumojen sijaiskärjiksi. Ei siis ihme, että saksalaisten kanssa seurustelleet naiset vaikenivat vuosikymmeniksi kokemuksistaan eivätkä vallitsevien asenteiden tähden välttämättä kertoneet lapsilleenkaan näiden biologisesta isästä. Yhdeksi syyksi, miksi naiset vaikenivat lapsiensa isien henkilöllisyydestä, on arveltu sodan jälkeistä ehdotonta ilmapiiriä, jossa etsittiin sotasyllisiä. Äidit pelkäsivät, että lapsi internoitaisiin.⁶⁵⁷ Hiljenemällä naiset tahtoivat suojella lapsiaan ja itseään. Vaikeneminen aiheutti usein häpeän tunnetta, mitä erityisesti lasten oli vaikea käsitellä ja ymmärtää.

651 Tikkanen 1977, 31.

652 Mielenkiintoista, että miesten kirjoittamassa aikalaiskirjallisuudessa naishahmojen paheellisuus oli sallitumpaa. Unto Ahokiven Tervolaan sijoittuvassa *Juurettomat*-romaanissa (1945) työmaan kanslistinainen käyttää reippaasti alkoholia eikä välttele irtosuhteita.

653 Kariniemi 1977.

654 Laitinen 1986.

655 Junila 2006, 244.

656 Ks. esim. Irja Wendischin aihetta käsittelevät kirjat.

657 Wendisch 2006, 47.

Äitimyytin purkamista jatkettiin aktiivisesti myös 1980-luvulla. Mo-lemmissa Ritva-Kaija Laitisen 1980-luvun romaaneissa (1986 ja 1987) on äititulkinta, joka purkaa ihanteellisen äidin myyttiä. *Pahan morsiamessa* saksalaisen sotilaan lapsen synnyttänyt päähenkilö Laura on niin sodan ja yhteisönsä rikkoma, että hän hylkää lopulta oman lapsensa. Laitinen näyttää, millaiset edellytykset alle 18-vuotiaalla nuorella tytöllä on äitiyteen, kun tämä ei saa yhteisöltään tukea, koska lapsi on yhteisölleen vääränlainen. Laitisen tulkinnassa äiti ei ole kaiken jaksava ja ihanteellinen, vaan menee rikki ja on lopulta kykenemätön huolehtimaan lapsestaan. Tulkinta näyttää, miten yhteisön käytös osuu lopulta aina sen kaikista viattomimpaan ja puolustuskyvyttömimpään.⁶⁵⁸

1970–1980-lukujen tasa-arvokeskustelu näkyy selvästi ajan kirjailijoiden äititulkintoissa. Annikki Kariniemen *Veren kuvan* ja *Veren ikävän* sekä Ritva-Kaija Laitisen *Pahan morsiamen* voikin nähdä purkaneen sota-ajan äitimyyttiä. Romaaneissa, joissa naisen äitiys ei kelvannut yhteisölle – tai päähenkilö ei jaksanut ilman yhteisönsä tukea –, osoitetaan, miten normatiivista nais- ja äitikuva suomalaisessa kulttuurissa on sotavuosista saakka tuotettu.

3.4 Ihanteellinen äitimyytti on syvällä kulttuurissa

Sota-ajan kirjailijat Martta Haatanen, Viola Kuoksa-Wave ja Annikki Setälä vahvistivat ja uusintivat isänmaallisen äitiyden käsityksiä, joita ajan aikakauslehdet ja valtion sotapropagandakoneisto naiseudesta tuottivat. Pisimmälle kaiken kestävän isänmaallisten äitien tulkinta vietiin sotalessikuvauksissa. Vasta kulttuuriradikalismien aika 1960-luvulla alkoi purkaa ihannekuvaa äidillisestä naisesta, joka oli aina reipas ja valmis työhön. Ihanteellinen äitiys ehti kuitenkin juurtua syvälle suomalaiseen kulttuuriin, minkä takia kaiken kestävän ja kaikessa uhrautuvan äitiyden kuvia löytyy myöhempienkin vuosikymmenten suomalaisesta kirjallisuudesta.⁶⁵⁹

658 Laitinen 1986.

659 Ks. esim. Rousu 2000; Kälkäjä 2011.

Sen sijaan sodan rikkomista naisista ei ole kovin paljon jälkiä varhaisessa lappilaisessa kaunokirjallisuudessa.⁶⁶⁰ Heistä voi lukea lähinnä oikeuspöytäkirjoista. Pohjoisen kirjailijoista oikeastaan vasta Timo K. Mukka näytti 1960-luvulla, miten pitkä kantosäde sodilla on myös seuraaviin sukupolviin. *Laulu Sipirjan lapsista* -romaanin hän-kertoja on saksalaisten tappaman naisen lapsi.⁶⁶¹ *Tabussa* taas lukija arvailee, onko päähenkilö Milja sotaorpo ja sotelesken ainoa tytär.⁶⁶² *Maa on syntinen laulu* -romaanissa puolestaan etenkin Martan äiti Alli vaikuttaa menettäneen elämänilonsa, ja näin tyttö jää vaille tukea. Äidin alakuloa ja masennusta voi arvella sotavuosien seuraukseksi.⁶⁶³

1970-luvulta eteenpäin pystyttiin jo aikaisempaa enemmän kirjoittamaan poikkeusvuosien vaikeista kokemuksista. Esimerkiksi Kirste Paltton *Voijaa minun poroni* -romaanissa (1986) kerrotaan Piiretistä, perheen emännästä ja äidistä, joka hajoaa psyykkisesti, sillä elämä on liian kuormittavaa: ruokaa on kehnosti ja lapset ovat tautien riepotelevina.⁶⁶⁴ Piiretin mies Tavvet sanookin sonnilleen sen jälkeen, kun vaimo on viety kylälle hoitoon:

”Köyhyys se minun emmäriepuni sekoitti” [...]. ”Ei kestänyt Piiret kuten muut. Eivät ole ihmiset samanlaisia, eivät ole [...]”⁶⁶⁵

Tutkimusaineistossani äitiys on naisen elämän kannalta keskeinen kulttuurinen tekijä, joka vaikuttaa naisen mahdollisuuksiin ja häneen kohdistuviin odotuksiin. Kun sota vielä omalta osaltaan moninkertaisti naisiin kohdistuvat odotukset, ei ole mikään ihme, että sota-ajan äitiydestä on kirjoitettu niin paljon pohjoisessa naiskirjallisuudessa.⁶⁶⁶

Kriisivuosien keskellä naisilta ei odotettu pelkästään perheenäitiyttä vaan myös yhteiskunnallista äitiyttä, jota tässä tutkimusluvussa olen kut-

660 Ks. Haatanen 1945; Setälä 1945.

661 Mukka 1966; Marjatta Bycklingin sähköpostihaastattelu 20.7.2023.

662 Mukka 1965; Marjatta Bycklingin sähköpostihaastattelu 20.7.2023.

663 Mukka 1964; Marjatta Bycklingin sähköpostihaastattelu 20.7.2023.

664 Paltto 1986, 164–165.

665 Paltto 1986, 165.

666 Ks. esim. Aino Saarinen 1987, 95–100.

sunut isänmaalliseksi äitiydeksi, eli työvelvoitteita tai osallistumista sotaan joko lottana, kenttäsisarena tai aktiivisena kotirintaman jäsenenä.⁶⁶⁷ Sota-aajan naisten voikin nähdä antaneen ”uhrinsa” nimenomaan kotirintamaa, isänmaata ja miehiä palvelemalla joko ”järjestö- ja työtehtävissä tai poikiensa äiteinä”.⁶⁶⁸ Vaikka sodan jälkeen monet naiset joutuivat luopumaan työpaikoistaan, jotka olivat vain poikkeusoloissa olleet heidän, vaikutti sota-aika silti pysyvästi naisiin kohdistuneisiin odotuksiin. Sota sekoitti miesten ja naisten työrooleja, mutta silti useimpien naisten oli vaikea kuvitella, millaista miehillä rintamalla oli, ja yhtä vaikeaa miesten saattoi olla ymmärtää, millaista naisilla kotirintamalla oli. Koti ei enää tarkoittanut samanlaista todellisuutta kuin se oli ollut rauhan aikana. Työvelvoitteet, miestyövoiman puuttuminen, ruoan säännöstely, tavarapula kaupoissa, jatkuva rintamakirjeiden ja huonojen uutisten odottelu sekä siirtoväen asuttaminen muuttivat kotirintaman elämän.

Moni nainen, joka ennen sotaa ei ollut säännöllisissä palkkatöissä, oli sota-aikana työmarkkinoilla.⁶⁶⁹ Sotien vaikutus naisten pystyvyyskokeuksiin⁶⁷⁰ ja itsetuntoon onkin kiistaton, vaikka konkreettisia sodasta johtuvia yhteiskunnallisia muutoksia on ollut vaikea havaita. Joanna Bourke itse asiassa epäilee, että sota, joka edisti yhteiskunnan militarisoitumista, on ollut vain hidaste ja este naisten tasa-arvokehitykselle.⁶⁷¹ Samaa kertovat myös muiden tutkimukset.⁶⁷² Suomessa sotavuosien on kuitenkin katsottu nopeuttaneen tasa-arvokehitystä, sillä agraari-Suomi ei olisi voinut ilman sotaa tarjota naisille yhtä paljon vastuuta, itsenäisyyttä ja mahdollisuuksia kokeilla taitojaan ja kykyjään.⁶⁷³ Poikkeusvuodet näyttivät, että naiset pystyvät ajamaan joukkoliikennevälineitä, työskentelemään savoteilla ja tehtaissa sekä lisäksi tekemään vaativimpia maataloustöitä.⁶⁷⁴

667 Latva-Äijö 2004, 279–290.

668 Kempainen 2006, 239.

669 Hytönen 2014, 80.

670 Ks. esim. Brooks 1987, 177.

671 Bourke 2006, 35.

672 Olsson 2015, 16–17 mukaan Macey 1991, 46 ja 48; Sheridan 1990, 32 ja 38.

673 Ks. Nevala ja Hytönen 2015, 152.

674 Kinnunen 2014c, 215.

Pirjo Markkola pitää yksipuolisena sitä, että vahvuutta korostetaan suomalaisen naisen hallitsevana piirteenä. Hänen mielestään vahvuuden korostaminen on vaivannut myös suomalaista historiankirjoitusta, mikä näkyy siinä, että naisen tekemän työn merkitystä on useissa eri tutkimusyhteyksissä korostettu. Markkola on haastanut feministisen tulkintakehikon ajatuksen siitä, että naiset vapautuvat alistamisesta, kunhan korostetaan heidän vahvuuttaan ja erityisesti työteliäisyyttään. Vahvuusajattelun heikkoutena Markkola pitää epätasa-arvon kieltämistä.⁶⁷⁵

Kritiikki on aiheellista. Historiantutkimuksen näkökulmasta selviytyminen on ongelmallinen käsite, sillä se on jälkijättöinen selitys- ja katsontamalli. Todellisuudessa ihmiset kaikesta optimistisuudestaan ja tulevaisuudenuskostaan huolimatta joutuivat elämään epävarmuudessa – niin sodan keskellä kuin myös ensimmäisinä rauhan vuosina.⁶⁷⁶ Toisaalta omassa työssäni työn kuvauksen keskeisyys on tutkimustulos. Työ oli keino selvitä ja usein pakon sanelemaa. Useimmat pohjoisen naiskirjailijat ovat korostaneet tulkinnoissaan sota-ajan naisen työteliäisyyttä ja ovat näin myös osallistuneet vahvan ja työteliään naisen ihanteen rakentamiseen. Poikkeuksena on Annikki Kariniemen *Veren kuva*, jossa huikentelevainen Kaarina-hahmo päinvastoin purkaa ihannetta, jossa työnteko olisi naisen sodan kokemuksen keskiössä.

Romaanien tulkinnoissa työ myös yhdistää naisia. Poikkeusoloissa ihmisillä oli tarve kokoontua ja viettää aikaa yhdessä. Esimerkiksi Haatasen *Kulta tulesa kirkastuu* -romaanissa emännät kokoontuvat ompeluseuroihin keventämään mieltään, vaikka samalla tietenkään tehtiin tärkeää työtä: kudottiin sukkaa, ampumahanskoja ja kypärän alle mahtuvia myssyjä rintamamiehille.⁶⁷⁷ Ajan lehdistössä puhuttiinkin ”sukkapuikkoarmeijasta”.⁶⁷⁸ Myöhemmin samaa yhdessä tekemisen ja työskentelemisen kuvausta jatkoivat Rauni Kivilinna, Mirjam Kälkäjä, Anja Tikkanen, Ritva Kariniemi, Anita Kraatari ja Kirste Paltto. Tarinat yhdessä työskentelevistä naisista

675 Markkola 2002, 75–76, 79–80, 83–85, 89–90, ks. myös Olsson 2015, 201.

676 Kivimäki, Hytönen ja Karonen 2015, 36.

677 Haatanen 1941, 102–103.

678 Aunila 2020, 130.

tarjoavat kulttuurista vahvistusta naislukijoiden psyykkiselle ja sosiaaliselle lukukokemukselle. Nämä tarinat eivät toistu ja vahvistu kulttuurimme tunnistettavissa ja toistetuissa tarinoissa, vaan ne esiintyvät – niin kuin tutkimusaineistonikin osoittaa – yleensä vain naiskirjallisuudessa.⁶⁷⁹

Vaikka sotien vaikutusta naisen asemaan on paikoin liioiteltu, on sota-aika ollut kulttuurinen taitekohta: siinä lienee syy siihen, miksi myös monet nykykirjailijat ovat mielellään tarttuneet juuri tähän kahden ajanjakson risteykseen.⁶⁸⁰ Tiina Kinnunen näkee sota-ajan antaneen valmiuksia ja pohjan, jonka ansiosta suomalaiset naiset ovat pystyneet jälleenrakentamaan ja olemaan mukana hyvinvointivaltion muodostamisessa.⁶⁸¹ Kiteyttäen voisi sanoa, että kirjailijat näkivät tärkeäksi tuoda naisen sota-ajan työn merkitystä romaaneissaan esille, koska julkisesti esimerkiksi lottien tekemästä sota-ajan työstä vaiettiin, mikä monesta lottatyötä tehneestä tuntui heidän työnsä ja ponnistelujensa mitätöimiseltä.⁶⁸² Romaaneissa juuri työnkuvauksilla haluttiin näyttää, että myös naiset tekivät paljon, jotta sota-ajasta ylipäättään selvittiin.

679 Pratt 1982, 138.

680 Ks. Numminen 2020. Tommi Kinnusen *Ei kertonut katuvansa* -romaanin kriitikko Mikko Numminen näkee Kinnusen romaanissa olevan jo pilkahduksen uutta aikaa, jossa naisen asema olisi paranemaan päin.

681 Kinnunen 2014, 215.

682 Kinnunen 2001, 34–35; Kinnunen 2006a, 104–105. Ks. myös Peltokorpi 2011, 54.

4 LANGENNEET NAISET

Kotirintaman naisten seksuaalimoraaliin liittyvistä epäilyistä ja syytöksistä tuli jo sota-aikana tabu, johon pohjoiset naiskirjailijat tarttuivat teoksissaan kirjoitusaikansa kulttuurin sallimin keinoin ja kysymyksin. Teeman avulla kirjailijat osallistuivat yhteiskunnalliseen keskusteluun naisen tasa-arvosta ja kulttuurisesta liikkumatilasta. Sota-ajan kirjailijoiden tulkintoihin vaikutti vielä sotasensuuri, minkä takia Martta Haatasen, Viola Kuoksa-Waven ja Annikki Setälän naistulkinnat seksuaalisuudesta ja siihen liittyvistä raja-aidoista ovat varovaisia ja koskevat lähinnä sivuhenkilöitä. Erityisesti Martta Haatasen tulkinnossa kannetaan huolta siitä, että sodan aiheuttamassa poikkeustilanteessa suunniteltua häätjuhlaa ei koskaan tulekaan ja nainen päätyy yksinhuoltajaksi. Tätä naistyyppiä kutsun tutkimusluvussani hätäntyneeksi kihlatuksi. Yhtä keskeinen ja yleinen hahmo on myös avioon kiirehtivä sotamorsian.

1960-luvun kulttuuriradikalismi mahdollisti aiempaa seksuaalisemmat naistulkinnat. Langenneen naisen myytin toistetuin hahmo lappilaisessa kirjallisuudessa on 1970-luvulta lähtien saksalaismorsian. Hahmosta tuli lopulta useimmin kuvattu toisen maailmansodan naiskuva lappilaisessa kirjallisuudessa. Kriitikit näyttävät, miten langenneen naisen tulkintoihin suhtauduttiin kullakin vuosikymmenellä. Kriitikot hyväksyivät seksuaalisuuden osaksi sota-ajan naisen tulkintaa verrattain myöhään, mikä osoittaa teeman olleen pitkään tabu.

4.1 Hätäntyneet kihlatut ja avioon kiirehtivät sotamorsiamet

Koska ennen avioliittoa harjoitettua seksiä pidettiin 1940-luvun Suomessa syntinä, voidaan langenneen naisen myyttinä sota-ajan kirjailijoiden tuotannossa pitää naishahmoja, jotka päätyvät esiaviollisiin suhteisiin. Nimeän kyseisen naistyyppin tässä alaluvussa hätäntyneen kihlatun hahmoksi. Feministisessä vastakarvaan luennassani sivuhenkilö ei ole vain sivuhenkilö,

vaan hänen kuvauksensa kasvaa ristivalottamaan yhtä lailla päähenkilön toiminnan kenttää ja mahdollisuuksia. Maineensa puolesta hätääntyneet sivuhenkilöt näyttävät, miten nopeasti naisten maineeseen liittyvät suhdanteet ovat sota-ajan suomalaisessa kulttuurissa voineet vaihdella. Lappilaiset kirjailijat ottivat mielenkiintoisesti kantaa avioliittobuumiin. Poikkeusaikana solmittiin ennätysellinen määrä avioliittoja, mikä johti rauhan tultua lukuisiin avioeroihin. Kirjailijat ottivat niin ikään naiskuvatulkinnossaan kantaa siihen, mitä liian hätäisesti solmitut avioliitot naisille tarkoittivat. Avioeroista ei 1940-luvun naiskirjallisuudessa juurikaan kirjoitettu. Teemaa on kuitenkin kätkeytyneenä luettavissa myös avioon kiirehtineiden sotamorsiamien tarinoista. Ajan kristillisessä arvomaailmassa avioero oli monien mielestä syntiä.

Martta Haatasella hätääntyneen kihlatun asetelma ei vielä näy nuortenkirjaksi usein luokitellussa *Yön kuningatar* -romaanissa (1940), jossa annetaan ymmärtää, että jos päähenkilötyttö vain ei olisi sairastunut, jotain vähän fyysisempääkin olisi hänen suhteessaan sulhaseensa voinut tapahtua. Haatasen talvisotatulkinna alleviivaa vielä sodan alussa päähenkilötytön viattomuutta.⁶⁸³ Sen sijaan teoksessa *Kulta tulella kirkastuu*, jossa kirkkoherra ja tämän vaimo joutuvat kohtaamaan sota-ajan muuttuneen kulttuurin poikansa kohtalon kautta, kuvataan jo poikkeusajan vaikutusta nuorten rakkaussuhteisiin. Poika haavoittuu kuolettavasti, ja selviää, että tämän kihlattu odottaa lasta. Kirkkoherrapariskunta on lopulta kiitollinen tulevasta lapsenlapsestaan, vaikka tämä onkin saanut alkunsa esiaviollisesta suhteesta:

Hänen mielestään ei sopinut tänään arvostella asioita samoin kuin vielä viime vuonna. Hän [kirkkoherran rouva Hansen] itse oli jopa ylpeä lapsenlapsesta [...]. Se jäisi sitten, jos kaikkein pahimmin täytyisi sattua.⁶⁸⁴

683 Haatanen 1940, 60–61.

684 Haatanen 1941, 145.

Martta Haatanen kertoo muistelmissaan, että jo talvisodan alkupäivinä hänellä heräsi huoli siitä, millaisia vaikeuksia äkkiä puhjennut sota tavallisille naisille aiheutti.⁶⁸⁵ Haatanen pyrki tulkinnoissaan näyttämään, miten hauras naisen maine on rikkoutumaan. Esimerkiksi *Eilispäivää ei enää ole* -romaanissa kylän opettajatar, Lyyli, pelkää, että hänestä tulee aviottoman lapsen yksinhuoltajaäiti, jos kihlattu kaatuu ennen jouluksi sovittuja häitä.⁶⁸⁶ Opettajattaren onneksi talvisodan sytyttyä tulee voimaan poikkeuspykälä, joka lupaa, että kuulutukset ja häät voidaan pitää yhden ja saman päivän aikana. Romaanin naisten hätäilystä käy ilmi, miten todellinen oli pelko siitä, että nainen ja lapsi jäävät ilman lesken- ja orvoneläkkeitään maineen menetyksestä puhumattakaan. Romaanin opettaja kokee työnsä tähden olevansa kylän erityisessä tarkkailussa; hänen arvomaailmassaan avioliiton ulkopuolinen lapsi olisi katastrofi: ”Mutta minä – minä, johon koko kylä katsoo.”⁶⁸⁷ Haatanen koki tärkeäksi kirjoittaa naisten maineeseen liittyvistä uhkista sekä yksinhuoltajaksi jäävän naisen ja orpona syntyvän lapsen motiivista. Hän käytti niitä useammassakin romaanissaan.⁶⁸⁸ Haatanen muisteli omaeläkertansa *Lahjapäivät*-käsikirjoituksessa, millaisen vastaanoton sai kirjoittaessaan teemoista:

En muista – tuskin tiesinkään, kuka ja missä määrävällä paikkakunnalla oli tehnyt ehdotuksen siitä, että näin syntyvä lapsi oli merkittävä sotaorvoksi, mikäli oli yleisessä tiedossa tytön seurustelu tietyn pojan kanssa. Sen aikaisessa perin siveellisessä maailmassa, ainakin täällä pohjoisella seudulla, nousi jyrkkä ja ankara vastalause ehdotuksesta. Täällä on yksinäiselle lapselle nimitys huorilapsi. Myös näiden lasten tuli olla huorilapsia!⁶⁸⁹

Haatanen kertoo surreensa monen tytön ja lapsen kohtaloa, ja lopulta kuultuaan tarpeeksi monesta tapauksesta päätti kirjoittaa aiheesta no-

685 Haatanen 1972, 26.

686 Haatanen 1945, 105.

687 Haatanen 1945, 105.

688 Esim. Haatanen 1941; Haatanen 1945.

689 Haatanen, 1972, 21.

vellin *Pohjolan Sanomiin*. ”Luulin tehneeni palveluksen asialle, niin kuin teinkin, mutta sain ryöpyn itseeni.”⁶⁹⁰ Vähän novellin julkaisemisen jälkeen Haatanen sai kirjeen tunnetuilta torniolaisilta:

Kirjelmässä sanottiin minua pidetyn siveellisiä arvoja kunnioittavana, mutta olin haksahantanut puoltamaan asiaa, jota ei sivistynyt ihminen voinut puolustaa. [...] En muista sanasta sanaan sapiskaa-ni, mutta edelleen muistan kaikki nimet, jotka olivat allekirjoittaneet nuhteen. Nimiä oli kaksi riviä. Kaikki edustivat sivistyneistöä.⁶⁹¹

Koska sota-ajan hyvän naisen ihanteisiin kuului seksuaalinen passiivisuus, kyky odottaa ja odottaa,⁶⁹² saivat Haatasen varovaiset naistulkinnat, joissa ihanteesta poikettiin, osakseen vahvaa kritiikkiä. Haatanen koki tilanteen, johon naiset sodan takia joutuivat, sosiaalisena ongelmana, kun taas aikalaiset, jotka kirjailijaa paheksuivat, pitivät tilannetta lähinnä moraalisenä ongelmana. Olikin mitä luultavimmin kirjailijalta tietoinen valinta, että *Kulta tullessa kirkastuu* -romaanissa päähenkilöinä on juuri kirkkoherra ja tämän vaimo. Näin Haatanen pääsi pureutumaan nimenomaan uskonnollisten piirien arvomaailmaan, sillä erityisesti kirkkoherra edustaa romaanissa lestadiolaisuutta. Mielenkiintoiseksi tulkinnan tekee, että siinä päähenkilöt muuntuvat ymmärtämään sota-ajan poikkeuksellisuutta. Vihkimistä vaille jääneet Pohjois-Suomen pienten lasten äidit saivatkin Martta Haatasesta itselleen tärkeän puolustajan ja tukijan.⁶⁹³

Haatasen tulkinnoissa vain sivuhenkilöt ovat vaarassa menettää maineensa. Tässä kirjailija myötäili sota-ajan lehdistöä, joka ruoti ahkerasti naisten moraaliala erityisesti vuosina 1942–1943.⁶⁹⁴ Niin Haatasen kuin Viola Kuoksa-Waven tulkinnoissa vaimot ovat uskollisia ja ihanteellisia.

690 Haatanen, 1972, 21.

691 Haatanen 1972, 21.

692 Ks. esim. Launis 2005, 74.

693 Haatanen, 1972, 21.

694 Aunila 2000, 99.

Ainoa romaani, jossa päähenkilön moraalisia rajoja venytetään⁶⁹⁵, on Haatasen *Taivas tummuu*.⁶⁹⁶ Siinä kirjailija ottaa kantaa sota-ajan avioliittoihin, jotka usein solmittiin rauhan aikaa nopeammin. Romaanin päähenkilö, Lyyli Kivi, menee naimisiin miehen kanssa, jota tuskin tuntee, koska niin kuuluu tehdä. Romaanissa ei tapahdu pettämistä, vaan kysymys on enemmän siitä, mikä vaimolle avioliitossa kuuluu ja minkä hänelle täytyy riittää. Tosin kriitikot moittivat kirjailijan ratkaisseensa romaaninsa pohdinnat avioliiton kestävyydestä liian helposti. Seija Kajanto kirjoitti:

Lyyli Kiven avioliitto ratkeaa kuitenkin lukijan mielestä aivan liian mutkattomasti miehen kuolemaan. [...] Lyylin ei tarvinnut kokea rakkautensa vähitellen sammumista, kyllästymisen ilkeää tunnetta eikä sitä pettymystä, mikä Yrjön kaltainen mies kenties olisi ollut kymmenen vuoden kuluttua rohkeasti eteenpäin yrittävälle ja pääsevälle Lyyli Kivelle.⁶⁹⁷

Myös kriitikko Erkki Valtaoja ihmetteli, miksi päähenkilö edes alkujaan meni naimisiin: ”Mies ei kuitenkaan älyllisessä suhteessa kohoa vaimonsa tasolle [...]. Lukija jää oikeasti kaipaamaan selitystä, miksi Lyyli Kivi meni naimisiin.”⁶⁹⁸ Valtaoja osoittaa kommentillaan, että sota-ajan naisen piti hänen mielestään olla ratkaisuisaankin ihanteellinen eli aina looginen ja määrätietoinen – mutta ei ristiriitainen tai valinnoissaan harkitsematon.

Romaanin ilmestymisvuosi saa miettimään, näkyykö tulkinnasta, että pitkittynyt asemasota aiheutti taisteluväsymystä kotirintamalla. Sotavuosina avioliittoa solmittiin ennätysmäärä, mutta taustalla epäiltiin olleen rakkauden lisäksi myös vaimolle maksettava sotakuukausipalkka.⁶⁹⁹ Moni kuitenkin katui nopeaa naimisiinmenoaan: vuosien 1941–1945 aikana avioerojen määrä nelinkertaistui.⁷⁰⁰

695 Aviorikosromaanigenrelle on ollut tyypillistä, että mitään rikosta ei koskaan edes tapahdu – mahdollisuus on kuitenkin alati niissä läsnä (Grönstrand 2005, 184).

696 Haatanen 1942.

697 *Naisten ääni* 1942.

698 *Pohjolan Sanomat* 1942.

699 Junila 2006, 248.

700 Kempainen 2005, 469; Malinen 2018, 113–114, ks. myös Aunila 2020, 150.

Haatasen *Eilispäivä ei enää palaa* -romaanissa avioeroa harkitsee sivuhenkilö, päähenkilön käly Aini, joka on miehensä rintamalla ollessa löytänyt itselleen ”ystävän”. Huhut Ainin seurustelusta toisen miehen kanssa kulkeutuvat rintamalle, mutta Ainin aviomies Juho ei usko huhupuheita. Lopulta Juho haavoittuu, ja tarina etenee ajalle tyypillisen ihanteellisesti, eli Aini ei lopulta eroakaan invalidisoituneesta miehestään vaan päättää pysyä avioliitossaan.⁷⁰¹

Tyypillisesti yleiseurooppalaisessa aviorikosromaanissa 1800-luvulta lähtien rikokseen syyllistyy nimenomaan nainen, joskin viettelijä on usein mies.⁷⁰² Näin on myös Haatasen *Eilispäivää ei enää ole* -romaanin langennut nainen -tulkinnassa. Lajin klassikkoesimerkkinä pidetään Gustave Flaubertin *Rouva Bovary*.⁷⁰³ Perinteisesti langenneen naisen myytin ydinkuvia ovat siis olleet pettäminen ja aviorikos. Pohjoisen naiskirjallisuudessa myytti hyödyntää antiikista tuttua *hamartian* tarinaperinnettä, jossa nuori tyttö tekee tietämättömyyttään tuhoon syöksevän virheen. *Hamartialla* tarkoitettiin tragediaan johtavaa virhettä, joka johtui usein ihmisen tietämättömyydestä. Suomessa motiivin tyypiesimerkkinä pidetään Teuvo Pakkalan *Elsaa*.⁷⁰⁴ Hamartian kertomaperinteen taustalla on emansipatorinen ajatus näyttää, mitä vaaroja on, jos tytöt pidetään pimennossa seksuaalisuudestaan.⁷⁰⁵ Martta Haatasen hätääntyneet kihlatut, vaikka tulkintoina puolustelevatkin nuorten tyttöjen hädän johtuvan sota-ajan muuttuneesta kulttuurista, myös varoittavat nuoria naisia naiiviuden seurauksista.

Naiiviudesta varoiteltiin 1940- ja 1950-lukujen sotamorsiantulkinnossa, jotta hätiköidyssä aviomiesvalinnassa ei kävisi niin kuin edellä kuvatussa Haatasen *Taivas tummuu* -romaanissa. Eräänlainen sotamorsiantulkinta on myös Annikki Kariniemen *Murroksessa*. Romaanin nuori päähenkilö Anna on sinisilmäinen toivoessaan, että naimisiin mentyään mies ei juoksisi enää kylän laidalla asuvan leskivaimon luona niin kuin oli tehnyt tähän saakka.

701 Haatanen 1945, 162–163, 202–203.

702 Lappalainen 2000, 180–181.

703 Flaubert 1973 (1856).

704 Rossi 2009 78.

705 Lappalainen 2000, 160–161.

Saija Isomaa on huomannut, että kirjailijoiden konservatiiviset arvot näkyvät usein aviorikosromaanien loppuratkaisuissa, joissa kielletyn rakkauden kokenut nainen menettää yleensä joko lapsensa tai oman henkensä.⁷⁰⁶ Annikki Kariniemen tulkinnassa petollinen aviomies kuolee.⁷⁰⁷ Näin kirjailija toimii aivan kuin naturalistisen tyylikauden romaanikirjailija 1800-luvun lopulla rangaistessaan henkilöitään moraalittomuudesta kuolemalla.⁷⁰⁸

Annikki Kariniemen *Murros*-romaanin naisasetelmassa on myös toinen mielenkiintoinen kirjoitusajalleen tyypillinen naisen elämään vaikuttava tilanne. Sodan jälkeen naisten ja miesten välillä vallitsi nimittäin määrällinen epäsuhde. Kaikille ei yksinkertaisesti riittänyt aviomiestä, mikä on kirjoitettu mukaan Kariniemen sota-ajan tulkintaan. Myös yksi ajan suosituimmista viihdekirjailijoista, Anni Polva, käytti erityisen paljon kilpajuoksuasetelmaa teoksissaan.⁷⁰⁹ Kariniemen tulkinnassa kaksi naista odottaa sodasta kotiin samaa miestä. Kilpajuoksu tai taistelu hyvistä miehistä oli sodan jälkeisessä naisten viihdekirjallisuudessa tyypillinen juoniasetelma. *Murros*-romaanissa ratkaisu on Polvan teoksia julmempi, sillä päähenkilö Anna joutuu jakamaan useamman vuoden ajan Kustaa-aviomiehensä kylän laidalla asuvan leskivaimon kanssa.⁷¹⁰ Tulkinnassa esiaviolliseen suhteeseen lankeaa toisin sanoen sivuhenkilö, ei päähenkilö.

Langenneen naisen teema oli Kariniemellä noussut esille jo pari vuotta aiemmin hänen esikoisteoksessaan *Poro-Kristiina*.⁷¹¹ Siinä päähenkilönäinen synnyttää aviottoman lapsen, jonka surmaa ollessaan poissa tolaltaan päästäkseen kunnollisena pidetyn miehen kanssa naimisiin. Yhteisön uskonnolliset arvot ja ymmärtämättömyys ajavat naisen lopulta lapsenmurhaan samalla tavalla kuin Minna Canthin *Anna Liisan*.⁷¹² Kristiinaa ei kuitenkaan lapsentappo Canthin *Anna Liisan* tavoin murskaa. Päähenkilö pyristelee irti kohtalostaan ja selviytyy elämässään eteenpäin. Naturalistisen romaanin vaikuttavuutena onkin pidetty sitä, että siinä lukija yritetään

706 Isomaa 2013, 60.

707 Kariniemi 1955, 251.

708 Rossi 2009, 239 ja 252.

709 Ks. esim. Polva 1946; Manninen 1989, 467.

710 Kariniemi 1955, 89.

711 Kariniemi 1952.

712 Canth 1895.

saada tuntemaan turhautumista päähenkilöiden kärsimyksistä, ja näin syntyneen tunteen kautta ymmärtämään, että jos yhteisö toimisi toisin, päähenkilön ei tarvitsisi kärsiä näin paljoa ja katastrofilta jopa välttyttäisiin. Muutos syntyy siis tarinan lukijan kautta.⁷¹³

Tosiasia on, että sota-aika höllensi ja muutti moraal sääntöjä. Ehkä tässä piilee yksi selitys sille, miksi naisia haluttiin lappilaisessa 1940–1950-lukujen kirjallisuudessa kuvata paljon juuri langenneen naisen myytin kautta.⁷¹⁴ Niin kuin Tiina Kinnunen asian omassa tutkimuksessaan ilmaisee, sodan keskellä ajateltiin, että ”jokainen päivä voi olla viimeinen” – varsinkin nuorilla oli halu elää, kun vielä oltiin hengissä.⁷¹⁵ Toiseksi motiivi oli suosittu siksi, että sen avulla pystyttiin käsittelemään kirjoitusajan tasa-arvokysymyksiä. Langenneen naisen myytti avasi romaanien ilmestymisajan avioeron ja avioeron yhteiskunnallisia reunaehtoja ja ajan arvoja.⁷¹⁶ Kirjailijat tuskin olisivat voineet kovin suoraan kirjoittaa avioeron teemasta. Langenneen naisen myytin kautta pystyttiin kuitenkin kirjoittamaan naisen toimijuuden kulttuurisista rajoista ja normeista. Ja vaikka myöhemmissä tulkintoissa naishahmoihin kohdistuu paljon näitä varhaisempia tulkintoja inhottavampaa henkistä väkivaltaa, kuten huorittelua ja vähättelyä, näyttävät myös varhaiset tulkinnat, miten syvällä suomalaisessa kulttuurissa huora–madonna–vastakkainasettelu on. Tulkinnat ja niiden saama kritiikki näyttävät, miten kapeaksi sota-aajan naisen rooli ja ihanteellisuus rakennettiin.

713 Rossi 2019, passim.

714 Rossi 2019.

715 Kinnunen 2014b, 131.

716 Isomaa 2013, 57. Saija Isomaa on huomannut omissa tutkimuksissaan, että avioeroromaani soveltui erinomaisesti jo 1800-luvun yhteiskunnallisten ja poliittisten kysymysten käsittelyyn. Näen teeman ajaneen samaa tehtävää myös 1900-luvun lappilaisessa kirjallisuudessa. Ks. esim. Haatanen 1943 (*Taivas tummuu*) tai Kariniemi 1977 (*Veren ikävä*). Niissäkin avioero ja sen uhka näyttävät naisen toimijuuden reunaehdot, sen kulttuurisen tilan ja ahtauden.

4.2 Saksalaismorsiamet ilmestyvät lappilaiseen naiskirjallisuuteen

Sota-ajan kirjailijat tekivät naiskuvatulkintoissaan vahvan valinnan: he eivät ole käyttäneet sota-aikana kirjoitetuissa tulkintoissaan kertaakaan sanaa saksalainen, vaikka käsitteistä ”ystävät”, ”vieras armeija” tai ”vihollinen” heidät tietysti pystyy lukemaan.⁷¹⁷ Silti saksalainen-sanaa ei mainita edes vahingossa, eli saksalaismorsiamia he eivät tämän takia romaaneissaan kuvaa kuin varovasti vihjaillen. Valtion tiedotuslaitoksen tarkastustoimisto, joka analysoi, oliko julkaistava romaani tai teos sotasensuurilain mukainen, ei sinänsä estänyt kirjailijoita kuvaamasta saksalaisia. Joskaan kovin poliittisia asevelikysymyksen pohdintoja ei sallittu.⁷¹⁸ Vaikuttaa siis siltä, että ajan naiskirjailijoilla oli saksalaisten kuvaamisen suhteen vahva itsesensuuri. He mitä luultavimmin tiesivät, että kotirintaman naisten suhteista saksalaisiin oli kielletty marraskuun 1941 jälkeen enää kirjoittamasta sanomalehtiin⁷¹⁹. Sensuuri voi selittää aiheen vähäisen käsittelyn myös ajan kaunokirjallisuudessa.

Martta Haatasen *Eilispäivä ei enää palaa* -romaanissa Onervan kälyn ”uudet ystävät” voidaan tulkita saksalaisiksi. Olihan näillä tarjota tarjoilijana toimivalle naiselle luksustuotteita ja tavanomaista parempaa palkkaa. Ystävien kotimaa on selvä, koska kaiken aikaa Onerva kertoo, miten paljon palkkaa heidän tarjoamissaan töissä voi ansaita. Ystävien kansallisuutta kirjailija ei silti mainitse. Vieraan maan sotilaiden syntyperän kuvauksen pois jättämisellä kirjailija on tehnyt vahvan valinnan.⁷²⁰ Toisaalta Haatanen kirjoitti romaaniaan evakossa, eikä silloin vielä tiedetty, jättävätkö saksalaiset kenellekään lappilaiselle kotia, mihin palata – saati saadaanko Pohjois-Suomi pitää osana Suomea vai menetetäänkö se Neuvostoliitolle.⁷²¹ Romanin päähenkilö Onerva moittii kälyään, joka järjestää kodissaan pie-

717 Kuoksa-Wave 1945, 184; Haatanen 1945, 162 ja 204.

718 Pilke 2009, 276.

719 Junila 2000, 151.

720 Haatanen 1945.

721 Martta Haatasen päiväkirja 22.10.1944.

niä juhlia uusille ystävilleen. Päähenkilön kanta asiaan on jyrkkä: ”Häpeäisit vähän! Sinun kaltaisesi antavat kaupunkilaisten elämästä irvikuvan.”⁷²²

Viola Kuoksa-Wave teki *Kotipirtissään* (1945) aivan Martta Haatasen kaltaisen ratkaisun: saksalaiset kuvataan lähinnä Lapin polttajina. Ehkä sodan keskellä kirjoittaneet ajattelivat, että kotirintaman naisten mainetta kyseenalaistettiin aivan tarpeeksi jatkosodan vuosina muutenkin ja jättivät tämän takia saksalaiset ja saksalaissuomalaiset suhteet tarinoissaan hyvin vähälle. Sodan jälkeen Martta Haatanen, Annikki Setälä ja Viola Kuoksa-Wave välttelivät aihetta Lapin sodan ja sen tuhoisien seurauksien takia. Kestettävää oli jälleenrakennusajassa tarpeeksi, eikä enää haluttu romaaneissa nostaa esille kotirintaman naisten suhteita saksalaisiin. Marianne Junilan mukaan Lapin sodan tuhot pakottivat pyyhkimään asevelikauden pois suomalaisten historiatietoisuudesta⁷²³. Samaa unohtamispolitiikkaa on pohjoisessa harjoitettu vuosikymmenet sodan jälkeen: saksalaisten maastoon jättämiä jälkiä, kuten rakennuksia, punkkereita ja korsuja, on poistettu aktiivisesti ja saksalaisiin viittaavia paikannimiä ei ole jätetty käyttöön muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta.⁷²⁴

722 Haatanen 1945, 159–162.

723 Junila 2006, 259.

724 Ranta 2005; Mikkonen 2016. Monissa maissa on aktiivisesti haluttu hävittää rakennuksia ja jälkiä, jotka ovat muistuttaneet Saksan natsiajasta. Ks. esim. Sääsکیlahti 2014; Saarinen 2023, 185.

KUVA 13. Rovaniemen sankarihautausmaan Pro Patria -patsaskin harjoitti tietoista historian unohtamispolitiikkaa 1960-luvulla, jolloin siinä vielä näkyi sotavuosina vain vuodet 1941–1944. (*Päivämies* 1969). Patsaan vuosiluvut korjattiin myöhemmin koskemaan myös Lapin sotaa. Nykyään siinä lukeekin 1941–1945.

Ensimmäinen, joka kirjoittaa saksalaissuomalaisista suhteista suuremmin pohjoisessa naiskirjallisuudessa, on Annikki Kariniemi. Hänen *Murros*-romaanissaan (1955) kylän miehet huolestuvat saksalaisten sotilaiden ilmestymisestä kotiseudulle ja murehtivat ennen kaikkea sitä, miten kylän naiset malttavat pitää komeiden Bossin pukujen edessä päänsä kylmänä. Kariniemen tulkinta jää kuitenkin vain lyhyen huolipuheen tasolle.⁷²⁵ Tulkinnan varovaisuuden ymmärtää: 1950-luvulla sota-ajan naistulkintoilta odotettiin hienotunteisuutta – ainakin tähän viittaa Irja Virtasen *Kenttäharmaita naisia* -teoksen (1957) ja myöhemmin 1960-luvulla Paavo Rintalan *Sissiluutnantti*-teoksen (1963) vastaanotto, joka näytti sodan jälkeisen Suomen sukupuolirakenteen ja asenneilmaston.⁷²⁶ Sotien jälkeen naisen kunniallisuudella tarkoitettiin pitkälti juuri seksuaalista siveellisyyttä; kir-

725 Kariniemi 1945, 146–148.

726 Kinnunen 2006a.

jallisuuden naishahmojen kuvaus tuntui olevan vielä 1950-luvulla erityisen herkkä asia. Lotta Svärd -järjestössä sodan aikana työskennelleille naisille siveyskysymys oli erityisen herkkä asia; olihan heihin jo sodan aikana ollut helppo iskeä epäilyksen leima, koska lotat työskentelivät koko talvi- ja jatkosodan ajan miesten kanssa. Näitä ilmassa olleita epäilyksiä ei yhtään helpottanut, että rauhan tultua järjestö lakkautettiin ja ääriväsymmiston asenneilmasto koko järjestöä kohtaan muuttui kriittiseksi. Tätä taustaa vasten on paremmin ymmärrettävissä, miksi Virtasen ja Rintalan romaanien lottakuvaukset herättivät ilmestymisaikanaan paljon paheksuntaa ja vastustusta.⁷²⁷ Kariniemi ja hänen kustantajansa taisivat tuntea hyvin 1950-luvun kulttuurisen ilmapiirin, minkä takia saksalaiset ja heidän vaikutuksensa paikalliseen naisväkeen kuvataan *Murroksessa* vielä hyvin lyhyesti ja ohimennen.⁷²⁸

Muutama vuosi Kariniemen tulkinnan jälkeen Paavo Rintala kanonisoi pitkäksi aikaa *Pojat*-romaanillaan (1958) kuvan saksalaisten kanssa seurustelleista suomalaisnaisista. Rintalan romaanissa saksalaisten kanssa seurustelleet naiset kuvataan höynäytettäviksi tytönhupakoiksi. Käsitys suomalaisnaisten ”hempukkamaisuudesta” näyttäytyy jatkumona vuoden 1942 valtion tiedotuslaitoksen lehtikirjoitusten lehtitekstien varoittellevalle tyylille. Lehtiset varoittelivat suomalaisnaisia moraalisesti paheksuttavasta ystävyyydestä vieraan maan sotilaiden kanssa.⁷²⁹ Toisin sanoen Rintala jatkoi propagandalehtisten aloittamaa tulkintaa, jossa naiset roikkuvat saksalaisten käsivarressa ”hiltuina”. Kielteiset asenteet olivat syvällä; olihan propagandaa ja huhupuheita aiheen ympärillä riittänyt sotavuosista lähtien. Käsitys, että itse Hitler olisi kehottanut miehiään lisääntymään, eli pitkään. Parhaansa aiheen parissa teki myös Neuvostoliiton sotapropagandakoneisto, joka jaksoi lentolehtisissään muistuttaa jo valmiiksi naisten vuoksi epävarmuutta potevia suomalaissotilaita kotirintaman ”son-

727 Ks. esim. Olsson 2005, 70–72; Laitonen 2022.

728 Ks. Kariniemi 1955, 146–149.

729 Junila 2000, 147.

neista”.⁷³⁰ Voidaan siis sanoa, että naiset joutuivat propagandan uhreiksi jo sodan aikana.

Yllättävää on, että sota-ajan naisia syyllistävä asenne näkyi vielä 1980-luvulla myös historiankirjoituksessa. Museoviraston naisille teettämässä muistitietotutkimuksessa kysyttiin, tunsiko vastaaja ketään naista, joka seurusteli saksalaisten kanssa. Kysymys olisi voinut olla neutraali; yhtä hyvin olisi voitu kysyä, tunsiko vastaaja ketään, joka oli tekemisissä saksalaisten kanssa. Nyt kysymyksenasettelussa rajattiin suomalaisten ja saksalaisten suhteet koskemaan vain suomalaisnaisten ja saksalaisotilaiden suhteita ikään kuin muita kontakteja suomalaisten ja saksalaisten välillä ei olisi lainkaan esiintynyt. Marianne Junila on todennut Museoviraston tehneen näin aihetta käsitellessään kaksinkertaisen virheen, jolla ”menetettiin tieto inhimillisen kanssakäymisen laajuudesta ja moninaisista muodoista kotirintamalla sekä leimattiin tietty väestöryhmä (naiset) kyseenalaisiksi”.⁷³¹

Sekä Marianne Junila että Tiina Kinnunen ovat omissa tutkimuksissaan osoittaneet, miten symbolisella tasolla uskollisuuteen omaa maata kohtaan sekoittui mielikuvia seksuaalisesta uskollisuudesta – ja kumppani, puoliso, oli mielikuvissa tietysti oman, ei vieraan maan sotilas. Myyttisellä tasolla saksalaismorsiamen kysymyksessä taisteltiin oikeudesta naisen ruumiiseen, joka ikään kuin automaattisesti kuuluu isänmaalle.⁷³² Tämän takia samat Moskovan rauhanehdot, jotka muuttivat aseveljet hetkessä vihollisiksi, tekivät myös saksalaisten kanssa seurustelleista naisista vihollisen tahraamia.

Saksalaismorsian kirjallisuuden hahmona puuttuu lähes täysin pohjoisesta naiskirjallisuudesta 1970-luvun alkuun saakka, mutta kun hahmo vuonna 1971 ilmaantui, on siitä tullut sittemmin sitäkin suositumpi. Tosin huomioni siitä, että saksalaisista sotilaista ei kirjoitettu pohjoisessa naiskirjallisuudessa 1960-luvulla, ei aivan pidä paikkaansa. Viola Kuoksa-Wave lähetti vuosikymmenen alussa Otavalle Lapin sodasta kertovan romaani-

730 Junila 2000, 155.

731 Junila 2000, 21–22; Junila 2024.

732 Kinnunen 2006b; Junila 2000, 147.

käsikirjoituksen, mutta sotakuvaukset eivät ilmeisesti enää entisen lailla kulttuuriradikalismien ajassa kiinnostaneet kustantajaa. Romaanikäsikirjoitus *Ilves ja lamurilaiset*, jossa sisarukset matkaavat Lapin sodan jaloissa hevosella evakkoon, palautui takaisin kirjoittajalleen kielteisen julkaisupäätöksen kera.⁷³³

4.3 Kariniemen *Veren kuva* ”puhkaisee paiseen”

Saksalaismorsianteema vaikuttaa lehtikirjoittelun perusteella olleen tabu yhä 1970-luvun Suomessa. *Apu*-lehti otsikoi Annikki Kariniemen *Veren kuvan* vuonna 1971 ilmestyttyä kirjailijan kommenttiin viitaten: ”On kuin olisin repinyt auki paiseen.”⁷³⁴ Paise-metafora kuvastaa teeman yllä vallinnutta hiljaisuutta ja sota-ajasta saakka vallalla ollutta tapaa syyllistää saksalaisajasta kotirintaman naiset. Kariniemen *Veren kuva* rakentuu päähenkilö Kaarinan sodanaikaisen päiväkirjan ja tämän silloisen aviomiehen rintamakirjeiden varaan. Päiväkirja vie lukijan jatkosodan ajan Rovaniemelle, jossa Kaarina tuntee olonsa yksinäiseksi miehen ollessa kaukana rintamalla. Toisaalta päähenkilö tuntee turvattomuutta myös miehen ollessa kotona, sillä Janne on arvaamaton. Asetelmaa ei yhtään helpota, että puoliso on hullu mustasukkaisuudesta ja pelkää kauniin vaimonsa olevan helposti vieraan maan sotilaan vieteltävissä. Romaani etenee kuin tunnustusromaani, jossa päiväkirja vie sivu sivulta kohti aviorikosta ja sodan loppua.⁷³⁵

Romaanin juonikin rakentuu eräänlaisen tunnustuksellisuuden varaan; kuolemaa tekevä päähenkilö, Kaarina, paljastuu romaanin alussa saksalaiselle aviomiehelleen, joka lukee vaimonsa sota-ajan päiväkirjaa ja kirjeitä. Rovaniemen kaksoiselämä juhliseen ja miehiseen paljastuu yhtä aikaa niin päähenkilön aviomiehelle kuin tarinan lukijalle.⁷³⁶ *Veren kuva* niputettiinkin kuuluvaksi Kariniemen paljastuskirjojen sarjaan, jonka ensimmäisenä

733 Matti Waven haastattelu 20.6.2023. Käsikirjoitus on Kuoksa-Waven perikunnan arkistossa.

734 *Apu* 1971.

735 Kariniemi 1971.

736 Tunnustuksellisuus on tyypillistä lestadiolaisuudelle. Esimerkiksi Kalle Päätaaloa tutkinut Ritva Ylönen on nähnyt Päätaalon romaanien tunnustuksellisuudessa olevan juuri herätysliikkeen vaikutusta. Ylönen 2013, 102. Miksei Kariniemen *Veren kuvastakin* voisi todeta samaa?

pidettiin *Erään avioliiton anatomiaa* (1968).⁷³⁷ Ehkä osaltaan tämän takia aikalaiset sotkivat kirjailijan ja päähenkilön toisiinsa. Selventääkseen asiaa Kariniemi kirjoitti moneen lehteen suhteestaan kirjan päähenkilöön:

[T]ämä minun Kaarinani [...] tukahdutti verisiin liepeisiinsä kaiken ihmisyyden. Niin kuin sellaisten naisten tapana on ollut ja tulee aina olemaan. Näistä jouduin raportoimaan monta ikävää asiaa eteenpäin. Osa heistä komennettiin kotirintamalle, osa sairaaloihin.⁷³⁸

Luultavasti myös kirjailijan entisen aviomiehen eversti Oiva Willamon (1906–1967) mahdollinen rooli tarinassa kiinnosti ihmisiä, olihan Kariniemi muutamaa vuotta aiemmin kirjoittanut omaelämäkerrallisen paljastusromaanin väkivaltaisesta avioliitostaan everstin kanssa.⁷³⁹ Kariniemeä loukkasi kuitenkin eniten se, että hänen kuviteltiin käyttäytyneen sota-ajan Rovaniemellä kuin *Veren kuvan* päähenkilö.⁷⁴⁰

Ritva Ylönen on omissa tutkimuksissaan tuonut esiin, että 1970-luvun teosten vastaanottoon vaikutti voimakkaasti ajalle tyypillinen poliittisideologinen lukutapa. Yhtä lailla 1970-luvun alussa omaelämäkerrallinen tunnustuksellisuus – myös tabujen rikkominen – oli voimissaan. Ajattelutapa näkyy ajan kritiikeissä: kirjojen oletettiin olevan tavalla tai toisella omaelämäkerrallisia ja tunnustuksellisia sekä ajankohtaisiin asioihin kantaa ottavia.⁷⁴¹ Paheksunta, jota *Veren kuva* (1971) herätti ilmestymisaikanaan, ei paljoa poikkea kritiikistä, jonka Juhani Ahon *Papin rouva* (1893) aiheutti 1880-luvulla.⁷⁴² Kariniemen päähenkilö rikkoo 1970-luvun kristillis-konservatiivisten piirien normeja: kirjailija saikin moraalittomuudestaan

737 Kontio 1991, 29.

738 *Helsingin Sanomat* 1971b; ks. myös Lähteenmäki 1999.

739 Kariniemi 1968.

740 Rajala 1977, 2.

741 Ylönen 2013, 100–102.

742 Rossi 2009, 14–16. Suomalaisessa kirjallisuudessa päähenkilönaisen ei ole tarvinnut edes suu-
restä langeta herättääkseen kohun. Juhani Ahon *Papin rouvassa* päähenkilö-Ellin pieni viaton suudelma riitti suututtamaan kritiikot. Ahon *Yksin* (1890) sai jopa siinä määrin julkisen tuomionsa, että sitä puitiin vielä vuoden 1891 valtiopäivillä. Naturalismin turmelevaa vaikutusta pelättiin, ja tämän takia Aholle myönnetty kirjailijapalkinto haluttiin peruuttaa.

kitkeriä kirjeitä, joissa paheksuttiin hänen päähenkilönsä höllää moraalia ja ylipäättään teosten edustamaa arvojen rappiota.⁷⁴³ Yhtäältä *Veren kuvan* myyntimenestys kertoo, että sotaromaanille oli tilausta: saksalaisaika naisen silmin kuvattuna ja langenneen naisen myytti kiinnostivat lukijoita. Kustannusyhtiö Otava piti teoksen kiinnostavuudesta huolen ja mainosti lehdille kirjaa skandaali- ja paljastusromaanina.⁷⁴⁴ Romaani rikkoi naisihannetta, jota sota-ajan aikalaiskirjailijat Martta Haatanen, Viola Kuoksa-Wave ja Annikki Setälä omista romaanitulkinnoissaan olivat rakentaneet 1940- ja 1950-luvuilla. Ei Kariniemen Kaarinakaan silti tarinan alussa ole avionrikkoja tai ei-ihanteellinen nainen. Vaikuttaa siltä, että Kariniemi tietoisesti rakensi romaanistaan kehitystarinan, jotta pystyisi tarkemmin analysoimaan, miten ja miksi ”saksalaismorsian” määritellään yhteisön silmissä ei-ihanteelliseksi naiseksi.

Veren kuvan Kaarina ei istu samalla tavalla langenneen naisen motiiviin niin kuin useat muut pohjoisen naiskirjallisuuden saksalaismorsianhahmot. Kariniemen päähenkilö ei nimittäin itse koe olevansa uhri. Tarinan naiskuvan asetelmasta on nähtävissä intersektionaalisuuden kysymykset sukupuolesta ja taloudellisesta asemasta. Päähenkilö on rikkaasta perheestä, ja kun muu Rovaniemi elää ruokatarvikkeiden säännöstelyn keskellä, Kaarinan arjessa riittää herkkuja ja ruokaa – kiitos rikkaan isänsä.

Yhteiskunnallinen asema tuntuu turvaavan myös sosiaalisesti, sillä tapahtuapa mitä tapahtuu, Kaarina tietää, että hänen isänsä ei jätä häntä pulaan. Ero tavallisiin rovaniemeläistyttöihin on tässä suuri. Romaanin kaikkitietävä kertoja kertoileekin monta arkkityyppistä tarinaa, joissa rovaniemeläistyttöille käy huonosti.⁷⁴⁵ Uskottoman naisen tragedia ei naturalistisessa romaanissa synny jumalten kostosta niin kuin antiikissa, vaan se juontaa ihmisen oman elämän onnettomuudesta. Kaarina pakenee sota-ajan avioliitostaan saksalaisrakastajien syliin. Aikalaiskriitikeistä päätellen osan lukijoista oli vaikea ymmärtää, miksi päähenkilö ei kadu

743 Hyvönen 2023b.

744 Otava julkaisi sotakirjallisuutta 1970-luvun alussa muutenkin. Esimerkiksi Wolf H. Halstin *Lapin sodassa: JR 11:n mukana Oulusta Kaaresuvantoon* julkaistiin vuonna 1972.

745 Kariniemi 1971, 43.

muistelmissaan sodanaikaisia valintojaan, päinvastoin. Kaarina ajattelee uhmakkaasti: ”Jos minua pyydetäisiin nyt päättämään siitä mitä tapahtui tuolloin, luulen että tekisin samoin.”⁷⁴⁶

Kariniemen romaanissa naisen kehosta tulee sodan symbolinen taistelulentä.⁷⁴⁷ Kirjailija leikittelee symbolisella tasolla uskollisuutta koskevalla kysymyksellä, ja osaksi juuri tämän takia osui tabun ytimeen.⁷⁴⁸ Samaan aikaan hän halusi näyttää, että sota-aikana – niin kuin minä tahansa muunakin aikana – seksuaalisen väkivallan uhriksi joutunut nainen oli yhtä suuressa vaarassa stigmatisoitua kuin maineensa omaehtoisesti alttiiksi asettanut kanssasisar.⁷⁴⁹ Tulkitsen naisten sodankokemusten olleen Kariniemen romaanin pääviesti, jota hän *Helsingin Sanomia* myöten puolusteli: ”Ette näe metsää puilta – yhtä vähän näette mikä on kirjani asia: se on kirja sodan mielettömyydestä.”⁷⁵⁰

Siihen nähden, miten Martta Haatasen 1930- ja 1940-luvun romaanien vaimot vain haaveilevat paremmasta elämästä (ja miehestä) ja selviävät eteenpäin ilman aviorikosta, Annikki Kariniemen Kaarina on varsinainen femme fatale.⁷⁵¹ Päähenkilössä on aiemmista naiskuvista poikkeavaa paitsi hänen muuttumisensa uskollisesta vaimosta uskottomaksi myös hänen irrallisuutensa: edes aviomies ei saa Kaarinaa sidottua kotiin.⁷⁵² *Veren kuvan* tyylissä on jotain samaa kuin Irja Sallan sota-ajan päiväkirjoissa. Sota ikään kuin riisuu ihmisen siitä vanhasta identiteetistä, mikä hänellä oli ennen poikkeusaikaa. Tilalle tulee erikoinen välitila, kaaos, jossa pätevät uudenlaiset lait. Tuula Hökkä on antanut sota-ajan kokemuksille seuraavia nimityksiä ja tiloja: ”murtuma, rajatila, kynnyks, kääntöpuoli.” Sota muuttaa olemisen fyysisemmäksi: ruumiillisemmaksi. Fyysiset tosiasiat (nälkä, lämpötila, suoja, terveys) määrittävät ihmisen mielen tiloja.⁷⁵³ Kariniemen

746 Kariniemi 1971, 96.

747 Arminen 2021, 75.

748 Ks. esim. Kariniemi 1971, 36. Kaarinan aviomies kiinnittää kadettimiekkansa pariskunnan sängyn pätyyn muistuttamaan aviollisesta uskollisuudesta.

749 Leskelä-Kärki ja Melkas 2015, 112 mukaan Lander 2003. Leena Landerin *Käsäy*-romaanin jatkaa tällä vuosituhannella seksuaalisen väkivallan teemaa.

750 *Helsingin Sanomat* 1971b.

751 Ranskankielinen käsite, joka tarkoittaa suomeksi kohtalokasta naista.

752 Kotiin sidotun porvarillisen vaimon motiivia alkoi rikkoa jo Minna Canth psykologista realismia edustavissa teoksissaan *Kauppa-Lopo* ja *Agnes* (Lappalainen 1999, 8).

753 Hökkä 1998, 41–43.

kirjassa poikkeusoloja ja mielentiloja selitetään käsitteellä sotahysteria – ja sen seurausta on väkivalta, joskin myös *Veren kuvan* naisten poikkeuksellinen seksuaalisuus.

Kulttuurimme huoradiskursseja pitkään tutkineen Helena Saarikosken mielestä ”huora”- ja ”huono nainen” -diskurssit eivät ole kulttuurisia marginaali-ilmioita, vaan sukupuolijärjestelmäämme määrittäviä ”kulttuurimme ydinkuvia”.⁷⁵⁴ Marianne Junila on todennut, että saksalaisten kanssa seurustelleita suomalaisnaisia ei kutsuttu yhteisöissään isänmaanpettureiksi vaan huoriksi.⁷⁵⁵ Länsimaalainen naiskuva tuntee vain puhtaan ja likaisen naistyyppin – seksuaalisuudessaan aktiivisen ja tyytyväisen naisen esikuva puuttuu kulttuurisesta kuvastostamme. Muuta vastinetta seksuaaliselle naistyyppille ei löydy kuin huora, sillä rakkaus ja seksuaalisuus on länsimaisessa käsitteistössämme eroteltu toisistaan.⁷⁵⁶

Kariniemen luoman päähenkilön, ”huonon naisen” roolin voi nähdä peilinä, joka heijastaa vastakohtaansa: käsitystä ideaalista, ”puhtaasta” naiseudesta.⁷⁵⁷ Toisaalta 1970-luvulla kulttuuri oli aikaisempiin vuosikymmeniin nähden jo selvästi muuttunut: seksuaalinen vapautuminen e-pilereineen, feminismi sekä kulttuuriradikalismi mahdollistivat Kariniemen uudenlaisen ja entistä vapaamman kirjoittamisen.

Naisen kunniallisuuden korostaminen on yhteisön keino säädellä naisjäsentensä seksuaalisuutta. Hyveellisyyden vaadetta ylläpidetään nimenomaan maineen ja itsekontrollin vaatimuksilla.⁷⁵⁸ Huomionarvoista länsimaisessa sukupuolijärjestelmässä on ja on ollut, että tyttöjä ja naisia on pitkään arvioitu kaikessa tekemisessään ensisijaisesti seksuaaliolentoina – toisin kuin poikia ja miehiä, joita on ensisijaisesti arvioitu kulttuurissamme yksilöinä.⁷⁵⁹

Vielä 1800-luvun naturalistisissa kuvauksissa esiintyvä misogonia korosti ajatusta, että nainen on moraaliltaan heikompi ja ”luonnostaan rap-

754 Saarikoski 2001, 14–15.

755 Junila 2000, 160–162; Junila 2006, 244.

756 Saarikoski 2001, 111 ja 123.

757 Saarikoski 2001, 36.

758 Saarikoski 2001, 40.

759 Saarikoski 2001, 43.

pioon ja prostituutioon taipuvainen”. Naisen seksuaalinen aktiivisuus rinnastettiin prostituutioon, koska naisen seksuaalisuus oli olemassa vain äitiyden ja avioliiton toteuttamiseen.⁷⁶⁰ Ajattelutapa on nähtävissä Kaarinan aviomiehen kirjeistä.⁷⁶¹ Niistä paljastuu, että dynaaminen naishahmo voi uhata kansallista naisihannetta. Suomessa jo fennomaanit pitivät naista nimenomaan moraalisenä kansakunnan tukipilarina, perheen kasvattajana ja selkärankana. Naisen tehtävä oli toimia yhteisössään hoivan ja rakkauden antajana.⁷⁶² *Veren kuvan* Kaarinan voikin nähdä sekoittaneen sukupuolirooleja – olihan Kaarina oma-aloitteisuudessaan ja normeja rikkovissa asenteissaan hahmona enemmän maskuliininen oman tiensä kuljija kuin tyypillinen ihanteellinen sota-ajan nainen.

Veren kuva ei välttele myöskään huora-sanaa. Päinvastoin. Siihen viitataan monta kertaa. Seuraavassa katkelmassa päähenkilö muistelee hetkeä, jolloin kuuli ensimmäistä kertaa itseään huoriteltavan:

Sitten tapahtui se hirveä. Joku tuli taaksemme, pysähtyi ja lähti puolijuoksua liikkeelle, kääntyi juoksuaskelissaan ja huusi.

Ja siinäkin on yksi saksalaisten huora! Huora saatanan huora!⁷⁶³

Kritiikeissä romaania kuvattiin sanavalinnoilla ”tahmea”⁷⁶⁴, ”irstailulla ma-keutettu”⁷⁶⁵, ”kerta kaikkiaan piilopornoinen”.⁷⁶⁶ Kariniemen teoksen arvo typistettiin pornografiaksi. Kirjailijaa kriitikoiden väitteet loukkasivat, ja hän kirjoitti useisiin aikansa lehtiin tulenkatkuisia vastineita ihmetellen, miksei hänen romaanejaan ymmärretty. Hänen mielestään niiden sisältöä käänneltiin – eikä vähiten kriitikon poliittisen katsantokannan mukaan.⁷⁶⁷ Syitä kritiikin penseyteen ei tarvitse hakea kaukaa: sota ja seksi olivat edelleen tabu. Jos Irja Virtasen *Kenttäharmaita naisia* onnistui hermostut-

760 Rossi 2009, 90–93.

761 Kariniemi 1971.

762 Rossi 2009, 94.

763 Kariniemi 1971, 66.

764 *Kansan Tahto* 1971b.

765 *Lapin Kansa* 1971.

766 *Kansan Tahto* 1971c.

767 Ks. esim. *Helsingin Sanomat* 1971b.

tamaan vuonna 1956 aikalaiset, sai Kariniemi yleisöltä vähintään yhtä suosukaisen reaktion ajankuvauksestaan:

– Kiirehtikään työt! huusi Eeva [...]. – Matti on Kiirunassa, meillä on aikaa koko viikonloppu! Ja herrat tulevat viidentoista minuutin kuluttua.⁷⁶⁸

Kariniemen sotaromaanin asetelmasta on löydettävissä paljon samaa kuin heti sodan jälkeen miesten kirjoittamista niin sanotuista kotiinpaluromaaneista. Niissä rintamalta palaavat – yleensä miehet – katuivat sota-ajan moraalista holtittomuuttaan. Näille romaaneille on tyypillistä, että poikkeusajan käyttäytymiseen suhtaudutaan sota-ajan hysteriana.⁷⁶⁹ Myös Kariniemen vastineista kriitikoille on löydettävissä kotiinpaluromaaneista tuttua sävyä: hänkin perustelee kirjoittaneensa ”niistä naisista ja miehistä, jotka unohtivat ihmisyytensä ja elivät kuin eläimet”.⁷⁷⁰ Naiskirjailijan ei ilmeisesti odotettu kirjoittavan kotiinpaluromaaniensa hengessä – ei ainakaan naispäähenkilön silmin koettuna. Seksuaalisuus liitettiin ennen kaikkea viihdekirjallisuuteen – koko termiä käytettiin arvioimaan teosta alaspäin: ”Kustantaja mainostaa, että kyseessä on huikea lukuromaani. Tahtoo sanoa, ainakin tässä tapauksessa, helppolukuinen viihderomaani.”⁷⁷¹ Vastaavanlaista vähättelyä sai osakseen uransa alussa Kaari Utrio, joka on kertonut 1960–1970-luvun vaihteen kirjallisuuskritiikin suhteesta naiskirjailijoihin elämäkerrassaan *Kaari*. Hän ihmettelee 2020-luvulla, miksi viihdekirjallisuuden halveksunta 1960–1970-luvuilla koski lähinnä naiskirjoittajia, ei niinkään miesten suosimia jännitys- ja seikkailukirjoja.⁷⁷²

Naisen seksuaalisuuden kuvaukset saivat monet kriitikot viittaamaan arvostelussaan pornoon. Annikki Kariniemen kritiikeistä näkee selkeäs-

768 Kariniemi 1971, 80. Kariniemi ei ole ainoa ajan kirjailija, jonka fiktiiviset uskottomuuden ja juopottelun kuvaukset opposivat kansaan mutta eivät kriitikoihin. Tilanne oli sama Kalle Pääatalon *ljo-ki*-sarjan kohdalla, jota myös luettiin tunnustuksellisenä kirjallisuutena ja eräänlaisena ripittäytymisenä tai itsetililyksenä. Ylönen 2013, 102.

769 Kirves 2015, 263.

770 *Helsingin Sanomat* 1971b.

771 *Kaleva* 1971.

772 *Helsingin Sanomat* 2021.

ti, miten naisten kirjoittamaan viihdekirjallisuuteen ja erityisesti seksuaalisuuteen 1970-luvun Suomessa suhtauduttiin. Mielellään korostettiin korkea- ja viihdekirjallisuuden eroa. Sillä oli helppoa arvottaa teosta.⁷⁷³ Viittaukset kioskirjallisuuteen olivatkin tyypillisiä: ”Löytyykö *Hertta*-sarjastakaan enää sykehdyttävämpää kuvausta?”⁷⁷⁴ Oliko naisen seksuaalisuuden kuvaus vielä 1970-luvulla niin poikkeuksellista, että sille ei löydetty mitään muuta viittauskohtaa kuin pornografia?

Ja mikä on tämä Kaarina, joka liihottelee orgasmista orgasmiin. [...] Ei muuta kuin myytti naisesta: kaunis ja kiihottava [...] kuin säädyllyinen porvarismiehen päiväuni, suoraan Playboysta leikattu. [...] Masentavaa, että tätä myyntiä pönkittää nainen. [...] Veren kuvaa lukiessaan tulee vain mieleen, kannattaako lahjojaan käyttää moiseen suihkumaalailuun. Ilmeisesti kannattaa, ainakin kaupallisesti.⁷⁷⁵

Ajan feministisessä keskustelussa kyseenalaistettiin miehinen orgasmin käsite ja väiteltiin naisten seksuaalisuuden mahdollisuuksista.⁷⁷⁶ Kariniemen romaanin voi ajatella osallistuneen keskusteluun, koska hän kuvasi, mitä seksuaalisuus voi naisen näkökulmasta tarkoittaa.

Pohjoisessa kriitikot löysivät teoksesta muitakin arvoja kuin viihteellisiä. Kariniemeä tutkineen Riitta Kontion mukaan etelän kriitikot ”alensivat eteläsuomalaisesta kaanonista poikkeavan kirjallisuuden viihdekirjallisuudeksi, mutta pohjoisessa Kariniemen kirjat saivat arvostelijoilta kiitosta ja pohjoisen lukijoiden hyväksynnän.”⁷⁷⁷ Esimerkiksi lappilainen kirjailija Oiva Arvola, vaikka vertaakin romaania ”atavistisuudellaan” *Angelika*-sarjaan⁷⁷⁸, näkee silti romaanissa *Sinuhe egyptiläisen* tyypillistä ”melankolista viisautta” ja Henry Millerin vertauskuvallisuutta.⁷⁷⁹ Toisin sanoen Arvola

773 Kaleva 1971.

774 Kaleva 1971.

775 Kaleva 1971.

776 Lappalainen 1996, 218.

777 Pohjolan Sanomat 2000.

778 *Angelika*-sarja on kirjailija Anne ja Serge Colonin 10-osainen historiallinen rakkausromaanisarja.

779 *Lapin Kansa* 1971.

löysi Kariniemen teokselle miehisiä vertauskuvia ja kirjallisuushistoriallisia jatkumoa.

Kariniemi on ensimmäinen suomalainen kirjailija, joka kirjoitti sankarittarensa lähtemään Saksan armeijan matkaan. *Veren kuvaa* voikin lukea emansipoituneen naistietoisuuden näkökulmasta myyttisenä naissankarin matkana kohti vapautta.⁷⁸⁰ Päähenkilö Kaarina kieltäytyy arkkityyppisestä uhrin roolista. Barbara Rigneyn mukaan naisen persoonallinen vapaus, joka johtaisi edelleen myös poliittiseen emansipaatioon, ei synny todellisuuden pakoilusta, vaan sen kohtaamisesta – olipa tuo todellisuus kuinka absurdi hyvänsä. Hänen mielestään luomiskertomuksen Eeva on vapaa vasta, kun uskaltaa kohdata ”maailman rajat paratiisin ulkopuolella”.⁷⁸¹

Suomen Kansan Demokraattisen Liiton, SKDL:n Pohjois-Suomen piirijärjestöjen äänenkannattajan, *Kansan Tahto* -lehden kriitikko Juhheikki Mikkosen mielestä Kariniemen sota-ajan tulkinta oli saksalaisia esille nos- taessaan fasistinen.⁷⁸² Lehden poliittinen asemoituminen näkyy kritiikissä fasisti-sanankäytössä. Ilmeisesti kriitikko ei pystynyt erottamaan kirjailijan fiktiivistä historiantulkintaa kirjailijan biografiasta: eikö oikeistohenkisen upseeri Willamon entinen vaimo voinut kriitikon mielestä edustaa 1970-luvullakaan muuta kuin fasistista aatetta ja historian tulkintaa. Ainakin Mikkonen olisi toivonut Kariniemen tulkinnasta selkeämmin kantaa ottavaa:

Miksi hän ei kirjoittanut *Veren* kuvasta rauhantahtoista ja fasisminvastaista, kun sanoo pyrkivänsä tähän, vai pitäisikö lukijan todella mieltää Annikin romaanin teksti täysin päinvastaisena kuin mitä itse kirjaan on painettu?⁷⁸³

Mikkonen väittää kirjailijan olevan fasistisella tiellä, mistä kertoo hänen kritiikkinsä otsikkokin: ”Annikki Kariniemi fasismin teillä”.

780 Kariniemi 1971, 58.

781 Rigney 1982, 3–6; 94–95, 98.

782 *Kansan Tahto* 1971c.

783 *Kansan Tahto* 1971c.

Kariniemi itse suhtautuu uusfasismiin romaaninsa perusteella myönteisesti, mikä tekee Veren kuvasta ”yhteiskunnallisessa mielessä vaarallisen, ja jatkaa sitten arvostelun lopussa: Veren kuva on uusnatsistista propagandaa, jollainen on torjuttava.⁷⁸⁴

Vastauksessaan Mikkoselle Kariniemi kertoo, että on kohdannut samanlaisia väitteitä uusnatsismista Rovaniemellä:

Ne kommentit, jotka rovaniemeläisten taholta tulevat vastaan, ovat lähes 90-prosenttisesti samanlaisia kuin Juhheikki Mikkosen. Jokainen on havaitsevinaan minun briljeeraavan natsisaksalaisuudella.⁷⁸⁵

Sai kirjailija pohjoisesta kuitenkin myös ymmärtäjiä. Voitto Tuohino kirjoittaa kulttuurilehti *Kaltiossa* 1972, millaiseen poliittiseen kädenvääntöön kirjailija voi historiatulkintansa tähden joutua.

Veren kuva sai arvostelijat tarttumaan kyniinsä kuin peitsiin ja kilvan käytiin kirjailijaa tuomitsemaan. Vihaisia oltiin eilispäivän todellisuudelle. Kirjailijasta tehtiin uusnatsismin ihannoija ja sen henkiin herättäjä. Sodan lietsoja ja ties mitä.⁷⁸⁶

Kansalle *Veren kuvan* seksuaalisuuden kuvaus näytti kuitenkin kelpaavan, sillä kirja luettiin ja ostettiin.⁷⁸⁷ Kariniemi kirjoitti seksin, saksalaisten ja kotirintaman rovaniemeläisrouvien avulla myyvän teoksen. Eivätkä rakkaus ja seksi olleet mikään 1970-luvulla keksitty myyntikikka. Jo aikoinaan 1930-luvulla kustantaja kirjoitti Martta Haataselle, että rakkauden ja aistillisuuden avulla ”kirjasi myisi paremmin”⁷⁸⁸, ovathan ne usein viihdekirjallisuuden perusominaisuuksia.

784 *Kansan tahto* 1971c.

785 Kariniemi selittää teoksensa taustaa. *Kansan Tahto* 1971.

786 *Kaltio* 1972.

787 Mäkelä 2015, 300. *Veren kuvaa* myytiin 40 000 kappaletta ennen joulua.

788 Martta Haatasen päiväkirja 1.11.1939.

Oletan Annikki Kariniemen jo kirjoittaessaan olleen hyvin tietoinen, että osa lukevasta yleisöstä suhtautuisi kriittisesti siihen, että kotirintaman naiset näytetään epäedullisessa valossa aviomiehiään pettävinä, juopottelevina kevytkenkäisinä nautiskelijoina. Mari Hatavara on omissa tutkimuksissaan puhunut ”oletetun yleisön” mielikuvasta. Hän ajattelee kirjailijan olevan kirjoittaessaan hyvinkin tietoinen siitä, että teoksen lukijoilla on erilaisia käsityksiä kirjan teemoista.⁷⁸⁹ Hatavara ajatteleekin kohdeyleisöstään tietoisin kirjailijan usein varautuvan käyttämään erilaisia suostuttelukeinoja saadakseen myös vastahakoisen lukijakunnan puolelleen.⁷⁹⁰ Kariniemen teoksen rakenteestakin voi löytää erilaisia suostuttelukeinoja: romaanin alku kertoo vielä hyvin viattomasta sotilaan vaimosta. Kertojaäänänen voi nähdä monessa kohtaa suuntaavan esimerkkinsä itsestään selvinä pidettyihin argumentteihin, kuten jo Paavo Rintalan esittämään kuvaan siitä, että erityisesti nuoret naiset hullaantuivat vieraan maan sotilaista. Kariniemen romaanissa hyvin eri-ikäiset ja -asemaiset rovaniemeläiset innostuvat uusista aseveljistä:

– Kyllä rovaniemeläiset ovat hulluja! Vanhat akatkin! Mutta miten muuten sitten kun jokaisessa kodissa on pian oma saksalainen!⁷⁹¹

Kirjailija näyttää, että nekin, jotka ensin kovasti vastustivat, olivat saksalaisten tarjoamien herkkujen edessä valmiita myymään periaatteensa. Kirjan alussa päähenkilö Kaarina menee lottien järjestämiin iltamiin, joissa Augusta-niminen opettaja varoittelee kimeästi huutaen saksalaismiesten vaaroista: ”[...] kun on syntiset saksalaiset niin ollaan helvetin kanssa tekemisissä. Varokaa nuoret tytöt!”⁷⁹² Opettajatar unohtaa sanansa heti, kun ovet aukeavat ja saksalaisesikunnan marmeladilähetys saapuu iltamiin. Ja jotta *Veren ikävän* lukijakunta muistaisi, että myös mieslukijakunnan edus-

789 Hatavara 2013, 31.

790 Hatavara 2013, 31.

791 Kariniemi 1971, 64.

792 Kariniemi 1971, 63.

tajat olivat osana näytelmää, Kariniemi näyttää, että pääsi suomalainen sotilaskin saksalaisten huollon piiriin:

Muuten: saksalainen huolto on alkanut toimia loistavasti, aivan tässä muutaman vuorokauden sisällä. // Nyt juuri mässäämme hunajateellä, johon on lorautettu aimo annos konjakkia. Toivottavasti ei kuitenkaan liikaa, ettei nukuttaisi sinä hetkenä, jos naapuri yllättäisi. Sikarit röyhyävät. Tämä on kai nyt sitä juhlan alkua josta niin paljon puhutaan: aseveljeyden juhlaa.⁷⁹³

Annikki Kariniemellä oli 1970-luvulla jo aivan toisenlaiset edellytykset kuin aiempien vuosikymmenten kirjailijoilla kirjoittaa saksalaissuomalaisista suhteista: 1960-luvulla alkanut kulttuurivallankumous tabujen rikkomiseen ja toisaalta 1970-luvun naiskysymykset⁷⁹⁴ avasivat hänelle tietä. Silti jatkosodan ajan Rovaniemelle sijoittuvan *Veren kuvan* kirjoittaminen vaati rohkeutta, jota yli 57-vuotiaalla, kaksitoista teosta julkaisseella kirjailijalla jo eittämättä tuolloin oli. Väitän, että saksalaisromanssi-motiivista kirjoittanut Annikki Kariniemi teki *Veren kuvassaan* (1971) saksalaissuomalaisromanssi-motiiville emansipatorista dekonstruktioita. Kariniemi kirjoitti Kaarina-päähenkilölleen asetelman, jolla näytti, millaisista aineksista sota-ajan naisen tila ja toimijuus hänen mielestään rakentuivat ja miten keskeinen pelko seksuaalisesta väkivallasta oli sota-ajan naiselle.

4.4 Toistettu saksalaisromanssikuva purkamassa trauma

Liekö syynä *Veren kuva* -romaanin saama kielteinen kritiikki, mutta Kariniemi kirjoitti seuraavasta sotakirjastaan aivan toisenlaisen kuin edeltäjänsä ja hylkäsi tällä kertaa saksalaisaiheen. *Herttuan naiset* -romaanin päähän-

793 Kariniemi 1971, 58.

794 1970-luvulla puhututti, onko naisella oikeus koskemattomuuteen ja omaan kehoonsa. Ks. esim. Lappalainen 1996, 218.

kilö on naistenmies.⁷⁹⁵ Ei voi välttyä ajatukselta, että romaani on eräänlainen vastaus *Veren kuvan* saamaan kritiikkiin, jossa teosta kuvailtiin ”todellisuudelle” vieraaksi.⁷⁹⁶ Tällä kertaa Kariniemi kirjoitti satiirisen romaanin suomalaisupseerista ja näytti, että osasivat myös miehet mennä sekaisin sodasta.⁷⁹⁷

Kariniemen *Veri*-trilogian kolmas osa, *Veren ikävä*, kertoo puolestaan hyveellisen lotan Marian tarinan. Sodan tieltä evakkoon Ouluun matkava päähenkilö on viimeisillään raskaana ja kirjoittaa kirjeitä lapsen isälle ja rakastetulleen saksanjuutalaiselle Joosefille. Päähenkilöiden nimet ovat raamatullisesti Maria ja Joosef, mikä selittyy lopullisesti romaanissa sillä, että kuten Jeesuksen äiti Mariakaan, ei myöskään Kariniemen Maria päädy yksinhuoltajaksi, sillä lottien kanssa Ouluun Rovaniemeltä evakoituva pappi pyytää Mariaa kirjan lopussa vaimokseen.⁷⁹⁸

Yhdeksän vuotta *Veren ikävää* myöhemmin Ritva-Kaija Laitinen jatkoi saksalaismorsian-aihelmaa esikoisteoksessaan *Pahan morsian*, joka kuuluu traumaromaanien genreen.⁷⁹⁹ Samoihin aikoihin 1980-luvulla, kun Laitinen kirjoitti Saksan armeijan matkaan lähteneestä Laurasta, saksalaisaika puhututti myös Norjassa. Pohjoismaiden kirjallisuuspalkinnolla huomioitu kirjailija Herbjorg Wasmo kirjoitti romaanitrilogian siitä, miten monin tavoin saksalaisaika jäi varjostamaan valloittajien kanssa seurustelleiden norjalaisnaisten elämää.⁸⁰⁰ Toisen maailmansodan ja saksalaisajan haavoja korjailtiin taiteen keinoin 1980-luvulla siis myös naapurimaassa.

Pahan morsiamen päähenkilö Laura on 17 vuotta täyttänyt tyttö, joka rakastuu juuri rintamalle määrättyyn vuotta itseään vanhempaan saksalaissovitilaaseen. Kaikki on viatonta ja kaunista, mutta silti Laura joutuu saalaamaan kotiväeltään suhteensa, kunnes raskausvatsa paljastaa kaiken. Tytön isän viha on silmitöntä. Laura on hänen mielestään pilannut perheensä maineen.⁸⁰¹ Jo romaanin nimi herättää kysymyksen: miten niin pa-

795 Kariniemi 1973.

796 *Kansan Tahto* 1971b.

797 Kariniemi 1974.

798 Kariniemi 1977.

799 Sääsilahti 2014, 129.

800 *Tehy* 1987, ks. myös Herbjorg Wasmon *Hudløs himmel* (1987).

801 Laitinen 1986.

han morsian? Miksi viittaus langenneen naisen myyttiin, kun tulkinassa paha onkin yhteisö – perhe?

Romaanin juoni rakentuu päähenkilön muistojen ja muistamisen vaaraan. Päähenkilö palaa vuosien poissaolon jälkeen isänsä hautajaisiin vanhaan kotikyläänsä, jonka hän oli yrittänyt kaikin tavoin unohtaa. Romaani kuvaa henkistä ilmapiiriä, joka kotikylälleen vuosikymmenten jälkeen uskaltautuvaa Lauraa lapsuuden maisemissa odottaa. Tässä Laitinen jatkaa Rosa Liksomien *Yhden yön pysäkin*⁸⁰² novelleille tyypillistä kritiikkiä suvaitsemattomia ja sisäänpäin lämpiäviä pieniä pohjoisia kyläyhteisöjä kohtaan.⁸⁰³ Romaani edustaa naturalistisille suomalaisille romaaneille tyypillistä asetelmaa, jossa tuskin kuudentoista vuoden ikään ehtinyt tyttö, joka ei paljoa tiedä seksuaalisuudesta ja sen aiheuttamista mahdollisista seurauksista, joutuu perheensä ja yhteisönsä ristiriitojen kantajaksi. Sitä voikin sanoa naturalistiseksi ”romahdusromaaniksi”⁸⁰⁴, sillä tarinassa kaikki menee päälaelleen. Laura ei kiinny kunnolla lapseensa, jota isä ja täti paheksuvat. Kun sitten sodan suhdanteet muuttuvat ja Neuvostoliitto vaatii suomalaisia ajamaan saksalaiset pois maasta, Laura kuunnelleensa taas kerran tätinsä huutamista ja huorittelua päättää jättää lapsensa äitinsä hoiviin Rovaniemen rautatieasemalle ja hetken mielihoiteesta lähteä saksalaisten matkaan Norjaan.⁸⁰⁵ Laitisen kuvaama saksalaismorsian ei halua vahingoittaa kotimaataan vaan toimii hetken mielihoiteesta paetakseen henkistä väkivaltaa. Tulkinassa nuori nainen ei palaa Saksan-reissultaan kotikyläänsä maailman runtelemana ja viisastuneena niin kuin miespäähenkilöt 1800-luvun ylioppilasromaneissa.⁸⁰⁶ Laitisen romaanin yhteisö ei anna naiselle mahdollisuutta aloittaa alusta, sillä tämän isä ja täti pitävät huolen, että nuori nainen saa palatessaan huoran ja isänmaanpettäjän vastaanoton. Laitinen kirjoittaa niin, että lukijalle ei jää epäselväksi kirjan päähenkilön, Lauran, olevan uhri. Tässä kirjailija rikkoo täydellisesti Paavo

802 Liksom 1985.

803 Kanto 2022, 23.

804 Lappalainen 2000, 158, 169 ja 176.

805 Laitinen 1986, 71.

806 Lappalainen 2000, 176.

Rintalan *Pojat*-romaanin (1958) yksipuolista käsitystä saksalaisten kanssa seurustelleiden tyttöjen hempukkamaisuudesta.

Laitinen rikkoi saksalaismorsiantraditiota kuvaamalla ensimmäisen keran suomalaisessa kaunokirjallisuudessa saksalaisten matkassa Norjaan lähteneiden naisten kokemuksia. Naiset muun muassa joutuvat Norjassa vankileirille. Laitisen tulkinnassa suomalaisnaisilta leikataan hiukset rangaistukseksi heidän ”huoruudestaan”. Sekä Marianne Junila että Anu Heiskanen ovat kiinnittäneet tutkimuksissaan huomiota siihen, että kansantarinoissa, joissa saksalaiset heittävät suomalaisheilojaan mereen heti päästyään Suomen vesialueiden ulkopuolelle, toistuu ajatus valtioiden rajoista. Anu Heiskasen sanoin: ”Ruumiillisuus ja kansakunnan rajat nousivat jo sodan aikana esiin suhtautumisessa vieraan maan sotilaisiin ja suomalaisiin naisiin.”⁸⁰⁷ Marianne Junila on todennut, että tarinoiden tehtävänä oli opettaa ja varoittaa. Niillä oli poliittisesti selvä agenda: haluttiin unohdtaa, että oltiin vapaaehtoisesti sodittu Saksan rinnalla. Tämän takia tarinaperinne sekoitti suomalaisnaisten kohtalon Saksan miehittämien maiden naisten kohtaloihin, esimerkiksi norjalaisten naisten hiusten ajelemiseen. Junilan mielestä se, että näitä tarinoita yhä kerrotaan ”tosina”, osoittaa, että kertojilla on edelleen tarve selvittää, mikä oli Suomen paikka toisessa maailmansodassa.⁸⁰⁸

Pahan morsiameissa suomalaisnaisten hiukset leikataan kokonaan pois, kun norjalaiset vangitsevat Saksan armeijan matkaan lähteneet naiset.⁸⁰⁹ Hiukset leikkaamalla heidät merkitään, jotta jokainen tietäisi, että nämä ovat nyt niitä.⁸¹⁰ Miksi Laitinen halusi ottaa hiustenleikkuutarinan osaksi romaaniaan, vaikka mikään historiallinen lähde ei ole voinut osoittaa, että suomalaisnaisten hiuksia olisi leikattu?⁸¹¹ Luultavasti kirjailija halusi näin korostaa päähenkilönsä uhriutta, mutta hiustenleikkumotiivi yhdessä kirjan nimen kanssa rakentaa yhtäältä myös kuvaa saksalaisten kanssa seurustelleen naisen toiseudesta.

807 Junila 2000, 135; Heiskanen 2006, 262.

808 Junila 2006, 259.

809 Tommi Kinnunen varioi hiustenleikkumotiivia *Ei kertonut katuvansa* -romaanissaan (2020).

810 Hiusten ajeleminen on vanha rankaisutapa naisille.

811 Junila 2000, 135 tai Heiskanen 2006, 262.

Hiustenleikkuuta tehtiin kyllä monissa Saksan miehittämässä maissa sodan lopussa: amerikkalaisen sotavalokuvaajan Robert Capan ottamat kuvat kahdesta ranskalaistytöstä, joiden hiukset leikattiin, levisivät ympäri maailmaa. Kaljupäisten tyttöjen kuva näytti, miten saksalaisten kanssa seurustelleisiin naisiin Euroopassa suhtauduttiin. Vaikka valokuvaaja sitä tuskin kuvatessaan ajatteli, vaikutti kuva asenteisiin siitä, miten näitä naisia muissakin maissa sittemmin kohdeltiin.⁸¹² Myös Suomeen uutiskuvat levisivät⁸¹³, minkä vuoksi hiustenleikkuutarina jäi elämään täälläkin kansan keskuuteen. Samoihin aikoihin Saksan armeijan mukaan lähteneitä naisia alkoi palaila takaisin kotimaahansa, ja tuomitseva ilmapiiri laajeni koskemaan kaikkia saksalaisten kanssa seurustelleita naisia. Ajan henki suhtautui heihin peppureina, isänmaallisen moraalin horjuttajina.⁸¹⁴

Ritva-Kaija Laitisen romaanissa on kuvaus kansakoululla järjestetystä epävirallisesta oikeudenkäynnistä, jossa kyläläisten piti todistaa, oliko koulun opettaja nähty saksalaisen käsivarressa vaiko ei.⁸¹⁵ Sota-ajan Suomessa pelättiin, että naisten kevytkenkäisyys saksalaisten kanssa leviäisi aviovaimojen ja muiden ”kunniallisten” isänmaallisten naisten keskuuteen. Vaikka sensuuri hiljensi pian tämänhenkiset yleisönosastokirjoitukset ja muut julkaisut lehdistä, jäivät asenteet elämään kansan suussa juoruina ja jopa pilkkalauluina.⁸¹⁶

Kaisa-Maria Peltokorpi huomasi lottatutkimuksessaan, että kaljuksi ajamisen tarinoita sotkettiin kansan jutuissa myös lottien saamiin rangaistuksiin. Mikään arkistolähde ei todista lottien koskaan saaneen tällaisia rangaistuksia. Silti vielä vuosia sodan jälkeen lottatutkimuksen muistitietokeruussa näitä tarinoita kerrottiin tosina.⁸¹⁷

Ritva-Kaija Laitinen kertoo lehtihaastatteluissaan romaaninsa pohjautuvan pitkälti todelliseen ihmiskohtaloon.⁸¹⁸ Kriitikko Liisa Puska näki

812 Junila 2000, 135 tai Heiskanen 2006, 262.

813 Wendisch 2006, 46–47.

814 Menneiden vuosien asennemaailmaan viittaa Ritva-Kaija Laitisen *Pahan morsian* -romaanin kriitiikin otsikko: ”Sellaisilta leikataan tukka”. Ks. *Kansan Tahto* 1986.

815 Myös kriitikko Liisa Puska pitää asiaa totena (*Tehy* 1987).

816 Wendisch 2006, 44 ja 46; Junila 2006, 259.

817 Peltokorpi 2013, 121.

818 *Lapin Kansa* 1987b.

paheksunnan saaneen Suomessakin kollektiivisia ilmenemismuotoja: ”Oli kansalaisvelvollisuus halveksia saksalaishuoria. Heistä tuli yhden ominaisuuden ihmisiä.”⁸¹⁹ Laitinen kuvaa romanissaan, miten *Pahan morsiamen* Lauraa huoriteltiin vielä vuosikymmeniä sodan jälkeen:

Siinä se taas oli. Saksalaishuora. Se säväytti minua yhtä paljon kuin vuosikymmeniä sitten. Se on tässä ja nyt kuin äsken tapahtuneena. Minä olen saksalaishuora yhtä todellisesti kuin kerran aikaisemmin. Minulla on saksalainen hellu ja lähden hänen mukaansa perääntymisretkelle, kohti tuntematonta, palaan takaisin lapsi-sälläni. Teen niin kuin tekivät kymmenet, sadat naiset noina vuosina, voimatta muuta, vaihtoehtoja edes valitsematta.⁸²⁰

Laitisen saama lukijapalaute oli mielenkiintoista. *Helsingin Sanomien* artikkelissa kirjailija kertoo, miten häntä moitittiin saksalaismorsianaiheen esiin nostamisesta. ”Että kehtaat häpäistä synnyinseutusi!” huudettiin [...] kirjailijan korvaan puhelimesta: ”Mie suon sinulle sen menestyksen, sen mie suon, mutta miksi sie aloit näin aroista asioista kirjoittamaan? Kun tässäkin pitäjässä enin osa on kunnollisesti eläviä ihmisiä.”⁸²¹ Lukijapalaute jakoi kotiseudun naiset kunnan ihmisiin ja ei-kunnan-ihmisiin eli saksalaisten kanssa seurustelleisiin naisiin. Kuitenkin Laitisen romaanin tulkinta saksalaisten matkaan lähteneistä tytöistä ja naisista on aivan toisenlainen kuin pilkkalauluissa ja propagandassa elänyt tulkinta. Kirjailija näytti tulkinnassaan hyvin konkreettisesti, millaisia vaaroja vieraan maan armeijan matkaan lähteminen saattoi naisille tarkoittaa. Reissu koitui monen lappilaisytytön traagiseksi lopuksi. Romaanissa esimerkiksi Elli kuolee itsetehtyyn aborttiinsa:

Kai Elliäkin täytyy jonkun jäädä vahtimaan. – Juhlat alkaa neljältä ja siihen mennessä Elli on tajuton. Se on meidän apu annettu hä-

819 *Tehy* 1987.

820 Laitinen 1986, 25.

821 *Helsingin Sanomat* 1987.

nelle. Mitä nyt kerran vielä siteen vaihtaa. Ei kai sitä silti voi yksin jättää. Vaikka tulisi tajuihin ennen kuolemaa. Ei ne tule. Verenvuotoon on helppo kuolla. Sitä vain heikkenee ja nukkuu pois.⁸²²

Laitisen romaani kuvaa inhorealistisesti, mitä sota-ajan kärsimykset ty-
töille ja naisille pahimmillaan tarkoittivat: verisiä lakanoita ja hiipumista
verenhukkaan. Koska näiden saksalaisten matkaan lähteneiden naisten
kokemuksista ei julkisuudessa puhuttu⁸²³, purkautuivat ne lähinnä oman
alueen kirjallisuudessa ja olivat näin ollen vastamuistia valtakunnalliselle
sodan muistamisen tarinalle. Useat pohjoissuomalaiset kirjallisuuskriiti-
kot kuitenkin ymmärsivät jo lappilaisten fiktiivisten saksalaismorsiantul-
kintojen ilmestyessä, että aiheesta kirjoittaminen oli tärkeää lappilaisten
itseymmärrykselle.⁸²⁴ Valitettavasti kuitenkin se, että saksalaisten kanssa
seurustelleista naisista ei julkisesti puhuttu ja asiaa ei analysoitu histo-
riankirjoituksessa ennen 1990-lukua⁸²⁵, sai juorut ja huhut, kuten tarinat
suomalaisnaisten hiusten leikkaamisesta ja mereen heitetystä saksalais-
morsiamista elämään.⁸²⁶

Kun saksalaisten mukaan lähteneet naiset palasivat rauhan tultua koti-
kylänsä, he tulivat yhteisöihin, joiden kyvyt käsitellä Lapin sodan traumaa
olivat rajalliset. Ritva-Kaija Laitisen *Pahan morsian* -romaanin päähenkilö
tietää jo paluumatkalla, millaiseen kotiin ja perheeseen hän on palaamassa
ja miten häneen tullaan suhtautumaan. Kun kotimaahansa Norjasta kä-
velevät naiset miettivät keskenään huora-sanaa, Laura sanoo pontevasti
toisille aivan kuin asiaa pitäisi vakuutella: ”Huoria ei olla.”⁸²⁷ Päähenkilöä
lyödäänkin romaanissa huora-sanalla jatkuvasti. Lukija kestäisi paremmin,
jos haukkujana olisi joku tytön perheen ja suvun ulkopuolinen, mutta hen-
kistä väkivaltaa suoltaa romaanissa eniten oma perhe, mikä tekee kirjasta

822 Laitinen 1986, 123.

823 Junila 2000, 29 ja 135 tai Heiskanen 2006, 262.

824 Sääskilähti 2014, 130.

825 Ks. Junila 2000; Lähteenmäki 2009.

826 Heiskanen 2006, 262. Tommi Kinnusen *Ei kertonut katuvansa* -romaanissa on kohtaus, jossa nuori nainen ja tämän pieni vauva on riisuttu, tervattu ja peitetty höyhenillä (Kinnunen 2020). Julkisia häpäisynäytöksiä ja hiusten leikkaamisia on kyllä tehty Norjassa, Hollannissa ja Ranskassa, mutta ei tiettävästi Suomessa. Wendisch 2006, 46–47, 271.

827 Laitinen 1986, 148.

raskaan lukukokemuksen. Onneksi lukija saa katarsiksen Lauran kokemista vääryyksistä, kun päähenkilö uskaltaa aikuisena antaa sanallisesti takaisin tädilleen, joka yhä 20 vuotta sodan jälkeen huorittelee veljentytärtään. Ja jotta huorittelun valta ja väkivaltaisuus tulisi tädillekin selväksi, joutuu Laura käyttämään yhtä hirveää kieltä kuin mitä itse on joutunut vuosikymmeniä yhteisössään kuuntelemaan. Viimein kiusaajatäti saa samalla mitalla takaisin:

Niin rupesinkin ja se teki minulle hyvää. Olisi tehnyt sullekin. Jos saksalaiset olisivat huolineet nuolla vittuasi, olisit jättänyt loppujäksi muut ihmiset rauhaan, mutta eipäs huolineet. Tuommainen kuiva korppu, piikkinen niin kuin karhi, kuka tuota olisi halunnut.⁸²⁸

Katkelma näyttää, miten huorittelun logiikka toimii: yksi ainoa saksalaisrakkaus sai tädin viittaamaan saksalaisiin monikossa ja puhumaan niin kuin Laura olisi ollut yhdessä koko 20. vuoristoarmeijan kanssa. Ritva-Kaija Laitisen tulkinta osoittaa, että huoraksi nimittelyssä on kyse yhteisöllisestä toiseuden tuottamisen keinosta⁸²⁹. Huorakategoria onkin eräänlainen institutio: Helena Saarikosken mukaan jokainen nainen on potentiaalinen huora, vaikka ei täyttäisikään käsitteeseen liittyviä mielikuvia ja ehtoja. Uhka nimityksestä on kuitenkin patriarkalisessa kulttuurissa aina olemassa. Sosiaalisessa merkityksenannossa nimitys onkin pahin sana, millä naisista on voitu sota-aikaan tai sen jälkeen nimittää. Huorittelu liittyy kiinteästi vallan käyttöön.⁸³⁰

Sekä Kariniemen että Laitisen romaaneissa huora-sanaa käytetään paljon: *Pahan morsiamessa* monia kymmeniä kertoja, *Veren kuvassa* harvemmin. Ehkä pitäisi kysyä, miksi Annikki Kariniemi ja Ritva-Kaija Laitinen loivat teoksiinsa asetelman, joissa tarinan yhteisö demonisoi nuorten naisten seksuaalisuuden. Molempien romaanien ilmestymisaikaan 1960-luvun seksuaalinen vapautuminen oli jo tapahtunut: e-pilleri oli keksitty ja hip-

828 Laitinen 1986, 37.

829 Saarikoski 2001, 95–96.

830 Saarikoski 2011, 96–97.

piliike julistanut vapaata rakkauttaan. Nämä lähinnä Amerikasta lähteneet vaikutteet ja tapahtumat⁸³¹ saattoivat tuntua kaukaisilta Lapissa, jossa pitkään paheksuttiin esimerkiksi avoliitossa eläviä susipareja.

Ehkä sekä 1970-luvulla että 1980-luvulla tarvittiin vahvat tulkinnat, jotta naisiin kohdistuva vallankäyttö tulisi kunnolla lukijoiden tietoisuuteen. Ritva-Kaija Laitisen esikoisteoksen kritiikeissä sota ja seksuaalisuus jaksoivat yhä teemoina puhuttaa. Kritiikit olivat kuitenkin ymmärtävämpiä kuin Kariniemen 1970-luvulla saama palaute. Arvostelijat tulkitsivat 1980-luvulla saksalaismorsiamet edelleen kielletyn rakkauden teeman näkökulmasta. Esimerkiksi Hannu Nikander otsikoi *Pahan morsiamen* kirja-arvostelun otsikolla ”Sotaherrojen kanssa marjassa”.⁸³² Nikander huomioi, että teoksessa ei ole kyse pelkästään kansallisuus- vaan myös luokkaeroista:

Kirjassa kavaljeereina esiintyvät saksalaiset ovat upseereita, siis maalaistytöjen kannalta herrasväkeä. [...] Herratko siinä naurattavat rahvaan tyttäriä? ⁸³³

Kritiikeissä toistui ajatus ”nyt vasta pystytään puhumaan”.⁸³⁴ Liisa Puskala kirjoitti Ritva-Kaija Laitisen *Pahan morsiamen* ja norjalaisen Herbjorg Wasmon *Hudløs himmel* -romaneista, että ”nämä kirjat ovat varmasti vapautaneet monissa naisissa suljettuina olleita ahdistuksia. Monet lukijat ovat soittaneet ja kiittäneet.”⁸³⁵ Kriitikon mielestä naisia auttaa, että heidän sota-ajan kokemuksiin – myös tabuja – tehdään näkyväksi julkisuudessa. Kirjallisuuden kyvyssä sanoittaa kipeitä asioita on hänestä puhdistavaa, katarttista voimaa.⁸³⁶ Laitisen romaanin kansikuva ohjasi ehkä osaltaan kriitikkojen tulkintaa. Siinä saksalaissuomalaisten suhteiden teema saa sokeeraavan muodon: Mitä kuvan tytölle on tapahtunut? Onko hän edes hengissä? On kuin kuva kysyisi: mitä lappilaistytölle tapahtui?

831 Ks. esim. Laukka 2013.

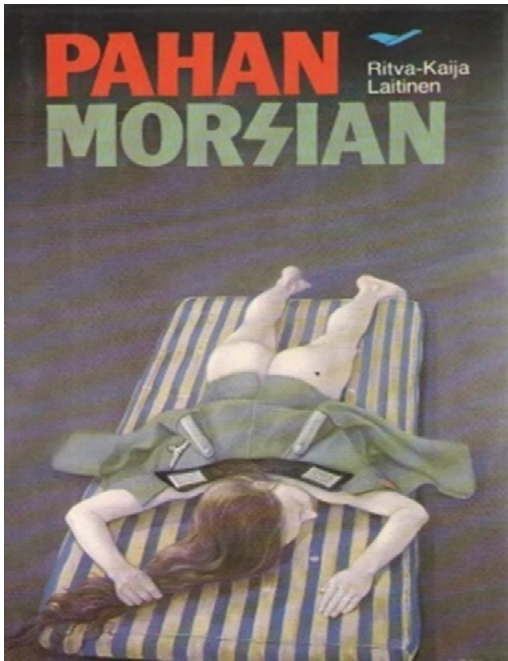
832 Kaltio 1987.

833 Kaltio 1987.

834 Tehy 1987.

835 Tehy 1987.

836 Tehy 1987.

KUVA 14. Ritva-Kajja Laitisen romaanin kansi on työstetty oululaisen taiteilijan "Natsimorsian"-taulusta. Kustannusosakeyhtiö *Pohjoinen* hankki oikeudet tauluun ja työsti siitä kansikuvan (*Uusi Roi* 1986).

Oululaisen *Kaleva*-lehden kulttuuritoimituksessa vuonna 1986 työskennellyt Marja Tuominen muistaa, millaisen keskustelun Laitisen esikoisteoksen kansikuva ilmestyttyään herätti.⁸³⁷ Tuominen näkee kannen naisen uhriina, ei seksiobjektina. Tulkintaa tukevat romaanin rankat teemat. Voidaan ajatella, että Laitisella oli 1980-luvun Suomessa jo Kariniemeä paremmat edellytykset korostaa naisen haavoittuvuutta ja asemaa sodassa. Laitinen näyttää tehneen kaikkensa, että hänen romaaninsa Laurasta ei kukaan enää voisi sanoa niin kuin 1960-luvulla veteraaneille sanottiin: "Mitä menitte sinne!" Tai kuten vuosikymmen aikaisemmin, kun Kariniemen *Veren kuvaa* vieroksuttiin: "En muista koskaan aikaisemmin lukeneeni todellisuu-delle vieraampaa romaania."⁸³⁸

837 Tuominen 2021.

838 *Kansan Tahto* 1971b.

Samana vuonna kuin Laitisen *Pahan morsian* ilmestyi myös Ritva Kariniemen sota-ajan tulkinta, jossa hän käyttää suomalaissaksalaisen romanssin motiivia aivan eri tavalla kuin Annikki Kariniemi ja Ritva-Kaija Laitinen. Hänen *Katkeraa savua* -romaaninsa (1987) perheen tyttären rakkaustarina kuvataan edellisiin verrattuna neutraalisti. Tytön äiti moittii vain muutamalla sanalla tytärtään saksalaisromanssista, mutta asia on sillä kuitattu. Kirjailija antaa ymmärtää, että tapaus ei ole mitenkään poikkeuksellinen, eikä edes yhdeksän kuukauden päästä syntyvä lapsi sen kummemmin estäisi mitään perheen koulutetun tyttären elämässä. Ritva Kariniemen romaanin tragedia ei ole vieraan maan sotilaan kanssa tehty lapsi, vaan sota. *Katkeraa savua* -romaanissa onkin 2000-luvun kirjallisuudessa paljon käytetty toivon motiivi: uusi lapsi syntyy edustamaan sodanjälkeistä parempaa aikaa.⁸³⁹ Kariniemen romaani päättyy siihen, kun perheen tytär Elli saapuu yhtenä ensimmäisistä siviileistä poltettuun Rovaniemeen ja löytää kotitalonsa ehjänä. Lukija tietää, että Elli odottaa lasta ja elämä jatkuu.⁸⁴⁰

Vuonna 1986 ilmestyy myös kolmas saksalaisromanssiantulkinta: Kirste Paltto tuo *Voijaa minun poroni* -romaanillaan lappilaiseen naiskirjallisuuteen myös saamelaiset saksalaisromanssiamet: Rievanjärveltä kotoisin olevat Vullen Risten ja Johan-Ivvarin Ellan.⁸⁴¹ Rauhan tultua Ristenin äiti Inka ei edes tiedä, onko hänen tyttärensä hengissä, eikä puheista päätellen asiasta tunnu edes välittävän: ”Piru tiennee vaikka lienee mennyt Tuiskaan, kiimaperse!”⁸⁴² Paltto jatkaa molemmissa romaaneissaan (1987 ja 1991) Ritva-Kaija Laitisen *Pahan morsiamen* aloittamasta aiheesta eli siitä, miten sodan jälkeen suhtauduttiin saksalaisten sotilaiden lapsiin:

839 Kariniemi 1987, 226; Leskelä-Kärki ja Melkas 2015, 120. Leskelä-Kärki ja Melkas ovat omassa tutkimuksessaan huomanneet, että sama asetelma lapsesta toivon symbolina on myös Katja Ketun Kättilössä, Sofi Oksasen *Puhdistuksessa*, Anneli Kannon *Veriruuksissa* sekä Ilkka Vanteen ohjaamassa lottaelokuvassa *Lupaus* (2005).

840 Kariniemi 1987, 226.

841 Paltto 1993, 15.

842 Paltto 1993, 57.

Hänellä oli pitelemistä, kun hän katsahti Aarneen ja näki, miten valkoverinen ja sinisilmäinen poika oli. Oli niin kuin se perkeleen Manfred...⁸⁴³

Kirjailija kuvaa, miten yhteisönsä heikoimmassa asemassa olevat, eli lapset, joutuivat Lapin sodan ja saksalaisajan trauman kantajiksi. Tulkinnassa Liemmi haluaa järjestää vaimonsa saksalaislapsen lastenkotiin, mihin Anna-äiti ei kuitenkaan suostu.⁸⁴⁴

Nina Sääskilahden mielestä kirjailijoiden oli helpompaa kääntää katseensa saksalaisten kanssa seurusteleviin naisiin kuin kuvata tuhoutunutta maisemaa.⁸⁴⁵ Oli vaivattomampaa suunnata yhteisön huomio saksalaisten kanssa seurusteleviin naisiin kuin muistella, miten monin tavoin useimmat lappilaiset tekivät saksalaisten kanssa yhteistyötä. Yksin saksalaisten alueelle tuoma taloudellinen hyöty oli jatkosodan vuosina merkittävä. Saksan armeija muun muassa maksoi vuokraamistaan maa-alueista lappilaisille maanomistajille asianomaiset korvaukset.⁸⁴⁶ Yhteisöillä on tapana löytää syntipukkinsa ja siirtää vastuu menneestä jonkin tietyn ihmisryhmän harteille. Ilona Kemppaisen mielestä se, että sodasta toipuva maa syyttää naisia sota-ajan seksuaalisesta moraalittomuudesta, ei kerro niinkään sota-ajan naisista vaan ennen kaikkea kriisiajasta toipuvan maan haluttomuudesta käsitellä poikkeusajan kokemuksia rehellisesti.⁸⁴⁷

Viime aikoina suomalaissaksalaisista suhteista on esitetty myös toisenlaisia tulkintoja. Esimerkiksi Satu Saarinen näyttää *Annikin sota* -kirjassaan (2023), että eivät suomalaissaksalaiset suhteet aina ole marginalisoineet naista tai kuuluneet torjuttujen muistojen alueelle. Saarisen kirja ei kuitenkaan ole romaani vaan henkilöhistoriallinen tutkimus. Saarisen kirja kuten Ritva Kariniemen saksalaisismorsiantulkinta 1980-luvulla muistuttavat,

843 Paltto 1993, 95.

844 Paltto 1993, 181.

845 Sääskilahti 2014, 129.

846 Saksan armeijan pohjoissuomalaisille maanomistajille maksamista summista voi lukea lisää esimerkiksi Lapin maakuntamuseon näyttelyjulkaisusta "Olimme ystäviä. Saksalaisten ja suomalaisten kohtaamisia Lapissa 1940–1944", s. 17.

847 Kemppainen 2007, 258; ks. myös Kinnunen Tiina 2006; Hagemann ja Schuler-Springorum 2002.

että on olemassa toisenlaisia tarinoita ja kohtaloita: niissä rakkaus vieraan maan sotilaaseen ei marginalisoi sodan jälkeenkään naista, eikä lapsi saa päälleen yhteisönsä patoutuneita Lapin sodan traumoja.⁸⁴⁸

Koska kansallisessa historiakertomuksessa aseveliajasta ja Lapin sodasta vaiettiin, jäi saksalaiskysymys lähinnä vieraan maan armeijan kanssa seurustelleiden naisten kannettavaksi. Seurauksena oli, että saksalaismorsiamesta tuli suosittu hahmo Lapin naiskirjallisuudessa. Se on vastamuistin kertomus viralliselle kertomukselle pohjoisen väestön sota-ajasta. Kirjailijat kaiketi kokivat saksalaismorsianmyytin myös hyväksi keinoksi purkaa oman aikansa polarisoitunutta naiskuvaa⁸⁴⁹ sekä yhteiskunnallisia reuna-ehdoja ja arvoja.⁸⁵⁰

Naisen maineeseen liittyvä madonna-huora-kategorisointi ei loppunut suomalaisessa kulttuurissa Moskovan välirauhan julistukseen. Marianne Hirschin jälkimuistiteoria selittää tiettyjen kuvien ja tarinoiden toisteisuuden olevan merkki siitä, että jälkipolvet pyrkivät vapautumaan traumoista, joita edellisen sukupolven vaikeisiin kokemuksiin sisältyy. Sota-ajan naisten saksalaissuhteisiin on liittynyt moniäänistä hiljaisuutta⁸⁵¹, propagandan aiheuttamaa häpeää ja traumaattista painolastia. Jälkimuistiteorian hengessä saksalaismorsian-naiskuvan suosion pohjoisessa kirjallisuudessa voidaan ajatella olleen eräänlainen eheytyymisen työkalu. Annikki Kariniemi toi saksalaismorsianmyytin suomalaiseen kirjallisuuteen. Myöhemmät tulkinnat jatkoivat Kariniemen viitoittamalla tiellä, joko hyläten hänen luomansa *femme fatalen* tai muunnellen sitä.

848 Kariniemi 1987; Saarinen 2023.

849 Kivimäki 2013, 224. Kivimäki on analysoinut rintamamiesten puheiden naisista edustaneen kahta ääripäätä: madonnaa ja huoraa.

850 Isomaa 2013, 57.

851 Marja Tuominen ja Mervi Löfgren-Autti käyttävät käsitettä moniääninen hiljaisuus kuvatesaan, miten monitasoisesti ja -äänisesti sota- ja jälleenrakennusajan ihmisten kokemukset tulevat esille kertomuksissa ja kokemuksissa. Ei ole siis mitään yhtä konstruktiota, vaan enemmänkin jokaisessa tarinassa ja kokemuksessa on monenlaisia ääniä ja tasoja. Ks. Tuominen ja Löfgren 2018, 27–29.

4.5 Naiset seksuaalisen väkivallan uhreina

Ei ole aina kovin selvää, onko lappilaisten naisromaanien päähenkilö ”langennut nainen” vai seksuaalirikoksen uhri. Useimmissa pohjoisen naiskirjallisuuden seksuaalisen väkivallan representaatioissa väkivalta kietoutuu intersektionaalisesti uhrin ikään ja sukupuoleen, eli uhri on nuori nainen. Ensimmäisissä teeman naiskuvatulkinnossa asiat tapahtuvat sivuhenkilöille, eivät sankarittarille. Poikkeuksia tälle kuitenkin on. Annikki Setälän *Sotasairaala 28/2* -romaanissa seksuaalisen häirinnän ja väkivallan uhka on arkista todellisuutta sairaanhoitajalottana työskentelevälle päähenkilölle:

”Ette te tästä minnekään pääse”, sanoi Reinikainen ja tarttui äkkiä lujalla otteella Eevan päähän ja suuteli häntä keskelle suuta. [...]

”Päästäkää jo minut”, huusi Eeva kiukusta punaisena.

”Mihinkä teillä on sellainen kiire?” kiusoitteli Reinikainen. ”Ette ole koko päivänä käynyt meidän huoneessamme.”⁸⁵²

Pääosin seksuaalisen häirinnän kuvaukset kuitenkin loistavat aikalaiskirjallisuudessa poissaolollaan.⁸⁵³ Seksuaalirikoksista ei myöskään sodan aikana ilmoitettu viranomaisille. Yhteysesikunta ROI esimerkiksi sai vain neljä virallista raiskausilmoitusta, vaikka niiden lukumäärä on selvinnyt suuremmaksi yksin jo tutkijoiden tekemissä haastatteluissa.⁸⁵⁴

Kirsi Lauren ja Tiiu Jaago ovat huomanneet omissa tutkimuksissaan, miten vaikeaa traumaattisten kokemusten sanallistaminen on ajan ihmisille ollut, koska niihin voi liittyä voimakkaita ahdistavia tunteita – kuolemanpelkoa ja ylipäätään tunteita, joista voi olla lähes mahdotonta kirjoittaa. Traumaattisten asioiden käsitteleminen onkin mahdollista usein vasta, kun vaikeista asioista on kulunut tarpeeksi pitkä aika.⁸⁵⁵ Kaija Heikkinen, joka

852 Setälä 1945, 96.

853 Tilanne on aivan sama Kaija Heikkisen rintamanaisten muisteluksia analysoivassa tutkimuksessa. Seksuaaliset suhteet tai naiseen kohdistuva seksuaalinen häirintä, alkoholin käyttö ja saksalaiset lähestulkoon puuttuvat tutkimusaineiston muistoista kokonaan, tai jos niistä mainitaan, niin vain sivumennen niin kuin asia ei olisi tärkeä. Heikkinen 2012, 129, 274–275.

854 Virolainen 1994, 88; Junila 1984, 179–180.

855 Lauren ja Jaago 2022, 160–161.

on tutkinut rintamanaisten sota-ajan muistoja Museoviraston muistitietokeruun kirjeistä, on huomannut, että tietyistä aiheista, kuten naisten seksuaalisesta häirinnästä tai seksuaalisesta väkivallasta, vaiettiin muisteluksissa systemaattisesti. Naisten Museovirastolle lähettämässä teksteissä ylipäättään viitataan hyvin vähän siihen, että miehet olisivat sotaoloissa häirinneet naisia. Heikkisen mielestä se, että muistelukset vakuuttelevat miesten olleen kunnollisia, liittyi sota-ajan naisten yleiseen puhetapaan. Miesten hyvää käytöstä korostavalla puhetavalla ylläpidettiin mielikuvaa siitä, että rintamalla oli turvallista ja ilmapiiri oli ”epäseksuaalinen”.⁸⁵⁶

Ville Kivimäki on vuonna 2013 julkaistussa tutkimuksessaan tuonut esille rintamamiesten psyykkisen oireilun.⁸⁵⁷ Lapin naiskirjailijat ovat kirjoittaneet fiktiivisissä tulkintoissaan 1940-luvulta lähtien, millainen vaikutus sodasta palaavien miesten oireilulla oli kotirintaman naisiin ja lapsiin. *Eilispäivä ei enää palaa* -romaanin Onerva-emännän on myönnettävä, että sota on muuttanut hänen aviomiehensä pysyvästi: ”Kuinka hän osaisi ja ymmärtäisi ottaa vastaan tämän miehen, jossa saattoivat piillä kaikki Ainin, siskonsa, mieleenjohtumat?”⁸⁵⁸ Haatanen romaanin naiset pystyvät keskustelemaan miestensä oireilusta keskenään ja saavat näin toinen toisiltaan vertaistukea.⁸⁵⁹

Annikki Kariniemen *Murros* kuvaa rintamalta kotiin palaavan miehen häilyväisyyttä 1940-luvun romaaneja suoremmin.⁸⁶⁰ Kariniemi olikin ensimmäinen pohjoisen naiskirjailijoista, jonka teoksessa parisuhdeväkivalta mielletään sodan väkivallan seuraukseksi. Teoksessa lyödyksi ei tosin joudu miehen vaimo vaan kylän laitamalla asuva rakastajatar.⁸⁶¹ *Murrostakin* vahvemmin Kariniemi kuvaa perhe- ja parisuhdeväkivaltaa *Salakaadossa* (1969) ja *Erään avioliiton anatomiassa* (1968). Molemmissa romaaneissa naisten täytyy pelätä sodan käynnyttä miestä. Viimeksi mainitussa everstin

856 Heikkinen 2012, 27 ja 52.

857 Kivimäki 2013.

858 Haatanen 1945, 214.

859 Haatanen 1945, 199.

860 Kariniemi 1955.

861 Myös 1950-luvun mieskirjallisuudessa kuvataan seksuaalista väkivaltaa. Jussi Talvi kuvaa *Ystäviä ja vihollisia* -romaanissaan (1954), miten suomalainen upseeri raiskaa 15-vuotiaan suomalaistyön. Talvi 1954, 284.

kanssa naimisissa oleva Anna on monta kertaa menettää henkensä miehensä raivokohtauksien takia. Nykyään uuden sotahistorian myötä parisuhdeväkivalta ymmärretään sodan seuraukseksi.⁸⁶² Näin ei ollut vielä, kun Annikki Kariniemen *Murros*-romaani ilmestyi vuonna 1955. Kriitikko (nimimerkki H-u. H) vähätteli Kariniemen kirjoittaman häilyvän ja väkivaltaisen miehen kuvauksen olevan pelkkää romantiikkaa, jota kirjailija hänen mielestään pitää hyväksyttävänä käytöksenä. Kriitikko kai ajatteli, että jos kirjailija ei suoranaisesti paheksu vaan kuvaa, on se yhtä kuin hyväksymisen merkki.⁸⁶³

Seksuaalista väkivaltaa ei ymmärretty 1970-luvullakaan vielä sodan seuraukseksi. Annikki Kariniemen kirjoittaman *Veren kuvan* kritiikeissä huomio kiinnittyi Kaarina-päähenkilön parisuhdeväkivaltapelkojen sijaan hänen kevytkenkäisyyteensä. Yksikään teoksen kriitikko ei nostanut esille, että romaanin päähenkilö, joka on juuri täyttänyt kahdeksantoista ikävuotta, pelkää tuoretta aviomiestään.⁸⁶⁴ Romanissa on jatkuvia vihjeitä siitä, että Kaarina kokee olevansa fyysisesti ja henkisesti uhattuna avioliitossaan. Vaimolle saa tehdä mitä haluaa: ”Anna anteeksi, että löin sinua sillä pienellä somalla nahkavyölläsi [...]”⁸⁶⁵

1970-luvun lappilainen kirjallisuus alkoi saada yhä enemmän trauma-fiktio tyylipiirteitä. Vaikeiden kokemusten, kuten seksuaalisen väkivallan, sanoittaminen on ollut lähes mahdotonta sodan kokeneille naisille. Kaukokirjallisuudessa sitä on voitu käsitellä tarinan muodossa.⁸⁶⁶ Riitta Jytilä on nähnyt naisten halun kertoa kokemuksistaan mahdollisuutena käsitellä raskaita asioita.⁸⁶⁷ Sota-ajan todellisuus oli ristiriidassa idealisoidun naiskuvan kanssa. Sen takia kuvaan eivät sopineet raiskaukset, joita Kariniemen romaanit *Veren kuva* ja *Veren ikävä* kertovat tapahtuneen jatkuvasti jatkosodan Rovaniemellä.⁸⁶⁸

862 Ks. esim. Arminen 2021 passim.

863 *Helsingin Sanomat* 1956.

864 Kariniemi 1971, 88.

865 Kariniemi 1971, 95.

866 Jytilä 2015, 134.

867 Jytilä 2015, 146–147.

868 Ks. esim. Kariniemi 1971, 43; Kariniemi 1977, 54.

Kariniemen romaanin kriitikoista merkittävä osa oli miehiä, joiden teksteistä näkee, miten konventionaalinen sota-ajan maskuliininen diskurssi oli. Kotirintaman naisen näkökulmaa sotaan oli vaikea hyväksyä.⁸⁶⁹ Osa kriitikoista ei tuntunut ymmärtävän, että kotirintama oli naisten sodankokemuksien ydin. He olisivat ilmeisesti kaivanneet yksilötason näkökulman lisäksi suurempaa historiallisen tilanteen maalailua, kaiketi myös rintamakuvaus: ”toinen maailmansota on taustalla ja taustalle se jääkin”.⁸⁷⁰ Tai kenties kaipailtiin poliittisia kannanottoja. Mikä mieskriitikoiden mielestä jäi puuttumaan, kun he kokivat Kariniemen romaanin todellisuuden niin ”vieraaksi”?⁸⁷¹ Olivatko naispäähenkilö ja hänen kokemuksensa – kotirintama – liian vieras?⁸⁷² Kariniemi kuitenkin tiesi, mistä kirjoitti.⁸⁷³ hän oli jatkosodan vuosina Rovaniemellä upseerin vaimo ja näki varmasti läheltä muidenkin sotilaiden puolisoiden arkea. Usein puhutaan, että rintamalle joutuneet miehet oireilivat sotien jälkeen, mutta todennäköisesti he oireilivat jo sodan aikana:

Kuinka onnellinen olin jättäessäni jäähyväiset sairaalan portilla Janne-paralle. Hän oli rusementanut minut täysin, olin mustelmilla [...].⁸⁷⁴

Parisuhdeväkivallan motiivia on käytetty sittemmin paljon uudemmassa sotaä käsittelyssä kaunokirjallisuudessa.⁸⁷⁵ Nykykirjailijoille seksuaalisen väkivallan pelko on ollut keskeinen sotaä käsittelyssä teoksissa, esime-

869 Ks. esim. *Kansan Tahto* 1971b.

870 *Kaleva* 1971.

871 Ja kuitenkin monet sota-ajan ihmiskohtalot, joista Kariniemi *Veren kuvassa* kirjoittaa, ovat tositapahtumia, joista hän joutui raportoimaan toimiessaan miehensä Oiva Willamon, (Yhteysesikunta ROI:n päällikkö) henkilökohtaisena sihteerinä. Ks. *Pohjolan Sanomat* 2000. Yhteysesikunta ROI:n tehtävänä oli saattaa saksalaisjohdon tietoon rikoksia ja sääntöjen rikkomisia, joihin Saksan kansalaiset olivat syyllistyneet, mutta esikunnan kautta neuvoteltiin myös asioista, jotka vaikuttivat saksalaisten ja suomalaisten keskinäisiin suhteisiin. Esikunta teki siis paljolti asioita, joita rauhan ajassa poliisit olisivat tehneet, mutta jotka nyt vaativat poliittisesti toisenlaista hoitamista, koska kyse oli kahden eri kansan ja armeijakunnan välisistä asioista ja erilaisista laintulkintoista. Junila 2000, 108–109.

872 *Kansa Tahto* 1971a, *Kansan Tahto* 1971b, *Helsingin Sanomat* 1942.

873 Kariniemi myönsi useissa haastatteluissa *Erään avioliiton anatomian* olevan niin sanottu paljastusromaan. Genrestä käytettäisiin nykyään käsitettä autofiktio. Kontio 1991, 29.

874 Kariniemi 1971, 198.

875 Jytälä 2015, 138–139; Leskelä-Kärki ja Melkas 2015, 112.

riksi Katja Ketun *Kättilössä* ja Sofi Oksasen *Puhdistuksessa*.⁸⁷⁶ Kariniemen *Veren kuvassa* se ei ole vain jotain, joka vaanii naista Rovaniemen kaduilla, vaan sen pelossa Kaarina joutuu olemaan myös omassa kodissaan ja avioliitossaan. Paradoksaalisesti päähenkilö on enemmän turvassa saksalaisten kanssa kuin avioliitossaan, jossa Janne olettaa voivansa kohdella vaimoan, miten haluaa. Naisen kehosta tuli sotatanner niin sodan symboliikassa kuin todellisuudessa⁸⁷⁷.

Kariniemen tulkinnassa sota vaikuttaa kulttuurin sukupuolirakentamiseen. Jatkuva väkivalta ja kuolemanpelko muuttivat miehiä ja naisia. Sota maskulinisoi ja militarisoi mieheyden; miehen piti olla poikkeusajassa kova, kestävä ja tahdonvoimaltaan rautainen.⁸⁷⁸ Suomalaiseen selviytymistariinaan, myyttiin sankarillisesta, rehdistä sotilaasta, ei julkisessa tarinassa huolitettu vihjeitäkään suomalaisten sotilaiden tekemistä seksuaalirikoksista.⁸⁷⁹ Jenni Kirves on arvellut, että esimerkiksi Petroskoissa jatkosodan aikaan syntyneistä lapsista 45 % syntyi aviottomina ja osa on luultavasti saanut alkunsa ”miehittäjän roolissa harjoitetun seksuaalisen vallankäytön takia”.⁸⁸⁰ Myös Kariniemen *Veren kuvassa* on viittaus synnyttäneeseen naisvankiin, ja lukija joutuu miettimään, onko tämä raiskattu ja tullut rasakaaksi: ”Tänään lokakuun 22:nä päivänä on täällä vankileirillä eräs neuvostoliittolainen nuori nainen synnyttänyt terveen tytön.”⁸⁸¹

Veren kuvan kriitikoiden oli ilmeisesti helpompi paheksua kirjan seksikohtauksia kuin tarttua oikeasti vaikeisiin asioihin, kuten naisen väkivallan kokemuksiin. Kariniemen romaanin sukupuolijärjestys on sellainen, että naisen ja tytön arvo voi typistyä hetkenä minä hyvänsä pelkkään kehoon.⁸⁸² Mattiesko Hytönen kirjoitti romaanin sukupuoliroolien olevan ”kuin hallayöstä” kritiikissään, jonka otsikoi nimellä ”Porvaripornoa”.⁸⁸³

876 Leskelä-Kärki ja Melkas 2015, 112; Oksanen 2008; Kettu 2013.

877 Arminen 2021, 84.

878 Bourke 2006, 36–37 mukaan George L. Mosse 1996, 115.

879 Näre 2008, 365–366, ks. myös suomalaisesta sotilaskulttuurista Pipping 1978; Mustola 2006; Teppora 2006; Alhbäck 2006. Annikki Kariniemi ei kuvannut suomalaisten sotilaiden tekemiä seksuaalirikoksia tapahtuvaksi vain vieraalla maalla, vaan *Veren ikävässä* joukkoraiskauksen uhriksi joutuu suomalainen lotta Rovaniemellä (Kariniemi 1977, 54–55).

880 Kirves 2008, 356–357.

881 Kariniemi 1971, 151.

882 Kariniemi 1971, 54.

883 *Helsingin Sanomat* 1971a.

Myös Kaari Utrion tuotantoa aikanaan leimattiin samaisella porvaripor-
noa-termillä. Niin kuin jo sana porvari antaa ymmärtää, termillä haluttiin
teilata kirjoittaja kokoomuslaiseksi tai ylemmän keskiluokan edustajaksi.
Kirjoittaja siis asetettiin puolue- ja maailmankatsomuskentälle.⁸⁸⁴ Kriitikko
Hytönen tulkitsee romaanin patavanhoilliseksi: ”Hän [Annikki Kariniemi]
tarjoilee rakkaudeniloa yhtä innoikkaasti kuin perinteellistä roolijakoa.”⁸⁸⁵
Hytönen ei huomionnut *Veren kuvan* vihjeitä väkivallasta ja pelosta. Tai sit-
ten paikoin ylimielinen kritiikki johtui siitä, että Kariniemen tiedettiin ol-
leen oikeistohenkisen eversti Oiva Willamon vaimo – joskin *Veren kuvan*
ilmestymisen aikaan jo entinen vaimo.⁸⁸⁶

Veren kuvassa oli jotain, joka puhutteli ajan lukevaa yleisöä voimak-
kaasti, mutta joka ei sopinut 1970-luvun vasemmistolaiseen kulttuuri-il-
mapiiriin. Romaanin voi ajatella ilmestymisajankohtanaan ottaneen kantaa
pinnalla olevaan tasa-arvokeskusteluun.⁸⁸⁷ Naisella on oikeus hallita itse
kehoaan ja elämäänsä. Silti vaara joutua uhriksi on kaiken aikaa läsnä. Kun
lukija juuri on lukenut, mitä kamalaa Rovaniemellä on nuorelle tytölle sat-
tunut, latelee kirjailija kesken kaiken: ”Sepp esimerkiksi sanoo, ettei hän
olisi koskaan antanut määräystä naisten toimittamiseksi kaasu-uniin.”⁸⁸⁸
Kirjailija ei anna lukijansa missään tarinan vaiheessa unohtaa sodan mie-
letöntä todellisuutta. Väkivalta on kiinteä osa romaanin kotirintaman ku-
vausta. Ihaniin, kesäisiin luonnonmaisemiin kirjailija yhdistää kamalimman
mahdollisimman kohtalon, johon saksalaisten kanssa seurustelu voi nuo-
ren rovaniemeläistyön johdattaa:

[...] hän ehdoin tahdoin joutui ajelemaan pienellä tieosuudella iloi-
sen kuorma-auton lavalla yhdessä neljän uljaan saksalaisen sotu-
rin kanssa edestakaisin ja edestakaisin, niin kauan, että jokainen
näistä iloisista ja hilpeistä satureista sai itsensä tyydytetyksi [...]

884 Haavikko 2021.

885 *Helsingin Sanomat* 1971a.

886 Rajala 1976, Kontio 1991, 29.

887 Mickwitz 2008a, 27–29; Mickwitz 2008b, 208–213; Lempiäinen ja Rantalaiho 2023.

888 Kariniemi 1971, 90.

Mutta Sofi ei kestänyt sitä. Se oli liikaa hänelle. Hänellä oli murheellinen loppu tuon yön jälkeen.⁸⁸⁹

Samaa eetosta naisen oikeudesta omaan kehoonsa ja koskemattomuuteensa voidaan löytää Ritva-Kaija Laitisen *Pahan morsian* -romaanista, jossa isä pahoinpitelee saksalaisen saastuttamaa Laura-tytärtään. Kerran tyttö melkein kuolee vammoihinsa, ja hentoinen pikkuväli soutaa Lauran Sofi-tädin luo turvaan. Onneksi täti pystyy sanoittamaan vaietun häpeän ja on kykenevä toimimaan: ”pitää mennä lääkäriin ja tahtoa paperit niin pannaan nimismies asialle”.⁸⁹⁰

Lappilaisten naiskirjailijoiden sodan tulkinnoissa voi nähdä traumamaanien perinnettä, jossa usein tuodaan esille, ettei sota lopu rauhaan, vaan sen seuraukset jatkuvat parisuhteissa, painajaisissa sekä fyysisissä ja psyykkisissä oireiluissa paljon rauhan solmimisen jälkeen. Jälkimmäisteorian mukaan menneisyys ”elää” myös seuraavissa sukupolvissa moniäänisenä hiljaisuutena, vanhempien ja lasten välisessä vuorovaikutuksessa, toistettuina tarinoina sekä kulttuurin tuottamina ajankuvina ja tulkintoina.⁸⁹¹ Seksuaalinen häirintä ja parisuhde- ja seksuaaliväkivalta ovat olleet naisten sodankokemuksista kaikista vaietuimpia. Vaikka niistä ei ole pystytty juurikaan historiaesityksissä ennen 1990-lukua puhumaan, ovat ne kuitenkin purkautuneet ulos lappilaisen naiskirjallisuuden 1940–1980-lukujen tulkintojen kautta. Mitä pidemmälle 1980-luvulle tulkinnoissa tullaan, sitä suuremmin teemasta on voitu kirjoittaa.

889 Kariniemi 1971, 43.

890 Laitinen 1986, 133.

891 Hirsch 2012, 5.

4.6 Sota-ajan naisetko arka aihe?

Murskakritiikki, jota 1950-luvulla ilmestyneet lottaromaanit saivat, saattoi olla yksi syy, miksi tutkimusaineistoni kirjailijat – niin kuin myös muut ajan naiskirjailijat Suomessa – kirjoittivat 1950- ja 1960-luvuilla hyvin vähän kaunokirjallisuutta sodasta ja naisten sodan kokemuksista.⁸⁹² Tuulikki Rajan *Rintamalotta muistelee* (1956) ja Irja Virtasen *Kenttäharmaita naisia* (1957) eivät kelvanneet kriitikoille, koska ne eivät kuvanneet tarpeeksi ihanteellisesti ajan seksuaalimoraalia.⁸⁹³ Lottiin, saksalaismorsiamiin ja kotirintaman naisiin tuntuukin inkarnoituneen sota-ajan ristiriitaisuuksia. Osa Lotta Svärd -järjestössä työskennelleistä naisista joutui jo sota-aikana kuulemaan samanlaisia syytöksiä ja solvauksia kuin saksalaisten kanssa seurustelleet naiset.⁸⁹⁴ Ritva-Kaija Laitinen totesi 1980-luvun haastattelussaan, etteivät huorittelu ja naisen halventaminen jääneet vain sota-aikaan. Hänen mielestään naisten halveeraaminen oli yhä 1980-luvullakin voimissaan.⁸⁹⁵

Ritva-Kaija Laitinen kertoi haastattelussaan saksalaismorsianteeman nostavan pintaan valtarakenteita, jotka ovat ajasta aikaan valitettavan tuttuja naisille: ”En tiedä, kuinka moni nainen on välttynyt huorittelulta, mutta sen tiedän, että hyvin moni on sen eteen joutunut. Sen takia me naiset olemme yhä vereslihalla.”⁸⁹⁶ Laitisen mielestä nainen mitätöitiin seksuaalisuuden perusteella: ”Lotta, joka antoi, oli huora riippumatta siitä, kuinka arvokasta työtä hän muuten teki.”⁸⁹⁷ Elina Armisen mielestä kaunokirjallinen teos voidaan tulkita väitelauseena joko omasta tai historiallisesta todellisuudesta.⁸⁹⁸ Mielestäni fiktio voi olla väitelause näistä molemmista.

Tutkimusaineistoni ei kuvaa muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta juurikaan lottia, vaan enemmänkin saksalaisten kanssa seurustelleita nai-

892 Osa entisistä lottana toimineista naisista koki menneiden vuosikymmenten ”lottasodat” vielä 1990-luvullakin niin raskaina, että he eivät halunneet esiintyä haastatteluissa omalla nimellään (Turpeenniemi 1991, 156).

893 Raja 1956; Virtanen 1957; Kinnunen 2006a, 279 ja 322.

894 Turpeenniemi 1991, 241.

895 *Lapin Kansa* 1986.

896 *Lapin Kansa* 1986.

897 *Lapin Kansa* 1986.

898 Arminen 2019, 55.

sia, joista tuli niin toistettu toisen maailmansodan naiskuva, että sen yleisyys on ihmetyttänyt sittemmin monia tutkijoita.⁸⁹⁹ Nina Sääskilahti uskoo suomalaissaksalaisromanssien kuvausten suosion johtuvan siitä, että ”se on tarjonnut mahdollisuuden sodan muistamiseen sisältyvien ristiriitaisuuksien käsittelyyn”.⁹⁰⁰ Saksalaismorsianteeman avulla kirjailijat pystyivät osoittamaan, miten syvällä länsimaisessa kulttuurissa on ajattelu, jossa naisen arvo typistetään hänen seksuaalisuuteensa. Ehkä saksalaismorsianteeman suosiossa todella on kyse pohjoisen yhteisön itseymmärryksestä, vaikka kyllä aihe Annikki Kariniemen, Ritva-Kaija Laitisen ja Ritva Kariniemen romaanien myyntiluvuista ja kritiikkien määrästä päätellen kiinnosti myös etelässä.⁹⁰¹

Vieraan maan sotilaaseen langennut naistyppi oli suosittu hahmo myös sodan jälkeisessä mieskirjallisuudessa – ainakin sivuhenkilönä.⁹⁰² Sota- ja jälleenrakennusajan naisihanne kiinnosti aiheena, koska se selitti naiseuteen liittyviä kulttuurisia raja-aitoja. Poikkeusajoista käsin pystyttiin tarkastelemaan arvojen ja ihanteiden eli sukupuolirakenteen historiallisuutta. Kirjailijoita Martta Haatasesta aina Kirste Palttoon saakka yhdisti kiinnostus tarkastella, millaisilla prosesseilla kulttuuri tuottaa huonon naisen tulkintaansa. Romaaneillaan ja niiden naiskuvatulkintoillaan kirjailijat osallistuivat oman aikansa tasa-arvokeskusteluun. Heidän naiskuvansa ovat vastamuistia miehelle sodantarinalle, jota sodasta pääasiassa kirjoitettiin niin sodan aikana kuin sen jälkeen⁹⁰³. Erityisesti 1970- ja 1980-lukujen saksalaismorsiantulkinnat osoittavat, että kirjailijat eivät suostuneet enää siihen, että sota-ajan nainen mystifioitiin yli-ihanteelliseksi, aseksuaaliseksi madonnaksi tai että tätä syyllistettiin vieraan maan sotilaiden kanssa seurustelusta. Oman sukunsa naisten sota-ajan vaiheita tutkinut Satu Saarinen tulkitsee saksalaismorsiamien ympärille rakentuneen kertomaperin-

899 Sääskilahti 2014; Leskelä-Kärki ja Melkas 2015; Jyttilä 2015.

900 Sääskilahti 2014, 130–131, 145.

901 Vuonna 1971 Annikki Kariniemen saksalaisajan kuvaus *Veren kuva* oli myyntimenestys (Mäkelä 2015, 300). Kysyntä oli suurta myös Ritva-Kaija Laitisen *Pahan morsian* -esikoisromaanille. Kirja ilmestyi maaliskuussa 1986, ja jo toukokuussa kustantaja *Pohjoinen* teetti teoksesta toisen painoksen (Lapin Kansa 1986a). Myös Ritva Kariniemen *Katkeraa savua* myi heti ilmestyttyään hyvin (ks. esim. *Kaleva* 1987a).

902 Ks. Rintala 1958.

903 Ks. esim. Hosia 1940; Linna 1956; Päätalo 1963; Paronen 1967.

teen olevan merkki mielen ”jälleenrakentamattomuudesta”: ”Tarinoihin on leivottu mukaan paljon tunteiden historiaa: häpeää tai vahingoniloa, aina sen mukaan, kuka tarinaa kertoi.”⁹⁰⁴

Nina Sääskilahti on huomannut omissa tutkimuksissaan, että sodan kulttuurinen muistaminen vahvistuu jo kerrotuissa kertomuksissa, joihin jokainen sotaa käsittelevä teos jollakin lailla ottaa kantaa joko toistaen, unohtaen tai uusintaen.⁹⁰⁵ Kulttuurinen muisti toisin sanoen elää jatkuvassa prosessuaalisessa liikkeessä, koska usein yhtä ja samaa kertomusta tulkitaan jokaisessa ajassa ”kulloisenkin nykyisyyden lähtökohdista”. Satu Saarinen huomasi omassa tutkimuksessaan, että Tommi Kinnusen *Ei kertonut katuvansa* -romaanin mediahuomio toisteli edelleen saksalaisten kanssa seurustelleista naisista käsitteitä ”hyljeksitty” ja ”saksalaishuora”. Saarinen kysyykin, kuinka kauan toisen maailmansodan naisista pitää puhua toiseutta tuottavilla sanavalinnoilla.⁹⁰⁶ Ovatko sota-ajan naiselle antamat roolit todella niin kapeita ja ahtaita, että jos naiskuva ei ole mahtunut käsitykseen sotasankarista tai sankarillisesta, hyveellisestä sota-ajan äidistä ja naisesta, jäljelle todella jää roiston tai uhrin rooli?⁹⁰⁷ Annikki Kariniemen ja Ritva-Kaija Laitisen tulkinnat ovat vastamuistia käsitykselle sodasta selviytymistarinaa. Kariniemen *Veren kuvassa* kerrotaan useammankin rovaniemeläistytön hirveästä kohtalosta ja kuolemasta. Laitisen *Pahan morsiamessa* taas nuori Elli kuolee norjalaisella vankileirillä itsetehtyyn aborttiin.

Tässä tutkimusluvussani en ole tutkijana halunnut vahvistaa mitään tiettyä käsitystä saksalaisten kanssa seurustelleista naisista, vaan analysoida, miten kullakin vuosikymmenellä kirjailijat ovat naiskuvaansa rakentaneet ja miten se on eri aikoina otettu vastaan. Lapin naiskirjallisuus näyttää sota-ajan naistulkintoissaan naisen elämän inhimillisen puolen. Tulkintoissa naiset pyrkivät elämään niin tavallista elämää sodan keskellä kuin vain suinkin pystyivät. Nuoret rakastuvat, niin kuin nuoret aina teke-

904 Saarinen 2023, 48.

905 Sääskilahti 2014, 149.

906 Saarinen 2023, 182. On erikoista, että vielä 2020-luvulla media toisintaa otsikoissaan ”saksalaishuora”-nimitystä kirjoittaessaan uusimmista fiktion saksalaismorsiantulkintoista. 1980-luvulla sanaa käytettiin usein otsikoissa arvioitaessa Ritva-Kaija Laitisen romaania. ”Sellaisilta leikataan tukka”, otsikoi *Kansan Tahto* 1986 ja *Tehy* 1987 ”Saksalaishuorat”.

907 Ks. Saarinen 2023, 184–185.

vät, ja ovat monesti valinnoissaan ristiriitaisia, mikä on sekin kokeilun- ja seikkailunhaluisille ihmisille inhimillistä.

Niin kuin analyysilukuni osoittaa, aina ei ole helppoa määritellä, onko saksalaismorsiantulkinnoissa kyse langenneen naisen myytin kertoma-perinteestä vai käsittelevätkö kirjailijat sittenkin naishahmojen ja myytin kautta seksuaalista hyväksikäyttöä ja väkivaltaa. Sodan keskellä kirjoittaneet kirjailijat kirjoittivat naistulkinnoissaan seksuaalisen väkivallan teemasta vielä hyvin varovasti – useimmiten sivuhenkilöiden kautta. Vaikka tulkinnat ovat varovaisia, se ei tarkoita, etteivätkö ajan kirjailijat olisi kantaneet huolta sota-ajan naisten kokemasta seksuaaliväkivallasta ja kokeneet sitä todellisena naiseen kohdistuvana uhkana. Heidän kirjoittamiseensa vaikutti sotapropaganda, mikä esti esimerkiksi sota-ajan raiskauksista kirjoittamisen. Jenni Kirves on todennutkin viisaasti, miten vaikeaa meille rauhan ajassa kasvaneille on ymmärtää, että ”se, miten asioista puhuttiin, erosi suuresti siitä, miten ihmiset todellisuudessa kokivat asiat”.⁹⁰⁸

Annikki Kariniemi on tutkimukseni kirjailijoista kaikista uudistusmielisin myös langenneen naisen myytin kuvauksessa. Hän ja Ritva-Kaija Laitinen kirjoittivat rohkeasti sota-ajan naisten kokemasta seksuaali- ja parisuhdeväkivallasta, joka on vasta uuden sotahistorian tutkimuksen myötä ymmärretty sodan seuraukseksi. Pohjoiset naiskirjailijat uskalsivat kirjoittaa sota-ajan naisen seksuaalisuudesta ja naisten sodankokemuksiin oleellisesti liittyneestä seksuaalisen väkivallan pelosta sotaromaaneihinsa jo paljon ennen kuin 1990-luvun historiantutkimus kiinnostui aiheesta.

908 Kirves 2024, 61.

5 JÄLLEENRAKENNUSAJAN TOIMELIAAT SELVIYTYJÄNAISET

Jälleenrakennusajan tarinoissa ilmenevät erityisesti evakkonaisten, raivaajaemäntien ja näiden tyttären hahmot. Uutta kuvauksissa ovat naisjohtajatulkinnat. Evakkotulkinnat kytkeytyvät pohjoisessa naiskirjallisuudessa vahvasti naisten sodankokemuksiin ja tuhotun kotiseudun traumaan. Evakkotarinat eivät tietystikään asetu pelkästään jälleenrakennusaikaan, vaan ne kytkeytyvät rajaseudun ihmisten kuvauksessa jo talvisotaan ja sittemmin Lapin sodan aikana koko väestöön. Päätin kuitenkin sijoittaa evakkotarinat tähän *Jälleenrakennusajan selviytyjänaiset* -lukuun, koska evakkotarinoihin liittyy myös selviytyjänaisten kotiinpaluu sodan jälkeen.

Naisraivaajahahmoille käy Lapin naiskirjallisuudessa samoin kuin evakkonaiskuvauksille, eli ne häviävät 1950-luvun jälkeen pitkäksi aikaa pohjoisesta kirjallisuudesta tullakseen sitten taas vahvasti esille 1970-luvulla. Varhaisimmat sodan jälkeen kirjoitetut tulkinnat ovat täynnä optimismia ja raivaamistyön intoa. Tuolloin luotettiin vielä maahan ja sen kykyyn taata toimeentulo. Yhtä paljon varhaisimmissa naisraivaajatulkinnoina uskottiin myös koulutuksen voimaan: vain tiedolla raivaajaemäntä voi kasvaa tehtävänsä mittaiseksi. Sen sijaan 1970-luvulla naishahmot edelleen kyllä selviävät mutta vaihtelevasti. Kulttuuriradikalismin ajan jälleenrakennustulkinnoina tyttökuvaukset ristivalottavat äitiensä liikkumatilaa, sillä tytärissä piilee äitihahmoja enemmän muutosvoimaa.

5.1 Vahvat ja sopeutuvaiset evakkonaiset

Ajallisesti ensimmäiset pohjoiset naisten näkökulmasta kirjoitetut evakkouden kuvaukset ovat Martta Haatanen *Eilispäivää ei enää ole* ja Viola Kuoksa-Waven *Kotipirtti*.⁹⁰⁹ Varhaisimpiin tulkintoihin vaikutti, että ne kirjoitettiin sotatapahtumien keskellä. Molemmat tulkinnat näyttävät,

909 Haatanen 1945; Kuoksa-Wave 1945.

millainen koettelemus uusi rauhan aika oli pohjoissuomalaisille. Martta Haatasen syksyllä 1944 päiväkirjaansa tallentamat epätietoisuuden ja odotuksen tunteet päättyivät hänen Lapin sodan keskellä kirjoittamaansa romaaniin.⁹¹⁰ Moskovan välirauhanehdot pakottivat suomalaiset ajamaan saksalaiset nopeasti pois Pohjois-Suomesta, mikä Neuvostoliiton painostuksen vuoksi johti lopulta uuteen sotaan. Myös Haatasen romaanin päähenkilö, Onerva-emäntä, joutuu pakkaamaan ja lähtemään lapsineen evakkoon Ruotsiin. Romanin kuvauksesta tekee ainutkertaisen se, että se on lähes reaaliajassa kirjoitettu: ”Seuraavana päivänä vaari ryhtyi ajamaan tavaralaatikoita niittylatoihin.”⁹¹¹ Haatasen evakkokuvauksissa on uutta hänen sota-ajan romaaniensa naiskuviin nähden se, että nyt päähenkilöt näyttävät jo väsymystään ja turhautumistaan ainaiseen kriisi- ja poikkeusaikaan. Päähenkilö Onerva alkaa väsyä: ”Hän tunsi olevansa turtunut ja melkein välinpitämätön.”⁹¹² Muu Suomi eli vuonna 1945 jo rauhan aikaa, mikä mahdollisti uudenlaisen naiskuvauksen julkaisemisen. Kustantajien ei enää tarvinnut miettiä sotasensuuria.

Myös Viola Kuoksa-Wavelle evakkous oli käänteentekevä elämäkokemus. Hän halusi tuoda sen esille jo *Kotipirtti*-esikoisteoksensa saatesanoissa ja kertoa lukijoilleen, että kirjoitti romaaninsa Ruotsissa ”koti-ikävä pakottamana”. Saatesanat tähdentävät, että kyse on kirjailijan omiin kokemuksiin perustuvasta fiktiivisestä sota- ja evakkoajan tulkinnasta: ”Hänen pyrkimyksenään on ollut kuvata kuulemaansa ja kokemaansa sellaisena kuin se on muistissa säilynyt.”⁹¹³

Romaanissaan Kuoksa-Wave kuvaa monelle lappilaiselle tutun evakkoon lähdön naisten näkökulmasta.⁹¹⁴ Tulkinnassa elämä keskeytyy, kun evakkokäsäky tulee: peruna jää nostamatta, perheiden koirat ja vasikat on ammuttava. Arki vuodenajan töineen rikkoutuu täysin: ”Koko Karhujärven kylä oli säikähtänyt. Lapset huusivat niin että toisiin taloihin kuului, naiset

910 Martta Haatasen päiväkirja 22.10.1944.

911 Haatanen 1945, 204.

912 Haatanen 1945, 205.

913 Kuoksa-Wave 1945, 7.

914 Kuoksa-Wave 1945, 165–166.

juoksivat edestakaisin, koirat haukkuivat.”⁹¹⁵ *Kotipirtissä* evakkoon lähdön valmistelu jää naisten harteille. Heidän piti päättää, mitä tavaraa kotoa otetaan mukaan, ja sitten kohta ollaankin jo lapsineen ja vanhuksineen tien päällä. Romaani tuo konkreettisesti esille, miltä äkillinen maanpakoon lähteminen tuntuu: ”Katsoitko oliko siellä [Amerikan] arkun pohjalla vielä Aunen nukke, jota äiti on säilyttänyt jo yli kaksikymmentä vuotta Aunen kuolemasta lähtien?”⁹¹⁶

Tulkinnassa päähenkilö Mariasta kehittyä naisjohtaja, joka auttaa lapsuudenkylänsä ihmisiä. Hän hankkii kuorma-auton sekä antaa ohjeita, miten pitää toimia, ja lainaa myös kyläläisille rahaa.⁹¹⁷ Maria edustaa sota-ajan romaaneista tuttua toimintakykyistä, itsenäiseen päätöksentekoon kykenevää naistyyppiä, jota lehdistö oli propagoinut talvisodan syttymisestä lähtien.⁹¹⁸ Uutta kuitenkin on se, että Maria ei voi tukeutua miehiin, joita kylällä ei vanhuksia ja nuoria poikia lukuun ottamatta ole. Hänen on kannettava vastuuta ja otettava ohjat omiin käsiinsä. Näin tehdessään hän nousee yhteisönsä johtohahmoksi, mitä ei Lapin naiskirjallisuuden sota-ajan naisista kertovissa kertomuksissa tapahdu.

Naisten monitaituruutta nostaa esille myös evakkolapsien tunnemuistoista tutkimuksen tehneen Eeva Riutamaan väitöskirja. Hänen tutkimuksensa haastateltavat korostavat äitiensä työteliäisyyttä sekä organisointija mukautumiskykyä.⁹¹⁹ Vahvuutta korostava naiskuva jättää kuitenkin aina jotain kertomatta. Kirjailija Ina Collianderin evakkokokemuksista kirjoittanut Rauni Gothóni on kiteyttänyt koskettavasti sankarievakoäitiyden toisen puolen: ”He rakensivat kuoren, jonka aineksina oli itsensä ja omien tarpeiden kieltäminen, sopeutumiskyky ja sitkeys.”⁹²⁰ Luonnehdinta sopii kuvaamaan myös lappilaisten naiskirjailijoiden tulkitsemia evakkonaisia.

Sekä Haatasten että Kuoksa-Waven teoksessa naisten on keskityttävä evakossa selviytymiseen. Olosuhteet pakottivat naiset toimimaan; lamaan-

915 Haatanen 1945, 166–167.

916 Kuoksa-Wave 1945, 168.

917 Ks. esim. Kuoksa-Wave 1945, 165–169.

918 Ks. esim. Aunila 2000, 66 ja 101.

919 Riutamaa 2016, 72–74.

920 Gothóni 2024, 84.

tumiseen ei ollut varaa. Haatasen romaanin kuvaus, jossa Onerva katsoo appensa kanssa Ruotsin puolelta Tornionjokea kotikylänsä kohtalonhetkiä, on paljonpuhuva. Vaikka päähenkilö tuntee kriisin keskellä vahvasti, romahtaminen ei ole vaihtoehto:

Sinä iltana hän seiso i vaarin vierellä rantakivillä, tuijotti jähmettynein kasvoin ja laajentunein silmäterin kotirantaa, kotitaloa, kunnes ne kaikki häipyivät hämäään ja savuun [...] Eräs lähtölaukaus vihlaisi tavallista kipeämmin Onervan rinnassa – sen ujellus raastoi hermoja kuin se olisi tullut suoraan kohti. Silloin – niin – hän tiesi sen jo ennen kuin kranaatti ehti määränpäähän – se sytytti Pääatalon.⁹²¹

Kirjailija Rauni Gothóni on todennut, että toisille evakossa oleminen muodosti niin suuren emotionaalisen taakan, että he masentuivat. Haatasen kuvaamasta Onervastakin on luettavissa alakulon merkkejä.⁹²² Karjalan evakkojen kokemuksia tutkineen Topias Haikalan mielestä tunteiden turuttaminen ja piilottaminen ”kuoren” alle oli eräänlainen mielen selviytymiskeino, joka auttoi väljentämään vahvoja tunteita.⁹²³ Kuoksa-Wave kuvaa *Kotipirtissään*, miten osa kyläläisistä masentuu poikkeusoloissa: he eivät pysty nukkumaan öisin ja murehtivat jatkuvasti autioksi jäänyttä kotikyläänsä. Kaikkien ruotsalaiset isäntäperheet eivät myöskään suhtaudu kotiinsa asutettuihin pakolaisiin yhtä myötämieleisesti. Kuoksa-Waven tulokinnassa lapset sopeutuvat aikuisia paremmin.⁹²⁴

Teema, joka puuttuu sekä Haatasen että Kuoksa-Waven evakkotulkintoista, on lapsikuolleisuus, vaikka tiedetään, että se oli suurta. Kulkutaudit levisivät erityisesti vetoisissa parakeissa. Moni lappilainen nainen joutuikin

921 Haatanen 1945, 207. Kirjailijan oma koti Korpikylässä välttyi polttamiselta, mutta kylästä poltettiin yhteensä 30 taloa (*Ilkka* 1946).

922 Gothóni 2024, 84.

923 Haikala 2015, 48.

924 Ks. esim. Kuoksa-Wave 1945, 172.

hautamaan lapsensa – pahimmassa tapauksessa useamman lapsistaan – vieraan maan multiin.⁹²⁵

Monesti ihmisellä ei ole mahdollisuutta käydä traumaattisen elämänkokemuksen aiheuttamia vaikeampia tunteita läpi ennen kuin pahin on jo takana päin. Onerva-emännällä tällainen hetki on, kun hän palaa lapsineen poltetun kotinsa raunioille. Nyt vasta hänellä on mahdollisuus surra menehtyksiään ja purkaa katkeruuttaan siitä, että juuri heidän perheensä kodin piti tuhoutua: ”Ei, hän ei kertoisi siitä mitään. Varmaan kestäisi ensi syksyyn saakka, ennen kuin hän tuntisi olevansa jaloillaan, mutta sen täytyi olla hänen salaisuutensa.”⁹²⁶ Haatanen päähenkilönäisen selviytymiskeinona on vaikeneminen. Tunteiden tukahduttaminen tekee Onervan kuitenkin ylivirittyneeksi. Stressi ja järkytys purkautuvat hänessä maaniseksi tulevaisuudesta puhumiseksi ja tekemiseksi. Maaninen työnteko on usein tutkimuksissa todettu yhdeksi evakkonaisten ja sodan kokeneen sukupolven tyypillisimmäksi keinoksi käsitellä traumaattisia kokemuksiaan. Työ armahti ajatuksista ja tunteista ja pakotti keskittymään meneillään olevaan hetkeen.⁹²⁷ Onervakin touhuaa liiaksi asti tuholta säästyneessä piharakennuksessaan:

Hyvä, kun kaiken jälkeen edes tässä ollaan. Onerva kykeni jo hallitsemaan äänensä. Hän ei ollut ymmärtävinään Matin sanoja. [...] Heiniä meillä on riittämiin, kuului Onervan ääni jälleen hellanrenkaiden kilinän ylitse. Ajattelehan, lehmät lypsävät sentään kohtalaisesti – minkä nyt ehtyivät evakkomatalla.⁹²⁸

Voi vain kuvitella, millaista henkistä jälleenrakennustyötä romaanin kohtaus teki aikalaisissaan – erityisesti pohjoissuomalaisissa. Ainakin pohjoisen arvostelijat ottivat sen innostuneesti ja kiitellen vastaan.⁹²⁹ Kirjallisuus-

925 Ks. esim. *Lapin Kansa* 2025. Yksin kittiläläisiltä kuoli Ruotsissa evakossa 150 lasta. Tämä antaa vähän tilastollista osviittaa kuolleisuusluvuista.

926 Haatanen 1945, 209.

927 Riutamaa 2016, 73; Kirves 2024, 165.

928 Haatanen 1945, 212–213.

929 *Pohjolan Sanomat* 1945.

den kautta aikalaislukijat saivat käsitellä evakkomuistojaan. Tutkijat ovat huomanneet, että toisissa perheissä evakkokokemuksista on perhepiirissä puhuttu ja toisissa niistä on vaiettu lähes täysin.⁹³⁰ Julkisessa yhteiskunnallisessa keskustelussa Lapin väestön evakkokokemuksille ei ole ollut ennen 1970-lukua juurikaan sijaa kuin taiteen kautta ilmaistuna.⁹³¹

Martta Haatanen kertoo sodan jälkeisissä lehtihaastatteluissaan ja omaelämäkerrallisessa *Lahjapäivät*-käsikirjoituksessaan, miten huonosti etelä tiesi Lapin sodasta, evakkotalvesta tai siitä, miten totaalista tuhoa saksalaiset olivat Lapissa tehneet.⁹³² Etelän tietämättömyys tulee esille jo *Eilispäivää ei enää ole* -romaanin evakkoon lähdön kuvauksissa, kun Haatanen kirjoittaa: ”Tässä kylässä tuijotettiin radion kovaääniseen. Sen tärkein uutinen tänä iltana olivat pyöräilykilpailut jossakin etelässä.”⁹³³ Haatanen joutui kohtaamaan etelän tietämättömyyden myös henkilökohtaisesti, kun hän turhaan toivoi *Kotilieden* kirjoittavan lappilaisten hädästä:

Toimitussihteeri [...] kielsi tuon palasen lehdestään, jolloin sanoin, että en olisi uskonut tällaiseen suhtautumiseen nyt, kun toisilta ei enää vaadita sankarivainajia niin kuin meiltä, sillä meidän miehistämme ne, jotka eivät jo saksalaissodassa kaatuneet, voivat joutua miinojen uhriksi kotiseudulle jälleenrakentaessaan. Nyt tämä rouva toimitussihteeri kysyi täsmälleen näillä sanoilla: ”No onko siellä sitten montakin taloa palanut?” Vastasin ääni sameana: ”Ei. Ei ole monta, vaan siellä on palanut kaikki, koko pohjoinen.”⁹³⁴

Yhtä vähän etelän kriitikot tuntuivat tietäneen pohjoisen tapahtumista. Tämä näkyy siinä, että kriitikot eivät lukeneet Haatanen tai Kuoksa-Waven

930 Riutamaa 2016, 6.

931 Kuitenkin tietoa sodasta oli myös saatavilla. Esimerkiksi kustannusyhtiö Karisto julkaisi *Lapin Kansan* toimittajana työskennelleen T. V. Paavonkallion kirjoittaman teoksen *Lapin tuho 1944* (1946), jossa kerrottiin niin sodasta kuin Ruotsin ”Pikku Rovaniemellä” evakossa olevien ihmisten tunnelmisista. Vain muutama vuosi tämän jälkeen ilmestyi T. Kailan muistelmateos *Lapin sota* (1950). Sittemmin 1970-luvulla ilmestyi useampi Lapin evakkoa käsittelevä tietokirja. Ks. esim. Tikkanen 1975 ja Etto 1977.

932 Ks. esim. *Ilkka* 1946; Haatanen 1972, 26, ks. myös Tuominen 2017, 42–43.

933 Haatanen 1945, 204.

934 Haatanen 1972, 26.

vuoden 1945 romaaneista Lapin kohtaloa, tai ainakaan he eivät nostaneet teemaa suoraan esille arvosteluissaan⁹³⁵, ellei kilpailuraadin perusteluissa esiin nostettua Toivo Pekkasen epämääräistä virkettä ”monet erityisesti sotavuosina esiintyneet vaikeudet ja huolenaiheet saavat tässä teoksessa mielenkiintoista valaistusta” lasketa mukaan.⁹³⁶ Sen sijaan kustannustoi-
mittaja-bibliofiili E. J. Ellilä, joka Martta Haatosen läheisenä ystävänä oli seurannut tämän tuntemuksia ja sotakokemuksia kirjailijalta saamistaan kirjeistä, kirjoitti Pekkasta suuremmin Lapin sodan seurauksista. Ellilän mielestä romaani yltää juuri päähenkilönsä ansiosta kirjailijan parhaim-
piin.⁹³⁷

Mutta suurimman voittonsa Päätalon emäntä mielestäni saavutti sittenkin silloin, kun hän sodan hävittämän talonsa raunioilla miehensä kanssa päättää aloittaa uuden kymmenenvuotissuunnitelman toteuttamisen, jotta hänen lapsilleen Päätalo olisi päätalo muutenkin kuin vain nimensä puolesta.⁹³⁸

Kuitenkin sivumäärällisesti sekä Martta Haatanen että Viola Kuoksa-Wave kirjoittivat tuotannossaan evakkonaisista vain vähän. Väitöskirjani kannen valokuva tarjoaa yhden selityksen varhaisten kirjailijoiden vähäsanaisuuteen. Kansikuva on pysäytyskuva todellisuudesta, jossa Viola Kuoksa-Wave joutui keväällä 1945 elämään sodanjälkeistä arkeaan. Valokuvassa kirjailija kävelee kävelypuvussaan maantasalle tuhoutuneessa Rovaniemen kauppalassa. Kuva näyttää, mitä tarkoitti kivijalkaan tuhoutunut kauppala. Rovaniemeläiset evakot palasivat kotiympäristöön, joka kärsi rakennustuhoista pahiten Lapin läänissä. Tuhot aiheuttivat köyhyyttä ja hätää.⁹³⁹ Elämä oli aloitettava raunioiden keskellä.

Kirjailijan ilme on paljonpuhuva; menetykset tekevät elämän raskaaksi. Valokuva tarjonnee selityksen, miksi Viola Kuoksa-Wave ei kirjoittanut

935 Pellervo 1945; *Uusimaa* 1945.

936 Pekkanen 1945.

937 *Porvoo* 1945.

938 *Porvoo* 1945.

939 Tuominen 2015, 50–51.

enempää evakossaolosta tai Lapin sodan tuhoista. Sodan jälkeen lukijat hakivat kirjallisuudelta iloa ja viihteellisyyttä – mahdollisuutta päästä hetkeksi pois omasta todellisuudestaan. Ajan lukijakunta oli jo kyllästynyt kärsimyksen tarinoihin, minkä takia kirjallisuudelta toivottiin ennen muuta tulevaisuudenuskoa.⁹⁴⁰ Kenties myös Kuoksa-Waven ja Haatasen vuoden 1945 romaanien kustantaja Pellervo-Seura ei edes toivonut kirjailijoidensa julkaisevan kovin realistisia ja synkeitä ajankuvia, vaan heidän oletettiin osallistuvan kansallisiin ”jälleenrakennustalkoisiin” suuntaamalla katse tulevaisuuteen. Sotasensuurista ei liene kyse, koska samaan aikaan 1940-luvulla ei-lappilaiset mieskirjailijat kirjoittivat hyvinkin suoraan, millaiseen Pohjois-Suomeen evakkojen piti palata.⁹⁴¹ Esimerkiksi Unto Ahokiven *Juurettomat* on niin suora kuvaus Lapin tuhoista, että se todistaa, ettei sotasensuuri estänyt ainakaan WSOY:tä julkaisemasta rehellistä ajankuvausta.⁹⁴² Ahokiven romaanissa kotiseudulleen palaava väestö joutuu kohtaamaan kaikki mahdolliset tuhotusta infrastruktuurista (tiestöstä, rautateistä, silloista, siltarummuista, rakennuksista) johtuvat ongelmat. Lisäksi Ahokivi kuvaa, miten vaarallista lappilaisille oli elää sodan jälkeen miinoitetussa pohjoisessa.⁹⁴³ Mieskirjallisuus toi kiertelemättä esille Lapin sotaa myös 1950-luvulla. Tällöin ilmestyi Toivo T. Kailan *Lapin sota* ja Jussi Talven *Ystäviä ja vihollisia*.⁹⁴⁴

Lapin naiskirjallisuuden evakkotarinat eivät kuvaa ainoastaan Lapin sodan evakkoa, vaan aineistossa on lisäksi talvisodan evakosta kertovia romaaneja. Usein suomalaisessa historiapuheessa unohdetaan, että osalla pohjoissuomalaisista evakkoreissuja ei ollut vain yhtä vaan useampi. Tut-

940 Puttonen 2017.

941 Ks. esim. T. V. Paavonkallion *Lapin tuho 1944* (1946); Unto Ahokiven *Juurettomat* (1946); Ilmari Hustichin *Hävitetty ja tulevaisuuden Lappi* (1946).

942 Miksi mieskirjailijat kuvasivat evakosta paluuta naiskirjailijoita suuremmin? Kysymys olisi jo toisen tutkimuksen aihe, ja se vaatisi Ahokiven romaanin vastaanoton tutkimista.

943 Ahokivi 1946.

944 Jos Jussi Talven *Ystäviä ja vihollisia* (1954) ei olisi jäänyt ilmestyessään Väinö Linnan *Tuntemattoman sotilaan* jalkoihin, olisiko se saanut enemmän huomiota ja romaanin lopun Lapin sota -osuus tullut paremmin koko kansan tietoisuuteen ja historiakäsitykseen? Talvi kuvaa Lapin tuhon: poltetut kylät, mustina töröttävät savupiiput. Kuvaus on tarkkaa, ei tuhon kuvia väistelevää niin kuin saman ajan naiskirjallisuudessa. Ks. Talvio 1954, 323–324, 326, 328 ja 333.

kimusaineistossani Annikki Kariniemi ja Mirjam Kälkälä kirjoittivat myös talvisodan evakosta.⁹⁴⁵

Siinä missä Lapin sodasta kirjoittaneet Martta Haatanen ja Viola Kuoksa-Wave kuvasivat kaikesta huolimatta hyvin mennyttä evakkoon lähtöä, näyttää Annikki Kariniemi vuonna 1955 julkaistussa *Murros*-romaanissaan evakkokokemuksen järkyttävyyden edeltäjiään suuremmin: romaanissa eläydytään kertomaan, miltä vanhasta isännästä tuntuu tappaa arvokarjansa pilltuisiin tai millaista vastasyntyneellä äidillä on kävellä kilometrien matkaa ”sairaana ja vuotavana”.⁹⁴⁶ Päähenkilö Annaa harmittaa, että kylän väki joutuu lähtemään matkaan jalan, vaikka varmasti jossakin olisi autoja. Romaanissa vastasyntyneet, jotka laitetaan heinien sisään, lentävät heinäkuorman mukana ojaan, kun kärryt lipeävät liukkaalta tieltä.⁹⁴⁷

Kriitikko, nimimerkki M. S., kiitteli Kariniemeä siitä, että hän nosti esille usein unohdetun talvisodan evakon. Hän kirjoittaa muuten kriittiseen arvioonsa, että ”joitakin vaikuttavia tosiasioitakin on Lapin kansan evakkovaiheiden kuvaukseen saatu”.⁹⁴⁸ Siitä, miten kriitikot suhtautuivat Kariniemen kirjoittamaan naiskuvaan, ei suoraan kirjallisuuskritiikeissä kirjoiteta – ellei sitten sota-ajan kuvauksen realistisuuden arviointiin keskittyvää kritiikkiä nähdä nimenomaan naiskuvista vaikenemisena.

On mielenkiintoista, miksi evakkoaihe sittemmin unohtui tutkimusaineistossani Kariniemen vuoden 1955 tulkinnan jälkeen yli vuosikymmeneksi. 1960-luvulla, kun sota-ajan naisen reippauden eetosta alettiin purkaa,⁹⁴⁹ ajalle tyypillinen tunnustuksellinen kirjallisuus⁹⁵⁰ sekä erityisesti Timo K. Mukan tapa purkaa myyttejä vaikuttivat tutkimustuloksieni perusteella 1970-luvun evakkotulkintoihin – erityisesti Annikki Kariniemeen. Kulttuuriradikalismien voi nähdä heijastuneen ylipäätään Lapin sodan ja evakkouden muistamiseen. Ensimmäisiä merkkejä muutoksesta oli, kun veteraanit saivat 1960-luvulla kulttuurisen hiljaiselon jälkeen valtakun-

945 Kariniemi 1955; Kälkälä 1977 ja 1986.

946 Kariniemi 1955, 104.

947 Kariniemi 1955, 98 ja 103.

948 *Vapaa Sana* 1956.

949 Ensimmäisenä näin teki pohjoisessa mieskirjallisuudessa Timo K. Mukka. Mukka 1966; Marjatta Bycklingin sähköpostihaastattelu 20.7.2023.

950 Ylönen 2013, 214.

nallista näkyvyyttä Tampereella vuonna 1964 pidettävässä YH-64-veteraanitapahtumassa.⁹⁵¹ Monet muistelijat kertovat, että sodan jälkeen ”ei veteraaneja pidetty minään”.⁹⁵² Vähitellen ilmapiiri alkoi muuttua, joskin historiatulkintojen ristiriitaisuus oli voimissaan koko 1960-luvun, mistä hyvänä esimerkkinä on vuonna 1963 järjestetty Norvajärven saksalaishautausmaata vastustava mielenosoitus Rovaniemellä. Mielenosoitus paljasti, että Suomessa oli voimia, jotka halusivat vastustaa saksalaissotilaiden hautapaikkaa ja muistomerkkiä.⁹⁵³ Toisaalta ”Menkää kotiin!” -kyllit kertoivat, että pohjoisessa ei ollut unohdettu Lapin sodan tuhoja ja evakkoa, eikä täällä enää suostuttu niistä vaikenemaan.⁹⁵⁴

Evakkoaihe nousi uudelleen esille vasta 1970-luvulla. Silloin aiheesta kirjoitettiin monen kirjailijan voimalla, kun Annikki Kariniemi, Mirjam Kälkäjä, Ritva Kariniemi ja Ritva-Kaija Laitinen tarttuivat aiheeseen romaaneissaan. Vuonna 1977 Annikki Kariniemi palasi *Veren ikävässä* Lapin evakuoimisen ja evakkoon lähdön tunnelmiin.⁹⁵⁵ Vaikuttaa, että vahvan naiskuvan lisäksi Kariniemen motiivina oli vastata viisi vuotta aikaisemmin ilmestyneen *Veren kuvan* saamiin moitteisiin siitä, että kirjailija unohti ”fasisisessa” romaanissaan Lapin sodan ja evakon. *Veren ikävässä* hän tuo ajanjakson tapahtumia paikoin lähes tietokirjamaisen tarkasti 1970-lukuisen lukevan yleisön tietoisuuteen. Tulkinnassa toistetaan aikaisemmilta vuosikymmeniltä tuttua naistyyppiä, joka organisoii evakkoon lähtöä.⁹⁵⁶ Naisjohtajaksi romaanin raskaana olevasta lotasta, Mariasta, ei kuitenkaan ole.

Kariniemen evakkotulkinnan julkaisuvuonna ilmestyi myös Mirjam Kälkäjän *Petsamolaiset* (1977), joka tuo esille menetetyn Petsamon väestön evakkokokemukset. Ne eivät olleet päässeet aiemmin suomalaiseen kirjallisuuteen, sillä sensuuri kielsi pitkään Neuvostoliitolle menetetyistä alu-

951 Sulamaa 2006, 301 ja 303.

952 Virolainen 1991, 182.

953 Muitakin hautausmaihin ja muistomerkkeihin liittyviä kiistoja tiedetään olleen. Esimerkiksi sisällissodan muistaminen ja unohtaminen on kulminoitunut nimenomaan hautausmaiden muistomerkkeihin ja hautoihin (ks. esim. Peltonen 2020, 186).

954 *Lapin Kansa* 2019.

955 Kariniemi 1977.

956 Kariniemi 1997, 63–64.

eista kirjoittamisen ja julkisuudessa puhumisen. Kun liittoutuneiden valvontakomissio poistui maasta vuonna 1948, sensuuri ei enää virallisesti kieltänyt menetetyistä alueista kirjoittamista ja puhumista.⁹⁵⁷ Hiljaisuus kuitenkin jatkui itsesensuurina.⁹⁵⁸ Tämän takia esimerkiksi Petsamon, Sallan tai Kuusamon evakoista ei juuri ennen 1970-lukua kirjoitettu.⁹⁵⁹ Ensimmäinen merkki lientymisen ajasta 1960-luvulla oli, kun Karisto julkaisi Rauni Kivilinnan *Joki, tunturi, kylä* -romaanin, joka kertoi Petsamosta.⁹⁶⁰ Karjala oli menetetyistä alueista eniten esillä, sillä ”Karjalan kaipuu” -kirjallisuutta julkaistiin paljon.⁹⁶¹ Lisäksi Karjala pysyi ihmisten mielissä myös radiossa soitettujen *Säkkijärven polkan* sekä 1950-luvun alussa paljon soineen *Muistatko Monrepos’n* -laulun myötä.⁹⁶² Vasta Mirjam Kälkäjän *Petsamolaiset* toi kuitenkin petsamolaisien siirtolaisevakkojen kokemukset kirjallisuuteen⁹⁶³:

Lapset nukkuivat sikin sokin parsissa, emännät kokkasivat yhteisissä astioissa samalla hellalla, riitelivät hanakasti lapsistaan ja kattiloistaan ja itkivät sitten yhdessä ikäväänsä: miehen ikävää ja kodin ikävää.⁹⁶⁴

957 Harjuma 2022, 225–226. Ei 1960-luku silti vielä täysin ollut vapaa Neuvostoliiton reaktioista. Kun Mannerheim-patsas paljastettiin 1960 tai Tšekkoslovakia miehitettiin 1968, aukeivat vanhat haavat myös Suomessa. Meilläkin Yleisradio soitti 1968 koko päivän yhteen menoon *Moldauta* mielenilmaukseksi Tšekkoslovakian puolesta (Jouko Koskelaisen haastattelu 2.1.2024).

958 Salonen 1990.

959 Tutkimukseen esimerkiksi menetetty Salla tuli varsin myöhään. Ks. Hautala 1995; Hautala-Hirvioja 2001. Sen sijaan omakustanteissa aiheesta on kirjoitettu aikaisemmin: ks. esim. Irja Sandblomin *Taivasalla* (1980) tai Paavo Hautalan *Tuntsankojamat* (1982) ja *Isät meidät itään päin* (1993).

960 Kivilinna 1962.

961 Ks. esim. Unto Seppäsen tuotanto: Seppänen 1946; 1947; 1948; 1948; 1949 tai 1950. Karjala on hänen romaaninsa perusmaisemaa. Hänen romaaninsa *Evakko* (1954) kuvaa Karjalan kansan sota-ajan kohtaloita.

962 Ks. myös Keijo K. Kulhan vuonna 1969 valmistunut väitöskirja *Karjalaisen siirtoväen asuttamisesta käyty julkinen keskustelu vuosina 1944–1948*. Karjalan muistamiseen vaikutti myös se, että monien rintamamiehen sotamuistot paikantuivat menetettyyn Karjalaan.

963 K. M. Wallenius kirjoitti vuonna 1952 Petsamosta romaanin *Miesten meri*, joka läpäisi sensuurin, koska kirjailija kirjoitti nimellisesti Ruijan suomalaisista kalastajista. Kriitikot ja lukijat tunnistivat novellikokoelman Jäämeren kuvauksista kuitenkin Petsamon. Silti ei kriitikko Kai Laitinenkaan voinut kirjoittaa luovutetun alueen nimeä Walleniuksen romaanin arvosteluunsa (*Arvosteleva Kirjaluettelo* 1953). Wallenius 1952. Walleniuksen *Makreeta, merensoutajan vaimo* (1959) kuvaa jo Petsamoa suuremmin, mutta edelleen kirjailija varoo käyttämästä paikannimiä.

964 Kälkäjä 1977, 72.

Kälkäjän evakkoperheen äidin hahmossa korostuu aiempien vuosikymmenten naiskuvasta tuttu työteliäisyys: ”Aina se oli tekemässä jotakin, tiskaamassa tai luuttuamassa.” Arkea toisten nurkissa ei yhtään helpottanut, että perheen kaikki lapset vauvaa lukuun ottamatta sairastuvat kurkkumätään ja muutenkin koville joutuneen äidin pitää perustöidensä lisäksi jaksaa hoitaa sairastuneita.⁹⁶⁵ Ajattelutapa, että evakon ei sopinut osaansa valittaa, vaikutti monta vuosikymmentä. Vasta Mirjam Kälkäjä 1970-luvulla ja Ritva Kariniemi 1980-luvulla pystyivät kirjoittamaan kantaväestön kielteisestä suhtautumisesta muualta tulleisiin evakkoihin. Kälkäjän *Petsamolaisissa* äitiä lapsineen ei meinata huolia yhteenkään Kalajoen kylän taloon asumaan, ja Kariniemen *Katkerassa savussa* taas suuren talon emäntä antaa kotinsa surkeimman huoneen tulijoille:

Huoneen ainoat huonekalut olivat pöytä ja sen ympärillä kolme tuolia. Vuodevaatepino huoneen nurkassa kieli, että lattia oli yöllä vuoteena. Uunin vieressä oli puulaatikko, joka toimi astiakaappina. [...] ”Tässä mie keitän lapsille ruuat ja lämmitän tiskiveen” [...] Kysyin, että jos sais käyttää pirtissä olevaa hellaa. Mutta ei sekään sopinu. Ei täällä evakko oo ihminen.”⁹⁶⁶

Yhtäältä vei vuosikymmeniä ennen kuin kirjallisuus pystyi käsittelemään naisten evakkoon liittyviä ikävämpiä puolia, kuten saamelaisten evakossa kokema kulttuurisokkia tai monelle tytölle ja naiselle nöyryyttävää täis-aunakokemusta, jota ensimmäisenä kuvasi Annikki Kariniemi *Veren ikäväsään* vuonna 1977⁹⁶⁷ ja sittemmin Ritva Kariniemi ja monet muut. Evakko-lasten kokemuksia tutkinut Eeva Riutamaa on huomannut, että evakkojen kokema kiusaaminen on täysin sivuutettu varhaisemmista siirtoväen kokemuksia käsittelevästä tutkimuksesta (esim. Waris, Jyrkilä ja Raitasuo 1952). Tämä johtuu Riutamaan mielestä siitä, että sodan jälkeen ”ei ollut soveliasta nostaa esille evakkojen ja paikallisväestön välisen vallankäytön

965 Kälkäjä 1977, 78–81.

966 Kariniemi 1987, 53.

967 Kariniemi 1977, 66–67.

problematiikkaa. Sotien jälkeinen historiankuva rakennettiin 'hyvin sopeutumisen' -eetoksella".⁹⁶⁸

Aiempien vuosikymmenten aina vahvan ja aina sopeutuvan evakkonaisen kuvausta rikkoivat 1970-luvulta lähtien evakkotulkinnat, joissa päähenkilönä ja kokijana on saksalaismorsian. Jatkosodan syttymisestä lähtien sotaa oli käyty myös kielen symbolisella tasolla, jolla naisen seksuaalisuus ja kiinnostus vastakkaiseen sukupuoleen oli haluttu kiinnittää kohdistumaan vain omanmaalaiseen sotilaaseen. Lapin sodan tuhot tekivät vieraan maan sotilaiden matkaan lähteneistä naisista symbolisella tasolla valintansa tehneitä, "vihollisia". Naiset joutuivat tuhojen aiheuttaman kollektiivisen katkeruuden kohteiksi, vaikka olivat samalla lailla sodan riepottelemia kuin kaikki muutkin evakkoon joutuneet.

Annikki Kariniemen *Veren kuva* ja *Veren ikävä* saivat paljon kritiikkiä, koska niiden Lapin sodan evakon kokijana on saksalaismorsian. Etenkään *Veren kuvan* tulkintaa ei hyväksytty.⁹⁶⁹ *Veren ikävä* myös osuu tabuun, sillä evakkoon lähtevä saksalaismorsian toimii lottatehtävissä.⁹⁷⁰ Kari Virolaisen tutkimus nostaa esille, miten vielä vuosikymmeniä sodan jälkeen erityisesti lottaideologian sisäistäneet naiset häpesivät, että olivat Neuvostoliiton valtausta pelätessään lähteneet Saksan armeijan matkaan. Nämä naiset tuomitsivat itse itsensä vielä 1990-luvulla "epäisänmaallisesta teostaan".⁹⁷¹ Virolaisen tutkimustulos kertoo sota-ajan ideologisesta ilmapiiristä. Annikki Kariniemeltä oli luultavasti tietoinen valinta kuvata evakkoa juuri lottana toimivan saksalaismorsiamen silmin. Paikoin Kariniemi lähes tulkoon piruilee lottamyytillä:

Ja tiedäthän nämä lottapuvun mansetit, niitten pitäisi olla puhtaanvalkoiset. Nyt ne ovat kaikkea muuta, ja luulenpa että me teemme pian päätöksen emmekä pidäkään niitä enää, sillä se on turhaa koreilua kaiken tämän murheen keskellä.⁹⁷²

968 Riutamaa 2016, 28, ks. myös Waris, Jyrkilä ja Raitasuo 1952.

969 *Kansan Tahto* 1971a.

970 Kariniemi 1977, 190.

971 Virolainen 1991, 161.

972 Kariniemi 1977, 25.

Otava mainosti *Veren ikävän* kirjainoksessa Kariniemen evakkotulkintaa ”rajuna vetona”. Mainos vielä erikseen korostaa, että päähenkilönä on raskaana oleva saksalaismorsian, joka kaiken lisäksi on lotta.⁹⁷³ Jostain syystä kriitikot eivät enää tuohtuneet Kariniemen tulkinnasta: *Veren kuvan* kaltaista kritiikitihentymää romaani ei enää aiheuttanut. Ehkä syynä oli, että romaani ei enää korostanut sota-ajan naisen seksuaalisuutta. Raskaana oleva Maria on aivan toisenlainen päähenkilö kuin *Veren kuvan* Kaarina.

1970-luvun evakkonaisten kuvaukset purkavat aiempaa 1940–1950-lukujen reipasta ja kaikkeen sopeutuvan naisen kuvausta, sillä päähenkilöt välillä myös lamaantuvat evakkotapahtumien myllerryksessä: ”Apaattisuus levisi minuun jäsen jäseneltä.”⁹⁷⁴ Yksi ajan rohkeimmista naiskuvatulkintoista on Ritva-Kaija Laitisen *Pahan morsiamen* Laura, joka lähtee viimeisten Lapista poistuvien saksalaisten matkaan ja joutuu näin ollen todistamaan kotiseutunsa tuhon. Tulkinta osuu tabun ytimeen, sillä kansanpuheissa saksalaismorsiamia oli syytetty nimenomaan maanpetturuudesta. Kari Virolainen on todennut, että saksalaisuhteisiin liittyviä traumoja eivät aiheuttaneet saksalaiset, vaan ne syntyivät sodan jälkeen, kun ”julki-suudelta piilossa tuomittiin satoja suomalaisia naisia leimalla ’saksalaisten nainen’ tai taisteli isänmaata ja veljiään vastaan”.⁹⁷⁵ Laitisen evakkokuvauksessa on uutta, että päähenkilö matkaa Lapin polttajien mukana, vaikka ei tietenkään itse voi mitenkään tapahtumien kulkuun vaikuttaa:

Jouduimme jäämään viimeiseen mahdolliseen kuljetukseen saakka ja sen vuoksi jouduin näkemään oman tutun kirkonkylänikin polttamisen. [...]

Kolme vuorokautta kirkonkylä paloi ja savun haju tunkeutui jokaiseen makuusopperoon tukehduttavana.⁹⁷⁶

973 *Suomen Kuvalehti* 1977.

974 Kariniemi 1977, 189.

975 Virolainen 1991, 161; ks. myös Junila 2000.

976 Laitinen 1986, 80.

Tuskin saksalaisten matkaan lähteneet suomalaisnaiset uskalsivat kovin monelle sodan jälkeen kertoa tai myöntää, jos olivat joutuneet todistamaan tai omin silmin näkemään Lapin tuhon. Kaunokirjallisuus antoi kuitenkin tälle mahdolliselle pohjoisen naisen historiankokemukselle äänen ja toimi näin ollen vastamuistina Lapin sodasta tyyppillisesti kerrotuille evakomuietoille.

Samana vuonna kuin Ritva-Kaija Laitisen Lapin sota -tulkinta ilmestyi, julkaisi Karisto myös Ritva Kariniemeltä aihetta käsittelevän romaanin *Katkeraa savua* (1986), jonka nimeen kirjailija jo sisällyttää Lapin tuhon traumaattisuuden.⁹⁷⁷ Kariniemi kertoo aihevalintansa vaikuttimista näin:

Halusin kirjoittaa ihmisistä yleensä sodan pyörteissä, sillä sota ei ole pelkästään sotilaiden asia. Se koskettaa jokaista ja kipeimmin niitä, jotka menettävät läheisensä, talonsa, kotikylänsä.⁹⁷⁸

Ritva Kariniemen tulkinta on tutkimusaineistoni teoksista tyyliltään neutraalein, vaikka siinäkin pohjoisen tuhoja todistaa saksalaismorsian. Romaanin viiden kertojan rakenne kuitenkin etäännyttää kerrontaa (vertaa minäkertoja). Saksalaiselle lasta odottava Elli ei erotu kerrontatavassa muista päähenkilöistä. Kertojatekniikalla kirjailija on halunnut korostaa, että Ellin tarina on vain yksi mahdollinen tarina muiden sota-ajan kokemusten joukossa. Sodasta ja evakosta saakin Kariniemen romaanissa kokonaisvaltaisen kuvan. Tulkinnassa Elli kuvataan pelkoa tuntemattomaksi sankaritariksi, joka pakenee lähes viimeisenä siviilinä pois Rovaniemeltä.⁹⁷⁹ Näin Kariniemi tulee vahvistaneeksi taas Lapin kirjallisuudessa jo monta kertaa toistettua vahvan naisen roolia.

1980-luvun lopulla evakkonaisten kuvaus jälleen monipuolistuu Kirste Palton romaanien myötä, sillä niissä saamelaisnaisten evakkokokemukset

977 Katkeruus-sana voi myös viitata 1980-luvun keskusteluun siitä, miksi saksalaiset eivät korvanneet aiheuttamaansa materiaalista vahinkoa Lapissa vaan pohjoisen jälleenrakennus toteutettiin kansallisin varoin. Ks. esim. *Ruotsin Suomalainen* 1975.

978 *Pohjolan Sanomat* 1986a.

979 Kariniemi 1987, 98.

saavat äänen.⁹⁸⁰ Kriitikko Seija Lappalaisen mielestä Palton kuvaamat riev-
vanjärveläiset joutuivat evakossa Ylivieskassa ensimmäisen kerran täysin
toisen kulttuurin armoille.⁹⁸¹ Yksin ruokahuollon järjestäminen oli luon-
taistalouteen tottuneille naisille vaikeaa. Ruuaksi ei romaanin mukaan
evakossa ollut useimpina päivinä kuin ”jauhovelliä”.⁹⁸² Metsänantimiin –
riistaan, kalaan ja marjoihin – tottuneiden vastustuskyky laski luultavasti
jo yksin kehnon ruuan tähden. Lapsikuolleisuus olikin saamelaisevakoilla
poikkeusoloissa suuri, tilastojen mukaan suurempi kuin Karjalan evakoilla.
Syyksi tähän on arveltu immunitetin puuttumista, sillä monet kantaväes-
tössä riehuneet taudit, kuten tuberkuloosi, olivat saamelaisille entuudes-
taan vieraita.⁹⁸³ Palton *Juokse nyt naalin poika* -romaanissa Sofe menettää
nuorimmaisensa Sammolin.⁹⁸⁴ Romaani kuvaa toisten nurkissa vietetyn
raskaan evakkotalven naisiin jättämiä fyysisiä jälkiä:

Äidin kalpeissa kasvoissa näkyi ryppyjä ja silmänalusissa mustat
varjot. [...] Hiuksiin oli yhdessä vuodessa ilmestynyt monta har-
maata raitaa. Suupieliin oli syöpynyt jonkinlainen kovuus, mikä
nyt kotiinpaluun jälkeen oli alkanut sulaa useammin ja useammin
hymyksi tai jopa nauruksi.⁹⁸⁵

Kaikilla evakoilla toisten nurkissa asuminen ei loppunut kotiseudulle pa-
luuseenkaan, koska oma koti oli tuhottu. Elle-Risten joutuu äitinsä kanssa
asumaan Vullen talon yläkertaan.⁹⁸⁶ Sodan seurausten kuvaus on Palton
romaanissa aiempia kuvauksia psykologisempaa kertoessaan naisten nä-
kökulmasta yhteisasumisen hankaluuksista. Tulkinnassa uutta on myös
se, miten konkreettisesti romaani kuvaa evakosta kotiin paluun vaaroja

980 Toki teemasta on varhaisempiakin kirjallisia jälkiä, mutta vain lyhyitä. Ks. esim. Kariniemi 1977. Saamelaiden evakkokokemuksista on kirjoittanut myös Veli-Pekka Lehtola teoksessa *Lappi palaa so-
dasta* (2018) ja *Saamelainen evakko* (2004).

981 *Lapin Kansan* 1994; Paltto 1987 ja 1993, 91; Lehtola 2004 ja 2018.

982 Paltto 1993, 45.

983 Lehtola 2018, 265–266. Kulkutaudit iskivät saamelaisiin voimakkaasti, koska he olivat eläneet
usein syrjässä taajamista, joissa niitä oli jo ennen sotia esiintynyt. Tuberkuloosi, lavantauti ja kurkku-
mätä koituivatkin monelle kohtalokkaaksi (Lehtola 2004, 96–97, 100).

984 Paltto 1993, 88.

985 Paltto 1993, 43.

986 Paltto 1993, 48 ja 55.

naisten ja lasten näkökulmasta. Miinat olivat pitkään todellinen hengenvaara. Miinaonnettomuuksissa vuosien 1944–1949 aikana 60 lasta sai surmansa.⁹⁸⁷ Paltonkin tarinassa kaksi lasta kuolee miinaan heti perheiden palattua takaisin kotikyläänsä.⁹⁸⁸ Tulkinta saa pohtimaan, miksi aikaisemmat Lapin naiskirjailijat eivät kuvanneet miinavaaraa tai miinaonnettomuuksia, jotka olivat todellinen uhka evakosta palaaville. Vuoden 1972 loppuun mennessä oli Pohjois-Suomeen jääneiden räjähteiden määräksi Lapin alueella todettu 1 420 000.⁹⁸⁹ Miinojen raivaustöissä kuoli 72 sotilasta ja 144 haavoittui. Siviiliuhrien määrästä ei ole olemassa luotettavaa tilastoa, vain lehti uutisia. Niistä päätellen onnettomuuksia tapahtui vähän väliä. Viimeiset lapsiuhrit tulivat vuonna 1966, kun kaksi pikkupoikaa kuoli Sodankylässä miinan räjähdykseen.⁹⁹⁰

Lapin naiskirjailijat näyttävät, että evakko aika (tai evakot!) oli monelle lappilaiselle naiselle raskas kokemus. Aiheen traumaattisuudesta kertonee, että jälleenrakennusajan kirjailijat eivät kirjoittaneet aiheesta määrällisesti paljoa.⁹⁹¹ Lappilaiset naisevakkotulkinnat paikoin haastavat yksipuolisen kuvan sota-ajan naisesta sankarina. Evakon vaikeuksien, vieraiden olojen aiheuttaman masentuneisuuden ja lamaannuksen, lapsikuolleisuuden ja evakkokokemuksen jättämien henkisten ja fyysisten jälkien kuvauksellaan lappilaiset naiskirjailijat toivat suomalaiseseen sodan ja selviytymisen tarinaan uusia puolia. Heidän tulkintansa näyttivät, että kaikki eivät selviytyneet terveinä ja elävinä kotiin evakosta, vaikka merkittävä osa selviytyikin.

Eniten Lapin naiskirjallisuudessa toistettiin silti vahvan ja sopeutuvaisen evakkonaisen kuvausta. Pisimmälle vahvan naisen kuvaus vietiin Viola Kuoksa-Waven ja Annikki Kariniemen 1940- ja 1950-luvun tulkinnoissa, joissa esiin nousi naisjohtajan hahmo. Sota-ajan romaaneissa yksikään päähenkilönäinen ei kasvanut yhteisönsä johtajaksi niin kuin näissä tulkinnoissa.

987 Junila 2012, 193; Malinen ja Tamminen 2017, 75 ja Jouhki ja Vehkalahti 2021, 138.

988 Paltto 1993, 39 ja 76.

989 Ursin 1984, 75.

990 Ursin 1984, 75 ja 88.

991 Vehkalahti 2015, 242.

Alati vahvan evakkonaisen kuvausta alettiin purkaa 1970-luvun lopulla, joskin ensin vain varovaisesti. Annikki Kariniemen *Veren ikävän* Maria on yhä työteliäs mutta tapahtumien saamasta käänteestä järkyttynyt saksalaismorsian. 1980-luvulla evakkoajan vaikeuksista kirjoitettiin yhä avoimemmin. Ritva-Kaija Laitisen *Pahan morsian* (1986), Mirjam Kälkäjän *Tulijoki* (1989) ja Kirste Palton *Voijaa minun poroni* (1989) sekä myöhempi *Juokse nyt Naalin poika* (1991) näyttivät, miten evakkous myös rikkoi naisia ja tyttöjä ja miten kova kokemus se kaikkienensa Lapin väestölle oli.⁹⁹²

5.2 Jälleenrakennusajan kansanvalistus- ja maahenkiset naisraivaajat

Ajan eetoksen mukaisesti sodan jälkeisessä kirjallisuudessa haluttiin menetysten sijaan korostaa tulevaisuudenuskoa ja työteliäitä maaseudun ihmisiä – toipua sodasta. Tulevaisuudenuskon avulla katse siirrettiin pois raunioista ja kiirehdittiin rakentamiseen, jotta päästäisiin mahdollisimman nopeasti taas kiinni tavalliseen arkeen. Yhdeksi ajan suosituimmaksi kirjallisuudenlajiksi nousi niin sanottu kotiinpaluukirjallisuus, jossa kuvattiin sitä hetkellistä masentuneisuutta ja ulkopuolisuuden tunnetta, jota osa väestöstä koki uudessa rauhan ajassa. Monet aikalaiset kuvailivat olleensa sodan jälkeen henkisesti hukassa; osa pelkäsi jopa menettäneensä kykynsä nauttia siviilielämästä. Kotiinpaluukirjallisuus⁹⁹³ syntyikin vastaukseksi rauhaan palaavien ihmisten sopeutumisvaikeuksiin. Siinä käsiteltiin yleensä rintamamiesten siviilielämään paluun kriisiä: sotilaiden henkistä irtolaisuuden tunnetta ja moraalista omantunnon tuskaa, jotka kehitysromaneissa usein ratkeavat, kun päähenkilö pääsee työn syrjään kiinni ja vähitellen löytää taas paikkansa yhteiskunnassa.⁹⁹⁴

992 Ruotsala 2023, 208: Helena Ruotsala on todennut kittiläläisten Ruotsiin muuttoa tutkiessaan, että evakko aika naapurimaassa selittää osaltaan, miksi Pohjois-Suomesta lähdettiin 1960- ja 1970-luvun maaltamuuton aikana juuri Ruotsiin. Naapurimaa oli evakkoreissun takia monelle tuttu.

993 Ensimmäisenä ”kotiinpaluukirjallisuuden”-käsitettä käytti Juhani Niemi teoksessaan *Viime sotien kirjat* (1988). Kotiinpaluukirjallisuus oli suosittu laji myös muissa Euroopan maissa, esimerkiksi Saksassa (ks. Martikainen 2013, 29).

994 Ahokivi 1946; Lassila 1998, 10; Kirves 2015, 263.

Sekä Martta Haatasen että Viola Kuoksa-Waven jälleenrakennusajan romaanien emännille on tyypillistä, että he antavat perheelleen ja rakenteilla olevalle kodilleen kaikkensa.⁹⁹⁵ Jo sotavuosina snellmanilainen itsenäinen ja työteliäs emäntä oli suosittu päähenkilöhahmo – varsinkin Martta Haatasen romaaneissa. Sen suosio ei loppunut rauhan julistukseen, vaan naistyyppi sai lukuisia versioita myös jälleenrakennusajan lappilaisessa kirjallisuudessa. Näitä varhaisia naisraivaajatulkintoja leimaa mauskoinen nostalgia, jonka avulla päähenkilö löytää merkityksen loputtomalta tuntuvalle työnteolleen. Haatasen romaanien viesti aikalaisilleen oli selvä: ihminen pystyy niukoissakin olosuhteissa olemaan onnellinen, kunhan hyväksyy osansa sukupolvien ketjussa ja tätä kautta kykenee ymmärtämään oman työnsä merkityksen. Haatasen *Törmälä, eräiden ihmisten koti* -romaanin (1949) vanhan emännän sanoin:

Jouduttuani itse korpeen, mitättömään tilapäiskämppään, minä ajattelin samoin kuin sinä. Ajattelin: ei tämä ollut minun onneni. Tiedätkö sinä, mistä minä onnen löysin? Se oli nuorin käsin suoritettussa työssä, terveenä sylissä potkivassa lapsessa, riittävässä leivässä.⁹⁹⁶

Mainitessaan ensikotinsa olleen tilapäiskämpä Emma antaa monelle jälleenrakennusajan lukijalle vertaistukea, sillä moni joutui sodan jälkeen aloittamaan Pohjois-Suomessa elämänsä niin sanotusta mairinnousumökistä, josta sitten vähitellen päästiin rakentamaan varsinaista asuinrakennusta. Rakentamisen ja työn korostaminen ei ollut tyypillistä vain pohjoisen naisraivaajakuvauksissa, vaan se oli tyypillistä lähes kaikelle jälleenrakennusajan realistiselle kertomakirjallisuudelle Suomessa.

Lappilaisten naiskirjailijoiden ajantulkinnossa sopeutumisvaikeuksiin tarjottiin idealistista ratkaisua – palaa maata.⁹⁹⁷ Tai niin kuin Martta Haatasen romaaneissa: kehityskertomuksen muodossa nostalgian ja työn

995 Haatanen 1946; Kuoksa-Wave 1957.

996 Haatanen 1949, 122.

997 Kirves 2024, 71–73.

lääkettä.⁹⁹⁸ Suorimmin sopeutumisvaikeuksia käsittelee Haatanen vuoden 1946 romaanissaan *Viisautta kasvaa rakkaudesta*.⁹⁹⁹ Siinä Kemin tehdasyhteisöön evakosta palannut rakennusmestarin vaimo on niin masentunut, että eristäytyy kuukausiksi huoneeseensa. Pääosin Haatanen 1940-luvun lopun romaaneissa korostuu kuitenkin tulevaisuudenusko sekä perheen ja työn merkitys. Haatanen *Eilispäivää ei enää ole* -romaanin Onerva-emäntäkin maalailee miehensä silmien eteen näkymiä tulevasta, jotta tämä ei romahtaisi nähdessään poltetun kodin rauniot: ”Minä olen ajatellut uuden rakennuksen paikkaa tähän. Onervan ääni oli vaarallisen hento, kuin taitumaisillaan.”¹⁰⁰⁰

Samaa ”työn terapiaa” tarjosivat myös muut ajan kirjailijat, lehdistö ja maan johto keinoksi sopeutumisvaikeuksiin.¹⁰⁰¹ Jenni Kirves on tutkimuksessaan nostanut esille, että sotatraumat usein väistelevät sanoja, koska ne ovat kilpistyneet kehoon. Äärimmilleen viety työntekeä on fyysistä, joten se yhdessä kaiken muun fyysisen (kosketuksen, läheisyyden, jopa eläinten hoidon) kanssa saattaa psykiatrien mielestä auttaa sota- ja evakotraumoihin sanoja paremmin.¹⁰⁰²

Koska vanha kulttuurimaisema oli pohjoisessa paikoin täysin tuhoutunut, jäi kirjallisuuden tehtäväksi yrittää korvata menetettyä. Tämän takia erityisesti varhaisten lappilaisten naiskirjailijoiden romaaneissa on usein naishahmoja, jotka toimivat kulttuuritradition välittäjänä roolissa. Nämä suvusta ja maauskosta voimansa ja elämäntarkoituksensa ammentavat naishahmot toimivat ajan lukijakunnalle eräänlaisina myyttisinä tietäjinä ja lohduttajina. He luovat yhteyden edellisiin sukupolviin kertomiensa sukutarinoiden kautta. Maauskoinen ajattelutapa palveli hyvin jälleenrakennusajan ideologista eetosta, jossa kansa sidottiin turpeeseen, mutta yh-

998 Kirves 2024, 35–36. Kotiinpaluukirjallisuuden keskeisiä nimiä Suomessa olivat muun muassa Ahokivi 1946; Mykkänen 1946; Vammelvuo 1945; Erjakka 1946; Kirves 2024, 71.

999 Haatanen 1946.

1000 Haatanen 1945, 213–214 ja 216.

1001 Kirves 2024, 35 ja 263.

1002 Kirves 2024, 165; Kirves 2015, 259. Kirves viittaa esimerkiksi lääketieteen professori Susan Folkmanin ja psykologi Richard S. Lazaruksen tutkimuksiin.

täältä ajattelutapaa voidaan pitää yhtenä nostalgian muotona; antavathan edelliset sukupolvet siinä esimerkillään mallia nuoremmille.

Se, että ajan pohjoinen kirjallisuus korosti mauskossaan juuri naisten työntekoa, on siinä mielessä ristiriitaista, että yhtäältä sotien jälkeen syntyi paljon lapsia ja esimerkiksi ajan lehdistössä luotiin vahvat mielikuvat kotiäitiydestä. Kotiäitiyteen siis kannustettiin, vaikka samaan aikaan naisten kodin ulkopuolella tehtävän työn merkitys kasvoi ja maassa oli työvoimapula.¹⁰⁰³ Jenni Kirveen mielestä Suomessa ei sodan jälkeen toteutunut ihanne kotiäitiydestä, koska naisten työpanosta tarvittiin – ”maamme oli siihen [kotiäitiyteen] yksikertaisesti liian köyhä”.¹⁰⁰⁴ Toisin sanoen kotiäitiyttä ihannoiva puhe jäi lähinnä ihannepuheeksi, jolla ei ollut vastinetta todellisuudessa. Martta Haatosen ja Viola Kuoksa-Waven raivausromaanissa naisten ei tarvitse valita lasten tai työn väliltä, sillä emäntien työpaikka on kotona. Ehkä teosten suosion yksi syy oli tässä: kirjailijoiden tulkinta äitiydestä perustui realismiin, ei ajan kotiäiti-ideaaleihin.¹⁰⁰⁵ Toisaalta pohdittaessa jälleenrakennusajan naisraivaajatarinoiden suosiota on hyvä huomata, että sodan jälkeen yli puolet suomalaisista työskenteli maaseudulla.¹⁰⁰⁶ Romanien talonpoikainen miljöö oli siis suurimmalle osalle suomalaisista tuttu niin kuin luultavasti myös romaaneissa toistuva juonikuvio, jossa anoppi tai appi opettaa alkuun lapsuudenkotiaan ikävöivän miniän talon töihin.¹⁰⁰⁷

Sodan jälkeinen mausko kuului kiinteästi ajan asutuspolitiikkaan, jota oli jo sodan aikana pohjustanut valtiovallan lupaus siitä, että kotimaataan puolustanut rintamamies olisi oikeutettu lunastamaan itselleen palasen maata.¹⁰⁰⁸ Kiireellä laaditun vuoden 1945 maanhankintalain myötä Suomi

1003 Nevala ja Hytönen 2015, 154.

1004 Kirves 2014, 22.

1005 Mielenkiintoisesti myös Anni Polvan 1940-luvun romaaneissa naiset ovat työssäkäyviä ja ammattitaitoonsa koulutettuja. Lukijan annetaan Polvan romaanien loppuissa ymmärtää, että vaikka romaanien sankaritar saa yleensä pääpalkintonsa eli aviomiehen, on seudulla tarjota myös sankarittaren alaa vastaavia töitä. Ks. esim. Polva 1949.

1006 Virrankoski 1975, 276. Neljästä miljoonasta suomalaisesta kolme miljoonaa asui maaseudulla vuonna 1939. Ks. esim. Korppi-Tommola 2005.

1007 Ks. esim. Haatanen 1943; 1945; 1947 ja 1949; Kuoksa-Wave 1957.

1008 Jaatinen 1995, 10; Kirves 2015, 261. Vanhan Lex Kallio -asutuslain pohjalta laadittiin kiireen sanelemana uusi laki vuonna 1945. Pian kuitenkin huomattiin, että lähinnä Karjalan evakkojen vaatimuksien mukaan laadittu uusi asutuslaki sopi huonosti Lapin olosuhteisiin, minkä takia pohjoiseen jouduttiin laatimaan erillislakeja. Roiko-Jokela 2004, 34; Jaatinen 1995, 10; Harju 1995, 19; Massa

oli ainoa Euroopan maa, jossa maatilojen määrä kasvoi sodan jälkeen.¹⁰⁰⁹ Ratkaisuilla oli kiire, eikä harkintaa tai vaihtoehtoja ehditty käymään har-
kitusti läpi, vaikka myöhempi historia osoittaa, että aihetta olisi ollut.¹⁰¹⁰ Varhaisten naiskirjailijoiden jälleenrakennusajan tarinat maahenkisistä emännistä voidaan nähdä osana ajan yhteiskunnallista keskustelua, sillä pohjoisen kirjallisuuden raivaustarinat kuvaavat usein syrjäisen pientilan emännän ja tämän perheen elämää.¹⁰¹¹

Ajattelussa, jossa kaikki kynnelle kykenevät sidotaan viljelijöiksi kor-
peen, oli varjopuolensa: monella ei ollut entuudestaan juuri minkäänlaista
osaamista viljelemisestä. Ehkä tämä selittää osaltaan, miksi Martta Haata-
sen romaaneissa naispäähenkilöiden merkitystä raivaistöissä lähestytään
usein tiedon kautta.¹⁰¹² Haatanen kirjailijamotivaatio sitoutui näin kan-
sanvalistukseen. Ajatuksella, että juuri tietämättömyys ajaa maamiehen
perikatoon, on suomalaisessa kirjallisuudessa pitkät perinteet.¹⁰¹³ Sodan
jälkeisessä Suomessa uskottiin koulutukseen: suuria ikäluokkia varten
rakennettiin kansakouluja, kunnallisia keskikouluja ja myös aikuiskoulu-
tukseen satsattiin, jotta saatiin sodan käynyt sukupolvi ammatin ja työn
syrjään kiinni.¹⁰¹⁴ Haatanen lähestyi oman aikansa haasteita hyvin samalla
tavalla kuin ajan opetus- ja koulutuspolitiikka, eli koulutuksen ja oppimi-
sen eetoksella. Esimerkiksi *Eilispäivää ei enää ole* -romaanin (1945) Oner-
va-emäntä kehittää itseään jatkuvasti Maatalousnaisten järjestämässä kou-
lutuksissa ja tapahtumissa.¹⁰¹⁵

1994.

1009 Nevala ja Hytönen 2015, 152.

1010 Lammi 1995, 55.

1011 Ks. esim. Haatanen 1944 ja 1949; Kivilinna 1966; Kraatari 1975/2013; Kälkäjä 1977; Tikkanen 1977; Laitinen 1978.

1012 Valistushenki oli ollut 1800-luvulta lähtien hyvin keskeistä suomalaisille kirjailijoille. Vuosisa-
dan vaihteessa esimerkiksi Maila Talvio oli tukeutunut vahvasti nuorsuomalaiseen kansanvalistusohti-
misiin. Haatanenkin kansanvalistushengessä näkyy Maatalousseura-aktivismi. Sen voi nähdä suoma-
laisen 1860–1880-lukujen jälkiromanttisen kirjallisuuden perintönä. Esimerkiksi 1860–1880-luvulla
Theodolinda Hahnssonin ja K. J. Gummeruksen maaseutukuvauksissa korostui fennomaaninen tavoit-
teisuus ja Talousseura-aktivismi hyvin samalla tavalla kuin Haatanen 1940-luvun romaaneissa (Huhtala
1981, 113 ja 47–48).

1013 Huhtala 1981, 25.

1014 Kunnallisten keskikoulujen rakentaminen oli tärkeää jälleenrakennusajan perheille – erityisesti
maaseudulla asuville pienviljelijöiden lapsille, koska ne olivat ilmaisia kouluja, jotka tarjosivat usein
myös ruuan ja asumisen.

1015 Haatanen 1945, 134, 178–182.

Pohjoisen jälleenrakennusajan kirjailijoille Lapin sodan seuraukset, raivaus- ja asuttamisteemat, olivat ajankohtaisia kirjoitusaiheita, koska Pohjois-Suomella oli tuhojen lisäksi myös oma siirtoväkensä. Neuvostoliitolle luovutettujen alueiden pohjoissuomalaiset asukkaat oli asutettava uudelleen.¹⁰¹⁶ Sodan jälkeisen Suomen asutuspolitiikan tärkein tehtävä oli asuttaa kotinsa uuden rajan taakse menettäneet karjalaiset (406 000 henkilöä)¹⁰¹⁷, petsamolaiset, sallalaiset ja kuusamolaiset (yhteensä 10 800 henkilöä)¹⁰¹⁸ sekä 146 000 tuhotulle kotiseudulle palaavaa Lapin ja Oulun läänin asukasta¹⁰¹⁹ mutta myös kotia ja työtä vailla olevat rintamamiehet. Asuntopula ei Suomessa koskenut vain Pohjois-Suomea, vaan maatonta väkeä ja asunnottomia oli yhtä lailla etelässä ja erityisesti suurissa kaupungeissa. Ajan asutuspolitiikan tärkeimpiä tehtäviä olikin järjestää kansalaisten asuminen ja työ eli taata yhteiskuntarauha.¹⁰²⁰

Ehkä juuri sen takia, että Pohjois-Suomen uudelleenrakentaminen oli niin valtava ponnistus, eivät 1940-luvun kirjailijat juurikaan kirjoita ajan ongelmista: alkoholismista, perhe- tai parisuhdeväkivallasta, sairauksista, mielenterveysongelmista, nälästä, puutteesta tai köyhyydestä. Vaikuttaa siltä, että Martta Haatanen ja Viola Kuoksa-Wave olivat mieltäneet jo sota-ajan yhteiskunnallisissa tehtävissään roolinsa ennen kaikkea mielialavaikuttajiksi, ja he jatkoivat samansuuntaisesti vielä sodan jälkeen. Tiedon puutteesta ei ollut kysymys – päinvastoin. Molemmat olivat työ- ja luotamustehtäviensä johdosta tietoisia Lapin läänin ongelmista ja haasteista.¹⁰²¹ He tiesivät, että monissa Pohjois-Suomen perheissä kärsittiin sodan jälkeen puutetta ja suoranaista nälkää.¹⁰²² 1940- ja 1950-luvun tulkinnat myös selvästi välttelevät moraalisesti paatuneita tai asenteiltaan välinpi-

1016 Lähteenmäki 2008; Tuominen 2015 40–44; Harjumaa 2021, 153 ja 173.

1017 Karjalaistaustaiset evakot saivat pohjoisen evakkoja paremmin huolenaiheitaan ja ääntään asutustilain säädössä kuuluviin. Heillä oli eduskunnassa kolme omaa kansanedustajaa, ja niin he pystyivät vaikuttamaan siihen, että karjalaista maataloussiirtoväkeä ei saanut sijoittaa Vaasa–Kuopio-linjan pohjoispuolelle. He vetosivat perusteluissaan viljelyn kannalta suotuisiin luonnonoloihin (Roiko-Jokela 2004, 43). Pohjoisen siirtoväen oli tyydyttävä niihin olosuhteisiin, jotka heille annettiin.

1018 Massa 1994, 205 mukaan Suomen asetuskokoelma 1945/396.

1019 Kivimäki ja Hytönen ja Karonen 2015, 20.

1020 Markkola 2004, 14; Jaatinen 1995, 16.

1021 *Iikka* 1946; Haatanen kirjeessään E. J. Ellilälle 10.10.1945.

1022 Karonen 2015, 198; Tuominen 1991; 2001; Näre (toim.) 2010; Vehkalahti ja Jouhki 2021, 139.

tämättömiä naistyyppinä.¹⁰²³ Ensimmäisten Lapin naiskirjailijoiden jälle-
rakennustulkintojen päähenkilöt poikkeavat saman ajan mieskirjailijoiden
suosimasta kotiinpaluukirjallisuudesta. Martta Haatasen ja Viola Kuok-
sa-Waven tulkinnoissa naispäähenkilöt eivät juo tai hypi irtosuhteesta toi-
seen¹⁰²⁴, mutta heistä on luettavissa kehollista hiljaisuutta ja työn jättämiä
jälkiä. Martta Haatasen *Törmälä, eräiden ihmisten koti* -romaanin emännän,
Emman, kehonasento on hänen viidestäkymmenestä ikävuodestaan huo-
limatta painunut pysyvästi kumaraan.¹⁰²⁵

Seuraavaksi analysoin vähän tarkemmin Martta Haatasen *Törmälä, eräi-
den ihmisten koti* -romaanin, joka on tyyppiesimerkki sodanjälkeisestä nais-
raivaajatarinasta, jossa on sekä kansanvalistushenkeä että erityisesti ajalle
tyypillistä mauskoa, jota kriitikko Toini Havu kiitteli arvostelussaan.¹⁰²⁶
Havu pitää romaanin naistyyppien tärkeimpänä hyveenä näiden kykyä
asettua osaksi sukupolvista jatkumoa. Romaanissa tyttäret eivät ymmär-
rä suvun ja jatkuvuuden merkitystä ilman vanhempien naisten opastusta.
Törmälän mummo, emäntä Emma sekä Mikkolan vanha emäntä ovat hah-
moja, joiden rooli on neuvoa. Erityisesti Emma kuvataan ennen aikojaan
kuihtuneeksi, mutta myös tekemästään työstä ylpeäksi.¹⁰²⁷ Emma tietää
murheissaan, että vaikka hän tuli aikoinaan nuorena miniänä ”velkaisen
taloresun emännäksi”, anopin osa tilan ensimmäisenä raivaajana on ollut
vielä kovempi. Hän joutuu vanhemmiten myöntämään edeltäjänsä viisaak-
si naiseksi:

Itsestään mummo harvoin puhui. Ei ilmaissut pahoja mieliään,
ei loukkaantumistaan. Aikaisemmin Emma ajatteli sen tarpeet-
tomaksi herrassileydeksi, aivan kuulumattomaksi näihin oloihin.
Myöhemmin hänen oli tunnustettava se viisaudeksi.¹⁰²⁸

1023 Vrt. Ahokivi 1946, 13.

1024 Ks. Ahokivi 1946.

1025 Haatanen 1949, 11.

1026 *Uusi Suomi* 1948. Haatasen romaanien maahenkisyys nostettiin usein esille hänen muidenkin romaanien kritiikkien yhteydessä. Esimerkiksi kustannustoimittaja-biblioofiili E. J. Ellilä halusi tarkas-
tella *Eilispäivää ei enää ole* -romaanista nimenomaan sen mauskoa. Ks. *Uusi Suomi* 1945.

1027 Haatanen 1949, 12.

1028 Haatanen 1949, 97.

Elämän viisastuttamilla naishahmoilla kirjailija korosti naisen yhteiskunnallista roolia vakauden ja pysyvyyden tuojana. Päähenkilöemäntäkuvaukset antoivat selviytymisen esimerkkiä sodasta toipuville lukijoille. Maauskajattelussaan nämä naistyytit yhtäältä katsovat menneisyyteen mutta toisaalta myös tulevaisuuteen. Tutkijat ovat usein kuvailleet tällaisen nostalgian eräänlaisena ”paluuna” menetettyyn.¹⁰²⁹ Nostalgia-termi kehiteltiin 1600-luvulla sanoista *nostos* (kotiinpaluu) ja *algos* (kipu).¹⁰³⁰ Nostalgiaa tutkinut Karin Johansson on tutkimuksessaan *Nostalgia. En känslas historia* todennut nostalgian ytimenä olevan kaipuun tunne, joka ”ilmaisee eroa”. Nostalgialla on näin ollen voitu ilmaista muutostavastarintaa, mutta yhtä lailla se on voinut toimia selviytymiskeinona.¹⁰³¹ Lapin jälleenrakennusajan kirjailijoiden kohdalla sen voi nähdä tapana tehdä surutyötä; kaipuuna siihen eheään, mikä vielä joskus ei ollut ”rikki”.¹⁰³²

Törmälä, eräiden ihmisten koti -romaani puhutteli arvatenkin monenikäisiä lukijoita. Mummon ja Emman lisäksi kirjassa on kaksi Törmälän tyttäret. On 20-vuotias Riitta, kova työhminen, joka erehtyy suuripuheisen karjalaismiehen vaimoksi. Sekä Helena, joka kuolee tuberkuloosiin, ajalle tyypilliseen tautiin. Lisäksi on naapurin Mikkolan Valma, joka on valmis jättämään vauraan kotitalonsa ja alkamaan miniäksi Törmälään, vaikka sinne ei ole edes tietä. Oikeudenmukaisuudessaan ja viisaudessaan kaikkien hahmojen ylle kohoaa tarinassa Mikkolan leskiemäntä, jolla tuntuu olevan valtaa kaikkiin kylän tapahtumiin – jopa tienrakentamiseen. Hän on kuin Haatasen versio Hella Wuolijoen *Niskavuoren* Loviisasta, joka hiljaisella viisaudellaan neuvoo paitsi omia jälkeläisiään myös kyläläisiä.¹⁰³³ Haatasen romaani tuo esille intersektionaalisuuden kysymykset näyttäessään, että naisten asema yhteisössään on sidoksissa heidän taloudelliseen asemaansa ja yhteiskuntaluokkaansa. Mikkolan vanha emäntä kohoaa varallisuutensa suoman aseman turvin auktoriteetiksi ja johtohahmoksi koko

1029 Ks. esim. Kukkonen 2007, 29.

1030 Vihma 2021, 8.

1031 Rossi ja Seutu 2007, 11.

1032 Kukkonen 2007, 14.

1033 Ks. esim. Haatanen 1949, 177.

kylälle. Hän edustaa harvinaista naisjohtajan hahmoa jälleenrakennusajan naistyypeissä.

Mielenkiintoisesti jokainen kirjan hahmoista kipuilee aika ajoin myös mauskonsa kanssa. Nuoret miniät ja tyttäret ensin häpeävät ”Metsäperän” kotiaan, mutta tarinan ja sukutarinoiden myötä oppivat olemaan kodistaan ja tekemästään työstä ylpeitä.¹⁰³⁴ Tässä on kytkös romaanin julkaisuaikaan: ehkä 1940-luvun lopulla oli jo nähtävissä merkkejä siitä, että nuoren polven oli vaikeaa asettua syrjäiselle maaseudulle ja nähdä perheensä asutustila merkityksellisenä. Joka tapauksessa aikalaiset kokivat Martta Haatasen romaanien kannustavan hengen omakseen, mistä kertoo, että Haatasen jälleenrakennusromaanit olivat omana aikanaan suosittuja ja niistä otettiin nopeasti uusintapainoksia.¹⁰³⁵ Oletettavasti Haatasen päälukijakunta koostui naisista. Kehityskertomukset ja nostalgia mitä ilmeisemmin lohduttivat ajassa, jossa monet elintarvikkeet olivat edelleen säännösteltyjä ja elämä vielä monin tavoin materiaalisesti niukkaa.

Naisen raivaustyö ei kuitenkaan ole vain jälleenrakennusajan aihe; jo Martta Haatasen sota-ajan romaani *Karu kaunis maa* (1943) herätti huomiota nimenomaan naisraivaajamytyllään. Kirjallisuuden professori Vilho Suomi pohti, miten uutta on, että maahenkiromaanissa päähenkilönä on nainen, joka käy sukupolvista mittelöään ”maan kanssa”. Yleensä ”naisilla on vain myötäilijän rooli.”¹⁰³⁶ Suomalaiset naiskirjailijat olivat toki jo ennen Martta Haatastakin luoneet vahvoja emäntäpäähenkilöitä, jotka olivat kovia tekemään töitä ja viemään elämää eteenpäin, mutta eivät Maila Talvion tuotannon tai Hella Wuolijoen *Niskavuori*-näytelmien naiset konkreettisesti raivaa maata tarttumalla kirveeseen tai sahaan.¹⁰³⁷ Suomalaisessa varhaisessa kirjallisuudessa varsinaiset raivaajanaiset ovat lähin-

1034 Ks. esim. Haatanen 1949, 12, 48, 87, 185, 260.

1035 Esimerkiksi kriitikko Valtaoja mainitsee arvostelussaan, että Haatasen romaanit myydään yleensä heti niiden ilmestyttyä loppuun (*Pohjolan Sanomat* 1945).

1036 *Maaseudun tulevaisuus* 1943.

1037 Talvio 1906; Wuolijoki 1936; 1939 ja 1940. Esimerkiksi Maila Talvion *Louhilinnassa* (1906) entinen kartanonneiti tekee elämänmuutoksen ja ryhtyy pienviljelijäksi ja kokee itsensä kokonaiseksi. Emansipoituvia raivaajaemäntiä Talvion tuotannosta ei kuitenkaan Martta Haatasen tuotannon lailla löydy vrt. Huhtala 2022. Toisaalta kyllä myös Sally Salmisen *Katriinaa* (1939) voidaan tulkita naisraivaajanäkökulmasta, jos raivaaminen ajatellaan laajempänä naisen selviytymistaisteluna. Vrt. Viena Korhosen tuotanto tai myöhemmin Eeva Joenpellon maalaisnaiset – alkaen *Kaakerholman kaupunki* -romaanista 1950.

nä sivuhenkilöitä. Haatasen raivausromaanien päähenkilönaiset tarttuvat kannonjuuresta kiinni, kuivattavat suota tai rakentavat yhdessä miehensä kanssa syrjäiselle tilalleen tietä.¹⁰³⁸

Haatasen ihaileva näkemys raunioista nousevien Lapin ihmisten, erityisesti naisten, sitkeydestä siirtyi hänen teoksiinsa. Päähenkilö kokee aina kovia, mutta näkee työnsä omaa kärsimystään tärkeämmäksi. Raivaus alkaakin Haatasen jälleenrakennustarinoissa usein juuri naisen aloitteesta.¹⁰³⁹ Suon kuivaaminen tai uuden tien rakentaminen on näille päähenkilöemännille ylisukupolvinen haaste. Innovatiivisen raivaajan motiivi onkin Haatasen tuotannossa enemmän sääntö kuin poikkeus.¹⁰⁴⁰ Martta Haatasen *Varjotiessä* (1944) Apanevan Aini tarttuu täysin voimin raivaustyöhön: ”Anna vähän löysää – heltiää tuolta puolen’, Jalmari ohjasi tänä aamuna toista kannonkõirilästä vintturin vajereihin ja Aini väänsi, antoi löyhtyä tarpeen vaatiessa ja taas väänsi.”¹⁰⁴¹

Martta Haatasen naisraivaajamytti rikkoo perinteistä agraaria työnjakoa, jossa metsä- ja peltotyöt kuuluvat yleensä miehille, karja- ja talon sisä- ja taloustyöt naisille. Varhaiset naisraivaajakuvaukset myötäilevät naiskuvansa suhteen sota-ajan lehdistön asennemaailmaa, joka kannusti naisia tarttumaan kaikkiin töihin miesten ollessa rintamalla. Ei siis ollut kummallista, että naiset kuvattiin kaunokirjallisuudessa myös jälleenrakennusaikana osallistumassa työhön kuin työhön. Lisäksi rakentamisen ja perheen perustamisen eetos liittyi jälleenrakennusajassa vahvasti sodan kokeneiden ihmisten selviytymiseen, mutta yhtäältä valtion taholta harjoitettuun propagointiin.¹⁰⁴² Sodan jälkeisestä ajasta puhuttiinkin usein uutena sotana: ”Alkoi taistelu [...] – nyt taisteltiin kotirintaman puolesta jälleenrakentamisen muodossa.”¹⁰⁴³ Rauhan ajan retoriikka ei paljoa eronnut sota-ajan retoriikasta. Mannerheim vaati päiväkäskyssään 22.9.1944 sekä

1038 Vasta Hella Wuolijoen *Niskavuoren Heta* (1950) niittää. Vrt. Haatanen 1944; 1945 ja 1949.

1039 Ks. esim. *Karu kaunis maa* (1943), *Ylpeä elämä* (1947).

1040 Ks. esim. *Karu kaunis maa* (1943), *Varjotie* (1945), *Eilispäivää ei enää ole* (1945), *Ylpeä elämä* (1947) ja *Törmälä, eräiden ihmisten koti* (1949).

1041 Haatanen 1945, 136.

1042 Kirves 2024.

1043 Kirves 2024, 44.

uudenvuodenaaton 1944 puheessaan kansalaisia vielä kerran käymään epätsekkääseen työhön maan puolesta.¹⁰⁴⁴

Raivaajatarinoiden suosio hiipui 1950-luvun loppua kohden – tai ainaakaan niitä ei enää julkaistu aikaisempien vuosien lailla. Osaltaan muutos johtui myös kustantajista, jotka alkoivat tuolloin suosia Lappi-romantiikkaa.¹⁰⁴⁵ Viola Kuoksa-Waven *Levoton virta* (1956) jatkoi kuitenkin 1940-luvulta tuttua epätsekkään ja työteliään maahenkisen emännän kuvausta. Romaanissa elämän koettelemukset saavat päähenkilön hokemaan talon nimeä kuin mantraa: ”Kunnaruksen taloa minä ajattelen, vain taloa. Se on luotettava.”¹⁰⁴⁶ Romaanin maahenkiajattelu ei näyttänyt enää 1950-luvun lopulla innostavan etelän kriitikoita.¹⁰⁴⁷ Pohjoisessa Kuoksa-Waven tulkintaa tervehdittiin myönteisenä poikkeuksena viimeaikaisiin ”kovaksi keitettyihin romaaneihin”.¹⁰⁴⁸ Sodan jälkeen haluttiin kaiketi lukea kirjoja elämän taistelusta, jonka päähenkilönaiset voittavat vaikeuksistaan huolimatta. Pohjoisessa mauskolle ja sen tarjoamalle nostalgialle olikin vielä 1950-luvulla tarvetta, koska rakentaminen asutustiloilla jatkui.¹⁰⁴⁹

Asutus- ja raivausteema ei hävinnyt 1960-luvullakaan pohjoisesta kirjallisuudesta, sillä Rauni Kivilinna esitti tulkintansa pohjoisen pientilallisen vaiheista näytelmässään *Talo jää kylmilleen* (1962). Annikki Kariniemen *Salakaaadon* (1969) voikin nähdä jatkumona Kivilinnan asutustilatulkinnaalle, mutta myös kirjailijan kannanottona Lapin 1960-luvun kurjistuvaan tilanteeseen – meneillä olevaan rakennemuutokseen.

Lapin asutustoiminnan avulla noin 20 000 ihmistä sai uuden kodin Lapin läänistä vuosien 1945–1960 aikana.¹⁰⁵⁰ Lisäksi tietysti pohjoisen jälleenrakentaminen tarkoitti tuhottujen vanhojen asuinalueiden uudelleen rakentamista. Edellä osoittamieni tilastojen valossa ei ole mikään ihme, että niin sodanjälkeisessä Lapissa kuin koko Suomessa kirjoitettiin paljon

1044 Kirves 2024, 43, ks. Päiväkäsky N:o 139, 22.9.1944.

1045 Lappi-romantiikalla tarkoitetaan eksotisoivaa Lapin maiseman, myyttisen kuvaston ja tarinaperinteen hyödyntämistä viihteellisiin ja myyviin tarkoituksiin. Sen hengessä tehtiin esimerkiksi *Valkoinen peura* -elokuva (1952) ja kustannettiin Martta Haatasen *Mallastunturin kiro* -niminen romaani.

1046 Kuoksa-Wave 1956, 93.

1047 Ks. esim. *Aamulehti* 1957; *Helsingin Sanomat* 1957.

1048 *Pohjolan Sanomat* 1956.

1049 Vesala 2023, 42. Viimeisiä asutustiloja perustettiin Pohjois-Suomeen vuonna 1971.

1050 Jaatinen 1994, 12.

rakentamisromaaneja. Maassa oli vuonna 1945 noin 700 000 perhettä, joista noin 400 000 sai sodan jälkeen uuden tai korjatun kodin tai lisämaata. Toisin sanoen näistä 229 000 perhettä sai maanhankintalain mukaan kodin ja maapalasan. Luvut kertovat, miten ajankohtainen aihe oli.¹⁰⁵¹ Ero etelän ja pohjoisen välillä 1940–1950-luvuilla näkyikin selvästi siinä, että samaan aikaan, kun pohjoisessa kirjoitettiin raivaamis- ja rakentamistarinoita, etelän kirjailijat käsittelivät rauhan aikaa keskittyen enemmänkin sodan kokeneiden ihmisten psyykeen eikä ympäröivän fyysisen todellisuuden haasteisiin.¹⁰⁵²

Pääosin Lapin 1940–1950-lukujen naiskirjailijat kuvasivat Pohjois-Suomea niin kuin sotaa ja sen tuhoja ei koskaan olisi tapahtunutkaan. Tuhon kuvien sijaan korostettiin toimeliaita, eteenpäinpyrkiviä naispäähenkilöitä ja heidän agraarisen elämäntapansa sekä pihapiirien, esineiden ja huonekalujen historiallisuutta ja ylisukupolvisuutta. Vuosien varrella tarve nostalgiaan väheni, ja naiskuvaukseen tuli enemmän psykologisia ja naturalistisia piirteitä.

Ennako-oletukseni ennen tämän työn aloittamista oli, että 1960–1980-luvun romaaneista ei löytyisi varsinaisesti Martta Haatasen tai Viola Kuoksa-Waven teosten kaltaista maauskoa. Nyt ajattelen, että eikö Rauni Kivilinnan *Kuin linnut* -rakennusromaanin (1966), jossa petsamolainen kalastaja vaimoineen haluaa rakentaa vuonon rantaan pienen talon, heijastele juuri sodanjälkeistä maauskoa.¹⁰⁵³ Naispäähenkilöt eivät kuitenkaan ammenna 1950-luvun jälkeisissä tulkinnoissa voimaansa enää yksistään mauskosta, vaan heillä on jo muitakin henkilökohtaisia unelmia, jotka he kokevat sukutilaansa tärkeämmäksi.¹⁰⁵⁴

1051 Vennamo ja Palomäki 1988, 103–104.

1052 Kirves 2015, 263; Kivimäki 2018, 302–303; Niemi 1988, 10–13.

1053 Kivilinna 1966.

1054 Ks. esim. Kraatari 1976/2013; Laitinen 1987; Haakana 1987.

5.3 Seitsemänkymmentäluvun naturalistiset naisraivaajatulkinnat

Mitä lähemmäksi 1970-lukua jälleenrakennusajan emäntätulkinnossa tullaan, sitä vahvemmin sodanjälkeinen raivaaminen kuvataan eloonjäämistäisteluksi ja selviytymiseksi. Monet jälleenrakennusromaanit ovat yhtä paljon tulkintoja sodanjälkeisestä rakentamisen vuosista kuin omaa aikaansa kommentoivia aikalaisromaaneja 1960- ja 1970-luvun maaltamuutosta ja tilojen autioitumisesta. Niissä käytetään käsitettä ”kylmätila” korostamaan syrjäisen pientilan elämän kurjuutta ja kovuutta. Näin on ainakin Anja Tikkasen *Isänmaan torpparit*- (1977) ja *Liukuhihnatorpparit*- (1978) sekä Anita Kraatarin *Kivinen tie*- (1975/2013) ja Mirjam Kälkjäsen *Petsamolaiset*-romaaneissa (1977). Vuosikymmenen raivaajakuvauksissa on edeltäjiinsä nähden uutta niiden suoruus, paikoin jopa inhorealismi, jolla köyhyyden seurauksia kuvataan kaunistelematta. Tulkintoina ne ovat jälkiviisaita, koska 1960-luvun lopulla ja 1970-luvulla jo tiedettiin, että rakennemuutos pakettipeltolakeineen aiheutti suurten ikäluokkien maaltamuuton ja monet sodan jälkeen raivatut asutustilat jäivät tyhjilleen tai ne jouduttiin velkojen pantiksi pakkohuutokauppaamaan.¹⁰⁵⁵

Kylmätilan emäntäkuvaukset olivat sinänsä pohjoiseen kirjallisuuteen hyvin sopiva aihe. Lappiin perustettiin paljon pieniä syrjäisiä asutustiloja, koska täällä ei juuri ollut luovutusvelvollisia isojen maa-alueiden omistajia, ja sen takia asutustilat perustettiin lähes kokonaan valtion maille, mikä pohjoisessa tarkoitti asumista kaukana asutuskeskuksista.¹⁰⁵⁶ Ilmo Massan vuonna 1982 ilmestynyt ympäristösosiologian tutkimus *Ihminen ja luonto* selittää, miksi asutustilat rakennettiin sodan jälkeen pohjoisessa täyskorppeen. Hän nostaa esille, miten asutustilamaat lohkottiin syrjäisistä valtionmaista, koska Metsähallitus vastusti asutustilojen perustamista alueille,

¹⁰⁵⁵ Rakennemuutos-käsitteellä viitataan 1960-luvun nopeaan teollistumiseen, jossa omavarainen agraariyhteiskunta muuttui nopeasti teollisuus- ja kulutusyhteiskunnaksi. Rakennemuutos aiheutti tilapäistöiden vähenemisen, maatalouspolitiikan käänteen (pakettipeltopolitiikka, lehmäntapporaha, voivuoret), mikä johti erityisesti nuorten ihmisten maalta pois muuttoon. Käsitänkin rakennemuutoksen tässä luvussa nimenomaan 1960–1970-luvun vaihteen nopeaksi kulttuuriseksi ja taloudelliseksi muutokseksi. Ks. esim. Vihinen 2004, 255–288.

¹⁰⁵⁶ Roiko-Jokela 2004, 34.

joille oli jo hyvät huolto- ja liikenneyhteydet. Sen näkökulmasta näille hyvien tie- ja kulkuyhteyksien päässä oleville maille oli helpointa saada metsätyövoimaa.¹⁰⁵⁷

Lapin lääniin perustetuista tiloista noin 95 prosenttia oli niin sanottuja kylmätiloja, mikä tarkoitti sitä, että kaikki – pellot, rakennukset ja tiet – piti raivata korpeen itse.¹⁰⁵⁸ Analysoin seuraavaksi Anja Tikkasen *Isänmaan torpparit* -romaanin, joka on tyyppiesimerkki 1970-luvun naturalistisesta kylmätilan emäntäkuvauksesta. Tämän jälkeen teen vielä yhteenvetoa ajan raivaajakuvauksista ja niiden vastaanotosta, ja kerron lyhyesti, miten Mirjam Kälkäjän ja Anita Kraatarin raivaajanainen-tulkinnat eroavat Anja Tikkasen *Isänmaan torppareiden* tulkinnasta tai vahvistavat sitä.

Vuonna 1977 ilmestynyt *Isänmaan torpparit* on tarina Siiri ja Matti Lompolosta, jotka rakentavat asutustilansa kahdeksan kilometrin päähän kylästä tiettömään korpeen. Tikkasen tulkinta kylmätilan emännästä eroaa täysin edeltäjistään, sillä Siirin kohtaamille vaikeuksille ei ole tulla romaanissa loppua. Tämä on ilmestymisajalleen tyypillinen ratkaisu, sillä yhteiskunnallisten epäkohtien esiin nostamisen vaade kasvoi kirjallisuudessa 1970-luvulla.¹⁰⁵⁹ Tikkasen tulkinta on ajalleen tyypillisen naturalistinen, mihin jo viittaa romaanin nimen torpparit. Torpparihan mielletään yleensä taloudellisesti hyväksikäytetyksi – tai ainakin tämä tulkinta on ollut voimissaan Väinö Linnan *Täällä Pohjantähden alla* -romaanista lähtien.¹⁰⁶⁰

Tikkalan romaanissa Lompolon tilan emäntä hädin tuskin selviää joka-vuotisista synnytyksistään, joista toipumiseen ei jää raskaan raatamisen keskellä juurikaan aikaa. Yhteistä varhaisempiin raivaajatulkintoihin nähden on se, että Siiri-emäntä ei säästele itseään. Hän tekee rakennustöitä miehensä rinnalla,¹⁰⁶¹ kunnes kerran vuodessa synnyttäminen ja ainainen

1057 Massa 1994, 208; Pohtila 1995. Osa asutustiloista perustettiin lähes viljelykelvottomille soille. Pienviljelijän heinästä saama hyöty jäikin jatkuvan kalkitsemis- ja lannoittamistarpeen takia pieneksi.

1058 Jaatinen 1981, 201–204.

1059 Yksi epäilemättä pohjoisen kirjailijoiden teoksiin ja kirjoittamiseen vaikuttanut pamflettiteos on Aku-Kimmo Ripatin ja Paavo Kähkölän *Siirtomaasuomi* (1970). Ajan keskusteluista hyvä esimerkki on myös Reino Paasilinnan *Noususuhdanne*-tv-dokumentti (1970), joka on kuvallisesti ainutkertaisen näyttävä.

1060 Ks. Huhtala 1981. Liisi Huhtalan väitöstutkimus näyttää, miten käsitys torppariudesta kirjallisuudessa on muuttunut vuosikymmenten saatossa.

1061 Tikkanen 1977, 51.

rahanpuute vievät häneltä voimat. Levonpuute sairastuttaa myös Siirin aviomiehen Matin. Perhe ei saa asutuslautakunnalta lupaa alkaa rakentaa päärakennusta, ja niin he asuvat pienessä väliaikaisessa mökissään alati kasvavan lapsilaumansa kanssa:

Elä nyt Siiri suutu, mutta kyllä sinunkin pitäisi jotakin täällä päivisin tehdä. Korjaisit edes lasten vaatteita. Kyllä se Marttakin kerkiää jopa sukkia kutomaan... [...] Millä pirun ajalla minä teen kun sinulle ja penskoille pitää laittaa kaksi kertaa päivässä ruokaa ja miettiä vielä, mitä laittaa, kun ei ole tekotarpeita. Tässä penskat pyörii jaloissa kolme kappaletta ja neljäs kättä vilkuttaa. Millä ajalla? Sano se, huusi Siiri kimpaantuneena.¹⁰⁶²

Romaanin henkilöasetelma on suomalaiselle torpparikuvaukselle tyypillinen: sympatiat ovat pienviljelijän puolella.¹⁰⁶³ Selviytyminen ja uuteen elämään kiinni pääseminen vaativat päähenkilöiltään ponnisteluja kaikilla elämän alueilla. Tikkasen tulkinta tuo esiin intersektionaalisuuden kysymykset perheenäidin taloudellisesta asemasta. Tulkinnassa korostuu päähenkilönäisen taloudellissosiaalisen aseman kuvaus. Kirjailija korostaa myös perheen asuinpaikan vaikutusta naispäähenkilön toimijuuteen. Tulkinta ottaakin vahvasti kantaa siihen, miten tilojen jakaminen ja lohkominen Pohjois-Suomessa järjestettiin.¹⁰⁶⁴ Tilan syrjäisellä sijainnilla on vaikutusta raivaajaemännän yhteiskunnalliseen asemaan. Tien puuttuminen vaikuttaa erityisesti Siiri-emäntään, joka vastaa yksin lapsistaan miehensä ollessa viikkokaudet savotassa. Ilman tietä emäntä ei pysty kuljettamaan maitoa tai muuta meijerituotetta myytäväksi ison tien varteen¹⁰⁶⁵ – saatikka näkemään muita aikuisia.

1062 Tikkanen 1977, 70.

1063 Huhtala 1981, 18.

1064 Tikkanen 1977, 40.

1065 Korteniemi 1994, 33. Maitotalouteen Lapin syrjäkylien suhteen alettiin kiinnittää huomiota vasta 1950-luvun puolivälissä. Eri puolille maakuntaa perustettiin meijereitä, mutta myymään pääsivät vain ne tilat, jotka olivat kuljetusyhteyksien päässä eli pääteiden varsilla. Monilla tiloilla ei 1950-luvulla tai vielä 1960-luvun alussakaan ollut tietä, vaan kulku oli kaukaisimmissa paikoissa pistotien varassa.

Tilan syrjäisellä sijainnilla Tikkanen myös korostaa päähenkilönäisen yksinäisyyttä. Pitkät välimatkat naapuriin vaikeuttavat juuri naisten sosiaalisten suhteiden ylläpitoa. Emäntä on kiinni töissään ja lapsissaan, eikä kahvitteluun naapurissa juuri ole mahdollisuutta, koska joen jään ja metsätaipaleen ylittämiseen pienten lasten kanssa tarvittaisiin hevosta ja rekeä. Uutta on Tikkanen – niin kuin muidenkin 1970-luvun lappilaisten naiskirjailijoiden asutustilatulkinnoissa – niiden naturalistisen tarkka ympäristön ja olosuhteiden kuvaus.¹⁰⁶⁶

Länsiraja-lehden kriitikko, nimimerkki V. V, oli mielissään siitä, että Tikkanen nostaa esille asutustilamaajakojen eriarvoisuuden: ”Toiset saivat paljaaksi hakattuja kankaita ja toiset koskemattomia saloja.” Sama kriitikko epäilee aiheen olleen kuitenkin ”vaikea, varsinkin naiselle”.¹⁰⁶⁷ Näkemys edustaa vanhaa ajattelutapaa, jonka mukaan naiskirjailijoille sopivat kodin piiriin kuuluvat aiheet yhteiskunnallisia aiheita paremmin.¹⁰⁶⁸

Syrjäisen sijainnin lisäksi 1970- ja 1980-luvun raivaajaemäntätulkinnoissa kirjoitettiin paljon köyhyydestä. Kuitenkin raivaajan velkakierre on vanha aihe lappilaisessa kirjallisuudessa. Raivausvelvoitteiden vaativuutta lappilaisessa kirjallisuudessa kuvasi ensimmäisenä ylitorniolainen Väinö Kataja vuonna 1915. Hänen tulkinnassaan kruununtorpparin kaikki aika menee savotassa, koska elämiseen tarvitaan rahaa, vaikka samaan aikaan pitäisi raivata kotitilaa.

Kehityskulku on tuttu varhaisemmasta suomalaisesta kirjallisuudesta: Väinö Katajan *Airiselän tukinajossa* -teoksen alussa on samanlaista optimismia kuin 1970-luvun raivaustarinoiden alkuluvuissa, ja kuitenkin lopputulokset päättyvät katastrofin.¹⁰⁶⁹ Anja Tikkanen kuvaa, miten pohjoisen asutustilan viljelijä pystyi vasta useamman vuoden työn jälkeen odottamaan ensimmäistä satoaan ja tulojaan. Lapin pientilallisen elämä oli valtion tukien varassa, jotka Ilmo Massan mukaan olivat riittämättömät.¹⁰⁷⁰ Tikkanen tulkinnassa Siiristä ja tämän perheestä tulee kunnan elätettä, koska

1066 *Kaleva* 1976.

1067 *Länsiraja* 1977.

1068 Lappalainen 2007, 11.

1069 Huhtala 1981, 139–140.

1070 Massan 1994, 208–209 mukaan von Soosten 1970, 32–33.

alati kasvava perhe ei saa velkakierteessään tarpeeksi tuloja sotainvalidin ja sydänsairaana Martin savottatöistä. Aikalaiset lukivat kuvausta luultavasti rakennemuutoksen kuvauksena, koska päähenkilö Matti joutui velkakier-teeseen nimenomaan metsäteollisuuden koneellistumisen takia.

Oli pakko mennä sosiaalilautakuntaan ruuhaamaan ruokaan os-tokorttia. Silmät päästään häveten Siiri Lompolon oli nöyryyttävä kokonaan sosiaalilautakunnan armoille. Tilalla kulki jos jonkinlais-ta tarkastajaa ja lastensuojeluviranomaista.¹⁰⁷¹

Tikkanen rikkoo kylmätilanemäntäkuvauksessaan Martta Haatasen ja Vi-ola Kuoksa-Waven aina pärjäävien selviytyjäemäntien tulkintaa. Hän ei kuitenkaan syyllistä päähenkilö-Siiriään tämän vaikeuksista, vaan osoittaa, miten haavoittuvainen naisen asema on, jos tällä ei ole sukua tukenaan tai jos asutustila on liian kaukana muusta asutuksesta, saatikka jos se on jo lähtökohtaisesti mailtaan elinkelvoton. Oman osansa tulkinnassa saa myös kyläyhteisö: ystävää näytellyt Antti on koko ajan tietoinen sotakaverinsa perheen vaikeuksista, mutta omilla pahan puheillaan vain entisestään vai-keuttaa perheen tukien saamista.¹⁰⁷²

Kirjailija asettaa tulkinnassaan myös valtion vastuuseen osoittamalla, että pientilallisten taloudellinen selviytyminen oli pitkälti ulkopuolisten töiden, kuten savottojen varassa. Tikkasen torppariromaanin tulkinta Poh-jois-Suomen raaka-aineiden ja työvoiman käytöstä on lähellä Ilmo Mas-san väitöskirjassaan määrittelemää ryöstötalouden käsitettä. Massa käsit-tää sen luonnon ja ympäristön liialliseksi hyötykäytöksi, jossa ei turvata luonnonvarojen jatkuvuutta.¹⁰⁷³ Ryöstötalous on ollut yleistä syrjäseuduilla, joissa valvonta on ollut keskuksia vähäisempää. Massan mielestä pe-riferioita, kuten Lappia, onkin ollut valvonnan puutteen vuoksi helpompi

1071 Tikkanen 1977, 176.

1072 Ks. esim. Tikkanen 1977, 150–151.

1073 Massa 1994, 13, 16; Massa 1983, 132–133.

käyttää resurssialueina.¹⁰⁷⁴ Tikkasen mielestä metsäteollisuus ahnehti Lapissa puuta pienviljelijän kustannuksella:

Silleen järjestivät, että hakkuuttivat sotakorvauksien maksuun koko Lapin puut hakkuuaukoiksi. Mistäs sitten uusviljelijä, tyhjätaskupaskiainen, otat siemenrahat ja apulannat?¹⁰⁷⁵

Vaikka Siirin mies Matti Lompola tekee ympärivuorokautisia työpäiviä savotassa, rahat eivät tunnu millään riittävän velanmaksuun ja elämiseen. Tikkanen kirjoittaa, että jälleenrakennusajan Suomi tarvitsi valtavasti puuta, jota kaadettiin mahdollisimman pienin kustannuksin Pohjois-Suomen metsistä. Kirjailija ei kaihdakaan näkemystä, joka on tuttu myös hänen aikaistensa Aku-Kimmo Ripatin ja Paavo Kähkölän pamflettiteoksesta *Siirtomaasuomi* (1970). Tulkintoja yhdistää se, että niissä maantieteellisesti syrjäisimpien seutujen näytetään joutuneen siirtomaan asemaan: raaka-ainetarastoksi teollisuus-Suomelle.¹⁰⁷⁶

Kaiken lisäksi pakon sanelemana Lapin asutustiloilla maksettiin velkoja hakkauttamalla metsiä huonon hinnan aikaan, mitä jälkeenpäin jouduttiin katumaan.¹⁰⁷⁷ Tikkasen tulkinta kritisoikin Pohjois-Suomessa harjoitettua valtiokolonialismia. Veli-Pekka Lehtola on *Entiset elävät meissä. Saamelaiden tarinat ja Suomi* -teoksessaan (2022) huomauttanut, miten vähän suomalainen tutkimus on tarkastellut valtion politiikkaa pohjoisessa kolonialistisesta näkökulmasta.¹⁰⁷⁸ Siirtomaatutkijat ovat jo vuosikymmeniä selvittäneet, miten kolonialistiset valloittajat ovat luoneet valloitetuille alueilleen järjestelmän, jossa luonnonvarat ovat virranneet emämaahan – eli Suomessa etelän keskuksiin.¹⁰⁷⁹

1074 Massa 1994, 21.

1075 Tikkanen 1978, 144.

1076 Ripatti ja Kähkölä 1970.

1077 Pohtila 1995, 54.

1078 Lehtola 2022, ks. myös Kuokkanen 2007, 142; Massa 1983, 133. Ilmo Massa kutsuu ilmiötä ryöstötaloudeksi ei valtiokolonialismiksi.

1079 Loomba 2005, 3–4; vrt. Lahti ja Kullaa 2020, 420.

Seitsemänkymmentäluvulla Lapissa harjoitetusta ”siirtomaapolitiikasta” keskusteltiin paljonkin ajan lehdistössä.¹⁰⁸⁰ Tikkanen ottaa kantaa aikansa keskusteluun tulkitsemalla pohjoisen asutustilallisten joutuneen juuri valtion harjoittaman politiikan takia niin ahtaalle, että viljelijät eivät tulleet 2–5 hehtaarin tiloillaan omillaan toimeen, minkä takia pientilallisten oli pakko hakea lisätuloja metsä-, maa- ja vesirakennusaloilta.¹⁰⁸¹ Kun metsäteollisuus sitten nopeasti koneellistui ja moottorisaha korvasi pokasahamiehet, oli Tikkasen kuvaamalla tilallisilla edessä taloudellinen katastrofi. *Isänmaan torpparit* -romaanissa kuvataan kylmätilallisen perheen näkevän suoranaista nälkää.¹⁰⁸² Välillä Lompolon pariskunta salametsästää hirviä, jotta perhe pärjää pahimman keskitalven yli.¹⁰⁸³

Anja Tikkanen kuvaa jälleenrakennusajan traumaattisen puolen: *Isänmaan torppareissa* sotien jälkeinen Suomi nostettiin jaloilleen tavallisten ihmisten työllä ja tavallisen ihmisen terveyden hinnalla. Lompolan isäntä on sotainvalidi, joka raivaa ja rakentaa vammautuneena. Loputon työnteko aiheuttaa hänelle sydänvaivoja, joihin päähenkilö lopulta kuolee.¹⁰⁸⁴ Olosuhteiden pakosta myös Siirin elämä on selviytymistaistelua. On kuitenkin muistettava, että Tikkasen romaani syntyi vuonna 1977 tilanteessa, jossa pakkohuutokauppa-aalto oli jo pakottanut merkittävän osan Lapin asutustilallisista muuttamaan kaupunkeihin tai Ruotsiin. Sodanjälkeisen asutuspolitiikan seurauksena pientilojen määrä oli kasvanut 1960-luvulta tultaessa merkittävästi, ja oli tultu tilanteeseen, jossa esimerkiksi voin ja maidon tuotannosta oli ylitarjontaa, mikä laski viljelijän saamia korvauksia entisestään. Lopulta valtion oli pakko puuttua tilanteeseen. Se vastasikin nopeasti nousseeseen ylitarjontaan pakettipeltopolitiikalla 1969–1974.

1080 Ks. Paasilinna 1970; Kariniemi 1972: ”Lappi – siirtomaapolitiikan uhri”.

1081 Katajamäki 1988, 38; Jaatinen 1995, 16. Lauri Jaatisen mukaan sodanjälkeinen asutustilatoiminta sai jo heti alkuunsa kritiikkiä: aikalaiskeskustelussa perustettujen asutustilojen koettiin olevan pienen kokonsa tähden elinkelvottomia. Lisäksi monen mielestä olisi pitänyt satsata maan teollisuuteen eikä sitoa ihmisiä turpeeseen.

1082 Asutustilallisten nälänhätää kuvasi jo vuosikymmen aiemmin Annikki Kariniemi romaanissaan *Salakaato* (1969).

1083 Tikkanen 1977, 126.

1084 Tikkanen 1977, passim.

Sen seurauksena Lapista poistui muutamassa vuodessa 16 000 hehtaaria viljeltyä peltoalaa.¹⁰⁸⁵

Anja Tikkasen molempien asutustilaromaanien tulkinnat otettiin pääosin myönteisesti vastaan. Tosin kirjojen yhteiskunnallinen kantaaottavuus – tai lähinnä sen riittävyys tai riittämättömyys – tuntui jakavan kriitikkoja. Toimittaja Risto Hannulan mielestä Tikkasen tulkinnat olivat perusteltuja:

Tikkanen arvostelee yhteiskunnan tekemiä ratkaisuja ankarasti ja maallikon silmissä osuvasti: vakuuttavuuden tuntu syntyy paljolti siksi, että kirjailija säilyttää malttinsa taustaa tutkiessaan.¹⁰⁸⁶

Kaikkien mielestä Tikkasen tulkinnat eivät olleet tarpeeksi kantaaottavia:

Mikään varsinainen yhteiskunnallinen romaani ei Liukuhihnatorpparit ole eikä kirjailija halua pohtia yhteiskunnallisia asenteita, jota kyllä ehkä joissain paikoin toivoisi.¹⁰⁸⁷

1970-luvun synkät tulkinnat syntyivät trauman jaloissa ja ylipolitisoituneessa ajassa¹⁰⁸⁸. Toisaalta Mirjam Kälkäjän ja Anja Tikkasen oli kenties vaikea kuvata romaaneissaan omien vanhempiensa sukupolvea nuorina ja elämänuskoisina, koska he muistivat vanhempansa vanhoina ja jo elämän kuluttamina. Kertomalla 1970-luvun lukevalle yleisölle, millaisia vaikeuksia pohjoisen asutustiloilla oli ja millaisen hinnan raivaajapolvi valtion takaaomista lainoista huolimatta omasta kodistaan ja elämäntyöstään maksoi, kirjailijat armahtivat raivaajapolven. Tuntuu kuin he olisivat yrittäneet fik-

1085 Flippa 1976, 18–27. Pakettipolitiikkaa ei tiettävästi ole sellaisena kuin sitä sovellettiin Pohjois-Suomessa ja Kainuussa tunnettu missään muualla. Vaikka pakettipolitiikan aika ei kuulu tutkimuskohteeseeni, ensimmäisiin jälleenrakennusvuosiin, on se tärkeä nostaa esille 1970-luvun kirjoitusajan kontekstualisoimisen takia. Kyseinen politiikka puhututti ajan kirjailijoita, ja harjoitettu maatalouspolitiikka koettiin jälkepäin katsottuna monesti epäilelliseksi (Flippa 1976, 18–27), mikä näkyy myös Tikkasen tulkinnasta – erityisesti *Isänmaan torpparit* -romaanin jatko-osassa *Liukuhihnatorpparit* (1978). Pakettipolitiikkaan eli lakiin pellon varaussopimusjärjestelmästä monet suomalaiset kirjailijat – Anja Tikkanen muiden mukana – ottivat suoraan kantaa.

1086 *Arvosteleva Kirjaluettelo* 9/1977.

1087 *Länsiraja* 1978.

1088 Ks. Laukka 2013, 138. Laukan mukaan esimerkiksi Hyvärinen 1994, passim.

tiollaan sanoa, että ei ollut teidän vikanne, että pohjoisen pientiloilla ei aina pärjätty.

Kirjailijat edustivat 1970-luvulla jo aivan erilaista kulttuuria ja elämäntapaa kuin heidän vanhempiansa raivaajasukupolvi. Lappilaisten pientilojen emäntien arki pysyi hyvin samanlaisena monta vuosikymmentä sotien jälkeen. Lypsykoneita ei ollut varaa hankkia kuin harvoille tiloille, ja samaan aikaan, kun eteläisemmässä Suomessa kaupungin naisilla oli jo mahdollisuus laittaa lapsiaan kunnalliseen päivähoitojärjestelmään (päivähoitolaki tuli Suomessa voimaan vuonna 1973), kitkuttelivat pohjoisen pientilojen naiset vielä pienellä rahalla lastensa kanssa kotona.¹⁰⁸⁹

Nobel-palkitun kirjailijan Annie Ernauxin tuotannon¹⁰⁹⁰ on sanottu käsittelevän luokkavierautta – eräänlaista huonoa omaatuntoa siitä, että kirjailija on päässyt nauttimaan taloudellisesta hyvinvoinnista vanhempiaan enemmän. Mirjam Kälkäjän ja Anja Tikkasen teoksiakin voi tarkastella luokkavierauden käsitteellä.¹⁰⁹¹ Ehkä käsite selittää, miksi molempien kirjailijoiden tulkinta jälleenrakennusajasta ja varsinkin sen loppunäytöksestä on paikoin niin synkeä: he tarkastelivat historiaa omasta ajastaan käsin, jossa tilallisten elämä oli jo teknisen kehityksen myötä modernisoituneempaa kuin sodan jälkeen. Marianne Hirschin jälkimuistiteorian hengessä sekä luokkavierauden että seuraavan sukupolven asutustilatulintojen voisi nähdä jälkipolvien keinona vapautua menneisyyden paino-
lastista. Kylmätilahistorian synkkien puolien toistelu toimi myös teorian mukaisena toisteisuutena, jolla pyrittiin vapautumaan traumasta. Mirjam Kälkäjä on monissa yhteyksissä todennut, miten raskaana hän koki nuoruutensa syrjäisellä kylmätilalla.¹⁰⁹² Vaikeiden kokemusten sanoittaminen kirjallisuudessa on toiminut hänelle ja kenties hänen kirjojaan lukeneille jälleenrakennuskaudella lapsuutensa ja nuoruutensa eläneille terapeuttisena kokemuksena.

1089 Sippola 2023.

1090 Ks. esim. Ernaux 1983 ja 1987 suom. Ernaux 2022.

1091 *Helsingin Sanomat* 2022a; Huhtala 2022.

1092 Niemi, Rantala ja Karisto 2015.

1970-luvun kylmätilan emäntätulkinnoissa raivaajanaiset joutuvat nöyrytykseen katkerasti isompansa alle: milloin asutuslautakunnan päätöksien edessä, milloin taistamaan sairauksien tai kuoleman nuotittamaan järjestykseen.¹⁰⁹³ Epäkohtia näyttämällä kirjailijat kyseenalaistivat sotien jälkeistä asutuspolitiikkaa, jossa maattomat ja työtä vailla olevat ihmiset haluttiin edellisten sukupolvien lailla sitoa turpeeseen. Tämän takia ajan tulkinnoissa ei ollut enää jäljellä romantiikan häivettä. Kraatarin, Kälkän ja Tikkasen voi ajatella osallistuneen fiktiivisillä jälleenrakennusajan tulkinnoillaan alueen ihmisten identiteettityöhön. Kirjailijat auttoivat pohjoista yhteisöään ymmärtämään paremmin omaa historiaansa.

Osaltaan tulkintojen synkkyyttä selittää myös se, että yhteiskunta heräsi auttamaan pohjoisia viljelijöitä liian myöhään. Vuonna 1973 valtioluotojen maksuehtoja järjesteltiin uudelleen presidentti Urho Kekkosen aloitteesta.¹⁰⁹⁴ Monet olivat kuitenkin jo tuolloin joutuneet myymään kotinsa ja muuttamaan Etelä-Suomeen tai Ruotsiin. Ajan tulkinnoissa pientilallisten köyhyyden tulkittiin olevan seurausta taloudellisyhteiskunnallisesta kehityksestä.

Vaikka 1970-luvun tulkinnat ovat paikoin raskasta luettavaa, liittyy niihin paljon nostalgiaa: elettiinhan Anita Kraatarin, Mirjam Kälkän ja Anja Tikkasen tarinoiden alussa vahvassa tulevaisuudenuskossa. 1940–1950-luvut olivat vilkasta rakentamisen aikaa; kyläkauppoja ja kansakouluja nousi.¹⁰⁹⁵ Vaikka elämä kuvataan ajan tulkinnoissa rankaksi, löytyy romaanien emäntäkuvauksista myös arjen henkireikien kuvausta. Anita Kraatari kertoo tulkinnassaan, millaisia irtiottoja emännät pystyivät tekemään arjessaan:

1093 Ei 1970-luku kuitenkaan ole ainoa vuosikymmen, jolla pienviljelijöiden asemaa on pohdittu. Pohjoisen asuinolojen ja elinkeinojen ahtaudesta on kirjoitettu suomalaisessa kirjallisuudessa 1880- ja 1890-luvuilla: jo silloin suomalaisessa kirjallisuudessa keskusteltiin siitä, johtuuko pohjoisen viljelijöiden köyhyys väestön tarmottomuuden puutteesta vai alueen taloudellisesta tilanteesta. Kirjailija Esko Virtala kirjoitti novelleissaan *Ulosotto* tai *Vanhan kansan mies* oman aikansa puheenvuorot pohjoisen elämäntavan puolesta. Jo tuolloin kirjailijat ottivat kantaa pohjoisen talojen ja torppien elämänmahdollisuuksien kapenemiseen, mitä ei 1800-luvun lopulla aiheuttanut metsätyö vaan tervanpolto. Myös Juhana Kokon *Kruunun metsissä* -novellikokoelman (1891) voi nähdä liittyvän tähän samaan tematiikkaan ja keskusteluun. Huhtala 1981, 76–77.

1094 Annanpalo 1984, 97.

1095 Nevala ja Hytönen 2015, 162.

Uiminen oli monelle emännälle kesäaikaan henkireikä. Sitä luettiin hyviä kirjoja. Käytiin maatalousnaisten kokouksissa. Ei ne emännät kauaa istuneet, kun jo alkoivat laulamaan.¹⁰⁹⁶

Tervolan Varejoen asutuskylälle rakennettiin jo aivan kylän varhaisimpina vuosina tanssipaikkoja. Törmävaarassa oli työväen tanssilava, ja tanssia sai myös vuonna 1949 rakennetussa Maamiesseuran talossa, eli osasi raivaa-japolvikin rentoutua. Sekä Anita Kraatarin että Mirjam Kälkäjän asutustilatulkinnoissa päähenkilöemäntä, jos ei nyt tansseissa käy, osallistuu kuitenkin Maamiesseuralla järjestettävään tapahtumaan.¹⁰⁹⁷

Arjessa riitti haasteita, mutta yhtä lailla siitä löytyi ilonaiheita. Romaanien naiset ompelevat vaatteita, kutovat villakerrastoja ja tekevät käsitöitä ilokseen ja kodin kaunistukseksi.¹⁰⁹⁸ Moni 1950-luvun lapsi jakaa varmasti Kraatarin romaanin muiston siitä, millaista oli lauantaisin tulla koulusta kotiin tuoreen leivän, ruuan ja venhäpullan tuoksuun: ”Arvasinhan mie, että sie olet leiponu, ko on niin hyvät nisun tuoksut, että tulee aivan vesi kielelle.”¹⁰⁹⁹ Vaihtelua ihmisten arkeen antoivat paitsi lehtien lukeminen myös kirjat. Vaikka lukemaan perheen aikuiset tuskin ehtivät ennen iltaa: ”Mie en jaksa nyt mitään raskasta kirjaa alkaa lukemaan, niin se otti kuitenkin voimille tuo tämänpäiväinen työ.”¹¹⁰⁰

Maaseudun murros ja pientilallisten tarina sodanjälkeisistä vuosista aina suureen maaltamuuttoon ja elinkeinorakenteen muutokseen oli tapahtumasarja, joka kiinnosti tuolloin isoa joukkoa kirjailijoita ja tietenkin myös lukijoita,¹¹⁰¹ koska lukevalla yleisöllä oli kosketuspintaa kuvattuun aikaan. Suomalaiset halusivat kotiseudun ja nostalgian kaipuussaan lukea kirjoja nimenomaan jälleenrakennuskaudesta. Pääataloa tutkinut Ritva Ylönen näkeekin ajan lukijakunnan lukeneen maaseutukirjallisuutta ”nostal-

1096 Kraatari 1975/2023.

1097 Kraatari 1975/2013; Kälkäjä 1977.

1098 Kraatari 1975/2013, 69.

1099 Kraatari 1975/2013, 207.

1100 Kraatari 1975/2013, 185.

1101 Mäkelä 1986, 10, 29 mukaan Kortteinen 1982, 29: Martti Kortteinen on käyttänyt käsitettä ”suuri muutto”. Matti Mäkelä määrittelee lisensiaatintyössään Mirjam Kälkäjän ja Anja Tikkasen maaseudun murroksen kuvaajiksi.

gisterapeuttisella lukumallilla”. Poismuuttaneet potivat hänen mielestään nostalgista kaipuuta menneeseen.¹¹⁰² Toisaalta Ruotsiin muuttoon liittyi syyllisyudentunnetta ja häpeää. Yhtäältä rakennemuutoksessa vaikutti moderniteetin pääargumentti: paluuta vanhaan ei ole. Tulevaisuus on ole-va jotakin aivan erilaista, parempaa – tavoiteltavampaa.¹¹⁰³ Kirjoittamalla sodanjälkeisistä raivaajista kirjailijat pyrkivät ymmärtämään sen aikaista korpeen sitomisen ideologiaa, ja näyttämällä asutuspolitiikan epäkohdat ja epäonnistumiset he pyrkivät armahtamaan vanhempiensa sukupolven.

Suomessa ilmestyi 1970-luvulla niin paljon romaaneja pientilallisten vaikeuksista, että kriitikot välillä kyllästyivät lukemaan näitä kurjuustarinoita. *Kalevan* kriitikko Kaisu Mikkola kirjoitti aivan suoraan, että Kälkäjän kuvaus pientilallisen emännän vaikeuksien toisteli liiaksi jo aiheesta aiemmin kirjoitettuja romaaneja:

Mitä pidemmälle vuodet siirtolaisten soisella kyläkunnalla Äiti-Suomessa etenevät, mitä ahdistavammaksi käy elämä, sitä raportinomaisemmaksi pienviljelijän emännän elämäkuvaukselta Saaran tarina alkaa maistua. Se mitä muut ovat aikaisemmin näistä asioista kirjoittaneet lyö leimansa, sanottava ja sisältö muuttuu elävästä paperisemmaksi.¹¹⁰⁴

Mikkola viittaa raporttikirjallisuuteen, joka oli 1960-luvulla ja 1970-luvun alussa suosittu kirjallisuudenlaji.¹¹⁰⁵ Myös Tikkasen *Isänmaan torpparit*-romaanista kriitikot käyttivät sanaa dokumentti, mikä viittaa siihen, että fiktion tulkintojakin luettiin nimenomaan totuudellisuuden näkökulmasta: ”dokumenttiromaani pohjoisen asutustilallisen vaikeuksista”.¹¹⁰⁶

1980-luvulla raivaajatulkintoja ei enää juuri julkaistu. Silti vielä vuonna 1987 Ritva-Kaija Laitisen ääriaturalistisessa asutustilatulkinnassa, *Jobin tarinassa*, asutustilalliselle käy samoin kuin monelle 1970-luvun pohjoi-

1102 Ylönen 2013, 103.

1103 Immonen 2020.

1104 Mikkola 1977.

1105 Kähkölä ja Ripatti *Siirtomaasuomi* 1970; Ekelöfin *Siivoojan raportti* 1971.

1106 *Arvosteleva Kirjaluettelo* 9/1977

sen pientilalliselle konkurssiaallossa.¹¹⁰⁷ Kaikki päättyy katastrofin, kun uudistilalliset raivaavat kotinsa liian kauas kirkonkylältä. Laitinen toimii romaanissaan kuin puhdasoppinen 1800-luvun lopun naturalistinen kirjailija. Jobilla, Jumalan valitulla, on kirjan alussa kaikki, mitä mies voi toivoa: kirkkoherran ahkera tytär vaimona, korpeen kosken kupeeseen omin käsin rakennettu hirsitalo navettoineen, lapsia ja terveyttä, kunnes kaikki oteetaan häneltä yksi kerrallaan pois.

Kukin aika kutsuu eri naishahmoja esille. Suuren maaltamuuton jälkeen 1970-luvulla optimistinen jälleenrakennusajan raivaustulkinta mauskoinisine emäntineen ei enää tuntunut ajankohtaiselta. Tulkinnoista päätellen ajan kirjailijat olivat pettyneitä jälleenrakennusajan lupauksiin. Kirjailija-kriitikko Oiva Arvolan mielestä 1970-luvun jälleenrakennustarinoiden ydin on raivaajasukupolven työn raukeamisen kuvauksessa: "[*Oman*] työssä ja omien uhraustensa tyhjiin raukeaminen on epäinhimillisyydessään uskomattoman kova mutta historiallisesti valitettava tositapahtuma".¹¹⁰⁸

Silti voidaan sanoa, että sodanjälkeisen asutuspolitiikan tavoitteet myös tavallaan saavutettiin: sodan kokenut sukupolvi rakensi koteja, perusti perheitä ja sai sodan jälkeen syntyneet suuret ikäluokat ruokittua ja kasvatettua aikuisiksi. Maa ei kuitenkin tarjonnut riittävästi toimeentulon mahdollisuuksia seuraavalle sukupolvelle, mistä seurasi erityisesti nuorten ihmisten maaltamuutto. Kriittinen, naturalistinen raivaajaemäntätulkinta vastasikin enemmän kirjoitusaikansa 1970-luvun kulttuurin todellisuutta kuin varsinaista sodanjälkeistä jälleenrakennusaikaa. Vaikka tavallaan ajan naishahmoista on vielä löydettävissä isänmaallisen äitiyden kerrostumia, kansankielellä ilmaistuna äitihahmoista näytettiin nyt enää inhorealismien hengessä takapuoli eikä enää menneiden vuosikymmenten lailla kaiken kestävä äitityyppiä. Silti tulkintojen naiset edelleenkin kuvataan selviytyjinä. Se vain tapahtuu vähemmän ideaalisesti kuin varhaisissa naisraivaajatulkinnossa. Ongelmien kuvausta ei enää vältelty, minkä seurauksena

1107 Laitinen 1987.

1108 *Pohjolan Sanomat* 1978b.

asteli suomalaisen kirjallisuuden kentälle Matti Mäkelää lainatakseni ”pakkettipeltokirjailijasukupolvi”.¹¹⁰⁹

5.4 Tyttäret ristivalottamassa raivaajaemäntäkuvauksia

Vaikuttaa siltä, että niin sanottujen jälleenrakennusajan tyttöjen kuvauksella on pyritty rikkomaan myyttistä kuvaa aina ahkerasta, työteliäästä, epäseksuaalisesta ja kirkasotsaisesta jälleenrakennusajan naisesta.¹¹¹⁰ Tässä alaluvussa tutkin, miten tyttökuvaukset ristivalottavat jälleenrakennusajan naisen kuvausta analysoimalla lähinnä Mirjam Kälkäjän *Petsamolaiset*-romaanin nuorta Saaraa sekä Anna-Liisa Haakanan *Ruman tytön rakkaus*-romaanin päähenkilötyttöä.

Uutta sekä Kälkäjän että Haakanan jälleenrakennusajan tyttöjen kuvauksessa on se, että ne näyttävät, miten käydyt sodat seurauksineen vaikuttivat kasvavien nuorten minäkuvaan ja identiteettiin.¹¹¹¹ Nämä nuoret olivat oppineet äideiltään hyväksymään, että elämä ei aina mene suunnitelmien mukaan, eikä kaikkia tarpeita pystyttyä koskaan tyydyttämään. Mikä surullisinta, he olivat oppineet myös sen, että oli paljon kysymyksiä, joita ei kannata edes kysyä.¹¹¹² Kuitenkin juuri nämä jälleenrakennusajan tytärkuvaukset näyttävät, millainen liikkumatila ajan naisilla oli. Tulkintojen kautta näkee, miten kapinoivien tyttärien äitien mahdollisuudet olivat vielä tyttäriäänkin vähäisemmät. Eeva Riutamaa kiteyttää hyvin jälleenrakennusajan lasten kokemuksen käsitteeseen kannattelilapsi. Nämä lapset autoivat parhaansa mukaan työn uuvuttamia vanhempiaan ja joutuivat usein pakon edessä piilottelemaan omat toiveensa ja tarpeensa auttaakseen perhettään.¹¹¹³

Nuoren Voiman Liiton kriitikon Anja Kaurasen mielestä Mirjam Kälkäjän *Petsamolaiset* on nimenomaan tytön naiseksi kasvamisen tarina: ”Pet-

1109 Mäkelä 1986, 29.

1110 Koivurova 2018, 59, ks. myös Salomaa ja Relavuo 1946. Nämä jälleenrakennusajan ihanteelliset ominaisuudet koskevat tutkimusten mukaan yhtä lailla lapsia ja nuoria kuin ajan aikuisia.

1111 Jouhki ja Vehkalahti 2021, 131.

1112 Riutamaa 2016, 71–73.

1113 Riutamaa 2016, 14.

samolaiset on [...] kuvaus naiseksi tulemisesta ja naisena olemisesta ennen ja nyt.”¹¹¹⁴ Kauranen nostaa esille, miten vaikeaa syrjäkylän tytön on saada tukea ja kehittyä siinä missä on lahjakas:

Saara on nuoruudessaan kirjallisesti lahjakas: hän kirjoittelee runoja ja näytelmiä. Kun välimatkat naapureihin ovat pitkät, on iltalypsyn jälkeen aikaa kirjoitella. [...] Mutta toisin kuin monilla onnekkaammilla, hänessä pikkuhiljaa tukahtuu ja riutuu tuo luovuus ja orastava kunnianhimo, kaikki uskaliaat haaveetkin.¹¹¹⁵

Suurimpana Saaran luovuuden ja mahdollisuuksien tukahduttajana Kauranen pitää Pohjois-Suomen ankaria olosuhteita. Sitä, miten pientilan arki pakottaa Saaran perinteiseen raatajanaisen rooliin: ”naiseksi, huolehtimaan, huolien keskelle, olemaan vaiti ja alistumaan...”¹¹¹⁶ Ilmari Leppihalmeen mielestä ei ole sattumaa, että naisten teoksissa esiintyy paljon luovuuden ja taiteilijaidentiteetin etsintää, joka hänen mielestään ”kytkeytyy ja samalla verhoutuu osaksi kehitysromaanin genreä ja kuvattujen naisten henkilöiden kamppailua subjektiudesta yleensä”.¹¹¹⁷ Kälkäjän esikoisromaanissa kysymykset subjektiudesta ja kulttuurin tarjoamista mahdollisuuksista naisena ovat läsnä Saaran tarinassa. Tyttö lukee öisin aina, kun vain jaksaa ja käy nuorten iltamissa kylillä sen harvan kerran, kun pystyy jättämään nuoremmat lapset isänsä kaitsettavaksi.¹¹¹⁸ Anja Kauranen harmittelikin kritiikissään, miksi *Petsamolaiset*-romaanin nuori Saara ei kykene katkaisemaan ylisukupolvista naiseuden ketjua ja vapautumaan ikuisesta työn ikeestä, vaan joutuu ”alistumaan ja vaikenemaan”.¹¹¹⁹ *Kalevan* kriitikko Kaisu Mikkola teki saman huomion kysymällä, miksi romaanin Saara väsyi eikä pystynyt lähtemään pois olosuhteistaan: ”väsyikö Saara vai kirjailija?”¹¹²⁰

1114 *Nuori Voima* 1978.

1115 *Nuori Voima* 1978.

1116 *Nuori Voima* 1978.

1117 Leppihalme 2012, 5 mukaan Hosialuoma 2003, 901–902: ”Taiteilijaromaania on luonnehdittu romaanityypiksi, joka kuvaa keskushenkilönsä vaiheita lapsuudesta aikuisuuteen, kypsymistä taiteilijuuteen sekä taiteilijuuteen sisältyvää problematiikkaa.

1118 Kälkäjä 1977, 94.

1119 *Nuori Voima* 1978.

1120 *Vaasa-lehti* 1977.

Mirjam Kälkjä on Tapani Niemen ohjaamassa *Kodittoman koti-ikävä* -radiodokumentissa kertonut, miten vaikeaksi hän koki oman nuoruutensa Varejoen asutuskylällä:

Se olis pitänyt olla sitä kaikkein ihaninta aikaa. Mutta siitä aika tarkalleen puuttu kaikki tämä. [...] Ei mulla koskaan ollut sellaista tunnetta, että mie olisin jotakin ihanaa tai tuoretta.¹¹²¹

Romaanin Saara on äitinsä menettänyt tytär, joka joutuu astumaan liian varhain emännän saappaisiin, jotta perhe ylipäättään selviytyisi. Juonikuvio toistuu hyvin samanlaisena tyttömännyyden suhteen Kälkjästä 2000-luvun asutustilatulkinnassa *Pilvenpitelijät* (2011). Tulkinnoissa kuvataan, miten paljon lapset ja nuoret joutuivat tekemään nuoresta iästään saakka töitä. Tutkijat ovatkin huomanneet, että jälleenrakennusajan lasten ja nuorten työpanos oli jopa yhteiskunnallisesti mitattuna merkittävä.¹¹²²

Kälkjästä ja Haakanan romaanien jälleenrakennusajan tytöille ei ole helppoa kantaa edellisen sukupolven sodan rikkomia toiveita ja haaveita harteillaan. Haakanan *Ruman tytön rakkaudessa* päähenkilötyttö kasvaa sodan jälkeisessä Rovaniemen kauppalassa leskiäitinsä ja kolmen vanha-piikatätinsä taloudessa. Päähenkilötytön eteenpäin pyrkivä äiti tekee kaikkensa, että hänen tyttärensä saisi elämässään paremmat mahdollisuudet kuin mitä hän itse sai naisena ja vaimona sodan keskellä. Pyyteettömässä halussaan antaa parasta tyttärelleen äiti tulee myös uhranneeksi itsensä.

1980–1990-lukujen jälleenrakennusajan tulkinnoissa keskeiseksi nousee äiti-tytär-suhte. Se, että suomalainen kirjallisuus on kuvannut usein sodan käyneiden äitien ja näiden tyttärien ihmissuhteet haastaviksi tuskin on vailla todellisuusperää oleva tulkinta.¹¹²³ Viola Parente-Čapková'n mielestä niin paljon kuin feministinen tutkimus onkin analysoinut äiti-tytär-suhteita, ei suhteen merkitystä voi kiertää. Äiti on tyttären tärkein roolimalli, ja sen

1121 Niemi, Rantala ja Karisto 2015.

1122 Jouhki ja Vehkalahti 2021, 137.

1123 Leskelä-Kärki ja Melkas 2014, 124.

takia ihmissuhteen merkitys on keskeinen tytön kehitykselle.¹¹²⁴ Haakanan romaanissa sekä äidin että tyttären tukahdutettuihin tarpeisiin ja toiveisiin sisältyy painolastia. Romaanin tyttö kipuilee yrittäessään lunastaa suvun naisten hänelle valitseman paikan:

Minua ei määräillä, tyttö riehaantuu.
Mihin täältä pääsee, sisko sanoo hiljaa.
Lukemaan, onneksi pääsen lukemaan.
Jos se takaa sulle lainan, sisko sanoo.
Jos ei, niin lähden töihin, opettajaksi vaikka. Tätä se ei minulta ota,
takuulla ei.¹¹²⁵

Haakanan romaanissa tytön kipuilu palautuu sota-aikaan. Päähenkilötyöstä tuntuu kuin he, ”sotilaiden lapset”, eivät eläisi ”mitään historiallista aikaa”. Kokemus johtuu siitä, että tytön äiti ja tädit puhuvat iltaisin sodasta, joka tyttären mielestä on jotain niin paljon vahvempaa ja tärkeämpää kuin aika, jota tytär elää: ”hänestä tuntuu usein, että hän on vain puoliksi olemassa, leijuu päivien pintavesissä, ei elä mitään historiallista aikaa [...]”.¹¹²⁶

Itsensä mitätöinti ei koske vain sota-ajan kokeneen sukupolven jalustalle nostamista, vaan romaani käy läpi lukuisia esimerkkejä siitä, miten päähenkilötyttö kokee epäonnistuneensa lyhyen elämänsä aikana. Hän muistelee, miten aivan sodan alussa, kun hän toi kotiin ensimmäisen luokan koulutodistuksensa, äiti vain hoki hänelle paperin nähtyään: ”Tyhmä, tyhmä, tyhmä.”¹¹²⁷ Abiturientti-ikäisenä epäonnistumiset olivat jo ruumiillistuneet tyttöön:

1124 Parente-Čapková 2011, 226.

1125 Haakana 1987, 88.

1126 Haakana 1987, 7.

1127 Haakana 1987, 22.

Ainainen epäonnistumisen pelko kihosi hikenä kainaloihin, häpeä tuoksui imelämpistävästi ja kauppias kuiskutti hyllyjen takana, missä kylmä ja viima nuoli nilkkoja, että neidin pitäisi käyttää anti-perspiranttia, yleisön palvelu vaatii siisteyttä ja puhtautta.¹¹²⁸

Yhtenä selitysmallina jälleenrakennusajan puhumattomuudelle ja nuorten pahoinvoinnille on käytetty sodan aiheuttamaa valtavaa stressiä. Häpeälisiä tai traumaattisia kokemuksia on vaikea sanallistaa. Trauma pakenee sanoja.¹¹²⁹ Sodan posttraumaattisia ja psykosomaattisia oireita ei rauhan tultua osattu nimetä ja tunnistaa.¹¹³⁰ Se, mistä ei voitu puhua, jäi sanattomana elämään ihmisten mieliin ja kehoon. Sota-ajan lapset joutuivat kannattelemaan ja kestämaan enemmän kuin heidän ikäisensä normaalioloissa olisi tarvinnut. Sota-ajan lapsuutta onkin verrattu varttumiseen alkoholisti- tai työnarkomaniaperheissä, joissa lapset joutuvat ottamaan itsestään tavallista enemmän vastuuta. Sota-ajan lapsia on jopa sanottu kannattelijasukupolveksi.¹¹³¹

Usein hiljaisuus myös koteloitui lapsilla ja nuorilla vaikeasti määriteltäväksi häpeäksi kehoon. Pohjoisen kirjailijat kuvaavatkin teoksissaan nuorten tyttöjen kipuilua ja irtautumisyriä kodin ja kotipaikkakunnan henkisistä kahleista juuri kehon kautta. Romaanin tytön käsitykset omasta itsestään kehollistuvat. Suvi Ronkaisen mielestä tyttöjen omaan ruumiiseensa kohdistama häpeä osoittaa edelleen yhteiskunnallisia valtasuhteita.¹¹³² Haakanan tulkinnassa päähenkilö odottaa miehestä elämänsä pelastajaa, prinssiä, joka kuljettaisi hänet pois kodin ja kotikaupungin Rovaniemen kauppalan¹¹³³ ahdistavasta ilmapiiristä ja sen pakahduttavista normeista:

1128 Haakana 1987, 45.

1129 Leskelä-Kärki ja Melkas 2014, 126.

1130 Kivimäki 2018, 96 ja 99: suomalaisen psykiatrian tautiluokitukseen traumaperäinen stressireaktion käsite tuli vasta vuonna 1987. Sotaneuroosia ei tunnustettu tai tunnustettu olevan olemassa-kaan ennen kuin Vietnamin sodan veteraanit oireineen kotiutuivat.

1131 Caroll ja Robinson 2000; Näre 2008, 94.

1132 Ronkainen 1999, 136.

1133 Haakana 1987, 15. Kati Kanto analysoi artikkelissaan *Syrjäkylän tyttö ja periferian paikka* (Kanto 2020, 23 ja 30) *Ruman tytön rakkauden* sijoittuvan pohjoiselle maaseudulle, ”pikkukylään” tai niin kuin otsikossaan nimeää ”syrjäkylään”. Romaani kuitenkin sijoittuu 1960-luvun alun Rovaniemen kauppalan. Teoksessa puhutaan kauppalasta, keskuskenstästä, jokirannasta, kirjakaupoista ja rautatieasemas-

Jo jostain haaveen hämärästä astuu esiin mies, komea kuin Rhett Butler, punatukkainen kuin Jalnan nuori Renny, suutelee hänet olemassaolevaksi [...].¹¹³⁴

Jälleenrakennusajan kulttuurissa nuorella naisella oli yksi selkeä tulevaisuudennäkymä: avioliitto. Haakanan romaanin päähenkilötyttö näkee unelmiensa ja mahdollisen vapautensa – pois pääsyn kotoa – esteenä kuitenkin oman rumuutensa: ”[...] mutta minkä hän voi, ruma ja jörö. Liha-va.”¹¹³⁵ Luonto on ainoa paikka, jossa tyttö on vapaa kodin ahdistavasta ilmapiiristä ja kulttuurin hänelle määrittämästä tilasta. Metsässä hän on vapaa kohtaamaan ihailemansa miehen. Useat jälleenrakennusajan lapsuutta tutkineet ovat huomanneet luonnon merkinneen vapautta ja helpotusta ajan lapsille. Lapset karkasivat kodin ahdistavaa ilmapiiriä ja aikuisten huolia metsään. Siellä oli tilaa leikkiä ja ilmaista itseään vapaasti ja ehkä myös itkeä huolensa pois:¹¹³⁶

Enää hän ei näe unta, että hiippalakkiset vinosilmäiset ryssät syöksyvät kohti ojaa, jossa hän makaa lunta suussa, varpaat kohmeessa. Nyt on hänen elämänsä ensimmäinen kesä.¹¹³⁷

Seksuaalisuus ja individualismi, jotka vaikuttivat Etelä-Suomessa jo 1960-luvulla, ennättivät kunnolla pohjoiseen naiskirjallisuuteen vasta 1970-luvulla.¹¹³⁸ Sekä Kälkäjän *Petsamolaisissa*, että Anna-Liisa Haakanan *Ruman tytön rakkaus* -romaanin tulkinnassa päähenkilötyttö pyristelee vaapaaksi kodin ahdistavasta ilmapiiristä juuri seksuaalisuutensa ja poikaystävönsä avulla. Jälleenrakennusajan tyttäristä on tulkinnoissa asettumaan

ta (Haakana 1987, 134). Jopa Rovaniemen sankarivainajien muistomerkki on tarkasti kuvattu sellaisena kuin se yhä tänä päivänä kaupungin sankarihautausmaalla on (Haakana 1987, 41).

1134 Haakana 1987, 8.

1135 Haakana 1987, 8

1136 Jouhki ja Vehkalahti 2021, 139.

1137 Haakana 1987, 91.

1138 Mukka ja Annikki Kariniemi käsittelivät teoksissaan seksuaalisuutta jo 1960-luvulla (Kariniemi 1968; Mukka 1964). Suomalaiset vastakulttuuriliikkeet toivat julkisuuteen 1960-luvun alussa monia sellaisia keskustelunavauksia, jotka vasta vuosikymmenen lopussa saavuttivat näkyvyyttä, esimerkiksi naisen asema- tai historiatulkintoja (Tuominen 1991, 390).

seksuaalisuutensa avulla vanhempaa sukupolvea vastaan, kun sota-ajan tarinoissa, esimerkiksi Ritva-Kaija Laitisen *Pahan morsiamessa*, päähenkilötytöstä ei ollut nousemaan isäänsä ja tättiään vastaan kuin vasta aikuisena. Toisaalta ei varhaisistakaan jälleenrakennusajan tyttökuvauksista puuttunut seksuaalisuutta Martta Haatasella ja Viola Kuoksa-Wavellakaan: esimerkiksi Haatasen *Törmälä, eräiden ihmisten koti* -romaanissa juuri 20-vuotias tytär Riitta pyristelee irti kodin piiristä karjalaismiehen avulla.

On mielenkiintoista, miksi tutkimusaineistoni jälleenrakennusaikaa kuvaavista emäntätulkinnoista puuttuu seksuaalisuus aika lailla täysin. Se tulee tulkintoihin mukaan oikeastaan vasta Anita Kraatarin *Kivinen tie* -romaanissa (1976) sekä Ritva-Kaija Laitisen *Jobin tarinassa* (1987). Muuten teeman kuvaus näkyy lähinnä jälleenrakennusajan tyttökuvauksessa.

Martta Haatasen ja Viola Kuoksa-Waven tulkinnoista lähtien Anna-Liisa Haakanan ja Mirjam Kälkäjän jälleenrakennusajan kuvauksiin saakka romaaneissa ne nuoret, jotka vain voivat, pakenevat kotiensa ja lapsuuden maisemansa ahdistavaa ilmapiiriä muuttamalla pois. Haakanan *Ruman tytön rakkaudessa* ensin lähtee naapurin poika: ”Älä pahoita mieltäsi, vaikka kuulisit minusta. Olen väsynyt, lähden pois.”¹¹³⁹ Myös tytön veljen kerrotaan lähteneen.¹¹⁴⁰ Vain pois lähtemällä päähenkilötyttökin pystyy rakentamaan oman identiteetin. Siinä missä jälleenrakennusajan tulkintojen tyttävät pystyvät karkaamaan kodin olosuhteita metsään tai rakkaussuhteeseen, Lapin kirjallisuuden kuvaamat kylmätilan emännät eivät pääse pois elämän olosuhteitaan – paitsi muuttamalla Ruotsiin tai kuoleamalla.¹¹⁴¹

5.5 Sodasta selviytyneet naiset

Selviytymisen eetos on yhteinen Lapin naiskirjallisuuden jälleenrakennusajan tarinoille, joiden päähenkilönaisten omat tunteet ja tarpeet ovat monesti toissijaisia, koska heidän on keskitettävä voimavaransa selviyty-

1139 Haakana 1987, 43.

1140 Haakana 1987, 33.

1141 Ruotsiin muuttavat Mirjam Kälkäjän *Petsamolaiset*-romaanin Saara sekä Anita Kraatarin *Kivinen tie* -romaanin Liisa-emäntä lapsineen. Anja Tikkasen *Isänmaan torppareiden* Siiri näkee *Liukuhihnatorppeissa* ajan, jolloin hänen vanhin poikansa palaa Ruotsista yrittämään kotitilansa isännöytystä.

miseen. Näyttämällä naisten osuuden jälleenrakennuksessa Lapin naiskirjailijoiden romaanit ovat vastamuistia suurelle kertomukselle miehisestä jälleenrakentavasta Suomesta, jota useimmat ajan tulkinnat ovat edustaneet.¹¹⁴² Poikkeuksena miehisestä kertomaperinteestä ovat kuitenkin evakkotarinat, jotka perustuvat niin kaunokirjallisuudessa kuin historian-tutkimuksessakin pääosin naisten ja lasten muistikertomuksille, eli siinä mielessä ne ovat jo lähtökohdiltaan vahvasti naisnäkökulmainen tarina- ja muistitietoperinne.¹¹⁴³ Lapin sota evakkoineen ja poltetun maan taktiikkoineen oli niin traumaattinen tapahtumasarja, että evakkoutta ei kaike-ti voitu kuvata korostamatta päähenkilön vahvuutta ja selviytymiskykyä. Evakkonaiskuvaukset toistelivatkin läpi vuosikymmenten sopeutuvan selviytyjänäisen kuvausta.

Aikuisena evakon kokeneiden kirjailijoiden tulkinnat eroavat tulkinnois-ta, joiden kirjoittajat ovat kokeneet evakon lapsena tai syntyneet sodan jälkeen. Evakon keskellä tulkintansa kirjoittaneilla Martta Haatasella, Vi-ola Kuoksa-Wavella ja Annikki Setälällä tuskin oli voimia tai edes halua näyttää lukijoilleen kaikkia poikkeusajan ikävimpiä puolia, jotka aikalaisilla olivat muutenkin liian hyvin muistissa. Tästä näkökulmasta katsottuna on mielenkiintoista, miksi juuri evakossa kirjoittaneet kirjailijat tekivät pää-henkilöistään johtajanaisia.

Sodan jälkeisillä kirjailijasukupolvilla oli evakkoon jo ajallinen etäisyys, minkä takia kuvauksiin alkoi 1970-luvulta lähtien tulla toisenlaisia sävyjä kirjailijoiden näyttäessä, millaisia vaikeuksia evakko naisille aiheutti. Poik-keuksellisimmissa evakkokertomuksissa näkökulma on saksalaismorsia-men, mikä tekee tulkinnoista jo lähtökohdiltaan vastamuistia. Vei pitkään ennen kuin Saksan armeijan matkaan lähteneiden tai saamelaisten naisten näkökulma evakkoon on historiankirjoituksessa tuotu esille.

Jälleenrakennusajan vahvojen naisten kuvaus ei jäänyt pohjoisessa kirjallisuudessa vain evakkokuvauksiin, vaan jatkui tulkinnoissa, joissa

1142 Ks. Päätalo 1964; 1985; 1985 tai Markku Pölösen elokuvat (1994; 2004).

1143 *Totto* 1968. Valtaosa rovaniemeläisen *Totto*-lehden evakkomuisteluksista on naisten kirjoitta-mia. Ks. esim. numero IX vuonna 1968. Siinä Anna Keskiniva kirjoitti evakkokokemuksistaan otsikolla ”Evakkotaival”.

päähenkilönäinen konkreettisesti raivaa ja rakentaa miehensä rinnalla. Rakentaminen oli Lapin sodan tuhoamassa maakunnassa ajankohtainen kirjallisuuden aihe, koska koko siihenastinen infrastruktuuri oli tuhottu paikoin lähes täydellisesti.¹¹⁴⁴

Ensin naisraivaajakuvauksien keskiössä olivat kansanvalistushenkiset äärimmäisen työteliäät emännät, mikä kriitikoiden mielestä sopi hyvin tulevaisuudenuskoiseen jälleenrakennusajan eetokseen. Maa- ja kansanvalistushenkisillä tulkinnolla kirjailijat kannustivat aikalaisiaan näkemään varsinaista rakennusaikaa pidemmälle: tuohan koulutus ja usean sukupolven ponnistukset maan eteen pidemmällekin kantavia lopputuloksia kuin pelkästään silmillä nähtäviä. Näin voidaan katsoa myös käyneen, sillä Pohjois-Suomi toipui vähitellen Lapin sodan seurauksista ja sen asukkaat saivat lopulta kutakuinkin Etelä-Suomen kiinni taloudellissosiaalisesti. Monet jälleenrakennusajan tavoitteet toisin sanoen saavutettiin. Vertailupohjaksi sanottakoon, että esimerkiksi maan tasalle pommitetun Dresdenin jälleenrakennus oli kesken vielä 1960-luvulla.¹¹⁴⁵

Tulkitsen niin, että ensimmäiset pohjoisen kirjallisuuden maahenkiset naistarinat yrittivät korvata kadotetun maiseman muistia. Vaikuttaakin siltä, että Lapin sota vei pohjoisen ihmisiltä ”maiseman muistin”, ja kirjailijat sen takia paikkailivat menetettyä yhteyttä kirjoittamalla jälleenrakennusajan naisista, jotka ovat kiinteästi osa ylisukupolvistaketjua. Vai onko sattumaa, että Viola Kuoksa-Wave sijoitti molempien romaaniensa (1945 ja 1957) miljöön sotia edeltävään Peräpohjolaan? Samalla lailla Martta Haatanen maalaili mielellään ylisukupolvisia tarinankaaria *Ylpeä elämä* ja *Törmälä, eräiden ihmisten koti* -jälleenrakennusromaaneissaan.¹¹⁴⁶ Sota ja sen katastrofaaliset seuraukset pyrittiin näissä tarinoissa unohtamaan ja keskittymään vahvojen naishenkilöiden avulla tulevaisuuteen.

Uudessa rauhanajassa myös valtiojohto kannusti sodan ja sen seurausten unohtamiseen. Sekä sisäministeri Kaarlo Hillilä radiopuheessaan että ylipäällikkö Mannerheim päiväkäskyssään syksyllä 1944 kannusti kansa-

1144 Ursin 1980.

1145 Ks. Forsberg 2017.

1146 Haatanen 1947 ja 1949.

laisia vaikenemaan ”sodanvärittämistä tunnetiloistaan” ja suorittamaan rauhan asettamia tehtäviä.¹¹⁴⁷ Kirjoittamalla Pellervo-seuran kirjoituskilpailuihin talonpoikaisromaanija¹¹⁴⁸ Martta Haatanen ja Viola Kuoksa-Wave toteuttivat valtiovallan kehotusta vaieta sodan tuhoista, mutta samalla he kuitenkin tekivät kirjoittamalla surutyötään.¹¹⁴⁹ Yksin jo Kuoksa-Waven romaanin kannesta huokuu tutun elämänpiirin ja maiseman tuoma turvallisuudentunne.¹¹⁵⁰

KUVA 15. Viola Kuoksa-Wave kertoo romaaninsa sisälehdillä teoksen syntyneen ”evakkoaikana koti-ikävän pakottamana”. Kuoksa-Wave 1945, 6. Kannen kuva viestittää miesten kotiinpaluukirjallisuudelle tyyppistä Lappi-romantiikkaa, jossa sodan kauhujä on hyvä paeta koskemattomaan pohjoiseen luontoon.

1147 Kirves 2015, 260; Mannerheimin Ylipäällikön Päiväkäsky N:o 139, 22.9.1944.

1148 Pellervo-seuran talonpoikaisromaanikilpailuja pidettiin ainakin vuosina 1944, 1945, 1947 ja 1949. Vuoden 1945 kilpailussa Viola Kuoksa-Waven *Kotipiiritti* ja Martta Haatanen *Eilispäivää ei enää ole* -romaanit jakoivat keskenään kilpailun toisen sijan. Ensimmäiselle sijalle pääsi Hilja Valkeapään *Talo puiden varjossa*. Kolmannen palkinnon sai Urho Karhumäen *Kylä järven rannalla* (tiedot Viola Kuoksa-Waven *Kotipiiritti*-romaanin sisäkannesta, Pellervo-seura 1945).

1149 Rantanen 2022. Viola Kuoksa-Wavea tutkinut Päivi Rantanen on sitä mieltä, että evakko aika ja Lapin sota tekivät Kuoksa-Wavesta kirjailijan.

1150 Kuoksa 1957, 6.

Lappilaisten kirjailijoiden esiin nostamia jälleenrakennusajan toimeliaita selviytyjänaisia on kiinnostavaa tarkastella juuri unohtamisen ja trauman näkökulmasta: miksi kirjoittajien katse on ollut valikoiva ja tuhon kuvia on tarinoiden miljöökuvauksissa väistely – tai kuvattu vain vähän. Traumaattiset kokemukset tunnustetaan kirjallisuudessa monesti siitä, että kirjailijoiden on ollut vaikea niitä sanallistaa, ja sen takia niitä käsitellään usein vasta vuosikymmenten päästä ja silloinkin vähäsanaisesti.¹¹⁵¹ Nina Sääskilahden mielestä pohjoisessa kirjallisuudessa kirjoitettiin paljon 1970–1980-luvuilla saksalaissuomalaisista suhteista tuhotun maisemaan sijaan, koska todellisuus oli liian raskasta kohdata.¹¹⁵² Oman tutkimusaineistoni valossa olen samaa mieltä. Evakkoon lähdöstä kyllä kirjoitettiin, mutta vähemmän evakossa olosta tai paluusta takaisin tuhotulle kotiseudulle.

Lapin sodan traumaattisuudesta kertonee jotain myös se, että selviytyjänäisten jälleenrakennusajan kuvauksissa miinavaara sivutettiin yhä 1970-luvulla. Aihe tulee esille ensimmäisen kerran Anna-Liisa Haakanan *Ruman tytön rakkaus* -romaanissa (1987), mutta siinäkin vain sivuhuomiona siitä, miten suvun naiset iltaisin muistelevat sotaa ja kauppalan ”miinakenttiä”.¹¹⁵³ Syystä voidaan sanoa, että Pohjois-Suomen jälleenrakennus on hyvin erilainen historiallinen aika- ja kokemusperiodi kuin Etelä-Suomen: Rovaniemen kauppala, Savukoski, Enontekiö ja Inari tuhoutuivat 90-prosenttisesti.¹¹⁵⁴ Jälleenrakennusajan henkeä on yleensä kuvattu ennen kaikkea tulevaisuudenuskokseksi.¹¹⁵⁵ Mielikuvat 1950-luvun vapaudesta ja nopeasta modernisoitumisesta taitavat kuvata kuitenkin enemmän Etelä-Suomen kuin pohjoisen jälleenrakennusaikaa.¹¹⁵⁶ Lapin läänin nopea rakentaminen ja täysin muuttunut kulttuurimaisema, jonne pian alettiin myös kohdistaa valtion vesivoimarakentamisen muutos- ja rakennustöitä, olivat tavalla tai toisella ylisukupolvaisia kokemus- ja muutosprosesseja.¹¹⁵⁷

1151 Lauren ja Jaago 2022, 160–161.

1152 Sääskilahti 2014, 128.

1153 Haakana 1989, 31–33; vrt. Ahokivi 1946. Ahokivi kirjoitti miinakuolemista *Juurettomat*-romaanissaan.

1154 Ursin 1980, 41–44, 424; Tuominen 2015, 51.

1155 Koivurova 2018, 59; Koivurova 2017. Jälleenrakennusajan lapsuutta tutkinut Annika Koivurova on todennut ajan kuvissa ihmisiä kuvatun reippaaksi, kirkasotsaisiksi ja työteliäiksi.

1156 Jouhki ja Vehkalahti 2021, 140.

1157 Tuominen 2015, 70; Tuominen 2011, 67–72.

Se, että Lapin naiskirjailijat ovat näin monella vuosikymmenellä kirjoittaneet evakoista, mauskoisista emännistä ja naisraivaajista, kertoo, miten keskeisiä kokemuksia Lapin sodan seuraukset ovat alueen ihmisille olleet. Romaanien aiheet ovat olleet tunnistettavia ja yhteisesti jaettavia erityisesti pohjoiselle lukijakunnalle. Näin Lapin kirjallisuus on täyttänyt tyhjiötä, jonka kansallinen hiljaisuus saksalaisajasta, evakosta, Lapin sodasta ja sen jälkeensä jättämistä tuhoista ja kaiken jälleenrakentamisesta olivat vuosien saatossa ihmisten mieleen jättäneet.

Eriaikaisia evakko- ja naisraivaajakuvauksia yhdistävät työnkuvaukset. Uusin tutkimus ajattelee rakentamisen ja perheen perustamisen eetoksen liittyneen vahvasti sodan kokeneiden ihmisten selviytymiseen, mutta myös valtion taholta harjoitettuun propagandaan. Sodan jälkeen epäiltiin, että vuodet rintamalla olivat tehneet miehistä työhaluttomia. Senkin takia kaikkinaiseen työntekoon kannustettiin ja velvoitettiin.¹¹⁵⁸ Käsillä tekemisen ja työnteon on myöhemmin ymmärretty olleen toimiva lääke sota-ajan traumojen purkuun. Jenni Kirves nostaa tutkimuksessaan esille, että kehoon kilpistyneeseen traumaan auttavat sanoja paremmin kosketus, läheisyys ja käsillä tekeminen eli fyysinen työ.¹¹⁵⁹ Ei siis ihme, että jälleenrakennusajan ihmiset purkivat tuntojaan työhön¹¹⁶⁰ ja hakeutuivat läheiseen vuorovaikutukseen toistensa kanssa ja että työnteosta ja raivaamisesta niin paljon kirjoitettiin. Sodanjälkeisestä työn eetoksesta on löydettävissä jälkiä myös nykypäivän suomalaisesta kulttuurista.

”Vaikka naisihminen ei isäukon rinnalla päässytkään työhommista puolille, ei osillekaan, niin jälkensä ne ovat jättäneet mummonkin kädet näille saroille”,¹¹⁶¹ kirjoitti Martta Haatanen *Törmälä, eräiden ihmisten koti* -romaanissaan. Eriaikaiset naisraivaajatulkinnat näyttivät, miten myös nainen jälleenrakensi työllään tuhattua Lappia.

1158 Ks. esim. Kirves 2024.

1159 Kirves 2024, 165.

1160 Haastattelussaan Herman Majjala kertoo, miten sodan jälkeen ihmiset rakensivat 15–16 tuntia päivässä. ”Kaikki tekivät töitä”. Airio ja Hytönen 2016.

1161 Haatanen 1949, 87.

6 POHJOINEN NAISKIRJALLISUUS MIELEN JÄLLEENRAKENNUSTYÖNÄ

Tarkastelemalla kirjallisuuden naiskuvia halusin selvittää, millaisina Lapin naiskirjailijat ovat romaaneissaan 1940–1990-luvuilla halunneet muistaa sota- ja jälleenrakennusajan naiset ja millaisia tulkintoja heistä tehdä. Pysin kontekstoivan ja historiallistavan analyysin lomassa osoittamaan pohjoisen naiskirjallisuuden monikymmenvuotisen perinteen, kahdentoista naiskirjailijan tuotannon ja siihen liittyvän vastaanoton.

Tutkimukseni osoittaa, että naisten rooli on pohjoisen historiassa ollut niin konkreettisesti kuin implisiittisesti merkittävä. Usein toistettu selviytymismyytti on korostanut, että suurin osa suomalaisista selvisi sodasta, mikä pitää paikkansa, mutta pohjoinen kaunokirjallisuus muistaa myös heitä, jotka eivät selvinneet. Osalle sota tarkoitti kokemuksia, joista he eivät kenties koskaan kyenneet täysin toipumaan ja joita myös seuraava sukupolvi joutui tiedostaen tai tietämättään kantamaan.

Väitän, että lappilainen naiskirjallisuus on ollut keskeisesti rakentamassa pohjoista identiteettiä ja historiakäsitystä. Toisin sanoen se on vaikuttanut osaltaan siihen, mitä ja miten alueen historiaa muistetaan. Tutkimusaineistoni kaksitoista kirjailijaa kirjoitti proosassaan lappilaisten naisten sodan ja jälleenrakennusajan kokemuksista siitakin huolimatta, että näillä tarinoilla ei kansallisella tasolla useinkaan ollut yhteistä merkitysvarantoa.

6.1 Pohjoiset naistulkinnat täydentävät kuvaa menneestä

Romaaneissa naistyyppien kulttuurinen paikka rakentuu usein äitiyden, työnteon, hoivaamisen ja perheen huoltamisen varaan, mutta tulkinnoista nousevat esille myös naisen itsenäisyys ja mahdollisuudet omaan ajatteluun ja toimintaan – paikoin mahdollisuus lisäksi puolustaa omia rajojaan. Sukupuoli on keskeinen tekijä analyyseissäni. Monet tutkijat ovat korostaneet, että sukupuolta tulee aina tutkia suhteessa aikaan ja kulttuuriin.

Ei voida puhua pelkästään siitä, mitä naiset ja miehet ”tekivät” sota- tai jälleenrakennusaikana. Sukupuolirakenne on kulttuurinen, ja se syntyy ja muuntuu ajassa. Niin myös sen rajat ovat riippuvaisia kulloisestakin kulttuurista.¹¹⁶² Juuri näitä kulttuurisia rajoja olen pyrkinyt naiskuva-analyseissani näyttämään ja kontekstualisoimaan. Naiskuvien muutos ajassa onkin ollut yksi keskeinen tutkimuskohteeni.

Tutkimustuloksena en yllätynyt siitä, että mitä lähemmäs 1990-lukua teosten naiskuvat tulevat, sitä monipuolisempia näkökulmia sota- tai jälleenrakennusajan naiseudesta niissä näytetään. Sen sijaan 1940- ja 1950-lukujen tulkinnat yllättivät monessa kohtaa: toisin kuin oletin, sota-ajan kirjailijat tarttuivat oman aikansa naisten elämän haasteisiin ja ongelmiin. Lapin naiskirjailijat ovat esimerkiksi kirjoittaneet fiktiivisissä tulkintoissaan 1940-luvulta lähtien, millainen vaikutus sodasta palaavien miesten oireilulla oli kotirintaman naiseen ja lapseen.

Varhaiset tulkinnat olivat varovaisia, koska kirjailijat osallistuivat yhteiskunnalliseen keskusteluun aikansa suomin mahdollisuuksin. Toisin sanoen heidän täytyi jatkuvasti pitää kirjoittaessaan sotasensuuri mielessä. Tämän takia esimerkiksi Martta Haatasen tulkintoissa vaikeimpia teemoja, kuten vaikka sota-ajan avioeroja, esiaviollista seksiä, perhe- tai seksuaaliväkivaltaa, käsitellään usein sivuhenkilöiden kautta, ei niinkään päähenkilön.

Sota-aikana kaunokirjallisuus huomattiin tärkeäksi välineeksi vaikuttaa kansalaisten mielialoihin, minkä takia valtion tiedotuslaitos pyrki vaikuttamaan sensuurilla siihen, millaista kaunokirjallisuutta Suomessa julkaistiin. Tämä osaltaan ihanteellisti sota-ajan naiskirjailijoiden romaanien naiskuvia, mutta kirjailijat pystyivät ovelasti kiertämään valvonnan sijoittamalla ajalleen arkaluonteisimmat teemat sivuhenkilöidensä tarinoihin pitämällä näin päähenkilöt ajan vaatimusten mukaan ihanteellisina. Feministinen vastakarvaan luenta osoittautuikin hyväksi tutkimusmetodiksi, sillä sen avulla ymmärsin sivuhenkilöiden ristivalottavan myös päähenkilöitä.

Sota-ajan naiskuvien ihanteellisuuden aste väljenee sitä mukaa, mitä myöhemmässä sodan vaiheessa teokset on kirjoitettu. Varhaiset tulkin-

1162 Bourke 2006, 42.

nat onnistuvat silti yllättämään: esimerkiksi Martta Haatasen ja Annikki Setälän isänmaallisen äitiyden tulkinnat osoittavat, että naiset joutuivat sota-ajan ympärivuorokautisessa työnteossaan liian koville.¹¹⁶³ Tulkinnat ovat varovaisia, koska kirjailijat eivät halunneet kotirintaman kuvauksistaan liian synkkiä, sillä kotiväen mielialat ja selviytyminen vaikuttivat välittömästi eturintaman kestokykyyn.

Lapin naiskirjailijat tuovat esille tulkinnoissaan sota-ajan työn yhteiskunnallisen merkityksen. Ilman naisten osallistumista Suomi ei olisi pärjännyt niin hyvin kuin pärjäs. Kuitenkin vasta myöhemmät tulkinnat pystyvät osoittamaan, miten raskasta sota-aika pahimmolleen naiselle saattoi olla. Esimerkiksi Kirste Palton *Voijaa minun poroni* -romaanin Piiret hajoaa psyykkisesti, sillä elämä on liian kuormittavaa: ruokaa on kehnosti ja lapset ovat tautien riepottelemia. Vaikka sota-ajan naiskuville työnkuvaus on keskeistä ja työ ajan kuvauksissa tärkeä selviytymiskeino, näyttävät lappilaiset naiskuvaukset yhtäältä, että osalle sota aiheutti mahdottoman työtaakan ja he eivät siitä selvinneet.

Sota-ajan naiskirjailijat Martta Haatanen ja Viola Kuoksa-Wave suosivat naisen uhri- tai kasvutarinaa. Samanlaiset arkkityyppiset fiktiiviset tarinat toistuivat Seija Aunilan mukaan myös sota-ajan *Kotiliedessä*. Se ero tulkinnoissa kuitenkin oli, että ajan kaunokirjallisuus ei kuvannut sota-ajan naisia yhtenäiseksi ryhmäksi toisin kuin aikakauslehti.¹¹⁶⁴ Sota-ajan naisuutta kuvatakseni kehitinkin tähän tutkimukseen käsitteen *isänmaallinen äitiys*. Se on lähellä naistutkimuksen käyttämää yhteiskunnallisen äitiyden käsitettä mutta kuvaa minusta paremmin, miten sota-aikana naisen odotettiin osallistuvan isänmaalliseen työhön ja olevan työn kautta äitinä koko kansakunnalle. Varhaiset isänmaallisen äitiyden tulkinnat osoittavat, että kotirintaman nainen saattoi jatkuvien pommitusten takia olla myös aivan yhtä suuressa kuolemanvaarassa kuin miehet eturintamalla.

Jo sota-ajalla kirjoitetuista naiskuvista voidaan lukea ensimmäisiä heikkoja signaaleja sukupuoliroolien muutoksesta. Vaikka sota heikensi nuorten suomalaisnaisten koulutusmahdollisuuksia (jatkosodan syksynä

1163 Ks. Haatanen 1941 tai Setälä 1945.

1164 Aunila 2000, 26.

moni korkeakoulu sulki poikkeustilanteen takia ovensa), kannustettiin ja veloitettiin naisia työntekoon. Naisihanteen muutos näkyy pohjoisissa sota-ajan naistulkinnoissa: esimerkiksi Annikki Setälän lottaromaanin päähenkilö Elli ihailee kaikessa mieheensä tukeutuvan äitinsä sijaan itsenäisiä naisia, jotka pystyvät säilyttämään toimintakykynsä myös hankalissa tilanteissa.¹¹⁶⁵ Sota-ajan onkin katsottu muuttaneen naisten minäpystyvyysskoemuksia sekä nostaneen heidän työllistymisasettaan. Moni nainen, joka ennen sotaa ei ollut kodin ulkopuolisessa palkkatyössä, oli sota-aikana työmarkkinoilla.¹¹⁶⁶

Vei kuitenkin vuosikymmeniä sodan jälkeen, että päähenkilöt pystyttiin kuvaamaan poikkeusyksilöiksi. Silti kirjailijoiden 1970- ja 1980-lukujen tulkinnossakaan tuotetusta perinteisestä naiseudesta jollakin lailla poikkeavien naistyyppien kohtalot eivät ole helppoja. Esimerkiksi Annikki Kariniemen *Veren kuvan* (1971) Kaarina, joka rikkoo monella tapaa sota-ajan normeja ja on aloitekykyisyydessään ja itsenäisyydessään enemmän maskuliininen oman tiensä kulkija kuin tyyppillinen ihanteellinen sota-ajan nainen, tuhoutuu tarinan lopussa. Tutkimustulokseni sisältävätkin luvuissa 3–4 pääosin kotirintaman naiskuvia. Paradoksaalisesti kotirintaman naistulkinnat eivät oikein kelvanneet kriitikoille, koska ne olivat poikkeuksellinen näkökulma sotaan. Kuitenkaan naiskirjailijoiden ei oletettu kirjoittavan eturintamastakaan, koska vallitsevan käsityksen mukaan nainen ei pystyisi varsinaisesta sotimisesta uskottavasti kirjoittamaan.¹¹⁶⁷ Ehkä juuri tästä syystä tutkimusaineistostani ei löydy muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta rintaman läheisyyteen sijoittuvia naiskuvauksia,¹¹⁶⁸ vaan runsaimmin edustettuna ovat työteliäät kotirintaman naiset ja äidit sekä niin sanotut ”langenneet naiset”, joihin olen tutkimusluvussa 4 sisällyttänyt

1165 Setälä 1945, 112.

1166 Hytönen 2014, 80.

1167 Ks. esim. *Uusi Suomi* 1943. Kriitikko-kirjailija Lauri Viljanen pitää kotirintamalle sijoittuvan *Kirkastettu sydän* -romaanin taistelukupauksia pääosin naiiveina ja epärealistisina: ”Varmaan olisi ollut [...] viisaampaa jättää varsinaiset taistelukupaukset tästä naisellisen tunteikkaasta romaanista.” Näkemys vaikutti vielä 2000-luvun alussakin. Ulla-Leena Lundbergin *Marsipaanisotilaan* kuvausta ei pidetty uskottavana, koska armeijaa käymättömän naisen ei uskottu osaavan kirjoittaa sodasta. Ks. Leskelä-Kärki ja Melkas 2015, 111; Lundberg 2001.

1168 Rintamakuvauksia löytyy Maritta Haatasen *Kirkastetusta sydäimestä* (1943), Annikki Kariniemen *Veren kuvasta* (1971) sekä Ritva Kariniemen *Katkerasta savusta* (1987).

niin ”hätäntyneet kihlatut” ja sodan takia avioon kiirehtineet morsiamet kuin saksalaismorsiamet sekä seksuaaliväkivallan uhriksi joutuneet naiset.

Seksuaalisuus oli kuitenkin teema, jota monen kirjallisuuskriitikon mielestä ei sota-ajan naiseen olisi saanut liittää kaunokirjallisuudessa, ei edes 1970-luvulla, vaikka sodasta oli kulunut jo vuosikymmeniä. Usealla vuosikymmenellä kirjoitetut langenneen naisen tulkinnat paljastavat, että naisten pelko tulla leimatuksi huonoksi naiseksi on kulttuurimme ydinkuvia niin kuin huoradiskusseja tutkinut Helena Saarikoski on tutkimuksissaan todennut. Länsimaisessa kuvastossa ei seksuaaliselle naiselle ole tarjolla muuta roolia kuin huonon naisen. Tämän saivat kokea monet kirjailijat saamissaan lukija- ja teoskriitikeissä – varsinkin Annikki Kariniemi sekä Ritva-Kaija Laitinen mutta yllättäen myös 1940-luvulla Martta Haatanen. Kriitikoille tutkimusaineistoni poikkeavat naiskuvat aiheuttivat päänvavaa. Usein kriitikojen suhtautumisessa tulkintaan näkyy ajan suhtautuminen kirjailijan sukupuoleen.

Laskin tulkinnoissani langenneiksi naisiksi ne romaanien naishahmot, jotka tarinoissa päätyvät esiaviolliseen suhteeseen. Hätäntyneet kihlatut on naiskuvatyyppi, jota muut tutkijat eivät ole nostaneet sota-ajan naista koskevissa tutkimuksissaan esille. Hahmo on tainnut tosielämässäänkin olla yleinen, koska Martta Haatanen heitä niin paljon ja näkyvästi sekä *Pohjolan Sanomissa* että sota-ajan romaaneissaan puolusti ja kuvasi.

Koska sota-ajan kirjailijat eivät halunneet entisestään pahentaa kotirintaman naiseen kohdistuvia epäilyjä, joita erityisesti jatkosodan alun lehdistö löysi kotirintaman naisten saksalaissuhteista, Martta Haatanen, Viola Kuoksa-Wave ja Annikki Setälä eivät saksalaismorsiamista juurikaan kirjoittaneet.¹¹⁶⁹ Maineestaan ja mahdollisesta aviottomasta lapsesta huolestuneet kihlatut ovat heidän romaaneissaan lähinnä sivuhenkilöitä. Sen sijaan sota-ajan avioliittobuumiin aiheuttamiin ongelmiin Haatanen ja Kuoksa-Wave ottavat suuremmin kantaa – mutta taas ajalleen tyyppillisen varovaisesti. Haatanen romaaneissa päähenkilöt haaveilevat avioerosta, mutta ratkaisuksi kirjailija ei sitä yhdellekään heistä suo.¹¹⁷⁰ Avioliittoon

1169 Ks. Haatanen 1945.

1170 Ks. esim. Haatanen 1942; Haatanen 1945.

kiirehtimisen teema paljastaa myös yhden konkreettisen sota-ajan naisen elämään vaikuttavan tilanteen: naisten ja miesten välillä vallitsi määrällinen epäsuhta, koska miehiä kaatui rintamalla kaiken aikaa. Kilpajuoksu hyvistä miehistä on siis ajalle tyypillinen kirjallisuuden ja tosielämän asetelma jo sodan keskellä niin kuin sen jälkeenkin.¹¹⁷¹

Saksalaismorsian ilmestyi toden teolla lappilaiseen naiskirjallisuuteen vasta 1970-luvun alussa Annikki Kariniemen *Veren kuvassa*. Kariniemi purki langenneen naisen myyttiä siinä, että päähenkilö Kaarina ei suostu uhrin rooliin. Aina ei ole kuitenkaan helppoa analysoida, onko naistulkinnassa kyse langenneen naisen myytistä vai sittenkin seksuaalisen hyväksikäytön tulkinnasta. Erityisesti Kariniemen *Veren kuvan* Kaarinan kohdalla tämä ei ole aina selvää. Sota-ajan naisen kokema seksuaalinen väkivalta on teemana niin vaikea, että sen käsittely on ollut mahdollista suoremmin vasta monta vuosikymmentä sodan jälkeen. Seksuaalista väkivaltaa ei kuitenkaan ymmärretty vielä 1970-luvun kulttuurissa sodan seuraukseksi, mikä näkyy siinä, että kriitikot eivät teemaa romaanista arvioihinsa nostaneet. Päinvastoin – Kariniemen tulkinta mitätöitiin nimeämällä se seksillä ja saksalaisilla myyväksi viihdekirjaksi. Sota-ajan seksuaaliväkivallasta ei julkisuudessa keskusteltu vuosikymmeniin, vaikka naiset nimenomaan sodasta johtuen, sen uhreina, joutuivat raiskatuiksi tai muutoin kaltoin kohdelluiksi.¹¹⁷² Naisten kokemukset osuivat tabuun, ja tämän takia teeman ympärille tihentyi täydellinen hiljaisuus, joka purkautui kiertoteitse taiteissa.¹¹⁷³ Vasta 1980-luvulla kriitikot alkoivat ymmärtää saksalaismorsiantulkintojen olevan tärkeitä lappilaisten itseymmärrykselle.

Satu Saarinen on kritisoinut sitä, että suomalainen naistutkimus on omalta osaltaan vahvistanut käsityksiä sota-ajan naisesta sankarina tai uhrina. Hän kysyykin, onko näissä rooleissa tilaa inhimillisyydelle eli jokaiseen ihmiseen kuuluvalla ristiriitaisuudelle, valinnanvaikeudelle, keskeneräisyydelle ja elävyydelle. Sota-ajan nainen pitäisi Saarisen mukaan viimein

1171 Ks. esim. Haatanen 1945; Setälä 1945; Kariniemi 1955.

1172 Vrt. Ashplant 2021, 17. Tässäkin mielessä tutkimusaineistoni kirjailijoiden voi nähdä olleen uuden sotahistorian ydinkysymysten äärellä: kiinnostavathan nykysotahistoriaa nimenomaan uhrin, eivät enää sankarit.

1173 Stanczak-Wislicz 2021, 68.

armahtaa kapeasta roolista, johon historiakerronta hänet on pakottanut. ”Yhtä lailla tulisi ymmärtää henkilökohtaisten valintojen mahdollisuutta ja pakkoa.”¹¹⁷⁴ Minusta Lapin naiskirjallisuudesta on löydettävissä niin monenlaisia rooleja sota-ajan naiseudesta, että tutkimusaineistoni perusteella ei voida väittää naishahmojen joutuneen vain kapeaan sankari/uhri-asetelmaan. Joskin ymmärrän Saarisen kritiikin. Esimerkiksi Ritva-Kaija Laitisen *Pahan morsian* -romaanin nimi – kannen kuvasta puhumattakaan – rakentaa saksalaismorsiamesta toiseutta, vaikka Laitisen tulkinta itsessään ei niin tee; murtautuuhan päähenkilö ulos yhteisön hänelle antamasta roolista ja muuttaa sodan jälkeen pois kotikylältä. Toisaalta kaunokirjallisuudessa päähenkilöt usein edustavat juuri marginaalia, toiseutta tai uhria, koska silloin heidän kauttaan on helpompi peilata kulttuurin vallankeskukusia ja normeja. Väitän kuitenkin, että selkeän sankari/uhri-asetelman sijaan naishahmot ovat Lapin naiskirjallisuudessa pääosin ristiriitaisia, niin kuin nuoret ihmiset monesti ovat.

Huomasin tutkimukseni aikana, miten vähän jälleenrakennusajan raivaajanaisia lopulta on Suomessa tutkittu. Romaanien naiskuvia kontekstualisoimalla pystyin perustelemaan, että kirjailijat osallistuivat jälleenrakennusajan naiskuvauksellaan aikansa yhteiskunnalliseen keskusteluun. Esimerkiksi raivaajanaistulkintoillaan he keskustelivat sodanjälkeisen ajan asutuspolitiikasta ja sen vaikutuksista alueen naisiin. Asutustilojen perustaminen oli sodan jälkeisessä Lapissa ajankohtainen aihe. Naisraivaajatulkinnat rikkoivat perinteistä agraarista sukupuolten välistä työnjakoa siinä, että niissä nainen raivaa miehensä rinnalla. Varsinkin Martta Haatasen ja Anja Tikkasen emännät tarttuvat kannonjuurista kiinni ja rakentavat miehensä kanssa tietä korpeen. Kiinnostavaa oli myös huomata, miten erityisesti Martta Haatasen jälleenrakennusajan tulkinnoissa mausko toimii nostalgian keinona lohduttaa aikalaisiaan. Kirjoittamalla entisten sukupolvien tekemästä työstä kirjailija paitsi korostaa naishahmojensa yhteiskunnallista roolia vakauden ja pysyvyyden tuojina myös luo yhteyttä mene-

1174 Saarinen 2023, 184–185.

tettyyn kulttuurimaisemaan. Voipa näitä emäntäkuvauksia niin ikään pitää jatkumona evakkokirjallisuudessa esiintyneen naisjohtajan hahmolle¹¹⁷⁵.

Ennako-oletukseni ennen tähän tutkimukseen ryhtymistä oli, että naisraivaajakuvausten maauskoisuus jäisi 1950-luvulle, mutta tutkimukseni todisti toisin: maausko vaikutti yhä 1970-luvun kylmätilan emäntäkuvauksissa muotoaan muuttaneena. Myöhemmissä tulkinnoissa naisraivaajat eivät hae lohdutusta ja voimaa enää niinkään maauskon välittämästä nostalgiaista, vaan he haluavat tulla taloudellisesti toimeen omalla työllään eli saada maasta elantonsa. Naturalistisimmat raivaajakuvaukset löytyvät 1970- ja 1980-luvuilta. Ne nostavat jälleenrakennusajan traumaattisemman puolen esille: Lappi nostettiin sodan jälkeen jaloilleen tavallisten ihmisten työllä ja myös heidän terveytensä hinnalla. Esimerkiksi Anja Tikkasen *Isänmaantorpparit* näyttävät raivaajaemäntä-Siirin elämän selviytymistais-teluna. Erityisesti 1970-luvun henkeen kuului nostaa yhteiskunnallisia epäkohtia esille, mikä osaltaan selitti kurjuuden korostamista tulkinnoissa. Poikkeuksia kuitenkin oli. Anita Kraatarin *Kivinen tie* (1974/2001) näyttää yhtä lailla pientilallisen vaikeudet kuin myös arjen voimavarat ja pientilan emännän ilon hetket.

Yllättäen kuitenkin vasta jälleenrakennusajan tyttärien kuvauksessa ajan naiskuvaan tulee vahvemmin seksuaalisuuden teema. Tyttärien kuvaus ristivalottaa raivaajaemäntätulkintoja: siinä missä romaanien emännät tyytyvät osaansa, tyttäret kapinoivat. Jälkimuistiteoria auttoi minua ymmärtämään asiaa kirjailijoiden biografian näkökulmasta. Tutkimukseni kirjailijoista monet ovat sotilaiden ja pientilan emäntien lapsia, joiden ei tarvinnut enää uhrata kaikkea isänmaalleen sotien tai raivaten, niin kuin heidän vanhempiensa sukupolven oli pitänyt tehdä. Kuitenkin näiden asutustilan lapsien (Kälkäjä, Laitinen, Kraatari) kirjoittamissa tulkinnoissa raivaajasukupolvi armahdetaan näyttämällä, ettei ollut sen syytä, että niin monella pohjoisen korpeen raivatulla kylmätilalla tapahtui 1970-luvun alussa konkurssi ja edessä oli poismuutto maalta. Pientilojen elinvoimaisuuteen vaikuttivat rakenne- ja kulttuurimuutos, vaikka toisaalta kirjailijoi-

1175 Ks. Haatanen 1949.

den tulkinnat näyttävät, että sodanjälkeinen asutuspolitiikka onnistui sille asetetuissa tehtävissä: raivaajapolvi rakensi kodin perheelleen ja kasvatti suuret ikäluokat aikuisiksi.

Jos pitäisi nimetä, kuka tutkimukseni kirjailijoista uudisti proosassaan eniten sodan ja jälleenrakennusajan naiskuvausta, olisi vastaukseni Annikki Kariniemi. Hän erottuu pohjoisen naiskirjallisuudesta poikkeuksellisen rohkeana uudistajana. Kariniemi oli kirjailijajoukosta ensimmäinen, joka pystyi kirjoittamaan suuremmin niin saksalaissuomalaisista suhteista, seksuaali- ja parisuhdeväkivallasta, sota-ajan sosiaalisista ongelmista, sodan jättämistä psyykkisistä jäljistä kuin asutustilallisten köyhyydestä. Mielestäni tutkimukseni mielenkiintoisinta antia ovat juuri ne tutkimusluvut, joissa olen pystynyt osoittamaan, miksi ja miten joku kirjailijoista on uudistanut sodan ja jälleenrakennusajan naiseuden kuvausta. Erityisesti poikkeukset haastoivat minua tutkijana. Haastavinta kulttuurihistoriallisessa naiskuva-tutkimuksessa oli pitää naiskuva analyysin keskiössä eikä innostua liiaksi tutkimaan fiktiivisen kertomuksen kuvauksen kohteena olevaa aikakautta tai teoksen kirjoitushetken kulttuuria.

6.2 Mitä uutta käsitteet naiskuva, vasta- ja jälkimuisti tutkimuksessani tuottivat?

Parhaimmillaan teoriat tarjoavat uudenlaisia kysymyksiä perinteisille lähteille.¹¹⁷⁶ Naiskuvan, ja vasta- ja jälkimuistin osalta tutkimukseni tuotti paikoin tuoreita tarkastelunäkökulmia. Tässä alaluvussa pohdin, onko lappilainen naiskirjallisuus lopultakaan vastamuistia, ja jos on, niin mille. Lopuksi mietin, tuoko Marianne Hirschin jälkimuistiteoria jotakin uutta 1930- ja 1940-luvulla syntyneiden kirjailijoiden naiskuvatulkintojen ja kirjoittamisen ymmärtämiseen.

Kysymys vastamuistista näkyi tutkimusluvuissani, mutta en jäänyt joka käänteessä pohtimaan, ravistelevatko tutkimustulokseni totuttua ja toistettua historiakuvaan tai lähestytäänkö sitä sota- ja jälleenrakennusajan

¹¹⁷⁶ Kinnunen 2001, 26.

naistulkinnossa uudesta näkökulmasta, eli liikutaanko Michel Foucault'n määrittelemällä vastamuistin alueella. Selvää on, että tutkimani kaunokirjallisuus purkaa marginaalisuutta tuottavia kulttuurisia diskursseja kuten, "unohdettu Lapin historia" tai "unohdettu lappilaisten naisten historia" tai "unohdettu lappilainen naiskirjallisuus". Yhtäältä lappilaiset romaanit purkavat sota-ajan naisesta usein esitettyä sankari-uhri-vastaparia. Ennen kaikkea pohjoisen sodan ja jälleenrakennusajan naiseuden tulkinnat tuovat esiin naisten osuuden Lapin historiassa.

Postkolonialistista kritiikkiä, johon vastamuistin käsitteenkin on katsottu kuuluvan, on kritisoitu siitä, että yrittäessään poistaa dikotomioita, toiseutta ja marginaalisuutta se entisestään vahvistaa vanhoja vastakkainasetteluja. Myös postkolonisaation kriittistä ja syyttävää sävyä on arvoستeltu.¹¹⁷⁷ Kuitenkin näen, että unohtunutta ja marginaaliin jäänyttä tietoa on arvokasta nostaa esille vastakkainasettelunkin uhalla. Lappilaisen naiskirjallisuuden tutkimus lisää lappilaisten tietoutta oman alueensa kaunokirjallisuudesta ja tuo myös pohjoisen kirjallisuuden uudesta näkökulmasta valtakunnalliseen tietoisuuteen.

Mietin monta kertaa tutkimusta tehdessäni, onko vastamuisti automaattisesti vain postkolonialistinen käsite. Senhän voi yhtä lailla ajatella olevan sukupuolentutkimuksen käsite. Sukupuoli on tutkimuksessani tärkeä osa vastamuistin kysymyksenasettelua. Tutkinhan sitä, miksi vei monta vuosikymmentä, ennen kuin naisen sodan ja jälleenrakennusajan kokemukset pääsivät julkisuuteen. Pohjoinen kaunokirjallisuus täydensi niin ilmestymisaikanaan kuin yhä nykyisin täydentää suomalaisten käsityksiä sodasta. Vaikka Museoviraston muistitietokeruissa ja historiallisessa tutkimuksessa naiset unohdettiin vuosikymmeniksi, näin ei tapahtunut suomalaisessa kaunokirjallisuudessa. Sota esitettiin julkisuudessa pitkään yksipuolisesti rintamamiesten näkökulmasta. Kaunokirjallisuus tarjosi naisille kuitenkin 1940-luvulta lähtien mahdollisuuksia käsitellä niin omia, läheistensä kuin yhteisönsä sodan kokemuksia. Naisten sodan- ja jälleenrakennusajan tul-

1177 Ridanpää 2005.

kintoja siis julkaistiin, mutta niistä useimmat jäivät marginaaliin, koska niiden näkökulma oli totutusta poikkeava.¹¹⁷⁸

Yksi tärkeimmistä tutkimustuloksistani on, että lappilaiset naiskirjailijat kirjoittivat nimenomaan Lapin naisten sota- ja jälleenrakennusajan historiakokemuksista. Teosten päähenkilöt ovat pääsääntöisesti naisia tai nuoria tyttöjä. Naisten sodankokemuksista kirjoittaminen oli erityisesti 1940- ja 1950-luvuilla poikkeuksellista, eikä sodasta kirjoittavia naisia tuolloin ollut koko maassa kuin kourallinen.

Useimmiten puhutaan sodan käyneiden miesten näkemistä painajaisista, huonoista hermoista ja traumojen viinalla lääkitsemisestä¹¹⁷⁹, mutta yhtä lailla sodan kokeneilla naisilla on ilmennyt poikkeusvuosien aiheuttamia oireita. Sota on jatkanut elämäänsä ihmisten kehoissa.¹¹⁸⁰ Sanotaan, että esimerkiksi sodan äänet jäivät kehon muistiin – saatikka väkivallan kokemukset.¹¹⁸¹ Traumaattisiin kokemuksiin, kuten perheväkivaltaan tai sota-ajan seksuaaliväkivaltaan, liittyy häpeää ja hiljaisuutta. Elina Arminen epäileekin, että lähisuhdeväkivallan motiivia on liitetty sota-aikaa kuvaaviin kirjoihin juuri tämän analogian tähden: sitä, mistä on eniten oltu hiljaa ja mitä eniten on hävetty, on vaikea myöhemminkään puhua. Logiikka lie-nee aivan sama sotarikoksissa.¹¹⁸²

Koen, että omassa tutkimuksessani työni painavinta antia ovat Lapin ensimmäisten naiskirjailijoiden – Martta Haatasen, Viola Kuoksa-Waven ja Annikki Setälän – sodan- ja jälleenrakennusajan tulkinnat, koska ne avaavat niin ainutlaatuisen aikaikkunan lappilaisten naisten kokemuksiin. Tietysti aikalaistulkinnoissa näkyvät aikansa sotasensuurilait ja -propaganda sekä ihanteet, mutta kun nämä kirjoitusajan kulttuuriset tekijät huomioi, on niistä pääteltävissä, millaiset raja-aidat vaikuttivat sota-ajan naisten (ja

1178 Ks. esim. Irja Virtasen *Kenttäharmaita naisia* (1956), joka oli bestseller, kunnes kustantaja veti teoksen pois markkinoilta sen lottakuvauksen takia (Kinnunen 2006a, 279 ja 322). Lapin naiskirjailijoista Ritva-Kaija Laitinen kertoi haastatteluissaan, miten vaikeaa hänen oli saada romaanejaan kustannetuiksi. Etelän kustantamoja ei kiinnostanut hänen saksalaisen sotamorsianpäähenkilönsä tarina, josta tuli sittemmin myyntimenestys pienen oululaisen *Pohjoisen*-kustantamon julkaisemana. *Lapin Kansa* 1986.

1179 Kivimäki 2018, 44.

1180 Kivimäki 2018, 45.

1181 Kirves 2024, 17.

1182 Arminen 2021, 87.

myös ajan kirjailijoiden) ”liikkumattilaan” – eli mikä ajassa oli naisille mahdollista ja mikä ei.

Ylipäätään Lapin naiskirjailijat näyttivät, miten erilainen kokemus sota voi naiselle ja miehelle olla. Naisten, lasten ja vähemmistöjen näkökulma sotaan puuttui pitkään julkisuudesta, koska se ei sopinut sankarilliseen torjuntavoittoon esitettyyn kertomukseen. Naisten kokemukset eivät nojautuneet perinteisen sotakertomuksen traditioihin kuvatessaan arkea kaukana etulinjasta.¹¹⁸³ Kun pohjoisen naiskirjallisuuden naiskuvat otetaan osaksi sodan tulkintaa, kuva poikkeusvuosista moninaistuu ja laajenee, ja mikä tärkeää – Tuula Hökkää lainatakseni – ”diskurssin sukupuolittuneisuus havainnollistuu”.¹¹⁸⁴

Olettamukseni tutkimukseni alkumetreillä oli, että Lapin naiskirjailijoiden tulkinnat sodasta ja jälleenrakennusajasta lähes järjestelmällisesti haastaisivat historian kansallista tarinaa. Aina näin ei kuitenkaan ole. Esimerkiksi kaikista Martta Haatasen sota- ja jälleenrakennusajan romaaneista ei ole luettavissa mitään erityistä aikaan sidottua lappilaista näkökulmaa – naisnäkökulma kylläkin. Useimmat lappilaiset kirjailijat antoivat kuitenkin tulkinnoillaan lukijoilleen välineitä käsitellä pohjoisen menneisyyttä, koska vasta sosiaalisesti työstettyjä ja kielellisesti merkityksellistettyjä kokemuksia pystytään jakamaan niiden tullessa osaksi yksilöllistä tai yhteisöllistä merkitysväriä. Ilman jakamista Klaus Klazelin mielestä kokemukset jäävät ”vaeltamaan” (*vagabundieren*) ja vaikuttamaan yksilöiden tai yhteisöjen alitajuntaan. Esimerkiksi Lapin sota ei ole ollut missään vaiheessa osa kansallista traumaa. Heti sodan päätyttyä siitä tiedettiin Etelä-Suomessa hyvin vähän.

Paitsi vastamuistia perinteisille sota-ajan tulkinnoille, tutkimusaineistoni löytyy vastamuistia myös materiaaliselle, miehelle ja taloudelliselle prosessille, jona jälleenrakennusta on tavattu pitää. Pohjoisen naiskirjallisuuden tulkinnoissa jälleenrakennus on prosessi, johon myös naiset ja lapset osallistuvat. Lapin naiskirjailijoiden tuotannossa sodasta selviäminen ja siitä eteenpäin meneminen on nähty mielen työnä ja prosessina

1183 Karkama 1998, 23.

1184 Hökkää 1998, 27.

– henkisenä jälleenrakennuksena¹¹⁸⁵, sillä kirjallisuus pitää sisällään hiljaisuuksia puhkovaa, eheyttävää katarttista voimaa.¹¹⁸⁶ Pohjoinen kirjallisuus näyttää, ettei Lapin jälleenrakennus rajoittunut pelkästään fyysisen rakentamisen vuosiin, vaan se on paljon pidempi ja ylisukupolvisempi mentaalinen kokemus.¹¹⁸⁷ Kahdentoista lappilaisen naiskirjailijan työn näkeminen henkisenä jälleenrakentamisena avaa uudenlaisen tarkastelukulman heidän tuotantoonsa. Näenkin lappilaisen naiskirjallisuuden toimineen vastamuistina nimenomaan unohtamiselle.

Olen työssäni kuitenkin pyrkinyt siihen, että en myöskään liioittele ylisukupolvisia traumoja. Historioitsija Jenni Kirves suhtautuu puheeseen ylisukupolvisesta traumasta kriittisesti. Hän uskoo, että merkittävä osa sota- ja jälleenrakennusajan ihmisistä toipui ja palautui poikkeusajasta.¹¹⁸⁸ Näin varmasti oli, mutta poikkeusajan kokemuksista voi silti jäädä jälkiä, jotka jatkavat tavalla tai toisella seuraavissa sukupolvisissa. Pohjoisesta naiskirjallisuudestakin on löydettävissä hiljaisuuden tai tabujen puhkomisen paikkoja. Sota-ajan seksuaalisesta väkivallasta tai sodan aiheuttamista sosiaalisista ongelmista oli varsinkin varhaisten kirjailijoiden vaikea kirjoittaa.

Marianne Hirschin jälkimuistin teoria auttoi minua näkemään 1930- ja 1940-luvuilla syntyneiden kirjailijoiden tulkintoja uudesta näkökulmasta. Teorian avulla ymmärsin, että ehkä tietyt naiskuvat, kuten vaikkapa saksalaismorsiantulkinnat, soteleskikuvaukset ja raivaajaemännät, ovat usein toistettuja, koska niiden avulla seuraava sukupolvi pyrki pääsemään eroon edellisen sukupolven kokemista traumoista (ja omistaan!) sekä historian painolasteista.

1185 Tuominen, Ashplant ja Harjumaa 2021, 1. Mielen hiljainen jälleenrakentaminen -käsitettä käytti ensimmäisen kerran Marja Tuominen 2005, 150. Käsite tuli sittemmin Feeniks-hankkeen julkaisujen nimeen: *Lappi Palaa sodasta – Mielen hiljainen jälleenrakennus* (2018) sekä *Reconstructing minds and landscapes – silent post-war memory in the margins of history* (2021). Jälleenrakennusaika sinänsä on ollut kestoaihe suomalaisessa elokuvassa ja kirjallisuudessa. Kotimaisista ohjaajista esimerkiksi Markku Pölönen on tehnyt koko elokuvauransa jälleenrakennusajasta – vuoteen 2018 saakka tosin vain ajan miehistä. Kirjallisuuden puolella taas Veikko Huovinen ja Kalle Päätalo ovat keskittyneet sodasta selviytyvien suomalaismiesten kuvaamiseen. Ks. esim. Huovinen 1980; Päätalo 1965; 1984; 1985.

1186 Ks. esim. Leskelä-Kärki ja Melkas 2015, 129; Jyttilä 2015, 134. 2000-luvun naiskirjailijoiden sotaa käsittelevien romaanien on nimenomaan nähty tavoittelevan muistamista ja lohdutusta.

1187 Tuominen ja Löfgren 2018, 28.

1188 Kirves 2024, 25.

Teoriassa on hyvää se, että se ei tarkoita vain jälkimuistia, muistoa tai muistamista, vaan sen mukaan ylisukupolvisia traumoja voidaan lähestyä vuorovaikutuksen tai vaikkapa ruokakulttuurin tai musiikin keinoin.¹¹⁸⁹ Innostuin teoriasta niin, että sen näkökulmista olisi mielenkiintoista joskus tutkia tarkemmin esimerkiksi Mirjam Kälkäjän tuotantoa.

Paitsi vastamuistia unohtamiselle, tutkimukseni pohtii kulttuurihistorian ja kirjallisuustieteen näkökulmasta, mikä on pohjoinen tai mitä erityistä pohjoinen tuo Lapin naiskirjailijoiden naiskuvatulkinnissaan kuvaamiin historiakokemuksiin. Esimerkiksi jälleenrakennusajan tulkintoihin tutkimusaineistoni tuo pohjoisen luonnon ja vuodenaikojen vaihtelun merkityksen. Oli eri asia rakentaa kylmätilaa Lapin soiseen korpeen kuin eteläiseen Suomeen, jossa ilmasto on viljelylle suotuisampi. Useimmille tutkimusaineistoni naistulkinnolle pohjoinen on tärkeä näkökulma, joka jo itsessään toimii vastamuistina sodan- ja jälleenrakennusajan tulkinnolle, joiden keskiössä yleensä on eteläinen Suomi. Tutkimustulokseksi vastamuistista tulikin, että pohjoisen sodan ja jälleenrakennusajan ”meidän historiat” vaihtelevat eri kirjailijoilla.¹¹⁹⁰ Yhteistä kirjailijoille on kuitenkin se, että pohjoinen paikkana on heidän kirjallisuutensa syntyalusta ja kohde.

Tutkimukseni purkaa keskusta–periferia-dikotomiaa moniäänistämällä yleisinä pidettyjä kliseitä siitä, ketkä Suomessa pääasiassa kirjoittivat sodasta ja jälleenrakennuksesta. Sen sijaan, että aina nostettaisiin esille vain Väinö Linnaa ja Kalle Päätaloa, työni näyttää, että myös Lapin naiskirjailijat ovat olleet omana aikanaan suosittuja. Erityisesti painoskuningattaret, Martta Haatanen ja Annikki Kariniemi, purkivat tältä osin pohjoiseen liittyvää kurjuustematiikkaa.¹¹⁹¹ He näyttivät, miten pohjoisesta on pystytty ponnistamaan etelän kirjallisille parnassoille. Syrjäinen asuinpaikka ei siis ole estänyt kirjailijaa menestymästä, joskin pitkä maantieteellinen etäisyys kustantajaan ja etelän kirjallisiin tapahtumiin ja piireihin ovat tuoneet heidän ammatinharjoittamiseensa omat lisähaasteensa. Silti välimatka taitaa olla ollut yhtä paljon kulttuurinen kuin maantieteellinen.

1189 Hirsch 2012, 6 ja 239.

1190 Ks. myös Lehtola 2022, 23.

1191 Ks. kurjuustematiikasta esim. Tuominen 2010, 334.

Tässä kohtaa lienee paikallaan vähän avata, miksi tutkimukseni työnimenä oli pitkään ”Lapin unohtuneet naiskirjailijat”. Nimi kuvasti työn alkuvaiheessa ennen kaikkea tutkimusprosessiani; olivathan useimmat tutkimusaineistoni kirjailijat niin unohtuneita, että yksin jo heidän elinvuosiensa tai yksinkertaisimpien biografiatietojensa etsiminen vaati työtä – saati heidän tuotantonsa löytäminen. Mitä pidemmälle tutkimuksessani etenin, sitä enemmän aloin kyseenalaistaa unohtamisen käsitettä. Mietin: kenen näkökulmasta pohjoisen kirjailijat ovat unohtuneita? Minun itseni, joka en ennen jatko-opiskelujani ollut kuullut puolestakaan tutkimukseeni päätyneestä kirjailijasta? Vai etelänsä, josta käsin kirjailijoiden ja heidän tuotantonsa muistamista on usein kanonisoitu niin tutkimuksessa kuin kirjallisuushistorioissa? Muistamista ja unohtamista on kyseenalaista määritellä vain nykyhetken näkökulmasta eli siitä käsin, ketkä tutkimusaineistoni kirjailijoista tunnetaan ja muistetaan 2020-luvulla.

Jätin lopulta ajatuksen unohtumisesta kokonaan pois tutkimukseni otsikosta, sillä en halunnut tutkijana marginalisoida kirjailijoita väittämällä heitä jo otsikossani unohtuneiksi. Väitän silti, että naisten sota-ajasta kirjoitetut romaanit eivät sattumalta ole tämän päivän näkökulmasta unohtuneita. Unohduksen taustalta on löydettävissä valtaa ja kulttuurin sukupuolirakenteeseen liittyviä syitä. Toisaalta naisten sota-ajan kaunokirjallisia tulkintoja ei ole ehkä koettu samalla tavalla kiinnostaviksi kuin kuolemaa ja sodan äänillä täytettyä traditionaalista sotakirjallisuutta.¹¹⁹²

Väitän, että yksi syy siihen, että pohjoisen naiskirjailijoiden oli paikoin vaikea saada julkaisukanavaa sota- ja jälleenrakennusajasta kertoville teoksilleen, oli siinä, että he olivat aiheidensa kanssa aikaansa edellä. Uusi sotahistoria kiinnostui ja nosti naisten kokemukset julkisuuteen vasta 1990-luvulta alkaen. Sota-aikana omaksuttu kollektiivinen kertomus piirtyi syvälle kansan tajuntaan, ja sen takia Suomessa elettiin vielä rauhan tultuakin todeksi ajatusta yhteisestä menneisyydestä. Toisin sanoen ajatus ”suuresta” kansallisesta kertomuksesta ei Suomessa hajonnut sodan päättymiseen.¹¹⁹³ Tämä osaltaan selittää, miksi vei niin kauan ennen kuin

1192 Hökkä 1998, 27.

1193 Kivimäki, Hytönen ja Karonen 2015, 28.

naisten ääni tuli osaksi julkista historiakulttuuria. Kansallinen tarina sisälsi pitkään vain yhden hahmon: sisukkaan rintamamiehen. Myyttinen kuva sulki pois naiset ja kotirintamamiehet.

Lappilaisten naiskirjailijoiden kirjailijuudessa riittäisi vielä paljon tutkimista, mutta koska päätutkimuskysymykseni koski kohdeaineiston naiskuvia, en voinut jäädä niin paljon kuin olisin halunnut pohtimaan sitä, millaisia valintoja Lapin naiskirjailijat kulloisessakin ajassa pystyivät tekemään.¹¹⁹⁴ Tutkimistani kirjailijoista erityisesti Annikki Kariniemi oli hyvin tietoinen siitä, että kriitikot ja kirjallisuuspalkintojen raadit olisivat suhtautuneet häneen ja hänen teoksiinsa aivan eri tavoin, jos hän olisi ollut mieskirjailija.¹¹⁹⁵

Lappi on miesten maa, ja kun nainen kuvaa sitä totuudenmukaisesti, pidetään sitä vain naisellisena hömpötyksenä. [...] Minulla on kaksinkertainen rasite takanani, olen nainen ja pohjoisesta. Jos olisin mies ja pohjoisesta, minua pidettäisiin nerona.¹¹⁹⁶

Kiinnostavaa olisi myös tutkia, millaisia ajatuksia lappilaisilla kirjailijoilla oli omaa taiteilijuuttaan kohtaan. Mitä varhaisemmasta ajasta puhutaan, sitä enemmän naisen on pitänyt kamppailla pystyäkseen kirjoittamaan.¹¹⁹⁷ Yksi osoitus kirjailijan uskosta omaan taiteilijuutensa tai hänen mahdollisuuksistaan toimia kirjailijan ammatissa on tuotannon määrä. Suurimmalla osalla tutkimusaineistoni kirjailijoista ei ole kovin laaja tuotanto – ainakaan jos lasketaan vain romaanit.¹¹⁹⁸ Ei taiteessa tietenkään päde mikään määrän laki, mutta suppea tuotanto on yksi indikaattori kertomaan, millaiset kulttuuriset ja taloudelliset edellytykset pohjoisen naiskirjailijoilla on ollut omassa ajassaan valita kirjailijan ammatti ja kirjoittaa ammattimaisesti.¹¹⁹⁹

1194 Esimerkiksi Mirjam Kälkjäjän *Tulijoki* (1986) on mielenkiintoinen taiteilijaromaani, joka käsittelee taiteilijana olemisen problematiikkaa. Myös Anna-Liisa Haakanan *Kotiinpaluun yötä* (1995) voi lukea taiteilijaromaanin näkökulmasta. Tähän jatkumoon voisi ottaa myös pohjoisia omakustannekirjailijoita tai myöhempiä lappilaisia naiskirjailijoita, kuten runoilija Heli Slungan.

1195 Lappilainen mieskirjailija, Timo K. Mukka, tosin joutui Kariniemen lailla usein median ja kriitikoiden hampaisiin.

1196 Lepola 1972.

1197 Hapuli ja Leskelä-Kärki 2010, 259.

1198 Ritva-Kaija Laitisella kaksi romaania; Ritva Kariniemellä kolme romaania; Rauni Kivilinnalla kolme romaania; Anja Tikkasella viisi romaania; Anita Kraatarilla kaksi romaania.

1199 Tiina Kinnunen on huomannut varhaisia naiselämäkertureita- ja naistietokirjailijoita tutkies-

Yhtäältä huomasin monta kertaa tätä tutkimusta tehdessäni, miten vähän pohjoisen mieskirjallisuuden sodan ja jälleenrakennusajan tulkintoja on tutkittu. Siinä olisi myös erinomainen tutkimusaihe. Olisin toivonut aiheesta olevan jo tehty enemmän tutkimusta, koska nyt jouduin monta kertaa itse aiheita selvittämään pystyäkseni vertailemaan, mitä samaan aikaan tapahtui mieskirjallisuuden puolella, eli pystyivätkö miehet samassa ajassa kirjoittamaan teemoista, joista naiskirjailijat vaikenivat.

Seuraavan tutkimuksen paikka olisi myös tarkastella, miten lappilaiset naiskirjailijat jatkoivat 1990-luvun alusta lähtien sodan ja jälleenrakennusajan naistulkintoja. Mirjam Kälkäjä, Terttu Rousu, Elsa Vuontisjärvi, Helmi Kellokumpu, Tuulikki Soini, Oili Hannula, Anita Kraatari, Anna-Liisa Haakana – muutaman nimen mainitakseni, jatkoivat naisteemojen käsittelyä. Esimerkiksi Rosa Liksomien *Väylä*-romaanin (2021) voi nähdä jatkumona Martta Haatasen, Viola Kuoksa-Waven, Annikki Kariniemen, Ritva-Kaija Laitisen, Kirste Palton ja Ritva Kariniemen Lapin sodan ja evakon kuvauksille. Kariniemen *Katkeraa savua* -romaanissa (1987) perheen äiti lähtee lehmien kanssa taivaltamaan kohti Ruotsin rajaa. Asetelma toistuu Liksomien *Väylässä*, tosin siinä tytär eikä äiti kulkee kohti rajaa.

Lopuksi haluan vielä palata *vastamuisti*-käsitteen kontekstiin ja pohdita, onko vastamuisti vain *postkolonialismin* käsite. Postkolonialismi ei ole väitöstutkimustani läpileikkaava näkökulma, mutta tutkimusaiheeni ja erityisesti tutkimusaineistoni johtavat tiettyjen tulkintaviitekehysten äärelle – näin on erityisesti kontekstualisoidessani kirjailijoiden jälleenrakennusaikaa koskevia raivaajaemäntätulkintoja, jotka avaavat pohjoisen sodan jälkeisen asutushistorian lähtökohtia, syitä ja seurauksia.¹²⁰⁰ Toisin sanoen en ole pitänyt postkolonialistista tulkintakehystä lähtökohtana luktavalleni, vaan enemmänkin näin sen tarpeellisena välineenä avata uusia näkökulmia teksteihin, sillä esimerkiksi Mirjam Kälkäjän ja Anja Tikkasen

saan, että ”tieteen ja tiedon maailman sukupuolittuneisuus löi leimansa naisten itsetuntoon” (Kinnunen 2013, 205). Miksei sama pätsi myös 1940- ja 1990-lukujen pohjoisiin naiskirjailijoihin? Noilla vuosikymmenillä mieskirjailijoita oli vielä proosan puolella naisia enemmän. Kysymys naiskirjailijoiden itsetunnosta on kiinnostava.

1200 Pohjoista asutustilatoimintaa on Lapin yliopistossa tutkinut esimerkiksi Kietäväinen 2009 ja Harjumaa 2021. Lapissa harjoitettua maa- ja metsätalouspolitiikkaa on tutkinut mm. Ilmo Massa 1980; 1994.

1970-luvun jälleenrakennusromaanien motiivit kiinnittyvät Pohjois-Suomen asutushistoriaan ja myös sen valtiokolonialistisiin piirteisiin.

Tänä päivänä postkolonialismiteoriaa käytetään erityisesti alkuperäiskansojen tutkimuskontekstissa. Kuitenkin 1970-luvulla ympäristösosiologia ja -historia käyttivät teoriaa myös Pohjois-Suomen alueen luonnonvarojen ryöstötalouden tutkimiseen.¹²⁰¹ Koenkin, että kirjailijat hyödynsivät oman aikansa aikalaiskäsitettä valtiokolonialismi erityisesti 1970-luvun asutustilatulkinnoissaan kuvatessaan, millaista talouspolitiikkaa Pohjois-Suomessa harjoitettiin. Valtiokolonialismin käsitettä käytettiin ajan lehdistössä ja pamflettikirjallisuudessa, esimerkiksi Aku-Kimmo Ripatin ja Paavo Kähkölän *Siirtomaasuomessa*.¹²⁰² Myös Annikki Kariniemi käytti sitä lehtikirjoittelussaan 1970-luvulla.¹²⁰³ Annikki Kariniemen, Anja Tikkasen ja Mirjam Kälkjäjän tulkinnoille asutustilallisten taloudellisista vaikeuksista vastamuisti oli tärkeä. Kirjailijoiden tulkintoja kun voidaan lukea vasta muistina suomalaisen jälleenrakennusajan menestystarinalle, koska niissä näytetään, millaisen hinnan pohjoisen viljelijä joutui valtion harjoittamasta sodanjälkeisestä asutuspolitiikasta maksamaan. Tutkimuksessani kolonialismi ja valtiokolonialismi esiintyvät siis ennen kaikkea historiallisina aikalaiskäsitteinä.

Tutkimuksessa, jossa pohjoisen kulttuurihistoriantutkimukseni risteää niin feministisen kirjallisuudentutkimuksen, uuden sotahistorian kuin sukupuolihistorian ja naisten kirjoittamisen kulttuurihistoriallisen tutkimuksen kanssa, olen joutunut monta kertaa pohtimaan, miten painotan eri tieteenaloja tutkimusprosessissani. Tavoitteeni tarkastella sitä, miksi ja miten sodan ja jälleenrakennusajan naiseuden kuvaaminen muuttui aineistossani läpi vuosikymmenien, selittää tutkimusaineistoni laajuuden. Jälkiviisaana voin todeta, että aineiston laajuus ei tee tutkimuksestani helppolukuista – varsinkaan sellaiselle lukijalle, joka ei tunne tutkimuskohteenani olevia romaaneja entuudestaan.

1201 Ks. Massa 1974.

1202 Ripatti ja Kähkölä 1970.

1203 *Pohjolan Sanomat* 1972.

6.3 Kritiikit ajan kulttuurin peilinä

Poikkeamat kulloisenkin kirjoitusajan ihanteesta aiheuttivat tutkimusaineistoni kirjailijoiden kohdalla kaikista eniten kritiikkiä. Arvosteluja luukiessaan ei voi paikoin välttyä ajatukselta, olisiko mieskirjailijaa kohdeltu samassa kulttuurisessa ajankohdassa toisin. Se, että erityisesti naisten sota-ajasta kertova kirjallisuus on onnistunut aiheuttamaan paljon kritiikkiä, osoittaa, että toinen maailmansota on kansallinen trauma, joka aiheuttaa tunteita vielä kauan päättymisensä jälkeen.¹²⁰⁴

Erityisen vaikeaa kriitikoiden oli hyväksyä lappilaisten naiskirjailijoiden sota-ajan tulkintoja, jos niihin on liittynyt missään muotoa naisten seksuaalisuus. Teema ei sopinut kansalliseen menestystarinaan pienestä sisukkaasta Suomesta, joka onnistui säilyttämään itsenäisyytensä. Tämän takia Martta Haatanen sai torniolaisilta pitkän moitekirjeen, kun kirjoitti *Pohjolan Sanomiin* novellin siitä, miten ikävästi aikalaiset kohtelivat aviottomaksi jääneitä naisia ja näiden avioliiton ulkopuolella syntyneitä lapsia.¹²⁰⁵ Yhtä kovaa kritiikkiä saivat Annikki Kariniemi ja Ritva-Kaija Laitinen kirjoittaessaan sota-ajasta saksalaismorsiamen näkökulmasta. Kritiikki oli kovaa, koska kirjailijat osuivat kulttuurimme ydinkuviin. Helena Saarikosken mielestä ”huora”- ja ”huono nainen” -diskurssit eivät ole vain marginaali-ilmiötä vaan sukupuolijärjestelmäämme määrittäviä ydinkuvia. Marianne Junila on omissa tutkimuksissaan näyttänyt, ettei saksalaisten kanssa seurustelleita naisia kutsuttu yhteisössään isänmaanpettureiksi vaan huoriksi.

Sota-aikaa kuvaavalta fiktiolta suorastaan edellytettiin historiallista todenperäisyyttä. Toisin sanoen tulkintojen oletettiin vastaavan yhtenäisesti miehisestä näkökulmasta kerrottua tarinaa, jota sodasta oli vuosikymmeniä esitetty. Vielä niinkin myöhään kuin vuonna 1971 *Kansan Tahdon*

1204 Kulttuuritrauman käsite on saanut osakseen myös kritiikkiä. Kuisma Korhosen mielestä käsite on kuitenkin hyvä: voihan kansaa ajatella yhteisönä, jolle on sota-ajasta jäänyt arpia (Korhonen 2016, 250).

1205 Haatanen, 1972, 21. *Pohjolan Sanomien* jälkeen Haatanen kirjoitti sodan takia pulaan joutuneista nuorista kihlatuista. Ks. esim. Haatanen 1942; 1945; 1948 ja 1949. Ehkä Haatanen tunsikin niin suurta myötätuntoa yksinhuoltajaitejä ja heidän lapsiaan kohtaan, koska hänet itsensä ehdittiin merkitä kirkonkirjoihin aviottomana lapsena, joskin Martan isä melkein heti tyttärensä syntymän jälkeen tunnusti tämän omakseen ja meni Martan äidin kanssa naimisiin. Haatanen 2018.

toimittaja pohti, edustaako Kariniemen teos ”virallista sotien historiallista Suomea”.¹²⁰⁶

Lukemalla erilaisia julkaisuaikaan liittyviä aikalaistekstejä sekä tutkimuskirjallisuutta osoitin analyysseissäni, mistä milloinkin sai ja ei saanut kirjoittaa ja miten naiseuden tulkinnat muuttuivat ajan saatossa. Näyttämällä kirjojen aiheuttaman/aiheuttamattoman keskustelun olen voinut arvioida, miten kirjailijoiden historiatulkintaan ja naiskuviin on heidän ajassaan suhtauduttu ja miten kirjailija on pystynyt kaunokirjallisuudellaan osallistumaan aikansa yhteiskunnalliseen keskusteluun. Kirjallisuuskritiikkien lukeminen ja analysoiminen ovat keskeinen feministisen kirjallisuudentutkimuksen käyttämä metodi. Usein kirjailijoiden saama vastaanotto omassa ajassaan perustui siihen, miten hyvin he vastasivat tai eivät vastanneet fiktiivisyytensä aikansa odotuksiin ja kulttuurisiin ihanteisiin.

Paitsi poikkeuksellisen kriittiset kirjallisuuskritiikit, huomiota herättävät myös lyhyet arviot. Annikki Setälän, Viola Kuoksa-Waven ja Anja Tikkasen teosten saamista kirjallisuuskritiikeissä ihmetyttää, miten lyhyitä ne ovat. Anja Tikkasen romaaniarvosteluissa niiden pienestä tilasta on annettu usein lähes puolet Anja Tikkasen aviomiehelle Pentti H. Tikkaselle. Asetelma näkyi usein arvostelun otsikosta: ”Pentti ja Anja ahkerina”¹²⁰⁷. Vaikka arvostelun otsikko viittaisi kirjalliseen tuotantoon ”Anja Tikkasen Lappisarja valmis”¹²⁰⁸, saatettiin siinä silti kertoa yhtä lailla aviomieskirjailijan kuulumisia. Päivi Setälä on huomannut, että naiskirjailija tuodaan hyvin usein esille suhteessa mieheen – näin on erityisesti, jos kirjailijan puoliso on myös kirjailija. Mieskirjailijoilla tilanne on harvemmin sama: kirjailijavai-moa ei Setälän tutkimusten mukaan mainita yhtä usein.¹²⁰⁹

Tutkimukseni osoittaa, miten erilaisilla kriteereillä nais- ja mieskirjailijoiden teoksia on arvioitu. Lapin naiskirjailijoiden saamista kritiikeissä viitataan varsin usein kirjailijan sukupuoleen. Kielteinen kritiikki valaisee mo-

1206 *Kansan Tahto* 1971a.

1207 *Kaleva* 1977. On mielenkiintoista, miten avioparista vain Pentti H. Tikkanen toimi näkyvästi Pohjoiset kirjailijat ry:ssä (mm. puheenjohtajana). Useissa Pohjoiset kirjailijat ry:n jäsenistä otetuissa valokuviissa Anja Tikka ei näy, vain aviomies. Ks. Marja L. Tuominen 2013, 111.

1208 *Pohjolan Sanomat* 1977b; *Lapin Kansa* 1977c.

1209 Setälä 1990, 81.

nosti selkeimmin yhteiskunnan valtasuhteita. Esimerkiksi kriitikko saattoi joskus moitittuaan teoksen kertoa, miten hyvin samat seikat hoituisivat mieskirjailijalla: ”Tähän voi päätyä vertailemalla Kivilinnan ja Kejosen teoksia: Kejonen voittaa niin kielellisesti kuin käsittelyllisestikin.”¹²¹⁰

Kirjallisuudentutkijat ovat huomanneet, että naiskirjailijoiden saamisessa kritiikeissä myös usein vähätellään tai mitätöidään heidän taiteilijuuttaan.¹²¹¹ Viola Kuoksa-Waven jälleenrakennusromaanistaan *Levoton virta* saama kritiikki saa miettimään, olisiko mieskirjailija 1950-luvulla saanut näin penseää julkista arvioita: *Aamulehden* kriitikko Kaarina Ruohtula oli sitä mieltä, että *Levoton virta* kelpaisi lähinnä romaanitaiteen opiskelijoille esimerkiksi siitä, miten ei kannata kirjoittaa.¹²¹² Murskaava arvostelu ei löytänyt Kuoksa-Waven teoksesta mitään hyvää. Yhtä penseää oli *Helsingin Sanomien* kriitikkonimimerkki K. L.¹²¹³

Jotakin 1940-luvun suhtautumisesta naiskirjailijoihin kertonee, että ajan näkyvä kirjallisuudentutkija ja -kriitikko Kai Laitinen kirjoitti *Suomalaiseen Suomeen* vuonna 1947 artikkelin ”Naiskirjailijamme proosasta”, jossa hän nimesi oman aikansa naiskirjailijat ”latteuksien toistelijoina”.¹²¹⁴ Marginalisointi on keskeistä yhteiskunnan valtasuhteissa.¹²¹⁵ Erityisen kriittiset kirjallisuusarviot ovat omassa tutkimuksessani valtasuhteiden tarkastelun kannalta kaikkein mielenkiintoisimpia. Niissä kysymys kirjoittajan sukupuolesta tulee usein esille. Eikä vain kirjailijan sukupuoli; kriitikot saattoivat sukupuolittaa myös Lapin naiskirjailijoiden lukijakunnan.¹²¹⁶ Naisten kirjoittamia historiallisia romaaneja on usein myös vähätelty luokittelemalla ne viihdekirjallisuudeksi. Viihteellisyys on nähty vastakohtana korkeakirjallisuudelle. Viihderomaanin näennäisen kepeän ja juonivetoisen tyylin avulla naiset ovat kuitenkin käsitelleet myös vaikeita historian tai naisen elämän teemoja.

1210 *Kansan Tahto* 1966.

1211 Rojola 1989; Lappalainen 1990; Konttinen 1991, 11–13; Leppihalme 2012, 7.

1212 *Aamulehti* 1957.

1213 *Helsingin Sanomat* 1957.

1214 *Suomalainen Suomi* 1947.

1215 Rojola 1989; Lappalainen 1990; Konttinen 1991, 11–13; Leppihalme 2012, 7.

1216 *Pohjolan Sanomat* 1943b.

Lapin naiskirjailijoiden saamissa kritiikeissä poikkeuksellisia ovat ne arviot, joissa heille on etsitty kirjallisia esikuvia tai vastineita – tai joissa heidän teoksensa on nähty urauurtavana. Päivi Setälä on tarkastellut, miksi naiskirjailijoita kuvataan useimmiten käsitteillä traditioonalisuus ja reproduktio, kun taas mieskirjailijat käsitetään innovatiivisina, julkisina, produktiivisina.¹²¹⁷ Ilmari Leppihalmeen mielestä oleellista ammattilaisuudesta puhuttaessa on, että taideteos on tullut julkisesti tunnustetuksi.¹²¹⁸ Mikä on riittävän julkista? Paikallislehti? Maakuntalehti?

Kirjoittamalla lappilaiset naiset ovat ottaneet haltuun tietoa; kirjoittaminen on voinut olla heille tämän ”naisen tiedon” tuottamisen paikka.¹²¹⁹ Kaunokirjallisuus tarjosi naisille väylän osallistua yhteiskunnalliseen keskusteluun sodasta ja jälleenrakennusajasta.¹²²⁰ Heidän biografiatietonsa osoittavat, että useimmat heistä olivat hyvin aktiivisia etsiessään julkaisukanavaa kirjallisuudelleen. Yhtäältä monen biografiatiedot näyttävät, että maaseudulta oli vaikeampi ponnistaa kirjailijaksi kuin kaupungista. Olivathan syrjäseudulla yksin kirjastot ja korkeakoulut kaukana ja usein näin ollen saavuttamattomissa. Voidaankin sanoa, että niillä kirjailijoilla, joilla joko vanhemmat tai jotka itse olivat käyneet kouluja, oli vähemmän koulutettuja paremmat mahdollisuudet kirjailijuuteen. Esimerkiksi Annikki Setälä oli kasvanut kodissa, jossa äiti Helmi Krohn kirjoitti lapsiperhearjen keskellä romaaneja¹²²¹.

Väitöstutkimukseni osoittaa, että vaikka kirjailijuus Lapissa on paikoin tarkoittanut sitä, että kirjailija on kaukana kirjallisesta keskuksista ja instituutista, on lappilaisten naiskirjailijoiden maantieteellinen syrjäisyys etelään nähden voinut antaa myös edellytyksiä edelläkävijyydelle: kirjoittivathan Lapin kirjailijat naisen sodan kokemuksista vuosikymmeniä muuta Suomea aikaisemmin. Näin ollen tutkimukseni purkaa vanhaa etelä-poh-

1217 Setälä 1990, 86–87.

1218 Leppihalme 2012, 8.

1219 Hapuli ja Leskelä-Kärki 2010, 263.

1220 Sukupuolen vaikutuksesta kirjoittamiseen ja ylipäättään kirjoittamisesta yhteiskunnallisen vaikuttamisen kanavana ovat kirjoittaneet esim. Lappalainen 1992, 77–78; Karkama 1994, 142; Rojola 1999d, 155–164; Lappalainen 2000; 2001; Grönstrand 2005; Launis 2005; Leskelä-Kärki 2006, 46 ja Hatavara 2013.

1221 Ks. Leskelä-Kärki 2006, 450.

joinen-dikotomiaa. Natalia Zemon Davis kysyi 1990-luvulla teoksessaan *Kolme naista, kolme elämää*: mitä hyötyä teille oli siitä, että olitte marginaalissa?¹²²² Myös Virginia Woolf oli jo 1920-luvulla ymmärtänyt, että naisen marginaalisuudesta saattoi olla hyötyä, sillä marginaalisesta kulttuurisesta paikasta saattaa pystyä tarkastelemaan kriittisesti maailmaa.¹²²³

6.4 Traumafiktio armahtajana ja anteeksiannon välittäjänä

Tutkimusaineistostani löytyi traumafiktion piirteitä. Naisten sotaromaaneista alettiin 2000-luvun tutkimuksissa käyttää nimitystä traumaromaani. Käsite sopii määrittelemään paikoin myös lappilaisten kirjailijoiden tuotantoa.¹²²⁴ Mirjam Kälkäjän sanoin raskaat historian kokemukset, joista ei puhuta, voivat käydyä taakaksi: ”Ja jos varsinkaan siitä ei puhu, se vie kauheasti ihmisen energiaa, kun kantaa pahaa mieltä.”¹²²⁵ Traumafiktiolla voi nähdä olevan kulttuurisen sovinnontekijän rooli¹²²⁶ – ja jos ei nyt aivan anteeksiantoon pyrkivän välittäjän, niin jonkinlaiseen menneisyyden hyväksyntään sillä on voitu pyrkiä.¹²²⁷ Heikki Ylikangas on todennut Suomen sisällissotaa käsittelevässä tutkimuksessaan, että ”vain salattujen ja peiteltyjen tekojen paljastaminen tervehdyttää sisällissodan vammaa”.¹²²⁸ Marianne Hirchin mielestä tiettyjen kuvien toisteisuus kertoo pyrkimyksestä päästä edellisen sukupolven traumaista vapaaksi. Jälkimuistiteorian hengessä siis esimerkiksi saksalaismorsiankuvien suosion motiivi piilee tässä.

Kaunokirjallisuudella on voitu vaikuttaa kulttuuriseen muistiin. Tutkimusaineistoni osoittaa, että pohjoisessa sotahistorian uudelleenarviointia on tehty varsin ahkerasti 1940-luvun alusta lähtien. Tätä taustaa vasten Leskelä-Kärjen ja Melkaksen väite, että Ulla-Leena Lundbergin *Marsipaa-*

1222 Natalia Zemon Davis 1997; Kaartinen 2005, 43.

1223 Hapuli ja Leskelä-Kärki 2010; Woolf 1928 (1980).

1224 Sääskilahti 2014, 128.

1225 Niemi 2015.

1226 Esimerkiksi Ritva Jytilä sanoo Katja Ketun *Kättilön* henkilöiden haluavan nimenomaan tunnustaa menneisyyden kipeitä kohtia toisilleen. Hän tulkitsee heidän näin kaipaavan sovitusta tai armahdusta, joka vapauttaisi heidät menneen kahleista (Jytilä 2015, 133).

1227 Knuuttila 2009, 21–27.

1228 Ylikangas 1993, 521–526.

nisotilas vuodelta 2001 on ensimmäinen urauurtava romaani uuden sota-historian näkökulmasta, kyseenalaistuu.¹²²⁹

Elina Armisen mielestä nykyromaanit avaavat mahdollisuuden surra ja katua historiassa tehtyjä virheitä.¹²³⁰ Kirste Paltto antaa *Juokse nyt naalin poika* -romaanissaan ymmärtää, että anteeksianto on välttämätöntä henkissä jälleenrakennustyössä ja traumaista toipumisessa. Sota on kirjailijan mielestä niin mieletöntä rikkoessaan yhteisöjä ja perheitä, että siitä vapautumiseen on vain yksi ainoa keino: muistaminen ja anteeksiantaminen.¹²³¹

Sille, miksi julkisissa historiaesityksissä toisteltiin pitkään vain talvi- ja jatkosotaa ja unohdettiin Lapin sota evakkoineen, on löydetty selityksiä. Lapin sodan unohtamiseen liittyi historiapoliittisia syitä. Sodan tuhot pakottivat pyyhkimään suomalaissaksalaisen asevelikauden pois suomalaisen historiatietoisuudesta.¹²³² Lapin sotaa tuhoineen ei haluttu sodanjohdon taholtakaan myöhemmin muistella, koska jatkosodassa koko pohjoisen rintaman johtaminen annettiin vieraan maan sotilaille: saksalaisille. Motoriseen sodankäyntiin koulutettu Saksan sotilasjohto ei ollut saanut koulutusta korpisotaan, mikä näkyi uhrilistossa. Se, että Pohjois-Suomi oli maan ainoa alue, jonka puolustus jätettiin vieraan maan sotilaiden vastuulle, ei ole ollut aivan helppo asia lappilaisille. He joutuivat alistumaan saksalaisten komentoon.¹²³³

Lapin sodan traumaista toipumisesta on tehnyt haastavaa se, että sota ei ollut yksiselitteinen; aseveliajasta jäi monille lappilaisille sekä hyviä että huonoja muistoja. Pelkästään saksalaisten taloudellinen merkitys Pohjois-Suomen alueelle oli sotavuosina huomattava,¹²³⁴ sillä Saksan armeija oli merkittävä työllistäjä.¹²³⁵ Vähätellä ei voi myöskään saksalaisten terveydenhuollon ammattilaisten merkitystä. Syrjäisillä seuduilla, joissa ei aikai-

1229 Ks. Leskelä-Kärki ja Melkas 2015, 111; Lundberg 2001.

1230 Arminen 2021, 87.

1231 Paltto 1993, 83.

1232 Junila 2006, 259.

1233 Ks. Lähteenmäki 1999, 143–144; Tuominen 2015, 46.

1234 Mikkonen 2016; Korpi 2010, 130–131.

1235 Anu Heiskanen kertoo ”Sitä taas eletään tätä päivää” -artikkelissaan, miten hänen arkistoista tutkimansa Marja H. kertoo tienanneensa 2 000 silloista markkaa kuukaudessa saksalaisten upseerien tarjoilijana Rovaniemellä (Heiskanen 2006, 265). Summa on ollut omassa ajassaan iso raha – varsinkin maatalous- ja metsätalouseloissa eläneille ihmisille.

semmin ollut totuttu hammaslääkärin, kättilön, kirurgin palveluihin, päästiin saksalaisten lääkärien myötä aivan toisen tasoisen terveydenhuollon piiriin.¹²³⁶

Suurin syy hiljenemiseen olivat kuitenkin sodan tuhot. Sotaa oli pohjoisessa mahdotonta unohtaa: tiet, sillat, siltarummut, talot, sähköpylväät (jopa kilometripylväät) – käytännössä koko infrastruktuuri ja näkyvä rakennettu kulttuurimaisema tuhottiin.¹²³⁷ Luvut ovat paljonpuhuvia: Lapin läänistä hävitettiin 14 800 rakennusta, Oulun läänistä 3 050.¹²³⁸ Tuhoamistyö oli ollut ällistyttävän systemaattista, sillä jopa kilometripylväiden ympäristöt oli miinoitettu niin kuin syrjäiset erämaapolut ja -tietkin.¹²³⁹ Yksin maatalousirtaimiston menetykset (koneet ja työkalut mukaan lukien) olivat ajan hintatason mukaan 184 miljoonaa silloista markkaa.¹²⁴⁰

Talousmaantieteen tutkija Ilmari Hustich, joka kierteli Lapissa sodan jälkeen, kirjoitti kaiken näkemänsä jälkeen, että ”pohjoisessa tapahtunut hävitys on ehkä suurin historiamme tuntema Suomea kohdannut tuho”.¹²⁴¹ Marja Tuomisen mielestä Lapin sota pakottikin alueen ihmiset eräänlaiseen ajalliseen nollapisteeseen: ”Kun puhumme Suomesta sodan jälkeen, on lappilaisilla oma ajanlaskunsa.”¹²⁴²

Koska virallinen talvi- ja jatkosotapuhe ei käsitellyt Lapin sotaa ja sen tuhoja, taiteesta eri muotoineen tuli lappilaisille keskeinen mentaalisen jälleenrakentamisen keino.¹²⁴³ Suomalaisessa julkisuudessa ja historiankirjoituksessa ei ollut sodan jälkeen vuosikymmeniin tilaa Lapin väestön rauhaan paluun kokemuksille.¹²⁴⁴ Lappilaisessa kaunokirjallisuudessa aihe on ollut esillä monella vuosikymmenellä.

1236 Mikkonen 2016.

1237 Ursin 1980.

1238 Ursin 1984, 66.

1239 Ursin 1984, 70.

1240 Ursin 1984, 68.

1241 Hustich 1946, 5, ks. myös Tuominen 2015, 43.

1242 Tuominen 2015, 69.

1243 Tuominen ja Löfgren 2018, 27, 29, ks. myös. Ahto 1989, 36, 105–149; Kulju 2013, 57–64. Marja Tuomisen ja Mervi Löfgrenin toimittama *Lappi palaa sodasta – Mielen hiljainen jälleenrakennus* -teos (2018) näyttää monipuolisesti, miten pohjoinen väestö yritti parhaansa mukaan sopeutua Lapin sodan jälkeiseen uuteen todellisuuteen. Teoksessa analysoidaan myös muutamien mieskirjailijoiden Lapin jälleenrakennusajan kuvauksia.

1244 Tuominen 2015, 43. Sen sijaan Karjalan siirtoväen muistot tulivat suurelle yleisölle esiin jo verrattain aikaisin. Vrt. Unto Seppäsen samannimiseen romaaniin perustuva elokuva *Evakko* (1956).

Traumafiktion käsitettä voidaan tutkimusaineistoni kohdalla käyttää myös pohjoisista evakko- ja jälleenrakennustarinoista. Varhaisimmat evakkokuvaukset toistelevat ajalle tyypillisesti vahvan ja sopeutuvan naisevakkon kuvausta. Mitä uudempaan tulkintoihin tullaan, sitä enemmän kirjailijat pystyivät jo sisällyttämään evakkotarinoihin liittyvät vaarat ja hankaluudet tai sen, että kaikki eivät kokemuksesta koskaan selvinneet.

Myös naisten jälleenrakennushistorian esiin kirjoittaminen on pohjoista vastamuistia. Naiset osallistuivat sodan jälkeisen maan jaloilleen nostamiseen. Heidän työnsä ja osuutensa on vain ollut näkymättömämpää kuin miesten. Kaunokirjallisuudessa tämä vähemmän nähty ja kiiteltu osuus nousee kuitenkin naisraivaajakuvausten myötä keskiöön. Pohjoiset jälleenrakennustarinat ovat voineet olla lukijakunnalleen myös siinä mielessä traumafiktiota, että maaseudulta poismuuttaneet ovat sen äärellä pystyneet käsittelemään kotitilojensa historiaa. Kalle Päätaaloa tutkinut Ritva Ylönen onkin sanonut ajan lukijakunnan lähestyneen maaseutuaiheista kirjallisuutta usein ”nostalgisterapeuttisella lukumallilla”. Kun 1970-luvulla asutuspolitiikan lopputulokset – autioituneet tilat ja paketoituid pellot – olivat tiedossa, sodan jälkeinen ajattelu, jossa kaikista kynnelle kykenevistä tehtiin pienviljelijöitä, tuntui idealistiselta, mikä näkyy vahvasti ajan jälleenrakennustulkintoissa.

Traumafiktiossa on hyväksyttävä myös se, että kaikkia historian kokemuksia ei edes pystytä sanoilla tavoittamaan – varsinkin sotavuosina kirjoittaneiden kohdalla on selvää, että he eivät sensuurin takia pystyneet kirjoittamaan suoraan vankileireistä tai naisten seksuaalisuudesta. Samoin ensimmäisistä jälleenrakennustulkintoista puuttuvat lähes täysin miina-kuolemat, sotainvalidit sekä ajan sosiaaliset ongelmat – mielen vammoista puhumattakaan. On myös teemoja, joista tutkimusaineistoni kirjailijat vaikeivat poliittisista syistä. Esimerkiksi partisaani-iskut olivat 1990-luvun loppuun ja presidentti Mauno Koiviston aikaan saakka vaiettu teema. Sodan muistaminen saattoikin aiheuttaa sen kokeneille sekä henkistä että fyysistä kipua mutta myös lisätä ymmärrystä. Pohjoinen kaunokirjallisuus

näytti, että sota jatkui naisten painajaisissa sodan jälkeen siinä missä miesten.¹²⁴⁵

Tarkastelemalla Lapin naiskirjailijoita olen halunnut tuoda heidät yleiseen tietoisuuteen. Toivoisin, että tutkimukseni myötä yhä useampi suomalainen tietäisi, miten sota- ja jälleenrakennusajan lappilaisista naisista on kirjoitettu pohjoisessa kirjallisuudessa 1940-luvulta lähtien. Olen halunnut nostaa naiskirjailijat Lapin mieskirjailijoiden rinnalle. Naiset ovat kirjoittamalla osallistuneet lappilaisen identiteetin määrittelyyn yhtä lailla kuin miehet. Koen, että tutkimukseni on pohjoista repatriaatiota¹²⁴⁶ eli unohtuneen tiedon palauttamista lappilaisille itselleen.

Tutkimukseni näytti, että katarttinen taide-elämys ei aina tarkoita varsinaista menneisyydelle anteeksi antamista. Se, että Lapin naiskirjallisuudessa on näin monella vuosikymmenellä kirjoitettu naisten sodan ja jälleenrakennusajan kokemuksista, on voinut ajan lukijakunnasta tuntua puhdistavalta lukukokemukselta mutta myös vapauttaa meitä myöhemmin tulevia sukupolvia ymmärtämään, miten menneisyys elää meissä. Vaikka suomalaisen yhteiskunnan 1900-luvun vaiheita on monessa yhteydessä kuvattu metaforalla menestystarina¹²⁴⁷, lappilainen kirjallisuus tulkitsee asian niin, että menestystarina ei ole tullut helpolla. Pohjoisen naiskirjailijat näyttivät 1940–1990-lukujen proosatuotannossaan, että lappilaisten matka hyvinvointivaltion jäseniksi on ollut paikoin kivinen mutta selviytymisen myötä myös itsetuntoa kohottava.

1245 Ks. esim. Kariniemi 1977, 52.

1246 Ks. esim. Nylander 2023.

1247 Ks. esim. Eloranta, Haapala, Hannikainen, Markkola ja Tikka 2021, 459.

Lähdeluettelo

I PAINAMATTOMAT LÄHTEET

Arkistolähteet

Museovirasto (MV) Helsinki

Museoviraston kansatieteellinen arkisto

MV:K34, Keruukysely 34. Naisten elämä ja työpanos sotien 1939–1945 aikana.

MV:SO, Sosiologian laitoksen tutkimusprojekti. Suomalaisen naisen asema toisen maailmansodan aikana.

Museoviraston kyselylehti 1988.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS)

KIA: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelma.

A.E. Järvisen arkisto.

Rauni Kivilinnan kirje kirjailija A. E. Järviselle 28.1.1962. Kirje 333:52:1.

Rovaniemen kirjasto, Lappi-osaston kokoelmat

Annikki Kariniemi -leikekokoelma.

Rajala, Panu 1976. *Kariniemi Annikki -haastattelu* 13.4.1976.

Anita Kraatarin kotiarkisto (AK)

Kirjekokoelma

Mirjam Kälkäjän kirje Anita Kraatarille 1976.

Pekka Haatasen kotiarkisto (PHKA)

Kirjekokoelmat

Martta Haatasen ja E. J. Ellilän kirjeet 1938–1946

Päiväkirjat

Lapin sodan aikainen päiväkirja.

Leikekansion kokoelma

Kirjailijan romaaniarvosteluistaan kokoama leikekirja.

Haatanen, Marja 2018. *Haatasten sukutarina*. Ilofolor-kustannus. Helsinki.

Haatanen, Martta 1972. *Lahjapäivät*. Omaelämäkerta-käsikirjoitus. Julkaisematon.

Haastattelut

- Byckling, Marjatta 2023. Marjatta Bycklingin sähköpostihaastattelu 20.7.2023. Haastattelijana Virpi Vainio. Haastattelu tekijän hallussa.
- Kraatari, Anita 2022. Anita Kraatarin haastattelu 26.6.2022. Haastattelijana Virpi Vainio. Äänite haastattelijan hallussa.
- Koskelainen, Jouko 2024. Jouko Koskelaisen haastattelu 2.1.2024. Haastattelijana Virpi Vainio. Haastattelu tekijän hallussa.
- Kälkjä, Mirjam 1999. Mirjam Kälkjän haastattelu Torniossa 28.9.1999. Haastattelija Anita Myllykoski. Kasettinauha haastattelijan hallussa sekä Oulun yliopiston Taideaineiden ja antropologian laitoksella.
- Laitinen, Pirjo 2022. Pirjo Laitisen sähköpostihaastattelu 24.6.2022. Haastattelija Virpi Vainio. Haastattelusähköposti Virpi Vainion hallussa.
- Wave Matti 2023. Haastattelu 20.6.2023. Haastattelija Virpi Vainio. Haastattelun muistiinpanot tekijän hallussa.

Esitelmät

- Immonen, Kari 2020. *Kulttuurihistorian perusteet* -luento. 10.11.2020. Lapin yliopisto. Verkko-*luento* 10.10.2020.
- Leskelä-Kärki, Maarit 2022. *Lapin yliopiston dosentuuriluento*, pohjoisen kulttuurihistorian 25-vuotisjuhla 18.5.2022. Rovaniemi, Lapin yliopisto.
- Tuominen, Marja 2005. Me kutsumme menneisyyttä nykyisyytemme tueksi. Näkökulmia aikoihin ja niiden kokemiseen. *Virkaanastujaisesityelmä*. 28.2.2005. Rovaniemi, Lapin yliopisto. Saatavilla verkkojulkaisuna <https://www.ulapland.fi/FI/Tapahtumia-2005/Virkaanastujaisesitys/Marja-Tuomisen-esitys> [17.03.2024].
- Tuominen, Marja 2021. Marja Tuomisen alustus tutkijaseminaarissa Rovaniemellä 12.5.2021. Lapin yliopiston kulttuurihistorian tutkijaseminaarissa.

II PAINETUT LÄHTEET

Kaunokirjallisuus

Primäärilähteet

- Haakana, Anna-Liisa 1989. *Ruman tytön rakkaus*. Helsinki: Gummerus.
- Haatanen, Martta 1940. *Yön kuningatar*. Helsinki: Gummerus.
- Haatanen, Martta 1941. *Kulta tulella kirkastuu*. Porvoo: WSOY.
- Haatanen, Martta 1942. *Taivas tummuu*. Hämeenlinna: Karisto.
- Haatanen, Martta 1943a. *Kirkastettu sydän*. Helsinki: Gummerus.
- Haatanen, Martta 1943b. *Karu kaunis maa*. Porvoo: WSOY.
- Haatanen, Martta 1945. *Eilispäivää ei enää ole*. Helsinki: Pellervo.
- Haatanen, Martta 1949. *Törmälä, eräiden ihmisten koti*. Helsinki: Pellervo.
- Kariniemi, Annikki 1955. *Murros*. Helsinki: Otava.
- Kariniemi, Annikki 1971. *Veren kuva*. Helsinki: Otava.
- Kariniemi, Annikki 1977. *Veren ikävä*. Helsinki: Otava.

Kariniemi, Ritva 1986. *Katkeraa savua*. Hämeenlinna: Karisto.
 Kivilinna, Rauni 1962. *Joki, tunturi, kylä*. Hämeenlinna: Karisto.
 Kivilinna, Rauni 1966. *Kuin linnut*. Hämeenlinna: Karisto.
 Kraatari, Anita 1975/2013. *Kivinen tie*. Rovaniemi: Rovaniemen painotuote. Omakustanne.
 Kuoksa-Wave, Viola 1945. *Kotipirtti*. Helsinki: Pellervo.
 Kuoksa-Wave, Viola 1956. *Levoton virta*. Helsinki: Pellervo.
 Kälkäjä, Mirjam 1977. *Petsamolaiset*. Helsinki: Kirjayhtymä.
 Laitinen, Ritva-Kaija 1986. *Pahan morsian*. Oulu: Pohjoinen.
 Laitinen, Ritva-Kaija 1987. *Jobin kirja*. Oulu: Pohjoinen.
 Paltto, Kirste 1986. *Voijaa minun poroni*. Oulu: Pohjoinen.
 Paltto, Kirste 1991. *Juokse nyt naalin poika*. Oulu: Pohjoinen.
 Setälä, Annikki 1945. *Sotasairaala 28/2*. Helsinki: Kirjapaja.
 Tikkanen, Anja 1977. *Isänmaantorpparit*. Hämeenlinna: Karisto.
 Tikkanen, Anja 1978. *Liukuhihnatorpparit*. Hämeenlinna: Karisto.

Muu aikalaiskirjallisuus

Aho, Juhani 1893. *Papin rouva*. Porvoo: WSOY.
 Ahokivi, Unto 1946. *Juurettomat*. Porvoo: WSOY.
 Backman, Sigrid 1919. *Ålandsjungfrun*. Helsinki: Holger Schildts Förlagsaktiebolag.
 Backman, Sigrid 1922. *Familjen brinks öden*. Helsinki: Holger Schildts Förlagsaktiebolag.
 Bergroth, Kersti 1940. *Nuoren lotan päiväkirja*. Helsinki: Otava.
 Bondestam, Anna. *Kuulu*. 1967. Helsinki: Tammi.
 Etto, Jorma 1975. *Evakkotaival: Kuvia ja muisteluksia Lapin evakosta 1944–1945*. Rovaniemi: Lapin Maakuntaliitto.
 Elmgren-Heinonen, Tuomi 1940. *Lottatyttö komennuksella*. Porvoo: WSOY.
 Ekelöf, Maja 1971. *Siivoojan raportti*. Helsinki: Tammi.
 Erkkilä, Veikko 1998. *Vaiettu sota. Neuvostoliiton partisaanien iskut suomalaisiin kyliin*. Helsinki: Arator Oy.
 Ernaux, Anne 2022. *Isästä. Äidistä. (La place, 1983 ja Une femme, 1987)* Suomentanut Lotta Toivanen. Helsinki: Gummerus.
 Flaubert, Gustave ja Eino Palola 1973 (1856). *Rouva Bovary*. Helsinki: Ex Libris.
 Haapanen, Kaarlo 1989. *Ja Lappi oli autio ja tyhjä*. Helsinki: Tammi.
 Haatanen, Martta 1939. *Kylä puhuu*. Helsinki: Gummerus.
 Haatanen, Martta 1947a: Martta Haatanen. – *Uuno Kailaasta Aila Meriluotoon. Suomalaisten kirjailijain elämäkertoja*. Toim. Pekkanen Toivo ja Ruanheimo Reino. Porvoo: WSOY.
 Haavikko, Anna-Liisa 2021. *Kaari: Kirjailija Kaari Utrion elämä*. Helsinki: Siltala.
 Halsti, Wolf. H 1972. *Lapin sodassa*. Helsinki: Otava.
 Hautala, Paavo 1982. *Tuntsankojamot*. Salla: Sallan kunta.
 Hautamäki, Soili 1988. *Ydintrauma. Ihminen Hiroshiman jälkeen*. Oulu: Pohjoinen.
 Hautala, Paavo 1993. *Isät meidän itää päin*. omakustanne. Rovaniemi: Lapin painotuote.
 Hietamies, Laila 1972. *Lehmusten kaupunki*. Helsinki: Otava.
 Hietamies, Laila 1992. *Vienan punainen kuu*. Helsinki: Otava.
 Hietamies, Heikki 1992. *Äideistä parhain*. Helsinki: Otava.
 Hosa, Eino 1940. *Tuliholvin alla: Romaani sodasta*. Helsinki: Otava.
 Huovinen, Veikko 1980. *Koirankynnen leikkaaja*. Helsinki: Otava.
 Hustich, Ilmari 1946. *Tuhottu ja tulevaisuuden Lappi*. Helsinki: Kustannustalo.

- Hämäläinen, Helvi 1944. *Kylä vaeltaa*. Porvoo: WSOY.
- Jaatinen, Lauri 1995. Sodanjälkeinen asutustoiminta Lapin läänissä. Teoksessa *Sodanjälkeinen asutustoiminta 50 vuotta: MHL-asutustoiminta Lapissa*. Toim. Korpi Kimmo. Rovaniemi: Lapin Maaseutuelinkeinopiiri, 10–18.
- Jaatinen, Lauri 1981. "Itsenäisyyden ajan asutuspolitiikka Lappia muovaamassa." Teoksessa. *Lapin plakaatista tilojen autoitumisen aikaan: Lapin historiaseminaari Rovaniemellä 8.–9.6.1981: Esitelmät ja kommenttipuheenvuorot julkaisuksi toimitettuina* = Three centuries of colonisation and livelihoods in Lapland: Seminar on Lapland's history. Rovaniemi: Lapin Maaseutuelinkeinopiiri, 201–204.
- Jansson, Tove 1945. *Småtrollen och den stora översvämningen*. Porvoo: WSOY.
- Jansson, Tove 1946. *Kometjakten*. Porvoo: WSOY.
- Joenpelto, Eeva 1959. *Kakerholman kaupunki*. Porvoo: WSOY.
- Jylhä, Yrjö 1954. *Kiirastuli*. Helsinki: Otava.
- Kariniemi, Annikki 1973. *Herttuan naiset*. Helsinki: Otava.
- Kokko, Juhana 1891. *Kruunun metsissä*. Porvoo: WSOY.
- Kälkälä, Mirjam 2011. *Pilvenpittelijät: naisenpuolia asutustiloilla*. Ranua: Mäntykustannus.
- Kaila, Toivo T. 1950. *Lapin sota*. Helsinki: WSOY.
- Kanto, Anneli 2008. *Verirusut*. Helsinki: Gummerus.
- Kariniemi, Annikki 1968. *Erään avioliiton anatomia*. 1.–2p. Helsinki: Otava.
- Kellokumpu, Helmi 1998. *Lasteen alaisia*. Helsinki: WSOY.
- Kettu, Katja 2013. *Kätilö*. [Uusi p.]. Helsinki: WSOY.
- Kinnunen, Tommi 2020. *Ei Kertonut Katuvansa*. Helsinki: WSOY.
- Kivilinna, Rauni 1961. *Talo jää tyhjilleen*. Näytelmäkirjoitus: Omakustanne.
- Korpi, Kalle 2010. *Rintama ilman juoksuhautoja. Saksalaisten keskeiset rakentamiset, työmaat ja työvoima Pohjois-Suomessa 1941–1942*. Tornio: Tornion kirjapaino.
- Kortenniemi, Pauli 1995. Neuvonta asutustilojen kehitystyössä. Teoksessa *Rintamalta Rai-vioille*. Toim. Laitinen Erkki. Jyväskylä: Atena-kustannus.
- Kukkola Timo, Liste Alli ja Pukema Anneli (toim.) 1971. *Pohjoista puhetta*. Lapin kirjailijat ry. julkaisu: Rovaniemi.
- Kälkälä, Mirjam 2004. *Minä kirjailijatar*. Näytelmäkirjoitus. Rovaniemen teatteri.
- Kälkälä, Mirjam 1986. *Tulijoki*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Laitinen, Ritva-Kaija 1971. *Minun sompioni*. Näytelmäkirjoitus. Rovaniemen teatteri.
- Lammi, Matti 1995. Maanhankintalakia saatteli julkisuuden myötätuuli. Teoksessa *Sodanjälkeinen Asutustoiminta 50 Vuotta: MHL-Asutustoiminta Lapissa*. Toim. Kimmo Korpi. Lapin Maaseutuelinkeinopiiri. Tornio: Tornion Kirjapaino Ky, 50–55.
- Lander, Lea 2003. *Käsky*. Helsinki: WSOY.
- Liksom, Rosa 1985. *Yhden Yön Pysäkki: Novelleja*. Espoo: Weilin + Göös.
- Liksom, Rosa 1986. *Unohdettu Vartti*. Espoo: Weilin + Göös.
- Liksom, Rosa 1987. *Väliasema Gagarin*. Espoo: Weilin + Göös.
- Liksom, Rosa 1988. *Go Moskova go*. Helsinki: Tammi.
- Liksom, Rosa 1989. *Tyhjän tien paratiisit*. Helsinki: WSOY.
- Liksom, Rosa 2017. *Everstinna: Romaani*. Helsinki: Like.
- Linna, Väinö 1954. *Tuntematon sotilas*. Porvoo: WSOY.
- Lundberg, Ulla-Lena 2013. *Marsipaanisotilas*. Suom. Leena Vallisaari. Gummerus: Helsinki.
- Lehtonen, Silja-Elisa 2022. *Valinta*. Helsinki: Tammi.
- Mikkonen, Leevi 1987. *Pohjoinen palaa*. Hämeenlinna: Karisto.
- Mitä Missä Milloin – kansalaisen vuosikirja 1975*. Helsinki: Otava.

Mukka, Timo 1964. *Maa on syntinen laulu*. Jyväskylä: Gummerus.

Mukka, Timo 1965. *Tabu*. Jyväskylä: Gummerus.

Mukka, Timo 1966. *Laulu Sipirjan lapsista*. Jyväskylä: Gummerus.

Mäkelä, Hannu 2015. *Muistan: Otavan Aika*. Helsinki: Tammi.

Oksanen, Sofi 2008. *Puhdistus*. Helsinki: WSOY.

Paasilinna, Erno 1963. *Tunturit puhuvat: Valikoima Lapin kirjallisuutta*. Hämeenlinna: Karisto.

Paasilinna, Erno 1966. *Laaja Lapinmaa*. Hämeenlinna: Karisto.

Paasilinna, Erno 1973. *Lapin rajoilla*. Hämeenlinna: Karisto.

Paasilinna, Erno 1996. *Tähänastisen elämäni kirjaimet*. Helsinki: Otava.

Pakkala, Teuvo 1891. *Vaaralla*. Oulu: Kivekäs.

Paronen, Samuli 1967. *Kuolismaantie*. Helsinki: Otava.

Pennanen, Eila 1942. *Ennen sotaa oli nuoruus*. Porvoo: WSOY.

Polva, Anni 2015 (1945). *Rakasta minua hiukan*. Hämeenlinna: Karisto.

Polva, Anni 1971 5. painos. (1949). *Sinä olet minun*. Hämeenlinna: Karisto.

Päätaalo, Kalle 1963. *Myrskyn silmässä*. Jyväskylä: Gummerus.

Päätaalo, Kalle 1965. *Myrskyn jälkeen*. Jyväskylä: Gummerus.

Päätaalo, Kalle 1984. *Nuorikkoa näyttämässä*. Jyväskylä: Gummerus.

Raja, Tuulikki 1956. *Rintamalotta muistelee*. Helsinki: Otava.

Ranta, Esko 2024. *Alli Korva: Kolmen sodan lotta*. Rovaniemi: Väyläkirjat.

Ripatti, Aku-Kimmo ja Paavo Kähkölä 1970. *Siirtomaasuomi*. Jyväskylä: Gummerus.

Rousu, Terttu 1994. *Etelän varekset*. Omakustanne. Helsinki: Gummerus.

Rousu, Terttu 1995. *Leivän perässä*. Omakustanne. Helsinki: Gummerus.

Rousu, Terttu 1997. *Urakka täyttyy*. Omakustanne. Helsinki: Gummerus.

Rousu, Terttu 2004. *Poikasten sota*. Helsinki: Sarmala. Rakennusalan kustantajat.

Päätaalo, Kalle 1985. *Nouseva Maa*. Jyväskylä: Gummerus.

Röyhkä, Kauko 1987. *Magneetti*. Espoo: Weilin + Göös.

Salminen, Sally 1941. *Katrina*. Helsinki: Wahlström & Widstrand.

Salkio, Veikko ja Hyttinen, Pertti 2019. *Pummangista Grjazovetsiin: Muistelmat talvisodan sotavankeudesta*. Kokkola: Kustannusosuuskunta länsirannikko.

Seppänen, Unto 1956. *Evakko*. Porvoo: WSOY.

Talvio, Maila 1906. *Louhilinna*. Porvoo: WSOY.

Talvi, Jussi 1954. *Ystäviä ja vihollisia*. Helsinki: Otava.

Teerijoki, Ilkka 2021. *Karungin historia*. Kemi: Atrain & Nord -kustannusliike.

Tuominen, Mirjam 1946. *Kris*. Porvoo: WSOY.

Tuuri, Antti 1986. *Talvisota*. Kertomus. Helsinki: Otava.

Valtonen, Hilja. *Hiiliristi*. 1930. Helsinki: Otava.

Venamo, Veikko ja Palomäki P. O. 1988. *Jälleenrakennuksen ihme*. Gummerus. Jyväskylä.

Vuontisjärvi, Elsa 1993. *Proksinvainiot*. Hämeenlinna: Karisto.

Vuorio, Anelma 1940. *Vapaus*. Helsinki: Otava.

Vihantola, Siiri 1940. *Tulta hankien yli*. Porvoo: WSOY.

Virtanen, Esko 1889. *Esko Virtalan esittämiä kertomuksia*. Porvoo: WSOY.

Wasmo Herbjorg 1987. *Hudløs himmel*. Stochkolm: Norstedts.

Wendisch, Irja 2006. *Salatut lapset: Saksalaissotilaiden lapset Suomessa*. Helsinki: Ajatus.

Sanoma- ja aikakauslehdet

- Aamulehti 1945. Lahti, Ilmari. Pohjoisen kansan kuvaus. *Aamulehti* 6.2.1945.
- Aamulehti 1957. Ruohtula, Kaarina. Viola Kuoksa-Wave.
- Aamulehti 1962. Santavuori, Martta. Petsamosta. *Aamulehti* 16.11.1962.
- Aamulehti 1966. Hämäläinen, Timo. Lunnien aika. *Aamulehti* 30.9.1966.
- Apu 1971. Pentinpuro, Leila ja Blongqvist, Jorma. Annikki Kariniemi – ”On kuin olisin puhkaissut paiseen.” *Apu* 10.9.1971.
- Arvosteleva Kirjaluettelo 1946. Markelin, Ilse. *Arvosteleva Kirjaluettelo* 6/ 1946.
- Arvosteleva Kirjaluettelo 1953. Laitinen, Kai. Miesten meri. *Arvosteleva Kirjaluettelo* 1953.
- Arvosteleva Kirjaluettelo 1977. Hannula Risto. Isänmaantorparit. *Arvosteleva Kirjaluettelo* 9/1977.
- Arvosteleva Kirjaluettelo 1979. Laulajainen, Leena. *Arvosteleva Kirjaluettelo* 4/1979. Luettavissa osoitteessa: <https://www.kultaomena.com/366>. Bibliophilos 2004.
- Bibliophilos: kirjallisuudenkerääjään äänenkannattaja* 63, no. 2/2004. Myllykoski, Anita. ”Martta Haatasen Syntymästä 100 Vuotta: E. J. Ellilä oli kirjailijan tärkein kannustaja.”
- Bibliophilos* 2022. Vainio, Virpi. Kannustava kustannustoimittaja ja aloitteleva kirjailija pohjoisesta. *Bibliophilos* 1/2022.
- Bibliophilos: Kirjallisuudenkerääjään äänenkannattaja* 81, no. 3/ 2022: 29–32. Vainio, Virpi. ”Ei Se Kustantaja Ole Mikhään Autuhaaksi Tekevä”: Kirjailija Terttu Rousu Alkoi Omin Luvin Kirjailijaksi.”
- Etelä-Suomen Sanomat 1946: ”Sotasairaala 28/2”. *Etelä-Suomen Sanomat* 09.05.1946 NO 106.
- Etelä-Suomen Sanomat 1962. Merivaara, Jaakko. Rauni Kivilinna. Joki, tunturi, kylä. *Etelä-Suomen Sanomat* 18.11.1962.
- Helsingin Sanomat 1942. Viljanen, Lauri. Kotirintamalla Lapissa. *Helsingin Sanomat* 1942.
- Helsingin Sanomat 1943. Viljanen, Lauri. Eräs äiti monista. *Helsingin Sanomat* 4.3.1943.
- Helsingin Sanomat 1956. Nimimerkki K. L.. Yksinäisen talon nainen. *Helsingin Sanomat* 1.2.1956.
- Helsingin Sanomat 1956. Nimimerkki H-u. H). Rajan railon kansaa. *Helsingin Sanomat* 24.3.1956 No: 61.
- Helsingin Sanomat 1958. Havu, Toini. Rauni Kivilinna. *Helsingin Sanomat*. 1958 (arvostelu julkaistu Kivilinnan Joki tunturi kylä -romaanin sisäkansilehdellä) 1968. Hämeenlinna: Karisto.
- Helsingin Sanomat 1961. Havu, Toini. Ovat taiteilijan satuja. *Helsingin Sanomat* 24.5.1961.
- Helsingin Sanomat 1962. Nimimerkki M-a T-a. Kolttakylän ihmiskuvia. 13.12.1962. *Helsingin Sanomat*.
- Helsingin Sanomat 1971a. Hytönen, Mattiesko. Porvaripornoa. *Helsingin Sanomat*. 26.9.1971.
- Helsingin Sanomat 1971b. Kariniemi, Annikki. Veren kuva vai sankarihohde. *Helsingin Sanomat* 1.10.1971.
- Helsingin Sanomat 2004. Muistot. Adolf Enroth. *Helsingin Sanomat* 26.2.2004.
- Helsingin Sanomat 2009. Moring, Kirsikka. Lottien sota jäi sivurooliin – sodan sankaritarnoissa ja elokuvissa lotille ei ollut tilaa. *Helsingin Sanomat* 6.12.2009.
- Helsingin Sanomat 2010. Matti Markko. Montako suomalaista ja venäläistä kuoli? *Helsingin Sanomat* 6.12.2010.

Helsingin Sanomat 2021. Kanerva, Arla. Kaari Utrio on puhunut romanttisen viihteen puolesta puoli vuosisataa – Kirjailijan omaa elämää ovat varjostaneet puolison alkoholismia ja luopuminen lapsista. *Helsingin Sanomat* 10.4.2021.

Helsingin Sanomat 2022a. Virtanen, Leena. Perhesuhteita. *Helsingin Sanomat* 16.12.2022.

Helsingin Sanomat 2023b. Vainio, Virpi. Mirjam Kälkälä 1939–2022. *Helsingin Sanomat* 12.7.2022.

Helsingin Sanomat 2023. Ahola, Suvi. ”Se todellinen everstinna”. 17.9.2023 *Helsingin Sanomat*.

Helsingin Sanomien kuukausiliite 2013. Hämäläinen, Unto. Unto Hämäläisen kirjoitus julkaistaan nyt. *Helsingin Sanomat* 7.12.2013.

Hämeen Sanomat 1962. Sauri, Eero. Missä on satu, Rauni Kivilinna? *Hämeen Sanomat* 10.11.1962.

Ilkka 1946. P. Uolevi. Lapissa on lämmintä vain ihmisten sydämissä. *Ilkka* 1946.

Ilta-Sanomat 1976. Pirkko Heino. ”Teen töitä unissanikin”. *Ilta Sanomat* 22.9.1976.

Ilta-Sanomat 2020. Kerttula, Suvi. Tommi Kinnunen kirjoitti kirjan naisista, jotka joutuivat häpeämään: ”On ollut ongelma, mitä näille ihmisille pitäisi tehdä.” *Ilta-Sanomat* 23.8.2020.

Ilta-Sanomat 2021. Mättänen, Heli. Asiantuntija muistelee järkyttävää hetkeä edesmenneen Laila Hirvisaaren uralla. *Ilta-Sanomat* 18.6.2021.

Kaleva 1961. Otsikolla Rauni Kivilinnalta ilmestyy kolta-aiheinen satukokoelma. *Kaleva* 12.2.1961.

Kaleva 1965. Kirjailija Rauni Kivilinna. *Kaleva* 22.10.1965.

Kaleva 1966. Mikkola Kaisu. Petsamon väkeä. *Kaleva* 18.9.1966.

Kaleva 1971. Korkalo, Pirkko. Rovaniemen iloiset rouvat. *Kaleva* 6.10.1971.

Kaleva 1976. Sihvonen, Pirjo. Uusnaturalismi tuli pohjoiseen. *Kaleva* 2/1976.

Kaleva 1977a. Mikkola Kaisu. Pohjoisten tyttöjen esikoisten syksy. *Kaleva* 9.10.1977.

Kaleva 1977b. Pentti ja Anja ahkerina. *Kaleva* 20.11.77.

Kaleva 1978. Mirjam Kälkälälle 26 000 markkaa rahaa. *Kaleva* 22.2.1978.

Kaleva 1985. Lehtola, Veli-Pekka. Lapin-kirjallisuutemme kaksi linjaa. *Kaleva* 1985.

Kaleva 1986a. Jama, Olavi. Lapin sodasta tuli naisen sairaskertomus. *Kaleva* 6.4.1986.

Kaleva 1986b. Jama, Olavi. Pakettipellot pilkistävät romaaniaiteessa. *Kaleva* 12.8.1986.

Kaleva 1986c. Jama, Olavi. Romaani. *Kaleva* 23.12.1986.

Kaleva 1987. Nikander, Hannu. Sotaherrojen kanssa marjassa. *Kaleva* 4/1987.

Kaleva 1990. Vainikkala, Marja-Riitta. Petsamo Mirjam Kälkälän teoksissa. *Kaleva* 1990.

Kaleva 1994. Kuolleita. Rauni Kivilinna. *Kaleva* 2.1.1994

Kaleva 2004. Myllykoski, Anita. ”Martta Haatanen Kuvasi Peräpohjolaa.” *Kaleva* 4.7.2004.

Kaleva 2006. Kilponen, Anna. Painosten herrattaren paluu. *Kaleva* 8.3.2006.

Kaleva 2023. Vainio, Virpi. Kirjailijan tempaukset peittosivat alleen ahkeruuden. *Kaleva* 21.9.2023.

Kaltio 1945. Kalajoki, Atte. Martta Haatanen. *Kaltio* 1/1945.

Kaltio 1955. Viola Kuoksa. *Kaltio* nro 1 1955.

Kaltio 1959. Alakujala, Kalle. Piirteitä Lapin Taideseura Seitapiirin 10-vuotistaipaleesta. *Kaltio* 1959.

Kaltio 1987. Hannu Nikander. Sotaherrojen kanssa marjassa. *Kaltio* 1987.

Kansan Tahto 1966. Mikko Ekorre. Romaani Petsamosta *Kansan Tahto* 21.9.1966.

Kansan Tahto 1971a. Jylhäkangas, Kalevi. Finaali. *Kansan tahto* 29.9.1971.

Kansan Tahto 1971b. Lehto, Markku 1971. *Kansan tahto* 29.9.1971.

Kansan Tahto 1971c. Mikkonen Juhheikki 1971. Annikki Kariniemi fasismin tiellä. *Kansan tahto* 10.9.1971.

Kansan Uutiset 1966. Johansson, Niilo 1966. Perheet kuin kihut. *Kansan Uutiset* 13.9.1966.

Keskipojanmaa 1963. Nimimerkki K. S. Otsikolla Kirjallisuus. *Keskipojanmaa* 3.2.1963.

Keskisuomalainen 1945. Ihmisen älyä eivät kasvata koulut vaan elämän kokemus. Nimimerkki

Orvokki. *Keskisuomalainen* 1945.

Kotiliesi 1989. Rekola, Anna-Liisa. Lapin keisarin perheessä. *Kotiliesi* 1989.

Kymen Sanomat 1962. Näppi, Pentti. Matkamme tunturikyliin. *Kymen Sanomat* 23.11.1962.

Lahti 1962. Nimimerkki R. O., Otsikolla Kolttakansaa. *Lahti* 11.11.1962.

Lapin Kansa 1962. K. Heikkinen. Joki Tunturi kylä. *Lapin Kansa* 22.12.1962.

Lapin Kansa 1971a. Arvola, Oiva. Veren kuva. *Lapin Kansa* 1.9.1971.

Lapin Kansa 1971b. Kariniemi kärjessä. *Lapin Kansa* 21.10.1971.

Lapin Kansa 1977a. Nimimerkki A. H. Annikki Kariniemi taiteilijaeläkkeelle. *Lapin Kansa* 20.5.1977.

Lapin Kansa 1977b. Mirjam Kälkälälle kustantajan apuraha. *Lapin Kansa* 17.12.1977.

Lapin Kansa 1986a. Jama, Olavi: "Ei ole enää oikeita kirjailijoita" *Lapin kansa* 1986.

Lapin Kansa 1986b. Lappalainen, Seija. Rakkaani tuli Saksanmaalta. *Lapin kansa* 26.3.1986.

Lapin Kansa 1986c. Lappalainen, Seija. *Lapin kansa* 12.10.1986.

Lapin Kansa 1986d. Lappalainen Seija. Tuolla Pohjantähden alla. *Lapin Kansa* 1986.

Lapin Kansa 1987a. Seurasiko Kariniemi liian tarkkaan Halstia? *Lapin Kansa* 15.1.1987.

Lapin Kansa 1987b. Lappalainen, Seija. Klaus kävi täällä. *Lapin Kansa* 5.4.1987.

Lapin Kansa 1987c. Lappalainen, Seija. Ritva-Kaija Laitisen romaani elää lohijoen varassa. Kemijoesta on kiistelty satoja vuosia. *Lapin Kansa* 19.11.1987.

Lapin Kansa 1994. Lappalainen, Seija. Rievanjärven sota ja suuri muutos. *Lapin Kansa* 29.1.1994.

Lapin Kansa 2004. Ranta Tapani. Majakka loistaa yhä Lapin taivaalla. *Lapin Kansa* 2004.

Lapin Kansa 2021. Pyykkö, Risto. Menkää kotiinne Lapin tuhoajat. *Lapin Kansa* 29.9.2019.

Lapin Kansa 2021. Lehto, Mirjami. Lapin sodan tarina kokoon. *Lapin Kansa*. 12.11.2021.

Lapin Kansa 2025. Kittilän lasten kova kohtalo. Pekka Mauno. *Lapin Kansa* 27.4.2025.

Lapillinen 2004. Myllykoski, Anita. "Ikaros - Siiven Alta Kirjailijaksi: Martta Haatosen syntymästä 100 Vuotta." *Lapillinen* 1/2004.

Lapillinen 2016. Kälkälä, Mirjam. Petsamolaisesta kirjallisuudessa *Lapillinen* 2016 nro 42.

Lounais-Lappi 1986. Ritva Kariniemeltä kuvaus ihmisestä Lapin Sodassa. *Lounais-Lappi* 20.10.1986.

Lukija 1989. Viitanen, Kaisa. Mirjam Kälkälä Pohjolan raivotar. *Lukija* nro 6, 1969.

Länsiraja 1977. Nimimerkki V. V.. Isänmaan torpparit. *Länsiraja* 1977.

Länsiraja 1978. Nimimerkki V. V.. Kaksi kirjaa ja kirjailijaa. *Länsiraja* 4.5.1978.

Maaseudun tulevaisuus 1943. Suomi, Viljo. *Maaseudun tulevaisuus* 1943.

Naisten ääni 1942. Kajanto, Senja. Kaksi kirjaa sanomalehtinaisista. *Naisten ääni* 1942.

NSD 1986. Kieri, Gunnari. En välskriven finsk roman som förtjänar svenska läsare. *NSD* 28.11.1986

Nuori Voima 1978. Kauranen, Anja. Mirjam Kälkälä. Petsamolaiset. *Nuori Voima* 1978.

- Oulun ylioppilaslehti 2017. Paasso-Rantala, Heli. Mennyt on läsnä nykyisyydessä – Lapin synkkä kulttuuriperintö -hanke selvittää Suomen ja Saksan sota-ajan yhteistyön jälkiä Pohjois-Suomen mielenmaisemaan. *Oulun ylioppilaslehti* 12.10.2017.
- Parnasso 2021. Hytönen, Outi 2021. Kirjakohu 1971: Sota, seksi ja saksalaiset. *Parnasso* 6-7/2001.
- Pellervo 1945. Pekkanen, Toivo. Mietteitä Pellervo-seuran romaanikilpailusta. *Pellervo* 23-24. 13.12.1945.
- Pellervo 1977. Nimimerkki V. R.. Saaran tarina. *Pellervo-lehti* 16/1977.
- Pirkka-lehti 1990. Tuuli Salmi. Kirste Paltto. *Pirkka-lehti* 1990: 1-2.
- Pohjolan Sanomat 1942. Valtaoja, Erkki. Sanomalehtinaisen romaani. *Pohjolan Sanomat* 1942.
- Pohjolan Sanomat 1943a. Hannula, Uuno. Muuten ajattelin sanoa. *Pohjolan Sanomat* 1943.
- Pohjolan Sanomat 1943b. Otsikolla Kunnianteko peräpohjolaiselle naiselle. *Pohjolan Sanomat* 1943.
- Pohjolan Sanomat 1945. Valtaoja, Erkki. Eilen. *Pohjolan Sanomat* 6.10.1945.
- Pohjolan Sanomat 1956. Nimimerkki V. A. R. Kirjallisuus ja taide. *Pohjolan Sanomat* 24.12.1956.
- Pohjolan Sanomat 1962. Nimimerkki A.H. Kirjallinen matinea ja keskustelu Kemijärvellä. *Pohjolan Sanomat* 1962.
- Pohjolan Sanomat 1965. Rauni Kivilinna pohjoisen kirjailijain puheenjohtajaksi. *Pohjolan Sanomat* 23.3.1965.
- Pohjolan Sanomat 1972. Kariniemi, Annikki. Lappi – siirtomaapolitiikan uhri. *Pohjolan Sanomat* 1.10.1972.
- Pohjolan Sanomat 1977a. Mirjam Kälkäjän vahva esikoisromaani. *Pohjolan Sanomat* 28.8.1977.
- Pohjolan Sanomat 1977b. Anja Tikkasen Lappisarja valmis. *Pohjolan Sanomat* 10.11.77.
- Pohjolan Sanomat 1977c. Kariniemelle valtionpalkinto. *Pohjolan Sanomat* 10.5.1977.
- Pohjolan Sanomat 1978a. Tunnustuspalkinto 14 kirjailijalle. *Pohjolan Sanomat* 17.2.1978.
- Pohjolan Sanomat 1978b. Arvola, Oiva. Tikkasen isänmaan asialla? *Pohjolan Sanomat* 9.4.1978.
- Pohjolan Sanomat 1982. ”Kuinka Lappi jälleenrakensi”. *Pohjolan Sanomat* 25.2.1982
- Pohjolan Sanomat 1983. ”Luominen rauhoittaa”. Annikki Kariniemen 70-vuotishaastattelu. *Pohjolan Sanomat* 23.7.1983.
- Pohjolan Sanomat 1986a. Harjumaa, Pentti. Lapin sota ja tuho yhden perheen kokemana. *Pohjolan Sanomat* 21.8.1986.
- Pohjolan Sanomat 1986b. Paatsjoki – Tulijoki. Mittava romaani Mirjam Kälkäjäältä. *Pohjolan Sanomat* 15.11.1986.
- Pohjolan Sanomat 1986d. Kinnunen, Kaarle. Pirstottu kansa sodassa. *Pohjolan Sanomat* 12.12.1986.
- Pohjolan Sanomat 2000a. Kourilehto, Tuulikki. Annikki Kariniemen elämänvaiheista kerätään muisteluksia. ”Vain merkittävistä ihmisistä syntyy tarinoita.” *Pohjolan Sanomat* 4.6.2000.
- Pohjolan Sanomat 2000b. Myllykoski, Anita 2000a, Martta Haatanen, unohdettu kirjailija. *Pohjolan Sanomat* 4.11.2000.
- Porvoo 1943. Ellilä, E. J. Suomalainen äiti. *Porvoo* 1943.
- Porvoo 1945. Ellilä, E. J. Talonpoikaistoromaaneja. *Porvoo* 1945.
- Päivämies 1969. Pentti Koskela. Juttu Itsenäisyyspäivänä. *Päivämies* 6.12.1969.

Rajamme vartijat 1978. Nimimerkki P. H.. Rajamme vartijat. *Rajamme vartijat* NO 5.

Ruotsin-suomalainen 1975. Korhonen, Matti J. Saksalaiset eivät joutuneet korvaamaan. *Ruotsin-suomalainen* 6.4.1975.

Satakunnan kansa 1962. Nimimerkki L. S-r.. Kolttakylän kansaa. *Satakunnan Kansa* 7.5.1962.

Savon Sanomat 1983. Kortelainen, Sirpa. Kirjailija Anna-Liisa Haakana. *Savon Sanomat* 10.4.1983.

Suomenmaa 1985. Summanen, Anelma. Anna-Liisa Haakana luottaa nuoriin. *Suomenmaa* 4.2.1945.

Suomen Kuvalehti 1949. Jokela, Eila. Missä on Lapin emäntä? *Suomen Kuvalehti* 1949. NO: 28.

Suomen Kuvalehti 2013. Risto Lindstedt. Murtuneet miehet: Suomi vieritti sotatraumat sotilaiden omaksi syyksi. *Suomen Kuvalehti* 21.11.2013.

Suomen Kuvalehti 2020. Numminen, Mikko. Matkalla tuntemattomaan. *Suomen Kuvalehti* 13.11.2020.

Suomalainen Suomi 1945. Pekkanen, Toivo. Romaaneja ja novelleja. *Suomalainen Suomi* N:o 2/1945.

Suomalainen Suomi 1947. Laitinen, Kai. Naiskirjailijamme proosasta. *Suomalainen Suomi* 7-8/1947.

Suomen Sosiaalidemokraatti 1962. Merivaara, Jaakko. Rauni Kivilinna. *Suomen Sosiaalidemokraatti* 26.11.1962.

Suomen Sosiaalidemokraatti 1983. Kolonialismia Ounasjoella – dokumentti menettelyta-voista. Kari Vepsäläinen. *Suomen Sosiaalidemokraatti* 27.11.1982.

TEHY 1987. Puskala, Liisa. Saksalaishuorat. *TEHY* 26.5.1987.

Totto 1968. Keskiniva, Anna. Evakkotaival. *Totto* numero IX.

Turun ylioppilaslehti 1977. Mirjam Kälkäjä. Petsamolaiset. *Turun ylioppilaslehti* 21.10.1977.

Tyrvään Sanomat 1966. Kirjoittaja Liisa (sukunimi ei erotu leikkeestä). Riippumattomat ihmiset ja sitkeähenkinen leijona. *Tyrvään Sanomat* 29.10.1966.

Uusi Anna 1972. Lepola, Markku. Totuuksia Napapiiriltä. *Uusi Anna* N:O 8/72.

Uusi Nainen 1994. Kempainen, Kari. Saamelaiskirjailija Kirste Paltto. *Uusi Nainen* 1994:4.

Uusimaa 1948. Ellilä, E. J. Kirjallisuutta. Talon puolesta. *Uusimaa* n:o 17, 12.11.1948.

Uusi Roi 1986. Pahan morsian – Ritva-Kaija Laitisen työ valmis. *Uusi Roi* 26.3.1986.

Uusi Suomi 1945. Ellilä, E. J.. Talonpoikaisromaaneja 1945. *Uusi Suomi* 1945.

Uusi Suomi 1955. Nimimerkki K. V.. Romaani pohjoiselta rajaseudulta. *Uusi Suomi* 28.12.1955.

Uusi Suomi 1969. Tuulio, Tyyni. Pieni matka Lappiin. *Uusi Suomi* 30.11.1969.

Uusi Suomi 1986. Nurmela, Kari A. Sana tunturista – Kirsi Paltto on kulttuurilähettiläs viimeisiltä rajoilta. *Uusi Suomi* 28.12.1986.

Vaasa-lehti 1977. Mikkonen, Sointu. Saaran evakkotie. *Vaasa-lehti* 2.10.1977.

Vapaa Sana 1956. Nimimerkki M. S.. *Vapaa Sana* 29.1.1956 NO 27.

Mainokset

Gummerus-kustantamon mainos 1938. ”Martta Haatanen Karun miehen rippi”.

Suomen Kuvalehti 1977. Lue, annan lahjaksi kotimainen kärkikirja. Otavan kirjainos. *Suomen Kuvalehti* 9.12.1977. NRO 49.

Audiovisuaaliset lähteet

Elokuvat

- Auf Wiedersehen Finnland*. Suomi 2010. O: Virpi Suutari. T: Cilla Werning. Sk: Virpi Suutari. L: Jukka Nykänen. M: Johanna Juhola ja Pekka Kuusisto. E: Suomi, 2.2.2010. 78 min.
- Kirkastettu sydän / En kvinnas hjärta* 1943. O: Ilmari Unho. T: Risto Orko. Sk: Ilmari Unho – Martta Haatanen (romaanii). K: Kalle Peronkoski – Erkki Majava. L: Elle Hongisto. M: Taneli Kuusisto. E: Suomi 18.12.1943. 99 min.
- Koirankynnen leikkaaja* 2005. O: Markku Pölönen. T: Tom Forsström – Kari Sara. Sk: Markku Pölönen – Veikko Huovinen (romaanii). K: Kari Sohlberg. L: Jukka Nykänen. M: Vesa Mäkinen. E: Suomi 31.1.2004. 105 min.
- Lupaus / Löftet*. Suomi 2005. O: Ilkka Vanne. T: Asko Apajalahti – Petri Siitonen. Sk: Elina Halttunen – Inkeri Kilpinen. K: Jani Kumpulainen. L: Tuomo Leino. M: Tuomas Kantelinen. E: Suomi 2.12.2005. 112 min.
- Noususuhdanne*. Suomi 1970. O: Marjatta Lohikoski – Reino Paasilinna. T: Timo-Erkki Heino. Sk: Marjatta Lohikoski (Kuparinen)– Reino Paasilinna.. Työryhmä Erkki Ervasti, Kaija Ahopelto ja Heikki Lemström. YLE, dokumenttielokuva. E: Suomi 28.5.1970. 55 min.
- Onnen maa / The Land of Happiness*. Suomi 1993. O: Markku Pölönen. T: Kara Sara. Sk: Markku Pölönen. K: Kari Sohlberg. L: Jukka Nykänen. M: Reijo Taipale. E: Suomi 30.4.1993. 103 min.
- Valkoinen peura / Den vita renen*. Suomi 1952. O: Erik Blomberg. T: Aarne Tarkas. Sk: Erik Blomberg ja Mirjami Kuosmanen. K: Erik Blomberg. L: Erik Blomberg. M: Einar Englund. E: Suomi 18.7.1952. 74 min.

Radio-ohjelmat

- Niemi, Tapani – Rantala, Kai – Karisto, Hannu 2015. *Todellisia tarinoita: Kodittoman koti-ikävä*. Osa 2. Mirjam Kälkäjä kertoo synnyinpaikastaan Petsamosta. Yleisradion radiodokumentti 6.8.2015. Saatavilla verkkojulkaisuna: <https://areena.yle.fi/podcastit/1-2863537> [02.02.2023].
- Tiedeykkönen. 25.4.2025. *Kärsimmekö isoisemme sotatraumoista? Epigenetiikka avaa uusia näkökulmia perinnöllisyyteen*. Ohjelma kuunneltavissa verkkojulkaisuna: <https://www-areena.yle.fi/podcastit/1-74129336> [25.04.2025].

TV-ohjelmat

- Ammatti: suomalainen kirjailija* 2000. Kirsi Kunnas (1924–2021). Ohjaus Atro Lahtela. TV1 Kulttuuriohjelmat. Saatavilla verkkojulkaisuna: <https://areena.yle.fi/1-1337222> [17.03.2024].
- Henkilökuvia tunnetuista suomalaisista* 2007. Laila Hirvisaari ja kirjoittamisen polte. Toimitaja ja ohjaus Pirkko Frank-Arkimies. Saatavilla verkkojulkaisuna: <https://areena.yle.fi/1-1369966> [17.03.2024].
- Jatkosodan vuodet Itä-Lapissa* 2016. Käsikirjoittanut Pentti Airio ja Kaija Hytönen. Katsottavissa osoitteessa: [Jatkosodan vuodet Itä-lapissa - Years of the Continuation War in Eastern Lapland](#). [27.4.2025].
- Korhonen, Anna 2007. Tuntemattoman sotilaan vastaanotto. *Sininen laulu – Suomen taiteiden tarina, 12-osainen suursarjasuomalaisesta kulttuurista*. TV1, YLE Teeman artikkeli.

- Saatavilla verkkojulkaisuna:<http://vintti.yle.fi/yle.fi/sininenlaulu/yle.fi/teema/sininenlaulu/artikkeli.php-id=263.htm> [02.02.2023].
- Pikkujättiläinen 1996. Kirjailija Erno Paasilinnan haastattelu. Haastattelijana Maarit Tastula. Ajankohtaisohjelmat, TV2, *Yleisradio* 14.9.1996. Saatavilla verkkojulkaisuna: https://www.youtube.com/watch?v=f2r_4VMOT90 [17.03.2024].
- Vuorenpää, Eeva 1995. *Niin on ollut ja niin on aina oleva* -dokumenttielokuva millaisista aineksista, miten ja missä syntyi Mika Waltarin Sinuhe Egyptiläinen. O: Eeva Vuorenpää. Sk: Eeva Vuorenpää. K: Keijo Reini. L: Markku Pulkkinen. Dokumenttiohjelmat, TV1. YLE 1995. Saatavilla verkkojulkaisuna: <https://areena.yle.fi/1-1467679> [19.2.2022].

Internetlähteet

- Aavasaksa.fi- nettisivut. Saatavilla verkkojulkaisuna: www.aavasaksa.fi. [1.6.2023].
- Aura, Otto 2013. "Nykyaikaisessa sodassa työvelvollisuus on välttämätön" – Työvelvollisuus Suomessa talvisodasta jatkosodan alkuun. Saatavilla verkkojulkaisuna: <https://hybrislehti.net/new-page-3> [22.5.2024].
- Forsberg, Peter 2017. Dresden - Pieni matkaopas. Dresden, Saksa. Saatavilla verkkojulkaisuna: <https://www.pienimatkaopas.com/dresden/> [27.4.2025].
- Grönqvist, Greger 2010. *Finland sak är vår* -dokumentti. Katsottavissa Areenassa osoitteessa: [Finlands sak är vår | Dok | Yle Arenan](https://www.yle.fi/aihe/artikkeli/2010/05/21/finland-sak-ar-var) [23.5.2024].
- Huhtamo, Kari 1977. Lapin jälleenrakentamisen muistomerkki. Rovaniemen julkiset taide- teokset. Rovaniemen taidemuseo. Osa kansainvälistä Barentsin alueen kulttuuriperintö- projektia eLibrary ja Culture without Borders -hanketta. Saatavilla verkkojulkaisuna: <https://julkisetteokset.rovaniemi.fi/teokset/lapinjalleenrakentaminen.htm> [17.03.2024].
- Kirjasampo.fi. Anna-Liisa Haakana. Saatavilla verkkojulkaisuna: https://www.kirjasampo.fi/kulsa/kauno:person_123176001715692 [22.5.2024].
- Mannerheimin Ylipäällikön Päiväkäskey N:o. 60, 10.5.1942. Saatavilla verkkojulkaisuna: https://www.mannerheim.fi/pkaskyt/pk60_42.gif [9.01.2025].
- Mannerheimin Ylipäällikön Päiväkäskey N:o. N:o 139, 22.9.1944. Saatavilla verkkojulkaisuna: https://www.mannerheim.fi/pkaskyt/pk132_44.gif [9.1.2025].
- Mediapinta.fi. Haakana, Anna-Liisa. Saatavilla verkkojulkaisuna: www.mediapinta.fi/kirjailija/13288. [22.5.2024].
- Lottamuseo. Saatavilla verkkojulkaisuna: <https://lottasvard.fi/lottamuseo/> [22.5.2024].
- Lumi, Leena 2020. Blogi. Tommi Kinnunen: Ei kertonut katuvansa. Saatavilla verkkojulkaisuna: <https://leenalumi.blogspot.com/2020/08/tommi-kinnunen-ei-kertonut-katuvansa.html> [1.7.2021].
- Otava Kustannus 2024. Otavan kirjailijaesittely: Kirsti Manninen. Saatavilla verkkojulkaisuna: <https://www.otava.fi/kirjailijat/Kirsti-manninen/#author-info>. [19.2.2022].
- Puttonen, Seppo 2017. Nämä kirjat paransivat sodan traumat. 101 kirjaa. Lukulista 50-luvulle. Yle.fi, YLE Kirjojen Suomi 8.8.2017. Saataville verkkojulkaisuna: <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2017/08/08/nama-kirjat-paransivat-sodan-traumat> [02.02.2023].
- Sippola, Hanna-Leena 2023. Varhaiskasvatuksen juhlapäivä - laki lasten päivähoitostaan- nettiin 50 vuotta sitten. Saatavilla verkkojulkaisuna: <https://valvira.fi/-/varhaiskasvatuksen-juhlapaiva-laki-lasten-paivahoidosta-tayttaa-50-vuotta> [14.1.2025].
- Suomen Elokuvasäätiö. *Katsotuimmat kotimaiset elokuvat elokuvateattereissa* Suomen elokuvasäätiö. Arkistoitu 18.10.2014. Saatavilla verkkojulkaisuna: [Katsotuimmat kotimaiset elokuvat - Suomen elokuvasäätiö](https://www.elokuvasaatiö.fi/katsotuimmat-kotimaiset-elokuvat) [28.11.2023].

- Tieteen termipankki. Kirjallisuudentutkimus: naiskuva. Saatavilla verkkojulkaisuna: <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kirjallisuudentutkimus:naiskuva> [14.1.2025].
- Utrio, Kaari 2021. Vanhan kirjallisuuden päivät Sastamalassa 30.–31.7.2021. *Kaari Utrion haastattelu*. Saatavilla verkkojulkaisuna: <https://www.youtube.com/watch?v=SuWibC7wd58> [9.7.2023].
- Vuori, Jaana 2025. Sisällönanalyysi. Saatavilla verkkojulkaisuna: <https://www.fsd.tuni.fi/palvelut/menetelmaopetus/kvali/analyysitavan-valinta-ja-yleiset-analyysitavat/laadullinen-sisallönanalyysi/> [14.1.2025].
- Vainikkala, Marja-Riitta 2009. Annikki Kariniemi. Everstinnasta porokristiinaksi Annikki Kariniemen kirjailijantie. Vuodatus.net 8.12.2009. Saatavilla verkkojulkaisuna: <https://mrvainikkala.vuodatus.net/lue/2009/12/annikki-kariniemi> [19.2.2022].
- Väisänen, Virpi 2020. Sanomalehtiartikkeli saatavilla osoitteessa: <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2020/06/06/edellinen-poikkeustila-oli-80-vuotta-sitten-siita-opimme-etta-koh-ta-etsimme>. Yle. fi. 6.6.2020. Edellinen poikkeustila oli 80 vuotta sitten. Yleisradio [1.2.2025].

III TUTKIMUSKIRJALLISUUS

- Ahola, Pirjo ja Rojola Lea 1990. Johdannoksi. Teoksessa *Marginaalista muutokseen. Feminismi ja kirjallisuudentutkimus*. Turku: Turun yliopistopaino, 9–16.
- Ahvenjärvi, Kaisa 2017. *Päivitettyä perinnettä: Saamelaisen nykyrunouden saamelaiskuvastoja*. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Airio, Pentti 2014. *Aseveljeys: Saksalaiset ja suomalaiset Itä-Lapissa 1941–1944*. Jyväskylä: Docendo.
- Annanpalo, Heikki; Tuomaala Ritva, Tuominen Marja ja Hautala-Hirvioja Tuija 2001. *Saatiin tämä vapaus pitää: Tutkija kohtaa rovaniemeläisveteraanin*. Rovaniemi. Rovaniemen kaupunki, Rovaniemen maalaiskunta, Rovaniemen seurakunta. Kotiseutu- ja kulttuurilautakunta. Lapin yliopiston taiteiden tiedekunta.
- Arminen, Elina 2009. *Keskeltä melua ja ääntä: Timo K. Mukan myöhäistuotanto, kirjallisuuskäsitteys ja niiden suhde 1960-luvun yhteiskunnalliskulttuuriseen keskusteluun*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Arminen, Elina 2021. "This is my past": War, memory, and forgiveness in Rosa Liksom's *The Colonel Wife*. Teoksessa *Minds and landscapes: Silent post-war memory in the margins of history*. Toim. Tuominen Marja, Ashplant Timothy. G. ja Harjumaa Tiina. New York: Routledge, 74–93.
- Ashplant, T. G 2021. Post-war cultural reconstruction. Teoksessa *Minds and landscapes: Silent post-war memory in the margins of history*. Toim. Tuominen Marja, Ashplant Timothy. G. ja Harjumaa Tiina. New York: Routledge, 17–40.
- Atwood, Margaret 1972. *Survival: A thematic guide to Canadian literature*. Anansi. Toronto.
- Aunila, Seija. *Kuinka naistenlehdestä tuli osa sotapropagandaa: Naisihanteen muodostuminen ja muokkautuminen Kotiliesi-lehdessä toisen maailmansodan aikana*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Bourke, Joanna 2006. "Uusi sotahistoria". Teoksessa *Ihminen sodassa: Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Toim. Kinnunen Tiina; Kivimäki Ville, Ahlback Anders ja Kempainen Ilona. 2. p. Helsinki: Minerva, 21–42.

- Brooks, Margaret 1987. "Passive in war? Women internees in the Far East 1942–45". Teoksessa *Images of women in peace and war. Cross-cultural and historical perspectives*. Edited by Macdonald, Sharold: Holden, Pat and Arderner Shirley. Women studies committee. England Oxford: Oxford University, 166–178.
- Butler, Judith 1990. *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. New York: Routledge.
- Butler, Judith 1993. *Bodies that matter: On the discursive limits of "sex". / Judith Butler*. New York: Routledge.
- Carlsson, Sinikka ja Huhtala Liisi, Karkulehto Sanna, Leppihalme Ilmari ja Märsynaho Jaana 2010. *Pohjois-Suomen kirjallisuushistoria*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Davis, Natalie Zemon 1997: *Kolme naista: Kolme elämää 1600-luvulla*. Suom. Jaana Iso-Markku. Helsinki: Otava.
- Ekhholm, Kai 2000. *Kielletyt kirjat 1944–1946: Yleisten kirjastojen kirjapoistot vuosina 1944–1946*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Eloranta, Jari ja Haapala Pertti, Hannikainen Matti, Markkola Pirjo ja Tikka Marko 2021. Vuosisadan rakennemuutos: väestö, talous ja tasa-arvo. Teoksessa *Suomalaisen yhteiskunnan historia 1400–2000*. Osa 1. Rakenteet ja instituutiot. Toim. Petri Karonen, Nils Erik Villstrand ja Pertti Haapala. Tampere: Vastapaino, 459–514.
- Foucault, Michel, Lehtonen Turo-Kimmo ja Ojakangas Mika 1998. *Foucault/Nietzsche*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Frederiksen, Lill Tove 2010. *A brief history of Sami literature*. Artikkelin on luettavissa osoitteessa: <https://nordics.info/show/artikel/a-brief-history-of-sami-literature>. [1.2.2025].
- Gothóni, Rauni 2024. *Ina Colliander: Valoja ja varjoja*. Helsinki: Partuuna.
- Ginzburg, Carlo (suom. Aulikki Vuola) 1996. *Johtolankoja: Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista*. Helsinki: Gaudeamus.
- Gleason, Mona 2016. "Avoiding the agency trap: caveats for historians of children, youth and education." *History of education*, 45 (4), 446–459.
- Grönholm, Pertti, Kanervo Pirkko, Kleemola Olli ja Nyqvist Antti 2014. Lukijalle. Teoksessa *Elämää sotavuosien Turussa 1939–1945*. Toim. Grönholm Pertti, Kanervo Pirkko, Kleemola Olli ja Nyqvist Antti. Turku: Turun historiallinen yhdistys, 7–14.
- Grönstrand, Heidi 2005. *Naiskirjailija, romaani ja kirjallisuuden merkitys 1840-luvulla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Haatanen, Pekka 1968. *Suomen maalaisköyhälistö: Tutkimusten ja kaunokirjallisuuden valossa*. Helsinki: WSOY.
- Hagemann, K. ja Schuler-Springorum S. 2002. *Home/front: The military, war, and gender in twentieth-century Germany*. Edit. Beck Birgit. Oxford: Berg.
- Haikala, Topias 2015. *Karjalan evakkolasten kokemuksia evakkouden psyykkisestä kuormittavuudesta, sitä helpottaneista psykososiaalisista tekijöistä ja evakkouden myöhemmästä prosessista*. Julkaisematon pro gradu -työ. Valtiotieteellinen tiedekunta. Helsingin yliopisto.
- Haikari, Janne 2006. "Kun sota loppuu mutta velvoitteet jatkuvat: Suomen jälleenrakentaminen Kotiliesi-lehdessä 1940–1941." *Kun sota on ohi: Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hapuli, Ritva 2003. *Ulkomailla: Maailmansotien välinen maailma suomalaisnaisten silmin*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Hapuli, Ritva ja Leskelä-Kärki Maarit 2005. Kirjallisia edelläkävijöitä. Virginia Woolf, oma huone ja naisten traditiot 2005. Teoksessa *Avaintekstejä kulttuurihistoriaan*. Toim. Järvinen Hanna ja Kärki Kimi. Turku: Turun yliopisto. Kulttuurihistoria, 69–80.
- Hapuli, Ritva ja Leskelä-Kärki Maarit 2010. Kirjoittamisen julkiset ja yksityiset maailmat. Naisten kirjoittamisen kulttuurihistoriasta. Teoksessa *Kulttuurihistoriallinen katse*. Toim. Rantala Heli ja Ollitervo Sakari. Turku: Turun yliopisto, kulttuurihistoria, 258–280.
- Harjumaa, Tiina 2021. *Menetetty ja läsnä oleva Petsamo: Menneisyyden tulkitseminen ja historian rakentuminen petsamolaisessa muistiyhteisössä*. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Hatavara, Mari 2013. Kertova ja kerrottu nainen Fredrika Runebergin tecningar och drömmar – kokoelmassa. Teoksessa *Kirjallisuuden naiset. Naisten esityksiä 1840-luvulta 2000-luvulle*. Toim. Rossi Riikka ja Isomaa Saija. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 27–54.
- Hautala, Paavo 1995. Sallan jälleenrakentaminen ja asuttaminen 1940–1950-luvuilla. Teoksessa *Sodan jälkeinen asutustoiminta 50 vuotta*. MHL-Asutustoiminta Lapissa. Rovaniemi: Lapin Maaseutuelinkeinopiiri, 46–51.
- Hautala-Hirvioja, Tuija ja Autti Mervi ja Sallan kulttuuritoimi 1999. *Peitettyä elämältä: Taiteilija Maija Kellokummun valon etsintä*. Salla: Sallan kulttuuritoimi.
- Hautala-Hirvioja, Tuija 2001. ”Tuli käsky niin outo ja kumma, tuli lähtö kotoa pois.” Teoksessa *Saatiin tämä vapaus pitää. Tutkija kohtaa rovaniemeläisveteraanin*. Toim. Annanpalo Heikki, Tuomaala Ritva ja Tuominen Marja. Jyväskylä: Gummerus kirjapaino, 264–297.
- Hautala-Hirvioja, Tuija 2018. ”Maisemat olivat silmiä hivelevän kauniita” – Jälleenrakennuskauden kuvataiteen eheyttävät aiheet. Teoksessa *Lappi palaa sodasta. Mielen hiljainen jälleenrakentaminen*. Toim. Tuominen Marja ja Löfgren Mervi. Tampere: Vastapaino, 100–117.
- Hautala-Hirvioja, Tuija, Huovinen Aira, Katajamäki Jonna ja Kuusikko Riitta 2017. *Uuteen aamuun: Jälleenrakennettu maisema lappilaisessa taiteessa*. Rovaniemi: Rovaniemen taidemuseo.
- Heikkinen, Kaija 2012. *Yksin vai yhdessä: Rintamanaisen monta sotaa*. Helsinki: Suomen kansantietouden tutkijain seura, Tiedekirja [jakaja].
- Heiskanen, Anu 2006. ”Sitä taas eletään tätä päivää”. Nuoren naisen elämä ja valinnat kolmannen valtakunnan vaikutuspiirissä ja miehityksessä Saksassa. Teoksessa *Ihminen sodassa: Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Toim. Kinnunen Tiina, Kivimäki Ville, Ahlbäck Ander ja Kempainen Ilona. 2. p. Helsinki: Minerva, 262–271.
- Hietala, Marjatta 2006 (toim.): *Tutkija ja sota. Suomaalaisten tutkijoiden kontakteja ja kohtailoita toisen maailmansodan aikana*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hietasaari, Marita 2016. *Sodan muisti: talvi-, jatkosota ja Lapin sota 2000-luvun historiallisessa romaanissa*. Helsinki: Avain.
- Hirvonen, Vuokko 1999. *Saamenmaan ääniä: Saamelaisen naisen tie kirjailijaksi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hirsch, Marianne 2012. *The Generation of postmemory. Writing and visual culture after the holocaust*. New York: Columbia University Press.
- Holmila, Antero ja Mikkonen Simo 2015. *Suomi sodan jälkeen: Pelon, katkeruuden ja toivon vuodet 1944–1949*. Ensimmäinen painos. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.
- Hosiaisuus, Yrjö 2003. *Kirjallisuuden sanakirja*. Helsinki: WSOY.
- Huhtala, Liisi 1981. *Kuu torpparin aurinko: Torppari-aihe suomalaisessa kaunokirjallisuudessa 1809–1918*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Huhtala, Liisi ja Varpio Yrjö 1999. Suomen kirjallisuushistoria 3. *Hurskaista lauluista ilostelevaan romaaniin*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hytönen, Outi 2023. *Kairojen kosmopoliitti: Annikki Kariniemen elämä ja teot*. Jyväskylä: Gummerus.
- Hytönen, Kirsi-Maria 2014. *"Ei elämääni lomina mahtunut": Naisten muistelukkerrontaa palkkатыöstä talvi- ja jatkosotien ja jälleenrakennuksen aikana*. Joensuu: Suomen kansantietouden tutkijain seura.
- Hökkä, Tuula 1998. Sodan groteski – sodan kritiikki. Irja Sallan matka- ja sotapäiväkirja 1943–1944. Teoksessa *40-luku: Kirjoituksia 1940-luvun kirjallisuudesta ja kulttuurista*. Toim. Viikari Auli. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 27–45.
- Ilola, Heli 1997. *Matkalla Petsamossa: Katsaus "toisen käsivarren" matkailuun*. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Isomaa, Saija ja Rossi Riikka 2013. Johdanto: Kirjallisuus naisten esittäjänä. Teoksessa *Kirjallisuuden naiset. Naisten esityksiä 1840-luvulta 2000-luvulle*. Toim. Rossi Riikka ja Isomaa Saija. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 9–24.
- Janatuinen, Jenni 2005. *Miehenkuva: Kalle Pääntalon perintö*. Johnny Kniga. Helsinki.
- Jouhki, Essi ja Vehkalahti Kaisa 2021. Reconstructed landscapes of northern youth: Reading the Autobiographies of Finnish Youth, 1945–1960. In *Reconstructing minds and landscapes. Silent post-war memory in the margins of history*. Tuominen Marja, Ashplant Timothy G. and Harjumaa Tiina (Eds.). New York: Routledge, 131–149.
- Junila, Marianne 1984. Saksalaisten sotilaiden ja suomalaisten siviilien suhteet Pohjois-Suomessa jatkosodan aikana. Rovaniemi: Kotiseutuyhdistys Totto XIV, 130–198.
- Junila, Marianne 2000. *Kotirintaman aseveljeyttä: Suomalaisen siviiliväestön ja saksalaisen sotaväen rinnakkainelo Pohjois-Suomessa 1941–1944*. Helsinki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Junila, Marianne 2006. Isä: "Saksalainen sotilas". Teoksessa *Ihminen sodassa: Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Toim. Kinnunen Tiina, Kivimäki Ville, Ahlbäck Anders ja Kempainen Ilona. 2. p. Helsinki: Minerva, 243–260.
- Jyttilä, Riitta 2015. *Kuvittelun keinoin. Sodasta kertominen ja muistamisen mahdollisuus Katja Ketun romaanissa Kätilö*. Teoksessa Nainen kulttuurissa, kulttuuri naisessa. Toim. Parente-Čapková Viola, Grönstrand Heidi, Hapuli Ritva ja Launis Kati. Turku: Turun yliopisto, 133–153.
- Kalela, Jorma 2000. *Historiantutkimus ja historia. Hanki ja jää*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kanervo, Pirkko 2014. Koulujen ja yliopiston toiminta säästöliekillä. Teoksessa *Elämää sotavuosien Turussa 1939–1945*. Toim. Grönholm Pertti, Kanervo Pirkko, Kleemola Olli ja Nyqvist Antti. Turku: Turun historiallinen yhdistys, 151–174.
- Kanto, Kati 2022. *Pohjoisen nuorten tilat ja paikat Anna-Liisa Haakanan 1980-luvun nuortenkirjoissa*. Oulu: Oulun yliopisto.
- Karjalainen, Pauli 2008. Paikka, aika ja elämän kuva. Teoksessa *Ympäristö täynnä tarinoita: Kirjoituksia ympäristön kuvien ja kertomusten kysymyksistä*. Toim. Haapala Arto, Kaukio Virpi, Henttonen Markku ja Veirto Kalle. Kuopio: Unipress.
- Karjalainen, Tuula 2013. *Tove Jansson. Tee työtä ja rakasta*. Helsinki: Tammi.
- Karkama, Pertti 1998. Ideologista sodankäyntiä. Näkökulmia Mika Waltarin pienoisormaaniin. Teoksessa *40-luku: Kirjoituksia 1940-luvun kirjallisuudesta ja kulttuurista*. Toim. Viikari Auli. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 17–26.
- Karkulehto, Sanna 2013. *Sukupuoli, seksuaalisuus ja valta*. Suomen nykykirjallisuus. 2, Kirjallinen elämä ja yhteiskunta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Karkulehto, Sanna 2017. *Sukupuoli ja väkivalta. Lukemisen etiikkaa ja politiikkaa*. Toim. Karkulehto Sanna ja Rossi Leena-Maija. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Karkulehto, Sanna 2012. "Kotimainen Kirjallisuus Ja Yhteiskunta - Kuka Lohduttaisi Maailmaa? Professoriluento 9.5.2012 Jyväskylän Yliopistossa." *Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti Avain* 3/2012, 63–67.
- Karonen, Petri 2015. Suomi vuonna yksi. Sodasta rauhaan siirtyminen valtakunnallisena ongelmana. Teoksessa *Rauhaton rauha – suomalaisen ja sodan päättymisen*. Toim. Kivimäki Ville ja Hytönen Kirsi-Maria. Tampere: Vastapaino, 175–207.
- Katainen Elina, Kinnunen Tiina, Packalén Eva ja Tuomaala Saara 2005. Naiset historiankirjoittajina. Akateeminen marginaali ja uuden tiedon tuottaminen. Teoksessa *Oma pöytä: Naiset historiankirjoittajina Suomessa*. Toim. Katainen Elina, Kinnunen, Tiina Packalén Eeva, Salmi-Niklander Kirsti, Tuomaala Saara. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 11–49.
- Kemppainen, Ilona 2006. Kuolema, isänmaa ja kansalainen toisen maailmansodan aikaisessa Suomessa. Teoksessa *Ihminen sodassa: Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Toim. Kinnunen Tiina, Kivimäki Ville, Ahlbäck Anders ja Kemppainen Ilona. 2. p. Helsinki: Minerva, 229–242.
- Kemppainen, Ilona 2007. "Sodan kuvauksesta sodan kokemukseen: Sotia koskevan historiakeskustelun laajeneminen ja moniarvoistuminen." Teoksessa *Sodan totuudet: Yksi suomalainen vastaan 5.7 ryssää*. Toim. Jokinen, Christian, Jokisipilä Markku, Julkunen Martti, Kemppainen Ilona, Kilin Juri, Soikkanen Timo ja Vares Vesa. Helsinki. Ajatus, 249–266.
- Kinnunen, Tiina 2001. Ennakkositoumuksista ymmärtämiseen – naishistorian ulottuvuudet. Teoksessa *Historioitsijan arki ja tutkimuksen prosessi*. Toim. Autio Sari, Katajala-Peltomaa, Sari ja Vuolanto, Ville. Tampere: Vastapaino, 49–67.
- Kinnunen, Tiina 2006a. Kenttäharmaita naisia – idealismin ja realismin ristiaallokossa. Jälkisanat teoksessa *Kenttäharmaita naisia*. 2. painos. Helsinki: Tammi, 271–281.
- Kinnunen, Tiina 2006b. *Kiitetyt ja parjatut. Lotat sotien jälkeen*. Helsinki: Otava.
- Kinnunen, Tiina 2006c. Muista menneiden sukupolvien työ. Lupaus-elokuva lottahistorian kuvauksena. Teoksessa *Ihminen sodassa: Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Toim. Kinnunen Tiina, Kivimäki Ville, Kivimäki, Ahlbäck Anders, Kemppainen Ilona. 2. p. Helsinki: Minerva, 313–328.
- Kinnunen, Tiina ja Kivimäki Ville 2006. Johdatus koettuun sotaan. Teoksessa *Ihminen sodassa: suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Toim. Toim. Kinnunen Tiina, Kivimäki Ville, Ahlbäck Anders ja Kemppainen Ilona. 2. p. Helsinki: Minerva, 9–18.
- Kinnunen, Tiina 2013. Historia "herätyksenä naisasian suurempaan harrastukseen". Alexandra Gripenberg Suomen naisten menneisyyden tulkkina. Teoksessa *Kirjoitettu kansakunta. Sukupuoli, uskonto ja kansallinen historia 1900-luvun alkupuolen suomalaisessa tietokirjallisuudessa*. Toim. Jalava Marja, Kinnunen Tiina ja Sulkunen Irma. Helsinki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 189–227.
- Kinnunen, Tiina 2014a. Valmiina tai veloitettuna. Naiset sota-ajan töissä. Teoksessa *Elämää Sotavuosien Turussa 1939–1945*. Toim. Grönholm Pertti, Kanervo Pirkko, Kleemola Olli ja Nyqvist Antti. Turku: Turun Historiallinen Yhdistys, 131–134.
- Kinnunen, Tiina 2014b. Villiintyneet turkulaiset naiset ja kansakunnan moraali. Teoksessa *Elämää sotavuosien Turussa 1939–1945*. Toim. Grönholm Pertti, Kanervo Pirkko, Kleemola Olli ja Nyqvist Antti. Turku: Turun historiallinen yhdistys, 131–134.

- Kinnunen, Tiina 2014c. Valmiina tai velvoitettuna – naiset sota-ajan töissä. Teoksessa *Elämää sotavuosien Turussa 1939–1945*. Toim. Grönholm Pertti, Kanervo Pirkko, Kleemola Olli ja Nyqvist Antti. Turku: Turun historiallinen yhdistys, 211–215.
- Kirstinä, Leena ja Turunen Risto 2013. Nykyproosan solmukohtia ja avauksia. Teoksessa *Suomen nykykirjallisuus. 1, lajeja, poetiikkaa*. Toim. Hallila Mika, Hosiasluoma Yrjö, Karkulehto Sanna, Kirstinä Leena ja Ojajarvi Jussi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 41–78.
- Kirves, Jenni 2008a. ”Päivittäinen myrkkyyannoksemme” – sensuuria ja propagandaa jatkosodassa. Teoksessa *Ruma sota: Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Toim. Näre Sari ja Kirves Jenni. Helsinki: Johnny Kniga, 13–58.
- Kirves, Jenni 2008b ”Sota ei ollut elämisen eikä muistamisen arvoista aikaa” – kirjailijat ja traumaattinen sota. Teoksessa *Ruma sota: Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Toim. Näre Sari ja Kirves Jenni. Helsinki: Johnny Kniga, 381–425.
- Kirves, Jenni 2024. *Te selvisitte sodasta*. Painettu EU:ssa: WSOY.
- Kivilinna, Rauni 1970. *Petsamo-aihe suomalaisessa kirjallisuudessa*. Kopio tutkielmasta. Rovaniemen kirjasto. Lappi-osasto.
- Kivimäki, Ville 2006. Sodan kokemushistoria. Uusi saksalainen sotahistoria ja kokemushistorian sovellusmahdollisuudet Suomessa. Teoksessa *Ihminen sodassa: suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Toim. Kinnunen Tiina, Kivimäki Ville, Ahlback Anders ja Kempainen Ilona. Helsinki: Minerva, 69–88.
- Kivimäki, Ville ja Tepora, Tuomas 2008. För krig och kärlek. Kollektiv anknytning och kärlek som (des) integrerande faktorer i Finland under andra världskriget. *Historisk tidskrift* 128 (3), 437–450.
- Kivimäki, Ville 2013. *Murtuneet mielet: Taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939–1945*. Helsinki: WSOY.
- Kivimäki, Ville ja Hytönen Kirsi-Maria ja Karonen Petri 2015. Ennen huomispäivää. Toisen maailmansodan päättyminen Suomessa ja Euroopassa. Teoksessa *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950*. Toim. Kivimäki, Ville ja Hytönen, Kirsi-Maria. Tampere: Vastapaino, 11–36.
- Kivimäki, Ville ja Hytönen Kirsi-Maria ja Karonen Petri 2015. Sodan ja rauha välissä. Ennen huomispäivää. Johdanto teoksessa *Rauhaton rauha: Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950*. Toim. Kivimäki Ville ja Hytönen Kirsi-Maria. Tampere: Vastapaino, 11–36.
- Kivimäki, Ville 2018. Sodanjälkeisiä hiljaisuuksia: kokemusten, tunteiden ja trauman historiaa. Teoksessa *Lappi palaa sodasta. Mielen hiljainen jälleenrakennus*. Toim. Tuominen Marja ja Löfgren Mervi. Tampere: Vastapaino, 34–57.
- Kivimäki, Ville 2019. Reittejä kokemushistoriaan. Menneisyyden kokemus yksilön ja yhteisön vuorovaikutuksessa. Teoksessa *Eletty historia, kokemus näkökulmana menneisyyteen*. Toim. Annola Johanna, Kivimäki Ville ja Malinen Antti. Tampere: Vastapaino, 9–38.
- Kleemola, Olli 2016. *Valokuva sodassa: Neuvostosotilaat, neuvostoväestö ja neuvostomaan suomalaisissa ja saksalaisissa sotavalokuvissa 1941–1945*. Turku: Oy Sigillum Ab.
- Koivunen, Anu ja Liljeström, Marianne 1996. Paikantuminen. *10 Askelta feministiseen tutkimukseen*. Toim. Koivunen Anu ja Liljeström Marianne, Rojola Päivi, Kosonen Päivi, Lappalainen Päivi. Tampere: Vastapaino, 271–292.
- Koivunen, Hannele 1995. *Madonna ja huora*. Helsinki: Otava.
- Koivurova, Anniina 2018. Paljain jaloin. Rauhaan paluun arki koululaisten piirustuksissa ja maalauksissa. Teoksessa *Lappi palaa sodasta. Mielen hiljainen jälleenrakennus*. Toim. Tuominen Marja ja Löfgren Mervi. Tampere: Vastapaino, 58–77.

- Kontio, Riitta 1991. *Lappi-kuva Annikki Kariniemen Teoksessa Poro-Kristiina*. Julkaisematon Pro gradu –tutkielma. Oulu: Oulun yliopisto.
- Koppelman, Susan 1973. *Images of women in fiction: Feminist perspectives*. Bowling Green, Ohio: Bowling Green University Popular Press.
- Korhonen, Kuisma 2016. Kulttuurinen muisti ja kirjallisuus. Teoksessa *Historian teoriat*. Toim. Väyrynen Kari ja Pulkkinen Jarmo. Tampere: Vastapaino, 237–269.
- Korpi-Tommola, Aura 2005. Kotona ja rintamalla. Teoksessa *Suomen naisen vuosisadat*. Osa II. *Toivonrakentajat. Suomalainen nainen itsenäisyyden aikana*. Helsinki: Tammi.
- Kukkonen, Pirjo 2007. Nostalgian semiosis. Teoksessa *Nostalgia. Kirjoituksia kaipuusta, ikävästä ja muistista*. Toim. Rossi Riikka ja Seutu Katja. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 13–50.
- Kulha, Keijo K. 1969. *Karjalaisen siirtoväen asuttamisesta käyty julkinen keskustelu vuosina 1944–1948*. Jyväskylä: Gummerus.
- Kulju, Mika 2013. *Lapin Sota 1944–1945*. Helsinki: Gummerus.
- Kulomaa, Jukka 1995: *Käpykaartiin? 1941–1944: Sotilaskarkuruus Suomen armeijassa jatkosodan aikana*. Helsinki: Painatuskeskus.
- Laakkonen, Simo ja Vuorisalo Timo 2007. *Sodan ekologia: Nykyaikaisen sodankäynnin ympäristöhistoriaa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lahtinen, Anu 2018. Sukupuolen teoria ja historia. Teoksessa *Menneisyyden rakentajat. Teoriat historian tutkimuksessa*. Toim. Hannikainen Matti, Danielsbacka Mirikka ja Tepora Tuomas. Jyväskylä: Gaudeamus oy, 183–195.
- Laine-Frigren, Tuomas 2022. Paluumuuttajalapsen 1940–1950-luvun Suomessa. Metodologisia reittejä lapsuuden historiaan. Teoksessa *Monitieteinen lapsuuden historia*. Toim. Vehkalahti Kaisa, Jouhki Essi, Lipkin Sanna, Sitomaniemi Sanna ja Kuokkanen Tiina. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 395–421.
- Laitinen, Kai 1967. *Suomen Kirjallisuus 1917–1967: ääri- ja päälinjoja, saavutuksia*. 1.–2.p. Helsinki: Otava.
- Lappalainen, Päivi 1990. Isän ääni: kirjallisuushistoriamme ja patriarkaatin ideologia. Teoksessa *Marginaalista muutokseen: feminismi ja kirjallisuudentutkimus*. Toim. Ahokas Pirjo ja Rojola Lea. Turku: Turun yliopisto, 71–93.
- Lappalainen, Päivi 1992. Hilpeää hulluttelua vai totisinta totta? Elsa Soinin Isäntä tytär taiteilijaromaanina. Teoksessa *Pakeneva keskipiste. Tutkielmia suomalaisesta taiteilijaromaanista*. Toim. Hyten Tarja-Liisa. Turku: Turun yliopisto, 70–82.
- Lappalainen, Päivi 1995. Tuoksuvat kukat ja kultaiset hedelmät: Aino Kallaksen Katinka Rabe identiteetin rakentumisen kuvauksena. Teoksessa *Identiteettiongelmia suomalaisessa kirjallisuudessa*. Toim. Kurikka, Kalle ja Pihlainen, Kalle. Turku: Turun yliopisto.
- Lappalainen, Päivi 2000. *Koti, kansa ja maailman tahraava lika: Näkökulmia 1880- ja 1890-luvun Kirjallisuuteen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lappalainen, Päivi ja Rojola Lea 2007. *Women's Voices: Female authors and feminist criticism in the Finnish literary tradition*. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Lappalainen, Päivi 2001. Johdanto teoksessa Lappalainen *Lähikuvassa Nainen: Näköaloja 1800-luvun kirjalliseen kulttuuriin*. Toim. Lappalainen Päivi; Grönstrand Heidi ja Launis Kati. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 5–13.
- Lappalainen, Päivi, Grönstrand Heidi ja Launis Kati 2001. *Lähikuvassa nainen: näköaloja 1800-luvun kirjalliseen kulttuuriin*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Lappalainen, Päivi ja Rojola, Lea 2007. *Women's Voices: Female authors and feminist criticism in the Finnish Literary Tradition*. Finnish Literature Society. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lassila, Pertti 1998. Rauhan kriisi ja kirjallisuuden murros välirauhan jälkeen. Teoksessa 40-luku. *Kirjoituksia 1940-luvun kirjallisuudesta ja kirjallisuudesta*. Toim. Viikari Auli. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 700. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 9–16.
- Lassila, Pertti 1999. Kirjallisuus sodassa ja kulttuuritaistelussa. Teoksessa *Suomen kirjallisuushistoria 3. Rintamakirjeistä tietoverkkoon*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 8–38.
- Latva-Äijö, Annika 2009. *Lotta Svärdin synty: järjestö, armeija, naiseus 1918–1928*. Helsinki: Otava.
- Launis, Kati 2005. *Kerrotut naiset: Suomen ensimmäiset naisten kirjoittamat romaanit naiseuden määrittelijöinä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Launis, Kati ja Grönstrand Heidi, Parente-Čapková Viola ja Hapuli Ritva 2015. Marginaalit ja kultaiset hedelmät. Näkökulmia feministisen kirjallisuudentutkimuksen historiaan. Teoksessa *Nainen kulttuurissa, kulttuuri naisessa*. Toim. Parente-Čapková Viola, Grönstrand Heidi, Hapuli Ritva, Launis Kati. Turku: Turun yliopisto, 9–39.
- Lauren, Kirsi ja Jaago Tiiu 2022. Trauma, muistitieto ja kertomuksen tutkiminen. Teoksessa *Muistitietotutkimuksen paikka: Teoriat, käytännöt ja muutos*. Toim. Savolainen, Ulla ja Riikka Taavetti. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki. Sivut 160–185.
- Lehtola, Veli-Pekka 1997. *Rajamaan identiteetti: lappilaisuuden rakentuminen 1920- ja 1930-luvun kirjallisuudessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lehtola, Veli-Pekka 2004. *Saamelainen evakko*. 2. uud. p. Inari: Kustannus-Puntsi.
- Lehtola, Veli-Pekka 2018. ”Sielun olisi pitänyt ehtiä mukaan...” – Jälleenrakennettu Saamenmaa. Teoksessa *Lappi palaa sodasta. Mielen hiljainen jälleenrakennus*. Toim. Tuominen Marja ja Löfgren Mervi. Tampere: Vastapaino, 259–282.
- Lehtola, Veli-Pekka 2019. *Tunturin taika, korpien kirot: Vanhempi Lapin kirjallisuus 1901–1963*. Rovaniemi: Väyläkirjat.
- Lehtola, Veli-Pekka 2021. Reconstructing Saami culture in post-war Finland. Teoksessa *Reconstructing minds and landscapes. Silent post-war memory in the margins of history*. Edited by. Tuominen Marja, Ashplant Timothy G and Harjumaa Tiina. New York: Routledge, 41–60.
- Lehtola, Veli-Pekka 2022. *Entiset elävät meissä: Saamelaisten historiat ja Suomi*. Helsinki: Gaudeamus.
- Lempiäinen, Kirsti, ja Rantalaiho, Liisa 2023. *Naistutkimuksen alkuja: Muistikuvia akateemiselta kentältä*. Tampere: Vastapaino.
- Lender, Gerda 1997. *Why history matters? Life and thought*. New York: Oxford University Press.
- Leppihalme, Ilmari 2019. *Kuultopaperien kartasto: kontekstuaalisia reittejä Anu Kaipaisen kirjalliseen strategiaan*. Oulu: Oulun yliopisto.
- Leppihalme, Ilmari 2012. ”Anu Kaipaisen Utuiset neulat kätkeytyneenä feminiinisenä taiteilijaromaanina.” *Naistutkimus-Kvinnoforskning* 25 (1), 5–20.
- Leskelä-Kärki, Maarit 2006. *Kirjoittaen maailmassa: Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Leskelä-Kärki, Maarit ja Melkas Kukku 2015. Raunioiden rakentajat ja raivaajat. Uuden vuosituhatvuoden historiallinen romaani. Teoksessa *Nainen kulttuurissa, kulttuuri naisessa*.

- Toim. Parente-Čapková Viola, Grönstrand Heidi, Hapuli Ritva, Launis Kati. Turku: Turun yliopisto, 109–132.
- Liljeström, Marianne 2010. Joan Scott ja feministinen historiankirjoitus. Teoksessa *Feministejä: Aikamme ajattelijoita*. Toim. Anttonen Anneli, Lempiäinen Kirsti, Liljeström Marianne. Tampere: Vastapaino, 275–294.
- Litzen, Veikko 1980. Kulttuurihistoria – historiaa vai kirjallisuutta. Teoksessa *Taide aikansa kuvastajana*. Toim. Immonen Kari. Turku: Turun yliopiston historianlaitos, 144–152.
- Loomba, Ania 2005. *Colonialism/postcolonialism*. 2. ed. London: Routledge.
- Lähteenmäki, Maria 1999. *Jänkäjäkäreitä ja parakkipiikoja: lappilaisten sotakokemuksia 1939–1945*. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Malinen, Antti 2015. Kodittomuutta ja kotien rauhaa. Teoksessa *Rauhaton rauha*. Toim. Kivimäki Ville ja Hytönen Kirsi-Maria. Tampere: Vastapaino, 127–149.
- Malinen, Antti ja Tamminen, Tuomo 2017. *Jälleenrakentajien lapset: Sotienjälkeinen Suomi lapsen silmin*. Helsinki: Gaudeamus.
- Malinen, Antti 2019. Ristinkantajat: maalaisemäntien sisäiset ristiriidat ja niiden sielunhoidollinen käsittely toisen maailmansodan jälkeisessä Suomessa. Teoksessa *Eletty historia. Kokemus näkökulmana menneisyyteen*. Toim. Annola Johanna, Kivimäki Ville, Malinen Antti ja Markkola Pirjo. Tampere: Vastapaino, 367–396.
- Malmberg, Lea 2012. To write oneself free. Artikkelin on luettavissa sivuilla: <https://nordicwomensliterature.net/2012/02/18/to-write-oneself-free/>. [1.2.2025].
- Manninen, Kirsti 1989. Painosten herrattaria. Teoksessa *Sain roolin johon en mahdu. Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja*. Toim. Maria-Liisa Nevala. Helsinki: Otava, 461–468.
- Manninen, Kirsti 1989. Soita minulle Aino Räsänen. Teoksessa *Sain roolin johon en mahdu. Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja*. Toim. Maria-Liisa Nevala. Helsinki: Otava, 580–594.
- Manninen, Kirsti 2016. *Omat avaimet: Maa- ja kotitalousnaisten yhteistyön ja neuvonnan historiaa*. Helsinki: Maa- ja kotitalousnaisten Keskus ry.
- Markkola, Pirjo 2002. Vahva nainen ja kansallinen historia. Teoksessa *Suomineiton hei! Kansallisuuden sukupuoli*. Toim. Gordon, Tuula ja Lempiäinen Kirsti. Tampere: Vastapaino, 75–90.
- Martikainen, Elina 2013. *Kirjoitettu sota sotadiskursseja suomalaisessa kaunokirjallisuudessa (1917–1995)*. Tampere: Tampereen yliopistopaino.
- Martikainen, Tyyne 1998. *Neuvostoliiton partisaanien tuhoiskut siviilikyliin 1941–44: Kemi-Sompion kairan Kuosku, Maggan talot, Seitajärvi ja Lokka hyökkäysten kohteina*. 3. p. Savukoski: Savukosken kunta.
- Massa, Ilmo 1974. *Eräitä piirteitä Lapin luonnonvarojen käytöstä*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Massa, Ilmo 1980. *Kulttuuri, yhteiskunta ja talous Pohjois-Suomen luonnossa: Kulttuurimaan-tieteellis-ekologinen näkökulma*. Helsingin yliopisto. Helsinki.
- Massa, Ilmo 1994. *Pohjoinen luonnonvalloitus: Suunnistus ympäristöhistoriaan Lapissa Ja Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Melkas, Kukku 2006. *Historia, halu ja tiedon käärme Aino Kallaksen tuotannossa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Moi, Toril 1990. Erään naisintellektuellin synty 1990. Teoksessa *Marginaalista muutokseen. Feminismi ja kirjallisuudentutkimus*. Toim. Ahokas Pirjo ja Rojola Lea. Turku: Turun yliopisto, 39–69.

- Moisala, Pirkko ja Valkeila, Riitta 1994: *Musiikin toinen sukupuoli: Naissäveltäjiä keskiajalta nykyaikaan*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Mosse, George. L. 1996. *The image of Man. The creation of modern masculinity*. New York: Oxford University Press.
- Myllykoski, Anita 2000. "Nää joka hetki arvossansa se kantaa timanttia otsallansa": Martta Haatanen, naiset ja ajankuva. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.
- Myllykoski, Anita 2004. "Martta Haatanen Sota-ajan Tulkkina." *Tornionlaakson vuosikirja*. Tornio: Tornion kirjapaino.
- Mäkelä, Matti 1986. *Suuri muutto: 1960–70 -lukujen suomalaisen proosan kuvaamana*. Helsinki: Otava.
- Nevala Maria-Liisa 1989. *Sain roolin johon en mahdu: Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja*. Helsinki: Otava.
- Nevala-Nurmi, Seija-Leena 2012. *Perhe maanpuolustajana: Sukupuoli ja sukupolvi Lotta Svärd- ja suojeluskuntajärjestöissä 1918–1944*. Tampere: Tampere University Press.
- Nevala, Seija-Leena ja Hytönen, Kirsi-Maria 2015. Toimet, työt ja taakat. Perhe-elämä maaseudulla sodan jälkeen. Teoksessa *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päätyminen 1944–1950*. Toim. Kivimäki Ville ja Hytönen Kirsi-Maria. Tampere: Vastapaino, 151–172.
- Niemi, Irmeli 1988. *Pöydänkulma ja maailma: naiskirjallisuus tutkimuskohteena: teoriaa, käytäntöä, lähteitä*. Turku: Turun yliopisto.
- Niiniluoto, Maarit 1994. *On elon retki näin, eli, miten viihteestä tuli sodan voittaja: viihdytyskiertueita, kotirintaman kulttuuria ja Saksan suhteita vuosina 1939–45*. Helsinki. Kirjayhtymä.
- Nissilä, Hanna-Leena 2009. Ranya El Ramly ja Auringon aseman vastaanotto. *Kulttuurintutkimus* 26/2009: 1. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 39–53.
- Nyman, Jopi ja Roivas Marianne 2003 "Kirjallisia sukupuoliä: Sukupuolen näkökulma kirjallisuudentutkimuksessa." Teoksessa *Mikä ero? Kaksikymmentä kirjoitusta yhteiskunnasta, kulttuurista ja sukupuolesta*. Toim. Arpo ja Roivas Marianne. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 13–29.
- Näre, Sari ja Tepora, Tuomas 2007. Suur-Suomen lapset Itä-Karjalassa. Teoksessa *haavoitettu lapsuus*. Toim. Näre, Sari. Helsinki: Weiling + Göös, 170–193.
- Näre, Sari 2008. "Päin ryssä!" – Lapset ja nuoret sukupolviväkivallan uhreina. Teoksessa *Ruma sota: talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Toim. Näre Sari ja Kirves Jenni. Helsinki: Johnny Kniga, 63–102.
- Näre, Sari ja Kirves Jenni 2008. Johdanto. Teoksessa *Ruma sota: talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Helsinki: Johnny Kniga, 7–12.
- Oinonen, Paavo ja Mähkä, Rami 2012. Fiktio kulttuurihistorian tutkimuksen lähteenä ja kohteena. Teoksessa *Tulkinnan polkuja: Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Toim. Mähkä Rami, Leskelä-Kärki Maarit, Rossi Riikka. Turku: Turun yliopisto, 270–284.
- Oksanen, Atte 2008. Kenraalit vauhdissa ja sotilaat sammuksissa – sotaa huumeissa ja humalassa. Teoksessa *Ruma sota*. Toim. Näre Sari ja Kirves Jenni. Helsinki: Johnny Kniga, 181–208.
- Olsson, Pia 2005. *Myytti ja kokemus: Lotta Svärd sodassa*. Helsinki: Otava.
- Ollitervo, Sakari ja Rantala, Heli 2010. Johdanto. Teoksessa *Kulttuurihistoriallinen Katse*. Toim. Sakari Ollitervo ja Heli Rantala. Turku: Turun yliopisto, 7–18.
- Olsson, Pia 1999. *Eteen vapahan valkean Suomen: Kansatieteellinen tutkimus lottatoiminnasta paikallisella tasolla vuoteen 1939*. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.

- Paasilinna, Erno 1984. Vanhempi Lapin kirjallisuus. Teoksessa *Lappi – elävä, toimiva maakunta*. Toim. Linkola Matti, Aikio Samuli, Arrela Veli, Kallio Paavo, Lehmusvaara Ilmari, Onnela Samuli, Paasilinna Erno ja Riepula Esko. Hämeenlinna: Karisto, 377–385.
- Paavonkallio, T. W. 1946. *Lapin tuho 1944. Suurtahtumien varjossa nähtyä ja koettua*. Hämeenlinna: Karisto.
- Palosaari, Eija 2007. *Lupa särkyä. Kriisistä elämään*. Helsinki: Edita.
- Parente-Čapková, Viola 2014. *Decadent new women (un)bound: Mimetic strategies in L. Onerva's Mirdja*. Turku: University of Turku.
- Parente-Čapková, Viola 2015. *L. Onervan dekadentti uusi nainen*. Helsinki: Sukupuolentutkimuksen seura.
- Parente-Čapková, Viola ja Grönstrand Heidi, Hapuli Ritva ja Launis Kati 2015. Marginaalit ja kultaiset hedelmät. Näkökulmia feministisen kirjallisuudentutkimuksen historiaan. Teoksessa *Nainen kulttuurissa, kulttuuri naisessa*. Toim. Parente-Čapková Viola, Grönstrand Heidi, Hapuli Ritva, Launis Kati. Turku: Turun yliopisto, 9–39.
- Parente-Čapková, Viola. 2011. Häpeä, kapina ja äiti-tytär-suhde. Teoksessa *Häpeä vähän!: Kriittisiä tutkimuksia häpeästä*. Toim. Kainulainen Siru ja Parente-Čapková Viola. Turku: Turun yliopisto, 225–258.
- Peltokorpi, Kaisa-Maria 2011. *On eletävä kun koska tahansa voi kuolla: Lottien selviytyminen sodassa 1939–1945*. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Peltonen, Ulla-Maija 2020. *Barbaria ja unohdus. Historian kipujälkiä*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Pilke, Helena 2009. *Etulinjan kynämiehet: suomalaisen sotakirjallisuuden kustantaminen ja ennakkosensuuri kirjojen julkaisu toiminnan sääntelijänä 1939–1944*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pipping, Knut ja Heikki, Vilén 1987. *Komppania pienois yhteiskuntana: Sosiologisia havaintoja suomalaisesta rintamayksiköstä 1941–1944*. Helsinki: Otava.
- Pohtila, Elias 1995. Mieleen jäänyttä asutustoiminnasta Sallassa. *Sodanjälkeinen asutustoiminta 50 Vuotta: MHL-Asutustoiminta Lapissa*. Tornio: Tornion kirjapaino Oy, 52–54.
- Pratt, Annis 1982. *Archetypal patterns in women's fiction*. Brighton: Harvester Press.
- Punamäki, Raija-Leena 1984. *Sodan psyykkisiä vaikutuksia lapsiin ja siviiliväestöön*. Artikkelit teoksessa *Sodan ja rauhan psykologiset kysymykset*. Toim. Alho, Kimmo ja Häyrynen, Yrjö-Paavo. Jyväskylä: Gummerus.
- Raitis, Riikka ja Haavio-Mannila, Elina 1993. *Naisten aseet: suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa*. Porvoo: WSOY.
- Raivo, Pertti 2000. "This is where they fought." Finnish war landscapes as a national heritage. Teoksessa *Politics of war memory and commemorations*. Eds. by Ashplant Timothy G, Dawson Grahma and Rober Michael. Routledge studies in memory and narrative. New York: Routledge, 145–164.
- Rantalaiho, Liisa 1994. Sukupuolisopimus ja Suomen malli. Teoksessa *Naisten hyvinvointivaltio*. Toim. Anttonen Anneli, Henriksson Lea, Nätkin Ritva, Rantalaiho Liisa, Saarinen Aino, Ollila Anne, Satka Mirja, Kuusipalo Jaana ja Julkunen Raija. Tampere: Vastapaino, 9–32.
- Rantatupa, Heikki 2004. Kansanhuolto toisen maailmansodan aikana 1939–1949. Teoksessa *Kasvun ja kriisin aika 1870-luvulta 1950-luvulle. Suomen maatalouden historia. Osa 2*. Toim. Peltonen Matti. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 443–503.

- Rantanen, Päivi 2021. *Viola Kuoksa-Wave Rovaniemen sodan jälkeisen ajan kulttuurielämässä*. Kulttuurihistorian julkaisematon opinnäytetyö. Rovaniemi: Yhteiskuntatieteiden tiedekunta, Lapin yliopisto.
- Ridanpää, Juha 2005. *Kuvitteellinen pohjoinen: Maantiede, kirjallisuus ja postkoloniaalinen kriittikki*. Oulu: Oulun yliopisto.
- Rigney, Barbara Hill 1982. *Lilith's daughters: Women and religion in contemporary fiction*. Madison, Wisc: The University of Wisconsin Press.
- Riutamaa, Eeva 2016. *Maan korvessa kulkevi – Evakkolasten kasvukokemukset, tunnemuistot ja hyvinvointi*. Turku: Turun yliopistopaino.
- Rojola, Lea 2000. Gayatri Shakravorty Spivak ja väärinlukemisen politiikat. Teoksessa *Feministejä. Aikamme ajattelijoita*. Toim. Anttonen Anneli, Lempiäinen Kirsti ja Liljeström Marianne. Tampere: Vastapaino.
- Ronkainen, Suvi 1999. Subjektius, häpeä ja syyllisyys parisuhdeväkivallan elementteinä. Teoksessa *Tunteiden sosiologiaa I. Elämyksiä ja läheisyyttä*. Toim. Näre Sari. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 131–154.
- Rossi, Riikka 2005. "Vaaralla ja Elsa naturalistisina romaaneina: Laji arkkitekstuaalisena mallina." Teoksessa *Lajit yli rajojen: Suomalaisen kirjallisuuden lajeja*. Toim. Lyytikäinen, Pirjo, Nummi Jyrki, Koivisto Päivi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 104–127.
- Rossi, Riikka 2007: *Le naturalisme Finlandais: Une conception entropique du quotidien*. Helsinki: Société de Littérature Finlandaise.
- Rossi, Riikka ja Seutu, Katja 2007. *Nostalgia. Kirjoituksia kaipuusta, ikävästä ja muistista*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rossi, Riikka 2009. *Särkyvä arki: Naturalismin juuret suomalaisessa kirjallisuudessa*. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press.
- Rossi, Riikka ja Isomaa Saija 2013. *Kirjallisuuden naiset. Naisten esityksiä 1840-luvulta 2000-luvulle*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rosenholm, Arja 1997. Venäläiset naiskirjailijat kirjallisuuden historian näyttämöllä ja kullisseissa. Kokoelmassa *Silmukoita ja verkkoja. Sukupuoli, kirjallisuus ja identiteetti*. Toim. Majasaari Katja ja Rytönen Marja. Oulu: Oulun yliopisto, 8–24.
- Ruotsala, Helena 2023. Jäi hyvä kuva siitä reissusta – evakko aika muistitiedon näkökulmasta. Teoksessa *Luonnostaan eläväinen. Kittilän historia*. Toim. Nieminen Anna. Kittilä: Kittilän kunta, 191–213.
- Russ, Johanna 1983. *How to suppress women's writing*. Austin: University of Texas Press.
- Rytilä, Riitta 2015. Kuvittelun keinoin. Sodasta kertominen ja muistamisen mahdollisuus Katja Ketun romaanissa *Kättilö*. Teoksessa *Nainen kulttuurissa, kulttuuri naisessa*. Toim. Parente-Čapková Viola, Grönstrand Heidi, Hapuli Ritva ja Launis Kati. Turku: Turun yliopisto, 133–153.
- Saari, Salli 2008. *Kuin salama kirkkaalta taivaalta. Kriisit ja niistä selviytyminen*. 5. painos. Helsinki: Otava.
- Saarinen, Satu 2023. *Annikin sota ja rauha*. Helsinki: Otava.
- Saarikoski, Helena 2001. *Mistä on huonot tytöt tehty?* Helsinki: Tammi.
- Sandbacka, Kasper 2017. *Utopia derailed: Rosa Lixsom's retrospection of the modern project*. Oulu: University of Oulu.
- Salmi, Hannu 2001. Menneisyyskokemuksesta hyödykkeisiin – historiakulttuurin muodot. Teoksessa *Jokapäiväinen historia*. Toim. Kalela Jorma ja Lindroos Ilari. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 134–149.

- Salmi, Hannu 2004. Historiallinen fiktio ja historiankirjoitus. Teoksessa *Historioita ja historiallisia keskusteluja*. Toim. Louekari Sami ja Sivula Anna. Turku: Turun historiallinen yhdistys, 151–168.
- Salmi, Hannu 2008. *Nineteenth-century Europe: A cultural history*. Cambridge: Polity.
- Salmi, Hannu 2002. *Vuosisadan lapset: 1800-luvun kulttuurihistoria*. Turku: Turun yliopisto.
- Salonen, Ahti M. 1990. *Kylmällä linjalla: Suomen ja suomettumisen historian ja tosiasioiden erittelyä*. Helsinki: Alea-kirja.
- Sandbacka, Kasimir 2017. *Utopia derailed: Rosa Liksom's retrospection of the modern project*. Oulu: Oulun yliopisto.
- Saresma, Tuija 2017. Väkivaltafantasia ja pelon politiikka. Sukupuolitettujen ja sukupuolitettavan verkkovihapuheen luentaa. Teoksessa *Sukupuoli ja väkivalta. Lukemisen etiikkaa ja politiikkaa*. Toim. Karkulehto Sanna ja Rossi Leena-Maija. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 221–258.
- Setälä, Päivi ja Kurki, Hannele 1988. *Akanvirtaan: Johdatus naistutkimukseen*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Sevänen, Erkki 1994. *Vapauden rajat. Kirjallisuuden tuotannon ja välityksen yhteiskunnallinen sääätely Suomessa vuosina 1918–1939*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 612. Kirjapaino Oy.
- Sheridan, Alan 1990. *Michel Foucault: The will to truth*. London: Routledge.
- Sheridan, Alan 1990. *Michel Foucault: The will to truth*. London: Routledge.
- Sinerma, Martti 1995. Naisia kranaatinvarressa. Teoksessa *Nainen sodassa. Kotona ja rintamalla 1939–1945 Suomen vapauden puolesta*. Toim. Sinerma Martti ja Alava-Suolahti Eila. Helsinki: Oy Valitut Palat, 50–51.
- Southgate, Beverly 2009. *History meets fiction*. New York: Pearson/Longman.
- Spivak, Gayatri Chakravorty 1985. *Three womens' text and a critique of imperialism*. New York and London: Methuen.
- Spivak, Gayatri Chakravorty 1987. *In other world: Essays in cultural politics*. New York and London: Methuen.
- Stanczak-Wislicz, Katarzyna 2021. The politics of silences: Women's war experiences and the discourses of reconstruction in Poland (1945–1948). Teoksessa *Minds and landscapes: Silent post-war memory in the margins of history*. Toim. Tuominen Marja ja Ashplant Timothy. G. ja Harjumaa Tiina. New York: Routledge, 61–73.
- Suda, Liz 2021. Reconstructing haunted places: postmemory and ancestral homelands. Teoksessa *Reconstructing minds and landscapes. Silent post-war memory in the margins of history*. Edited by. Marja Tuominen, Ashplant Timothy G and Harjumaa Tiina. New York: Routledge, 150–161.
- Sulamaa, Kaarle 2006. "Himmetä ei muistot koskaan saa", veteraanien järjestäytyminen ja muutoksen muistamisen mahdollisuuksissa. Teoksessa *Ihminen sodassa: suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Toim. Kinnunen Tiina, Kivimäki Ville, Ahlbäck Anders ja Kempainen Ilona. 2. p. Helsinki: Minerva, 297–311.
- Sulkunen, Irma 1991. *Retki naishistoriaan*. Helsinki: Hanki ja jää.
- Sääskilähti, Nina 2014. Tuhon ja rakkauden maisema. Teoksessa *Maisemassa. Sukupuoli suomalaisuuden kuvastoissa*. Toim. Saresma Tuija ja Jännti Saara. Jyväskylä: Nykykulttuurin tutkimuskeskus, 125–158.
- Sääskilähti, Nina 2015. Kodittomuus ja kuuluminen Reino Rinteen jälleenrakennuskauden teksteissä. *Kulttuurintutkimus* 32(4), 3–12.

- Sääskilahti, Nina 2018. Sodan ja rauhan maisemat Reino Rinteen matkakirjassa *Lapin rauha*. Teoksessa *Lappi palaa sodasta. Mielen hiljainen jälleenrakentaminen*. Toim. Tuominen Marja ja Löfgren Mervi. Tampere: Vastapaino, 78–99.
- Tiilikainen, Heikki 1995. Lotan viimeinen taistelu. Teoksessa *Nainen sodassa. Kotona ja rintamalla 1939–1945 Suomen vapauden puolesta*. Helsinki: Oy Valitut palat, 294–297.
- Townsend, Colin ja Townsend, Eileen 1989: *War wives. A second world war anthology*. Glasgow: Collins.
- Tröger, Annemarie 1987. German women´s memories of world war II. – *Behind the lines: gender and the two world wars*. Higonnet, Margaret Randolph. *Behind*. New Haven: Yale University Press, 285–295.
- Tuohela, Kirsi 2008. *Huhtikuun tekstit: Kolmen naisen koettu ja kirjoitettu melankolia 1870–1900*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tuohimaa, Sinikka 1997. Pohjois-Suomen unohtetut naiskirjailijat. Teoksessa *Silmukoita verkossa. Sukupuoli, kirjallisuus ja identiteetti*. Toim. Majasaari Katja ja Rytönen Marja. Oulu: Oulun yliopisto. Taidenaineiden ja antropologian laitos, 41–55.
- Tuomaala, Saara 2005. Yhteiskunnallisesta äitydestä naisten elämänhistorioihin. Suomen naishistorian suuntaviivoja 1970-luvulta 2000-luvulle. Teoksessa *Oma pöytä. Naiset historiankirjoittajina Suomessa*. Toim. Katainen Elina, Kinnunen Tiina, Packalén Eva ja Tuomaala Saara. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 357–380.
- Tuomi, Jouni ja Sarajärvi, Anneli 2002. *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Uudistettu laitos. Helsinki: Tammi.
- Tuominen, Marja 1991. 'Me kaikki ollaan sotilaitten lapsia': Sukupolvihegemonian kriisi 1960-luvun suomalaisessa kulttuurissa. Helsinki: Otava.
- Tuominen, Marja 2001. Aika on heitellä kiviä ja aika kerätä kivet. Teoksessa *Saatiin tämä vapaus pitää. Tutkija kohtaa rovaniemeläisveteraanit*. Toim. Annanpalo Heikki, Tuomaala Ritva ja Tuominen Marja. Rovaniemi: Rovaniemen kaupunki, maalaiskunta ja seurakunta. Lapin yliopiston taiteiden tiedekunnan julkaisuja C 21, 360–387.
- Tuominen, Marja 2005. A good world after all? Recovery after the Lapland War. Teoksessa *The North Calotte perspectives on the histories and cultures of northernmost Europe*. Toim. Lähteenmäki Maria ja Pihlaja Päivi Maria. Helsinki: Publications of the Department of History, University of Helsinki, 150–159.
- Tuominen, Marja 2010. Missä maanpiiri päättyy? Pohjoisen kulttuurihistorian paikat ja haasteet. Teoksessa *Kulttuurihistoriallinen katse*. Toim. Rantala Heli ja Ollitervo Sakari Turku: Kulttuurihistoria 8. Turun yliopisto, 309–337.
- Tuominen, Marja 2015. Lapin ajanlasku. Teoksessa *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950*. Toim. Kivimäki Ville, Hytönen Kirsi-Maria ja Tuominen Marja. Tampere: Vastapaino, 39–70.
- Tuominen, Marja 2016. "Sairaanhoitajattaren näkemyksiä ja kokemuksia" Hilka Kurttilan talvisodan muistojen kirja. *Faravid. Historian ja arkeologian tutkimuksen aikakauskirja*. Journal for Historical and Archaeological Studies. Rovaniemi: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys r.y., 93–113.
- Tuominen, Marja ja Löfgren Mervi 2018. *Lappi palaa sodasta. Mielen hiljainen jälleenrakennus*. Tampere: Vastapaino.
- Tuominen, Marja ja Ashplant Timothy. G. ja Harjunmaa Tiina 2021. *Reconstructing minds and landscapes: silent post-war memory in the margins of history*. New York: Routledge.
- Tuominen, Marja L. 2013. *Mie elän tätä Lappia: Kirjailija Annikki Kariniemen luontosuhde*. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus.

- Turunen, Pekka ja Heikka, Elina 2020. *Kun Sota on Ohi*. Parvs. Helsinki.
- Työlähti, Nina 1997. Naiset ullakolla eli pohjoisesta sensibilitteistä. Teoksessa *Silmukoita verkossa. Sukupuoli, kirjallisuus ja identiteetti*. Toim. Majasaari Katja ja Rytönen Marja. Oulu: Oulun yliopisto. Taideaineiden ja antropologian laitos, 56–63.
- Ursin, Matti 1980. *Pohjois-Suomen tuhot ja jälleenrakennus saksalaissodan 1944–1945 jälkeen*. Rovaniemi: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys.
- Ursin, Matti 1984. Lapin tuho ja jälleenrakennus. Teoksessa *Lappi, elävä, toimiva maakunta*. Osa 1. Toim. Linkola Martti. Hämeenlinna: Karisto, 61–86.
- Vainio, Marja Kaarina 2019. *Rukajärven tiellä. Matka sotaelokuvaan*. Rovaniemi: Lapin yliopisto. Saatavissa verkkojulkaisuna: <https://lauda.ulapland.fi/handle/10024/64027> [1.2.2025].
- Vapaavuori, Anneli 1989. ”Haluan käydä kiinni maailman vipuun. Hella Wuolijoki”. Teoksessa *Sain roolin johon en mahdu. Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja*. Toim. Nevala Maria-Liisa. Helsinki: Otava, 431–440.
- Vehkalahti, Kaisa 2009. *Constructing reformatory identity: Girls' reform school education in Finland, 1893–1923*. Oxford: Peter Lang.
- Vehkalahti, Kaisa 2017. Se virallinen tarina? – Lastensuojeluarkiston hiljaisuuksia. Teoksessa *Salattu, hävetty, vaiettu. Miten tutkia piilossa olevia ilmiöitä?* Toim. Häkkinen Antti ja Salasuo Mikko. Tampere: Vastapaino, 234–263.
- Vihinen, Hilikka 2004. Maatalouden rakennemuutos. Teoksessa *Suomen maatalouden historia 3. Suurten muutosten aika. Jälleenrakennuskaudesta EU-Suomeen*. Toim. Markkola Pirjo. Helsinki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 255–288.
- Vihma, Antto 2021. *Nostalgia. Teoria ja käytäntö*. Helsinki: Teos.
- Vihola, Teppo 2004. Maatalouden rakennemuutokset itsenäisessä Suomessa. Teoksessa *Kasvun ja kriisin aika 1870-luvulta 1950-luvulle. Suomen maatalouden historia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 330–418.
- Vesala, Esko 2023. *Kotivalkeilla. Kittilän asutushistoriaa 1600-luvulta 1970-luvulle*. Kittilä: Lehtisepät Oy. Kittilän kunta.
- Virrankoski, Pentti 1975. *Suomen taloushistoria kaskikaudesta atomiaikaan*. Helsinki. Otava.
- Välimäki, Susanna ja Koivisto-Kaasika Sunna 2023. *Sävelten tyttöt – Säveltävät naiset Suomessa 1800-luvulta 1900-luvulle*. Helsinki. SKS.
- Waris, Heikki, Jyrkilä, Vaina ja Raitasuo, Kyllikki. 1952. *Siirtoväen sopeutuminen. Tutkimus Suomen karjalaisen siirtoväen sosiaalisesta sopeutumisesta*. Helsinki: Yhteiskunnallisen korkeakoulun julkaisusarja IV.
- Watt, Ian 1957/1963. *The rise of the novel. Studies in Defoe, Richardson, and Fielding*. Great Britain and Australia: Penguin Books.
- Westerlund, Jasmine 2015. Äiti, luostarisisar, taiteilija. Naisen rooli uskonnoissa Signe Stenbäckin tuotannossa. Teoksessa *Nainen kulttuurissa, kulttuuri naisessa*. Toim. Parente-Čapková Viola, Grönstrand Heidi, Hapuli Ritva, Launis Kati. Turku: Turun yliopisto, 229–250.
- Winter, Jay 1985. *The great war and the British people*. Basingstoke: Macmillan.
- Woolf, Virginia: *Oma huone 1928 (1980)*. Alkuteos: *A Room of One's Own*. Suom. Kirsti Simonsuuri. Helsinki: Tammi, Helsinki.
- Zemon-Davis, Natalie 1997. Suom. Jaana Iso-Markku. *Kolme naista: Kolme elämää 1600-luvulla*. Helsinki: Otava.
- Ylikangas, Heikki 1993. *Käännekohdat Suomen historiassa: Pohdiskeluja kehityslinjoista ja niiden muutoksista uudella ajalla*. 4. p. Helsinki: WSOY.
- Ylönen, Ritva 2013. *Tervaksinen toteemi: Kalle Pääntalon Iijoki-sarjan vastaanotto ja vaikutus*. Tampere: Tampereen yliopistopaino.

Luettelo taulukoista ja kuvista

Taulukko

TAULUKKO 1. Lappilaiset naiskirjailijat ja tutkimusaineistoon valitut teokset	30
--	----

Kannen kuvat

Etukansi: Kirjailija Viola Kuoksa-Wave, Rovaniemi 1945. Matti Waven kotiarkisto.

Takakansi: Asutustila Sallassa. Kuvaaja Urpo Häyrinen 1975. Kuva Lusto. Suomen metsämuseon kokoelmat. Urpo Häyrisen kokoelma. V22010:74.

Tekstin kuvat

KUVA 1. Kirjailija Martta Haatanen. Pekka Haatasen kotiarkisto	76
KUVA 2. Kirjailija Viola Kuoksa-Wave. Lapin Kansan kuva-arkisto	81
KUVA 3. Kirjailija Annikki Setälä. Lapin Kansan kuva-arkisto	85
KUVA 4. Kirjailija Annikki Kariniemi. Lapin Kansan kuva-arkisto.....	87
KUVA 5. Kirjailija Rauni Kivilinna. Lapin Kansan kuva-arkisto.....	95
KUVA 6. Kirjailija Ritva-Kaija Laitinen. Laitisen perikunnan arkisto.....	100
KUVA 7. Kirjailija Anja Tikkanen. Lapin Kansan kuva-arkisto	103
KUVA 8. Kirjailija Mirjam Kälkjä. Lapin Kansan kuva-arkisto.....	105
KUVA 9. Kirjailija Anita Kraatari. Lapin Kansan kuva-arkisto.....	109
KUVA 10. Kirjailija Ritva Kariniemi. Lapin Kansan kuva-arkisto.....	114
KUVA 11. Kirjailija Anna-Liisa Haakana. Lapin Kansan kuva-arkisto	117
KUVA 12. Kirjailija Kirste Paltto. Lapin Kansan kuva-arkisto.....	120

KUVA 13. Pro patria -patsas Rovaniemen sankarihautausmaalla. <i>Päivämies</i> 6.12.1969	162
KUVA 14. Ritva-Kaija Laitisen <i>Pahan morsian</i> -romaanin etukansi. Oulu: Pohjoinen.....	185
KUVA 15. Viola Kuoksa-Waven <i>Kotipirtti</i> -romaanin kansi. Kuoksa-Wave 1945	251

